

Haled Hoseini
HILJADU ZLATNIH SUNACA

Naslov originala

Khaled Hosseini A Thousand Splendid Suns

Copyright © 2007 by ATSS Publications, LLC First published in Great Britain
2007

Ova knjiga posvecena je Harisu i Fari,
koji su oboje nur mog oka,
kao i ženama Avganistana.

PRVI DEO

1.

Marijam je bilo pet godina kada je prvi put cula rec arami.

Desilo se to jednog cetvrtka. Sigurno je bio cetvrtak, jer se Marijam secala da je tog dana bila uznemirena i odsutna, kao što je bivala samo cetvrtkom, na dan kada je Džalil dolazio u kolbu da je poseti. Da prekрати vreme do trenutka kada ce ga napokon ugledati kako nailazi kroz visoku travu i maše, Marijam se popela na stolicu i skinula majcin kineski servis za caj. Servis za caj bio je poslednja uspomena koju je Marijamina majka Nana imala od svoje majke, koja je umrla kada su Nani bile dve godine. Nana je volela svaku plavo-belo porcelansku posudu, vitki luk cajnika, rukom oslikane zebe i hrizanteme, zmaja na zdeli za šecer, koji je trebalo da štiti od uroka. Baš je ta posuda iskliznula Marijam iz prstiju, baš je ona pala na podne daske u kolbi i razbila se.

Kada je Nana videla razbijenu zdelu, lice joj se zajapurilo, gornja usna zadrhtala, a oci, i ono coravo i ono zdravo, usmerile su se u Marijam tupo, ne trepcuci. Nana je bila toliko besna da se Marijam bojala da ce u majcino telo ponovo uci džin. Ali džin nije došao, bar ne tada. Nana je samo zgrabila Marijam za ruke, snažno je privukla ka sebi i kroz stegnute zube procedila: "Trapava mala arami. To mi je nagrada za sve što sam zbog tebe pretrpela. Da mi slomiš jedino što mi je ostalo od majke, trapava mala arami."

Marijam tada nije shvatala. Nije znala da rec arami znaci kopile. Niti je bila dovoljno odrasla da shvati nepravdu, da uvidi kako su krivi oni koji su arami zaceli, a ne sam arami, ciji je jedini greh to što je roden. Marijam jeste pretpostavila, po tome kako je Nana izgovorila tu rec, da je ružno i gadno biti arami, kao neki insekt, kao žohari koje je Nana vecito gazila i metlom izbacivala iz kolbe.

Kasnije, kada je porasla, Marijam je razumela. Po tome kako je ta rec zvučala u Naninim ustima -više ju je siktala nego izgovarala -Marijam je osetila sav njen otrov. Razumela je tada šta Nana hoce da kaže, kako je arami nešto neželjeno, da je ona, Marijam, nezakonit stvor koji nikada nece imati zakonitog prava na ono što drugi ljudi imaju, na ljubav, porodicu, dom, prihvatanje. Džalil nikada nije tako nazivao Marijam. Džalil je govorio da je ona njegov cvetic. Volela je da mu sedi u krilu dok joj on prica price, kao onda kada joj je ispricao da je Herat, grad u kome se Marijam rodila godine hiljadu devetsto pedeset devete, nekada bio kolevka persijske kulture, dom pisaca, slikara i sufija.

"Tu nisi mogao nogu da pružiš, a da ne šutneš nekog pesnika u tur", smeja se.

Džalil joj je ispricao pricu o kraljici Gavhar Šad, koja je podigla cuvene minarete kao izraz svoje ljubavi prema Heratu. Opisao joj je zelena žitna polja Herata, vocnjake, lozu otežalu od socnog grožda, prepune natkrovljene gradske pazare.

"Ima tu jedno stablo pistaca", rekao je Džalil jednoga dana, "a ispod njega, Marijam-džo, sahranjen je niko drugi do veliki pesnik Džami." Nagnuo se pa šapnuo: "Džami je živeo pre više od petsto godina. Jeste. Jednom sam te tamo vodio, do tog drveta. Bila si mala. Sigurno se ne secaš."

Stvarno. Marijam se nije secala. I mada je prvih petnaest godina svog života proživela u neposrednoj blizini Herata, Marijam nikada neće videti to slavno drvo. Nikada izbliza neće videti cuvene minarete, i nikada neće brati vocke iz heratskih vocnjaka, niti hodati njegovim žitnim poljima. Ali kad god je Džalil tako govorio, Marijam ga je opcinjeno slušala. Divila se Džalilovom ogromnom znanju i iskustvu. Drhtala bi od ponosa što ima toliko učenog oca.

"Kakve debele laži!", govorila je Nana pošto bi Džalil otišao. "Debeo mu novcanik pa debelo i laže. Nikada te nije vodio ni kod kakvog drveta. I ne daj mu da te ocara. On je nas izdao, taj tvoj ljubljeni otac. Izbacio nas na ulicu. Izbacio nas iz njegove otmene kucerine, kao da mu nismo ništa. I to laka srca."

Marijam ju je pokorno slušala. Nikada se nije usudivala da kaže Nani kako ne voli kada ona tako prica o Džalilu. Jer Marijam se u Džalilovom društvu nikada nije osećala kao arami. Sat ili dva svakog cetvrtka, kada bi Džalil dolazio da je vidi, s osmesima, darovima i tepanjima, Marijam je osećala kako je vredna sve lepote i obilja koje život može da pruži. I zbog toga, Marijam je volela Džalila. Bez obzira na to što je morala da ga deli s drugima.

Džalil je imao tri žene i devetoro dece, devetoro zakonite dece, i sva su ona za Marijam bila stranci. Bio je jedan od najbogatijih ljudi u Heratu. Bio je vlasnik bioskopa, koji Marijam nikada nije videla, ali ga joj je Džalil opisao kada ga je zamolila, te je tako znala da je procelje prekriveno plavim i smedim plocicama, da ima lože na balkonu i rešetkastu tavanicu. Dvostruka vrata vode u poplocano predvorje gde su plakati za indijske filmove izloženi iza stakla.

Utorkom, rekao je Džalil jednog dana, deca dobijaju besplatan sladoled.

Nana se na te reci mracno osmehnula. Sacekala je da on ode iz kolbe pre nego što se nacerila i rekla: "Tuda deca dobijaju sladoled. A šta ti dobijaš, Marijam? Price o sladoledu."

Pored bioskopa, Džalil je imao i zemlju u Karohu, zemlju u Fari, tri prodavnice cilima, ducan s odecom i crni bjuik "roud-master", model iz pedeset šeste.

Malo ko je u Heratu imao više veza i poznanstava od njega. Bio je prijatelj s gradonacelnikom i guvernerom provincije. Imao je kuvara, šofera i tri domacice. Jedna od tih domacica bila je i Nana. Sve dok stomak nije počeo da joj raste. A kada se to desilo, po Naninim recima, u citavom Heratu je nestalo vazduha, kako su snažno uzdisali Džalilovi. Tazbina se zaklela da ce pasti krv. Žene su zahtevale da je izbacij. Nanin otac, prosti kamenorezac iz obližnjeg sela Gul Daman, javno je se odrekao. Osramocen, spakovao je stvari, seo u autobus za Iran i više ga niko nikada nije video.

"Ponekad", rekla je Nana rano jednog jutra, dok je hranila pilice pred kolbom, "žalim što mi otac nije bio od onih ljudi što imaju petlje da naoštire nož i urade ono što je casno. Možda bi tako bilo bolje za mene." Bacila je novu šaku zrnevlja u kokošarnik, zastala, pa pogledala Marijam. "Možda bi i za tebe tako

bilo bolje. Nikad ne bi saznala šta si. Ali moj otac je bio kukavica. Nije imao dil, nije imao petlje za to."

Ni Džalil nije imao dil, rekla je Nana, da uradi ono što je casno. Da se suprotstavi svojim, svojim ženama i tazbini, i prihvati odgovornost za svoj postupak. Umesto toga, iza zatvorenih vrata, brzo je sklopljen dogovor kako da se sacuva obraz. Sutradan je morala da skupi ono nešto malo stvari iz sobe za služincad u kojoj je živela, pa da ode.

"Znaš šta je rekao svojim ženama, kako se branio? Da sam ga ja prisilila. Da sam ja kriva. DidP. Shvataš? Tako je to biti žena na ovom svetu."

Nana je spustila posudu s hranom za pilice. Prstom je digla Marijaminu bradu. "Pogledaj me, Marijam."

Marijam ju je nevoljno poslušala. Nana je rekla: "Upamti to sada, i upamti dobro. Kao što igla kompasu pokazuje na sever, muškarcev prst, kad optužuje, uvek nade neku ženu. Uvek. Dobro to upamti, Marijam."

2.

"Za Džalila i njegove žene, ja sam bila vinobojka. Pelin. Isto kao i ti. A ti se još nisi ni bila rodila."

"Šta je vinobojka?" upitala je Marijam.

"Jedan korov", odgovorila je Nana. "Nešto što išcupaš pa baciš."

Marijam se u sebi namrštila. Džalil se prema njoj nije ponašao kao prema korovu. Nikada. Ali Marijam je mislila da joj je pametnije da ne protivureci.

"Za razliku od korova, vidiš, mene su morali da presade, da mi pruže hranu i vodu. Zbog tebe. Takav je bio Džalilov dogovor s njegovima." Nana je rekla da je odbila da živi u Heratu.

"A zašto bih? Da ga gledam kako citav dan vozika svoje kincini žene po gradu?"

Rekla je da nece živeti ni u ocevoj napuštenoj kuci, u selu Gul Daman, koje se nalazilo na jednom strmom brdu dva kilometra severno od Herata. Rekla je da želi da živi u nekom dalekom, zabacenom mestu, gde komšije nece zuriti u njen trbuh, gde nece upirati prstom, gde se nece kikotati i gde je nece, što je najgore od svega, obasipati lažnom, neiskrenom dobrotom.

"A veruj mi", rekla je Nana, "tvom ocu je i te kako laknulo što me nece gledati. To mu je savršeno odgovaralo."

Proplanak je predložio Muhsin, Džalilov najstariji sin s prvom ženom Hadidžom. Nalazio se na rubu Gul Damana. Do njega se stizalo izlokonom, strmom stazom koja se odvajala od glavnog puta između Herata i Gul Damana. Stazu je s obe strane pratila do kolena visoka trava, prošarana belim i jarkožutim cvecem. Vijugala je uzbrdo do ravnog polja gde su se jablani i crne topole dizali ka nebu, a divlje žbunje gusto raslo. Odatle su se, levo, videli zardali kraci guldamanske vetrenjace, a desno se, dole, pružao citav Herat. Staza se okoncavala pod pravim uglom u odnosu na širok potok pun pastrmki koji je doticao iz planina Safid-koh koje su okruživale Gul Daman. Dvesta metara uzvodno, ka planinama, nalazio se šumarak žalosnih vrba. U njegovom središtu, u senci vrba, nalazio se proplanak.

Džalil je otišao da izvidi. Pošto se vratio, rekla je Nana, zvucao je kao cuvar koji se hvali čistim zidovima i blistavim podovima svog zatvora.

"I tako nam je tvoj otac sagradio ovu pacovsku rupu."

Nana se jednom zamalo nije udala, kada joj je bilo petnaest godina. Udvarac je bio neki momak iz Šindanda, mladi prodavac papagaja. Marijam je tu pricu cula licno od Nane, i mada Nana tom događaju nije pridavala posebnu pažnju, Marijam je po cežnjivom svetlu u njenim ocima videla da je ova tada bila srećna. Možda jedini put u životu, tih dana koji su prethodili vencanju, Nana je bila iskreno srećna. Dok je Nana pricala tu pricu, Marijam joj je sedela u krilu i zamišljala kako joj majku spremaju za svadbu. Zamišljala ju je na konju, kako se stidljivo osmehuje u zelenoj haljini s velom, dlanova crvenih od kane, razdeljka posutog srebrnim prahom, pletenica slepljenih sokom iz kore drvca. Videla je muzikante kako duvaju u šenaj i tuku po bubnju zvanom dol, videla decu kako podvriskuju i jure.

A onda je, nedelju dana pred svadbu, u Nanino telo ušao džin. To Marijam nije moralo posebno da se objašnjava. Dovoljno je puta svojim ocima videla kako to izgleda: Nana se naglo ruši, telo joj se napinje, koci, oci joj se prevrcu, ruke i noge tresu kao da je nešto davi iznutra, pena joj na ustima, bela, ponekad ružicasta od krvi. Onda pospanost, užasna izgubljenost, nerazgovetno mumlanje.

Kada su vesti stigle do Šindanda, porodica prodavca papagaja otkazala je svadbu.

"Prepali se", tako je to Nana sročila. Vencanica je nekud sklonjena. Posle više nije bilo udvaraca. Na proplanku su Džalil i njegovi sinovi Ferhad i Muhsin podigli malu kolbu gde će Marijam proživeti svojih prvih petnaest godina. Sazidali su je od cigala pecenih na suncu i oblepili blatom i slamom. U njoj su bila dva gruba kreveta, drveni sto, dve stolice ravnih naslona, prozor i police zakucane za zidove, na koje je Nana stavila zemljane lonce i svoj voljeni kineski servis za čaj. Džalil je za zimu doneo novu furunu, a iza kolbe naredao cepanice. Napolju je postavio tandur za pečenje hleba, kao i ogradeni kokošarnik. Doneo je nekoliko ovaca, napravio im jasje. Rekao je Ferhadu i Muhsinu da iskopaju duboku jamu, stotinu koraka van kruga od vrba, pa iznad nje sagradio nužnik. Džalil je mogao da unajmi radnike da sagrade kolbu, rekla je Nana, ali nije.

"Tako ti on zamišlja pokajanje."

Po Naninim pricama o danu kada je rodila Marijam, niko nije došao da pomogne. To se desilo jednog kišovitog, oblačnog dana u proleće pedeset devete, rekla je, dvadeset šeste jeseni cetrdesetogodišnje, mahom mirne vladavine kralja Zahir-šaha. Rekla je da se Džalil nije potrudio da pozove doktora, pa čak ni babicu, mada je znao da džin može ući u njeno telo i izazvati napad usred porođaja. Ležala je potpuno sama na podu kolbe, s nožem uza sebe, oblivena znojem.

"Kada me je mnogo zbolelo, zagrizla sam jastuk i vrištala u njega sve dok grlo nisam odrala. A ipak niko nije došao da mi obriše lice niti da mi da vode. A tebi, Marijam-džo, tebi se nikuda nije žurilo. Dva sam citava dana zbog tebe ležala na tom hladnom tvrdom podu. Nit sam jela, nit spavala, samo sam se napinjala i molila da što pre izadeš."

"Žao mi je, Nana."

"Sama sam presekla vezu između nas. Zato sam imala nož." "Žao mi je."

Tu bi se na Naninim usnama uvek pojavio spor, tegoban osmeh, osmeh vecite optužbe ili nevoljnog praštanja, to Marijam nikada nije bilo jasno. Mlada Marijam nije pomišljala koliko nije pošteno što mora da se izvinjava zbog toga

kako se rodila. A kada joj to jeste sinulo, negde oko desete godine, Marijam više nije verovala u tu pricu o svom rođenju. Verovala je u Džalilovu verziju, po kojoj je, mada je on bio na putu, sredio da Nanu odvedu u jednu bolnicu u Heratu, gde se o njoj starao doktor. Ležala je na cistom, pravom krevetu u dobro osvetljenoj sobi. Džalil je tužno odmahivao glavom kada mu je Marijam ispricala za nož. Marijam je takode sumnjala da se zbog nje majka mucila citava dva dana.

"Kazali su mi da je sve bilo gotovo za manje od sat vremena", rekao je Džalil. "Bila si dobra kcerka, Marijam-džo. Cak i dok si se radala, bila si dobra kcerka."

"On cak nije ni bio tu!" prasnula je Nana. "Bio je u Taht-e-safaru, jahao sa svojim obožavanim prijateljima." Kada su mu javili da mu se rodila još jedna kcerka, rekla je Nana, Džalil je slegnuo ramenima, nastavio da timari konja i ostao u Taht-e-safaru još dve nedelje. "Nije te ni u ruke uzeo sve dok nisi napunila mesec dana. A i onda samo da te jednom pogleda, da primeti kako ti je duguljasto lice, pa da te vrati meni." Marijam je s vremenom prestala da veruje i u taj deo price. Da, priznao je Džalil, bio je na jahanju u Taht-e-safaru, ali kada su mu javili, nije slegnuo ramenima. Skocio je u sedlo i odja-hao pravo u Herat. Uzeo ju je u narucje, prešao palcem preko njenih paperjastih obrva i pevušio joj uspavanku. Marijam nije zamišljala Džalila kako govori da joj je lice duguljasto, mada je to bila istina. Nana je rekla da je ona odabrala ime Marijam, zato što se njena majka tako zvala. Džalil je rekao da je on odabrao ime zato što je Marijam, tuberoza, divan cvet.

"Tvoj omiljeni?" pitala je Marijam.

"Pa, jedan od omiljenih", odgovorio je on i osmehnuo se.

3.

Jedna od Marijamineh najranijih uspomena bila je na škripave gvozdene tockove kolica kako poskakuju po kamenju. Kolica su stizala jednom mesecno, puna pirinca, brašna, caja, šecera, zejtina, sapuna, paste za zube. Gurala su ih dva Marijamina polubrata, obicno Muhsin i Ramin, ponekad Ramin i Ferhad. Zemljanom stazom, preko kamenja i šljunka, oko rupa i žbunja, momci su na smenu gurali sve dok ne stignu do potoka. Tu su kolica morala da se isprazne i roba na rukama prenese preko vode. Onda bi momci preneli i kolica pa ih ponovo natovarili. Sledilo je još dvesta koraka guranja, ovog puta kroz bujnu, visoku travu i oko gustog žbunja. Žabe su im skakale s puta. Braca su terala komarce sa znojnih lica.

"On ima sluge", rekla je Marijam. "Mogao je da pošalje nekog slugu."

"Tako on zamišlja pokajanje", rekla je Nana.

Zvuk kolica je zvao Marijam i Nanu napolje. Marijam ce uvek pamtiti kako je Nana izgledala na Dan snabdevanja: visoka, košcata, bosonoga žena naslonjena na dovratak, coravog oka suženog u prorez, prkosno i podrugljivo prekrštenih ruku. Njena kratko postrižena, suncem obasjana kosa bila bi nepokrivena i neocešljana. Na sebi bi imala loše sašivenu sivu košulju zakopcanu do grla. Džepovi su bili puni kamenja velikog kao orasi. Momci bi seli pored potoka i cekali da Marijam i Nana prenesu zalihe u kolbu. Dobro su znali da se ne približavaju na više od trideset koraka, iako je Nana slabo ciljala, te je vecina kamenova padala daleko od meta. Nana je vikala na momke dok je unosila džakove pirinca i nazivala ih imenima koja Marijam nije razumevala.

Klela im je majke, gledala ih s mržnjom. Momci nikada nisu uzvraćali uvredama.

Marijam je bilo žao momaka. Ruke i noge su im sigurno mnogo umorne, mislila je sažaljivo, od guranja tog teškog tereta. Žalila je što ne srne da im ponudi vode. Ali ništa nije govorila, i ako bi joj mahnuli, nije uzvraćala/Jednom, da ugodu Nani, Marijam je čak i viknula na Muhsina, rekla mu da ima usta kao gušterovo dupe, a posle su je obuzeli griza savesti, sramota, i strah da ce oni to preneti Džalilu. Nana se, međutim, tako slatko smejala, širom otkrivši trule zube, da je Marijam pomislila kako ce opet doživeti napad. Pošto se smirila, pogledala je Marijam i rekla: "Dobra si ti kcerka." Pošto bi ispraznili kolica, momci su ih gurali nazad. Marijam bi cekala i gledala ih kako nestaju u visokoj travi i procvetalom korovu.

"Dolaziš?"

"Da, Nana."

"Smeju ti se. Smeju. Cujem ih ja." "Dolazim." "Ne veruješ mi?"

"Evo me."

"Znaš da te ja volim, Marijam-džo."

Ujutro su ih budili daleko blejanje ovaca i piskava svirala pastira iz Gul Damana, koji su vodili stada na ispašu na travnatoj padini. Marijam i Nana su muzle koze, hranile pilice i sakupljale jaja. Zajedno su pravile hleb. Nana joj je pokazala kako se mesi testo, kako se potpaljuje tandur i kako se spljeskano testo lepi za unutrašnje zidove. Nana ju je naucila i da šije, da kuva pirinac i sve razlicite priloge: šalkam corbu s repom, sabzi od spanaca, karfiol s dumbirom. Nana nije krila da ne voli posetioce -a zapravo ni ljude uopšte -ali su nekoliko pažljivo izabranih prijatelja predstavljali izuzetak. I tako je glavar Gul Damana, seoski arbab, Habib-han, bradat covek sitne glave i krupnog trbuha, dolazio otprilike jednom mesecno, pracen slugom koji je nosio pile, ponekad cup kiciri pirinca ili korpu bojenih jaja za Marijam. Onda je tu bila okruglasta postarija žena koju je Nana zvala Bibi-džo i ciji je pokojni muž bio kamenorezac i prijatelj Nani-nog oca. Bibi-džo je uvek pratila neka od njenih šest snaha i jedno ili dvoje unucadi. Hramala je i huktala do proplanka i veoma naglašeno trljala kuk dok je, uz bolan uzdah, sedala na stolicu koju joj je Nana primicala. Bibi-džo je uvek donosila nešto Marijam, kutiju dišleme-bombona, korpu dunja. Nani je donosila jadikovke na svoje sve slabije zdravlje, a onda abrove iz Herata i Gul Damana, koje je raspredala natenane i s uživanjem, dok joj je snaha cutke i puna poštovanja sedela pored. Ali Marijam je najdraži bio -sem Džalila, naravno -Mula Fejzulah, stari seoski ucitelj Kur'ana, seoski akunda. Dolazio je jednom nedeljno iz Gul Damana da uci Marijam pet dnevnih namaza i recitovanju odlomaka iz Kur'ana, baš kao što je ucio i Nanu kada je bila devojcica. Baš je Mula Fejzulah i naucio Marijam da cita, on je strpljivo gledao preko njenog ramena dok je nemo sricala a kažiprst oprezno zadržavala ispod svake reci, pritiskajuci sve dok nokat ne pobeli, kao da ce tako istisnuti znacenje iz tih znakova. Mula Fejzulah ju je držao za ruku, vodio olovku u njoj uz uspon svakog alef, krivu svakog be, tri tacke svakog se. On je bio сув, pogrbljen starac bezubog osmeha i bele brade što mu je visila do pupka. Obicno je u kolbu dolazio sam, mada ponekad u društvu svog ridokosog sina Hamze, koji je bio nekoliko godina stariji od Marijam. Kada bi se pojavio u kolbi, Marijam bi poljubila Mulu Fejzulaha u ruku -bilo je to kao da

ljubi snop grancica pokriven tankim slojem kože -a on bi nju poljubio u celo pre nego što ce šesti unutra, da održe cas. Kasnije su sedeli pred kolbom, jeli pinjole i pijuckali zeleni caj, gledali bulbule kako skakucu s drveta na drvo. Ponekad su išli u šetnju po bakarnom opalom lišću i između žbunja jove, uz potok i ka planinama. Mula Fejzulah je vrteo kuglice tespiha dok su hodali i drhtavim glasom pricao Marijam price o svemu što je video u mladosti, na primer o dvoglavoj zmiji koju je našao u Iranu, o isfahanskom Mostu sa trideset tri luka; ili o lubenici koju je jednom rasekao pred Plavom džamijom u Mazaru, pa unutra video koštice kako obrazuju rec Alahu na jednoj, a ekber na drugoj polovini. Mula Fejzulah je priznao Marijam da ponekad ne shvata znacenje reci iz Kur'ana. Ali je rekao da voli carobni zvuk arapskih reci dok mu se kotrljaju s jezika. Rekao je da ga teše, da mu smiruju srce.

"Tešice i tebe, Marijam-džo", rekao je. "Možeš ih prizvati u casu nevolje i one te nece izneveriti. Božje te reci nikada nece izdati, dete moje."

Mula Fejzulah je slušao price isto koliko ih je i pricao. Kada bi Marijam govorila, njegova pažnja nikada nije lutala. Sporo je klimao glavom i zahvalno se osmehivao, kao da mu je ukazana neka pocast za kojom je ceznuo. Marijam je bilo lako da Mula Fejzulahu isprica sve što se nije usudivala da isprica Nani. Jednog dana, dok su šetali, Marijam mu je rekla kako joj je krivo što ne sme da ide u školu.

"Mislim na pravu školu, akunda-sahibe. S ucionicom. Kao druga deca mog oca."

Mula Fejzulah je zastao. Nedelju dana ranije Bibi-džo je donela vest da Džalilove kce-ri Saida i Nahida idu u devojacku školu "Mehri" u Heratu. Od tada su se po Marijaminog glavi premetale misli o ucionicama i uciteljicama, prizori svezaka s linijama, stubaca brojki i pera što ostavljaju tamne, debele tragove. Zamislila je sebe u ucionici s vršnjakinjama. Marijam je ceznula da stavi lenjir na hartiju i povlaci važne linije.

"Znaci, to želiš?", upitao je Mula Fejzulah pogledavši je svojim toplim, vodnjikavim ocima, s rukama iza pogrbljenih leda, dok mu je senka turbana padala na bokor nakostrešenih ljutica.

"Da."

"I hoceš da od tvoje majke zatražim dozvolu." Marijam se osmehnula. Mislila je da sem Džalila na svetu nema nikoga ko je razume bolje od njenog starog ucitelja.

"Šta onda ja da radim? Bog je u svojoj mudrosti svakom od nas dao slabosti, a prva među mnogim mojim je ta da tebi, Marijam, ništa ne mogu odbiti", rekao je, dodirnuvši je po obrazu reumaticnim prstom. Medutim, kasnije, kada je to rekao Nani, ona je spustila nož kojim je sekla luk. "A zašto?"

"Ako mala hoce da uci, pusti je, draga moja. Neka se obrazuje."

"Da uci? Šta da uci, mula-sahibe?" upitala je Nana oštro. "Šta to ima da se uci?" Ošinula je Marijam pogledom. Marijam se zagledala u šake.

"Kakva svrha od školovanja devojke kao što si ti? To ti je kao da se cisti pljuvaonica. A u tim školama ionako ništa korisno neceš nauciti. Postoji samo jedno, jedno jedino što treba nekome kao što smo ti i ja, a to se ne uci u školi. Pogledaj me."

"Ne bi trebalo tako da govoriš pred njom, dete moje", rekao je Mula Fejzulah.

"Pogledaj me." Marijam ju je poslušala.

"Samo jedno. A to je: tahamul. Trpljenje."

"Trpljenje cega, Nana?"

"O, ništa ne brini" rekla je Nana. "Imaceš ti vazda šta da trpiš." Onda je ispricala kako su Džalilove žene govorile za nju da je ružna, bedna kamenorešceva kci. Kako su je terale da pere rublje napolju, na hladnoci, dok joj lice ne utrne a prsti ne zapeku.

"Takva ti je naša sudbina, Marijam. Žena kao što smo mi. Mi trpimo. To je sve što imamo. Shvataš? Sem toga, u školi ce ti se smejati. Hoce. Zvace te arami. Govorice ti najgore reci. Necu to da dozvolim." Marijam je klimnula glavom.

"Da više nisam cula ni rec o školi. Ti si sve što imam. Necu da te izgubim zbog njih. Pogledaj me. Da više nisam cula ni rec o školi."

"Budi razumna. Hajde, hajde. Ako mala hoce...", zaustio je Mula Fejzulah.

"A ti, akunda-sahibe, uz sve dužno poštovanje, ti bi trebalo da znaš kako ne valja potpirivati te njene glupe ideje. Ako ti je zaista do nje stalo, onda joj pomoz da shvati kako joj je mesto ovde, uz majku. Tamo za nju nema nicega. Nicega sem odbacivanja i bola. Znam ja to odlicno, akunda-sahibe. Znam."

4.

Marijani je volela kada gosti dolaze u kolbu. Seoski arbab i njegovi darovi, Bibi-džo i njen bolni kuk i beskrajno ogovaranje, i, naravno, Mula Fejzulah. Ali nije bilo nikoga, baš nikoga koga je više želela da vidi od Džalila. Napetost bi je obuzimala vec u utorak uvece. Marijam bi slabo spavala, brinuci da ce neka poslovna obaveza spreciti Džalila da dode u cetvrtak, da ce morati da ceka još citavu nedelju pre nego što ga vidi. U sredu bi šetkala napolju, oko kolbe, odsutno bacala hranu u kokošarnik. Išla je u besciljne šetnje, cupkala latice s cveca i terala komarce koji su je ujedali za ruke. Napokon, u cetvrtak, jedino je bila u stanju da sedi naslonjena na zid, pogleda prikovanog za potok, i da ceka. Ako bi Džalil kasnio, malo-pomalo bi je ispunila potmula strava. Kolena bi joj zaklecala i morala bi da ode nekud da priligne.

Onda bi Nana viknula: "Evo ga, stiže ti otac. U svoj svojoj slavi."

Marijam bi naglo ustala kada bi ga primetila kako skace s kamena na kamen u potoku i srdacno maše sav nasmejan. Marijam je znala da je Nana gleda, da procenjuje njenu reakciju, i uvek je jedva uspevala da se zadrži na vratima, da ceka, da ga posmatra kako joj se polako približava, da ne potrci ka njemu. Obuzdavala se, strpljivo ga gledala kako hoda kroz visoku travu, sa sakoom preko ramena, dok mu povetarac diže crvenu kravatu. Kada bi Džalil izbio na cistinu, prebacio bi sako preko tandura i raširio ruke. Marijam bi prvo zakoracila, a onda potrcala ka njemu, i on bi je uhvatio ispod miški i bacio visoko. Marijam bi ciknula. Marijam bi iz vazduha videla Džalilovo lice naopacke ispod sebe, njegov širok, kriv osmeh, njegovu celu, njegovu bradu s jamicom -savršen džep za vrh njenog malog prsta, njegove zube, najbelje u gradu trulih sekutica. Volela je njegov potkre-san brk i volela je što, bez obzira na sve, on uvek dolazi u odelu -tamnosmedem, što mu je bila omiljena boja, s belim trouglom maramice u džepu -i s manžetama, takode, i kravatom, obicno crvenom, koju bi olabavio. Marijam je videla i sebe, u smedim Džalilovim ocima: razvijorene kose, lica blistavog od uzbudenja, naspram neba. Nana je rekla da ce je jednog dana ispustiti, da ce mu Marijam ispasti, tresnuti o zemlju i nešto slomiti. Ali Marijam nije verovala da ce je Džalil ispustiti. Verovala je da ce je oceve ciste, manikirane ruke uvek sigurno docekati.

Sedeli su ped kolbom, u hladu, i Nana ih je služila cajem. Džalil i ona bi se pozdravili nelagodnim osmesima i klimanjem glavom. Džalil nikada nije spominjao njene psovke i gadanje kamenjem.

Uprkos besnim govorima protiv njega kada nije bio tu, Nana je bila cutljiva i uctiva kada bi Džalil došao u posetu. Uvek bi oprala kosu. Oprala bi i zube, zbog njega obukla najbolji hidžab. Mirno je sedela na stolici naspram Džalila, ruku sklopljenih u krilu. Nikada nije gledala pravo u njega i nikada u njegovoj blizini nije govorila ništa prosto. Kada se smejala, pokrivala je ruke pesnicom da sakrije kvarne zube.

Nana se raspitivala o njegovom poslu. I o njegovim ženama. Kada mu je rekla da je preko Bibi-džo cula da njegova najmlada žena Nargi ceka trece dete, Džalil se uljudno osmehnuo i klimnuo glavom.

"Eto. Sigurno si srecan", rekla je Nana. "Koliko ih sad vec imaš? Desetoro, je l' tako, mašala? Desetoro?"

Džalil je rekao da, desetoro.

"Jedanaestom, ako racunaš Marijam, naravno."

Kasnije, pošto je Džalil otišao kuci, Marijam i Nana su se zbog toga sporeckale. Marijam je rekla da ga je Nana prevarila. Posle caja s Nanom, Marijam i Džalil uvek su odlazili da pecaju u potoku. On joj je pokazivao kako da zabaci udicu, kako da izvuce pastrmku. Naucio ju je kako se pravilno para trbuh pastrmke, kako se cisti, kako se meso jednim pokretom odvaja od kosti. Crtao joj je dok su cekali da riba zagriže, pokazao joj kako da nacрта slona jednim potezom, uopšte ne dižuci olovku s papira. Ucio ju je pesmicama. Zajedno su pevali: Lili lili kupatilce Nasred staze bilo Vrapce stalo pa upalo i slomilo krilce Džalil je donosio isecke iz heratskih novina Itifak-i Islam pa joj ih citao. On je bio Marijamina veza, njen dokaz da negde postoji veliki svet, van kolbe, van Gul Damana i van Herata, svet predsednika s neizgovorivim imenima, vozova, muzeja, fudbala i raketa što kruže oko zemlje i slecu na mesec; a svakog cetvrtka, Džalil je sa sobom u kolbu donosio deo tog sveta. On joj je u leto sedamdeset trece, kada je Marijam bilo cetрнаest godina, ispricao da je kralj Zahir-šah, koji je cetrdeset godina vladao u Kabulu, zbacen mirnim državnim udarom.

"To je izveo njegov rodak Daud-han, dok je kralj bio u Italiji na lecenju. Secaš se Daud-hana, je li tako? Pricao sam ti o njemu. Bio je predsednik vlade u Kabulu kada si se ti rodila. Elem, Avganistan više nije monarhija, Marijam. Vidiš, sada je republika, a Daud-han je predsednik. Prica se da su mu socijalisti u Kabulu pomogli da preuzme vlast. Naravno, on sam nije socijalista, ali su mu oni pomogli. Bar se tako govorka." Marijam ga je upitala šta je to socijalista i Džalil je poceo da objašnjava, ali ga je Marijam jedva cula.

"Slušaš li me ti?"

"Slušam." Video ju da ona gleda izbocinu džepu njegovog sako. "Ah. Naravno. Dakle. Evo. Bez daljeg odlaganja..."

Izvadio je iz džepa nekakvu kutijicu pa joj je dao. To je cinio s vremena na vreme, donosio joj male poklone. Jednom privezak za narukvicu od karneola, drugi put ogrlicu od kuglica lapis lazulija. Tog dana Marijam je otvorila kutiju i našla u njoj privezak za ogrlicu u obliku lista sa koga su visile parice ukrašene mesecima i zvezdama.

"Stavi ga, Marijam-džo."

Poslušala ga je. "Šta kažeš?"

Džalil se ozario. "Kažem da izgledaš kao kraljica."

Pošto je otišao, Nana je videla ogrlicu oko Marijaminog vrata.

"Ciganski nakit", rekla je. "Videla sam kako ih prave. Pretupe novcice koje im ljudi bacaju pa prave nakit. Da vidimo hoće li ti sledeći put doneti zlato, taj tvoj plemeniti otac. Baš da ga vidimo."

Kada bi došlo vreme da Džalil pode, Marijam je uvek stajala na vratima i gledala ga kako odlazi s proplanka, snuždena od pomisli na nedelju koja je stajala, poput necega ogromnog i nepokretnog, između nje i njegove sledeće posete. Marijam je uvek zadržavala dah dok ga je gledala kako odlazi. Zadržavala je dah i u glavi odbrojavala sekunde. Zamišljala kako će joj za svaki sekund u kome ne diše Bog podariti još jedan dan s Džalilom. Nocu je Marijam ležala u krevetu i pitala se kako li izgleda njegova kuća u Heratu. Pitala se kako bi bilo živeti s njim, vidati ga svakog dana. Zamišljala je sebe kako mu dodaje peškir dok se brije, kako mu govori da se posekao. Kuvala bi mu čaj. Prišivala bi mu otkinutu dugmad. Zajedno bi šetali Heratom, po natkro-vljenom pazaru na kome se po Džalilovim recima može naci baš sve što zamisliš. Vozili bi se njegovim kolima i ljudi bi upirali prstom i govorili: "Eno Džalil-hana s kcerkom." On bi joj pokazao cuveno drvo ispod koga je sahranjen pesnik. Jednog dana, uskoro, odlucila je Marijam, sve će to ispričati Džalilu. A kada je cuje, kada shvati koliko joj nedostaje kada ode, sigurno će je povesti sa sobom. Povešće je u Herat, da živi u njegovoj kući, baš kao i ostala njegova deca.

5.

"Znam šta hocu", rekla je Marijam Džalilu. Bilo je proleće sedamdeset četvrte, godine kada je Marijam napunila petnaest. Njih troje su sedeli pred kolbom, u senci

vrba, na stolicama na sklapanje postavljenim u trougao.

"Za rodendan. Znam šta hocu."

"Stvarno?" rekao je Džalil, hrabreci je osmehom. Pre dve nedelje, na Marijaminsko

zapitkivanje, Džalilu je izletelo da se u njegovom bioskopu daje neki američki film.

Bila je to posebna vrsta filma, zvana crtani. Citav film je sastavljen iz niza crteža,

rekao je, na hiljade njih, a oni se onda povezuju i projektuju na platno, pa se gledaocu čini da se crteži pokreću. Džalil je rekao da film priča o jednom starom

majstoru za igracke koji nema dece, i koji je zato usamljen i očajnički želi sina.

Zato delje lutana koji nekim cudom oživljava. Marijam ga je zamolila da joj priča još,

i Džalil je rekao da starac i lutan doživljavaju svakakve pustolovine, da postoji neko

mesto zvano Zemlja budala, i da ima nevaljalih decaka koji se pretvaraju u magarce.

Na kraju ih čak guta i kit, i lutana i njegovog oca. Marijam je Muli Fejzulahu ispričala

sve o tom filmu.

"Hocu da me vodiš u svoj bioskop", rekla je Marijam sada. "Hocu da vidim crtani film. Hocu da vidim lutana."

Na te reci, Marijam je osetila promenu u vazduhu. Njeni roditelji su se promeškoli. Marijam je osetila da razmenjuju poglede. "To nije pametno", rekla je Nana. Glas joj je bio miran, zvucao je obuzdano i uljudno kao i uvek u Džalilovoj blizini, ali je Marijam osecala hladnu optužbu njenog pogleda.

Džalil se promeškolio. Nakašljao se da procisti grlo.

"Znaš", rekao je. "Kvalitet slike baš i nije neki. A ni zvuk. U poslednje vreme projektor nam se stalno kviri. Možda je tvoja majka u pravu. Možda možeš da smisliš neki drugi poklon, Marijam-džo."

"Ane", rekla je Nana. "Vidiš. I tvoj otac se slaže."

Ali kasnije, kod potoka, Marijam je rekla: "Vodi me."

"Znaš šta", rekao je Džalil. "Poslacu nekoga po tebe da te odvede. Postaracu se da ti nadu dobro mesto i da ti daju slatkiša koliko hoćeš."

"Ne. Hocu ti da me vodiš."

"Marijam-džo..."

"I hocu da pozoveš moju bracu i sestre. Hocu da ih upoznam. Hocu da svi idemo, zajedno. Eto to hocu."

Džalil je uzdahnuo. Gledao je u stranu, ka planinama. Marijam se prisetila kako joj je pricao da na filmskom platnu ljudsko lice izgleda veliko kao kuca, da kada se tamo kola sudare, u kostima osetiš kako se metal gužva. Zamislila je sebe kako sedi u privatnoj loži, liže sladoled zajedno s bracom, sestrama i Džalilom. "Eto to hocu", ponovila je. Džalil ju je pogledao sa ocajnim izrazom lica.

"Sutra. U podne. Naci cemo se na istom ovom mestu. Važi? Sutra?"

"Dodi ovamo", rekao je. Sagnuo se, privio je uza sebe i dugo je, dugo držao u zagrljaju.

Nana je u pocetku šetkala po kolbi, stežuci i opuštajući pesnice.

"Od svih kceri koje sam mogla da imam, zašto mi je Bog dao nezahvalnicu kao što si ti? Šta sam sve zbog tebe pretrpela! Kako se samo usuduješ! Kako se usuduješ da me tako napustiš, prevrtljiva mala arami!" Onda je pocela da se ruga.

"Kakva si ti glupaca! Misliš da je njemu stalo do tebe, da te hoće u svojoj kuci? Misliš da si ti njemu kcerka? Da će te prihvatiti da živiš kod njega? Da ti ja nešto kažem. Muško srce ti je jedna, jedna stvar, Marijam. Nije kao majcina utroba.

Neće da krvari, neće da se rasteagne da ti napravi mesta. Jedino te ja volim, i niko više. Ja sam sve što imaš na ovom svetu, Marijam, i kada mene ne bude bilo, nećeš imati ništa. Ništa! Jer si i sama ništa!" Onda je probala da joj izazove grižu savesti.

"Umrecu ako odeš. Džin će doći i spopašće me napad. Vide-ćeš, progutacu jezik pa će umreti. Ne ostavljaj me, Marijam-džo. Molim te, ostani. Umrecu ako odeš."

Marijam ništa nije govorila.

"Ti znaš da te ja volim, Marijam-džo." Marijam je rekla da ide da se prošetala. Bojala se da će, ako ostane, reći nešto ružno: da zna da je priča o džinu laž; da joj je Džalil rekao da ta Nanina bolest ima ime i da postoje pilule od kojih bi joj bilo bolje. Mogla je da pita Nanu zašto ova neće da ide kod Džalilovih doktora, što je on uporno zahtevao, zašto neće da pije lekove koje joj je kupovao. Da je umela to da sroci, možda bi rekla Nani kako joj je dojadilo da bude orude, da je lažu, da je svojataju, koriste. Da joj je muka od Naninog krivljenja istine o njihovom životu i toga što od nje, Marijam, pravi još jedan razlog da se žali na život. Bojiš se, Nana, mogla je da kaže. Bojiš se da će možda naci sreću koju ti nikada nisi. A ti ne želiš da ja budem srećna. Ne želiš mi lep život. Ti si ta cije je srce jedno.

Na ivici proplanka postojala je jedna osmatracnica na koju je Marijam volela da ide. Sada je tu sedela, na toploj, suvoj travi. Odatle se video Herat, širio se ispod nje kao decja društvena igra: severno od grada Ženski vrt; južno pazar Car-suk i ruševine stare utvrde Aleksandra Velikog. U daljini je nazirala minarete, poput prašnjavih prstiju divova, i ulice koje je zamišljala prepune ljudi, kola, mazgi. Videla je lastavice kako se obrušavaju i kruže nebom. Zavidela im je. Bile su u Heratu. Letele su iznad njegovih džamija, iznad njegovih pazara. Možda su se spuštale na zidove Džalilove kuće, ili na stepenište njegovog bioskopa.

Uzela je deset kamicaka i poredala ih okomito, u tri reda. Bila je to igra koju je s vremena na vreme krišom igrala, kada Nana ne gleda. Stavila je četiri kamicaka u prvi red, za Hadidžinu decu, tri za Afsuninu i tri u treći red za Nargisinu decu. Onda je dodala četvrti red. Usamljeni, jedanaesti kamicak. Sutradan ujutro, Marijam je obukla belicastu haljinu koja joj je padala do

kolena, pamucne pantalone, i prebacila zeleni hidžab preko kose. Neko vreme se dvoumila oko hidžaba pošto se njegova zelena boja nije slagala uz haljinu, ali na kraju nije bilo druge -onaj beli su joj izjeli moljci. Pogledala je na sat. Bio je to stari sat na navijanje s crnim brojkama na jarkozelenoj pozadini, poklon od Mule Fejzulaha. Bilo je devet. Pitala se gde li je Nana. Pomislila je da izade da je potraži, ali se plašila svade, ranjenih pogleda. Nana bi je optužila za izdajstvo. Rugala bi joj se zbog uzaludnog nadanja. Marijam je sela. Pokušala je da prekрати vreme crtajući slona, kao što joj je Džalil pokazao, jednim potezom, iznova i iznova.

Od silnog sedenja se ukocila, ali nije htela da legne, da joj se odeca ne izgužva. Kada su kazaljke napokon pokazale pola jedanaest, Marijam je stavila jedanaest kamicaka u džep pa izašla. Na putu ka potoku videla je Nanu kako sedi na stolici, u hladu, ispod kupolastog krova žalosne vrbe. Marijam nije znala je li ju je Nana videla ili ne. Kod potoka je Marijam čekala na dogovorenom mestu. Nebom je jezdilo nekoliko sivih oblaka nalik na glavice karfiola. Džalil ju je naučio da sivi oblaci tu boju dobijaju zato što su toliko gusti da im gornji delovi upijaju suncevu svetlost i bacaju sopstvenu senku na osnovu. To je ono što vidiš, Marijam-džo, bio je rekao, tamu u njihovim trbusima. Prošlo je neko vreme.

Marijam se vratila u kolbu. Ovog puta je išla zapadnim rubom proplanka, da ne bi morala da prode pored Nane. Pogledala je na sat. Bilo je skoro jedan. On je poslovan čovek, mislila je Marijam. Nešto mu je iskršlo. Vratila se do potoka pa još malo sačekala. Kosovi su kružili iznad nje, spustili se negde u travu. Gledala je gusenicu kako mili u podnožju nedozrelog cicka. Čekala je dok joj se noge nisu ukocile. Ovog puta se nije vratila u kolbu. Zavrnila je nogavice do kolena, pregazila potok i prvi put u životu krenula nizbrdo u Herat. Nana ni za Herat nije bila u pravu. Niko nije upirao prstom. Niko se nije smejavao. Marijam je hodala bucnim, prometnim bulevarima između drvoreda cempresa, među neprekidnom bujicom pešaka, biciklista igarija koje su vukle mazge, i niko je nije gadao kamenjem. Niko je nije zvao arami. Jedva da ju je neko i pogledao. Tu je bila, neočekivano, čudesno, obična osoba.

Neko vreme je Marijam stajala pored ovalnog jezerceta u središtu velikog parka gde su se ukrštale pošljuncane staze. U čudu je prelazila prstima preko divnih mermernih konja koji su stajali pored jezerceta i gledali vodu mlečnim očima. Posmatrala je decake koji su puštali papirne brodove. Marijam je videla cveće na sve strane, lile, ljiljane, petunije, latica blistavih od sunca. Ljudi su šetali stazama, sedeli na klupama i pijuckali čaj. Marijam je jedva verovala da je tu. Srce joj je tutnjalo od uzbuđenja. Želela je da je Mula Fejzulah sada vidi. Kako bi mu samo odvažno delovala! Kako hrabro! Prepustila se mislima o novom životu koji je čeka u tom gradu, životu s ocem, sa sestrama i braćom, životu u kome će voleti i u kome će nju voleti, bez ograda ili razloga, bez stida. Živahnim korakom se vratila do široke saobraćajnice blizu parka. Prošla je kraj starih prodavaca uštavljenih lica koji su sedeli u senci platana i ravnodušno zurili u nju iza piramida trešanja i brda grožđa. Bosonogi decaci jurili su kola i autobuse, mašuci vrecama s dunjama. Marijam je stajala na uglu ulice i gledala prolaznike, nesposobna da shvati kako mogu biti toliko ravnodušni prema čudesima što ih okružuju. Posle nekog vremena skupila je hrabrost da pita jednog postarijeg kocijaša zna li gde živi Džalil, vlasnik bioskopa. Starac je

imao punacke obraze i bio obucen u capan s prugama duginih boja. "Ti nisi iz Herata, a?", rekao je druželjubivo. "Svako zna gde živi Džalil-han."

"Možete li da mi pokažete?"

Odmotao je karamelu iz staniola i upitao: "Sama si?" "Da."

"Penji se. Povešću te."

"Ne mogu da vam platim. Nemam ni pare." Dao joj je karamelu. Rekao je da vec dva sata nikog nije prevezao i da je ionako smerao da krene kuci.

Džalilova kuca mu je usput. Marijam se popela. Vozili su se cutke, jedno pored drugoga. Marijam je usput videla travarske ducane i male prodavnice gde su ljudi

kupovali narandže i kruške, knjige, marame, cak i sokolove. Deca su se klikerala u

krugovima nacrtanim u prašini. Pred cajdžinicama, na secijama prekrivenim cilimima, muškarci su pili caj i pušili duvan iz nargila. Starac je skrenuo na široku

ulicu s drvoredima cempresa. Zaustavio je konja na njenoj sredini.

"Eno. Izgleda da ti se sreca osmehnula, dohtar-džo. Ono su njegova kola."

Marijam je skocila s kocija. On se osmehnuo pa nastavio dalje. Marijam nikada ranije nije dodirнула automobil. Prešla je prstima po haubi Džalilovog automobila, a

on je bio crn, sjajan, s blistavim tockovima u kojima je Marijam videla svoj spljoštenu,

razvucenu odraz. Sedišta su bila od bele kože. Iza volana Marijam je videla okrugla

stakla s kazaljckama.

Marijam je na tren cula Nanin glas u glavi, podrugljiv, kako sipa vodu na duboko

usadeni žar njenih nada. Prožeo ju je ocaj. Klecavim nogama Marijam se približila

vratima kuce. Položila je šake na zidove. Bili su tako visoki, tako preteci, ti Džalilovi

zidovi. Morala je da izvije vrat da vidi vrhove krošnji cempresa koji izvireju iznad

njih. Krošnje su se njihale na povetarcu i ucinilo joj se da joj klimaju glavom u znak

dobrodošlice. Marijam se smirila.

Neka bosonoga mlada žena otvorila je vrata. Imala je tetovažu ispod donje usne.

"Došla sam da vidim Džalil-hana. Ja sam Marijam. Njegova kcerka. Devojcjinim licem

prešao je zbunjen izraz. Onda je sevnulo prepoznavanje. Na usnama joj se pojavio

jedva primetan osmeh i pocela je da zruci nekakvom radoznalošću, išcekivanjem.

"Cekaj tu", rekla je hitro.

Zatvorila je vrata. Prošlo je nekoliko minuta. Onda je vrata otvorio neki muškarac.

Bio je visok i plecat, pospanih ociju i mirnog lica. "Ja sam Džalil-hanov šofer", rekao je, i to ne grubo.

"Njegov šta?"

"Njegov vozac. Džalil-han nije ovde."

"Tu su mu kola", rekla je Marijam.

"Morao je da ode po jednom veoma hitnom poslu."

"Kad ce se vratiti?"

"Nije rekao."

Marijam je kazala da ce sacekati. On je zatvorio kapiju. Marijam je sela i privukla kolena uz grudi. Vec je bilo predvece i ogladnela je. Pojela je kocijaševu karamelu.

Nešto kasnije, vozac je ponovo izašao.

"Sada moraš kuci", rekao je. "Za manje od sat vremena pada mrak."

"Navikla sam ja na mrak."

"Bice i hladno. Hajde ja tebe lepo da odvezem kuci. Reci cu mu da si dolazila."

Marijam ga je samo gledala.

"Dobro, onda cu te odvesti u hotel. Tamo možeš fino da prespavaš. Ujutru cemo videti šta cemo." "Pusti me u kucu."

"Ne smem, tako mi je naredeno. Slušaj, niko ne zna kada ce se on vratiti.

Mogli bi dani da produ." Marijam je prekrstila ruke. Vozac je uzdahnuo i pogledao je s blagim prekorom. U godinama koje su usledile Marijam ce imati obilje prilika da razmišlja o tome kako bi sve ispalo da je dozvolila vozacu da je vrati u kolbu. Ali nije to ucinila. Provela je noc pred Džalilovom kucom.

Posmatrala je kako nebo tamni, kako senke gutaju procelja susednih kuca.

Tetovirana devojka joj je donela malo hleba i tanjir pirinca, a Marijam je rekla da ih nece. Devojka ih je ostavila pored nje. S vremena na vreme Marijam je

cula korake u ulici, vrata kako se otvaraju, prigušene pozdrave. Elektricna svetla su se ukljucila i prozori su mutno zasjali. Psi su lajali. Kada više nije mogla da trpi glad, Marijam je pojela pirinac i hleb. Onda je slušala zrikavce kako stružu u baštama. Oblaci su na nebu klizili kraj bledog meseca.

Ujutru ju je probudilo drmusanje. Marijam je videla da ju je preko noci neko pokrio cebetom. Vozac ju je tresao za rame.

"Sad je dosta. Napravila si scenu. Bas. Vreme je da ideš." Marijam se pridigla i protrljala oci. Boleli su je leda i vrat. "Cekacu ga."

"Pogledaj me", rekao je on. "Džalil-han kaže da sada moram da te vratim. Smesta. Shvataš? Džalil-han tako kaže."

Otvorio je stražnja vrata automobila. "Bia. Hajde", rekao je tiho.

"Hocu da ga vidim", rekla je Marijam. Oci su joj zasuzile. Vozac je uzdahnuo.

"Daj da te vratim kuci. Hajde, dohtar-džo."

Marijam je ustala i krenula ka njemu. Ali onda, u posled-njem trenutku, promenila je pravac i jurnula ka kapiji. Osetila je vozaceve prste kako pokušavaju da je uhvate za rame. Izmak-nula se i prošla kroz otvorenu kapiju. U onih nekoliko sekundi koliko je provela u Džalilovoj bašti, Marijamine oci primetile su blistavo stakleno zdanje s biljkama, loze što se drže za drvene rešetke, ribnjak sa sivim kamenjem, vočke i žbunje s cvećem jarkih boja na sve strane. Pogled joj je preleteo preko svega toga, pre nego što je našao lice, preko citave bašte, u prozoru na spratu. Lice je tu bilo samo na trenutak, jedan prosev, ali dovoljno dugo. Dovoljno dugo da Marijam vidi oci kako se šire, usta kako se otvaraju. Onda je nestalo. Ruka se pojavila i žustro povukla gajtan. Zavesa su se spustile. Onda su je necije šake grubo uhvatile ispod pazuha i digle. Marijam se ritala. Kamencici su joj poispadali iz džepa. Marijam je nastavila da se rita i place dok su je nosili u kola i spuštali na hladnu kožu zadnjeg sedišta.

Vozac je govorio tiho kao da želi da je uteši. Marijam ga nije cula. Tokom citavog puta, dok se truckala na zadnjem sedištu, plakala je. Bile su to suze bola, besa, dubokog razocaranja. Ali uglavnom suze teške, teške sramote zbog toga kako se budalasto predala Džalilu, zbog toga što se brinula šta ce obuci, zbog toga što joj se hidžab ne slaže, što je hodala citavim putem do grada, što nije htela da ode, što je spavala na ulici kao pas lualica. A bilo ju je sramota i zbog toga što je prešla preko majcinih bolnih pogleda, njenih natecenih ociju. Nana, koja ju je upozorila, koja je sve vreme bila u pravu. Marijam je stalno mislila o licu na spratu. Pustio ju je da spava na ulici. Na ulici. Marijam je ležala i plakala. Nije se pridizala, nije htela da je vide. Zamišljala je kako citav Herat tog jutra zna da se osramotila. Želela je da Mula Fejzulah bude tu, da mu stavi glavu u krilo, da mu dozvoli da je uteši. Posle nekog vremena, drum je postao neravniji i prednji deo automobila usmerio se naviše. Nalazili su se na uzbrdici između Herata i Gul Damana. Šta ce reci Nani, pitala se Marijam. Kako ce se izviniti? Kako uopšte da joj izade na oci? Kola su se zaustavila i vozac joj je pomogao da izade. "Otpraticu te", rekao je.

Pustila je da je povede preko puta i uz stazu. Okolo su rasli orlovi nokti, a i cigansko perje. Pcele su zujale iznad treperavog poljskog cveca. Vozac ju je uzeo za ruku i pomogao joj da pregazi potok. Onda ju je pustio i pricao je o tome kako ce uskoro zaduvati cuveni heratski vetrovi od stotinu dvadeset dana, od jutra do sutona, i kako ce pešcane muve pomahnitati od gladi, a onda je iznenada stajao iznad nje, pokušavao da joj pokrije oci, gurao je u pravcu iz koga je došla i govorio: "Nazad! Ne! Nemoj da gledaš! Okreni se! Nazad!" Medutim, nije bio dovoljno brz. Marijam je videla. Vetar je dunuo i razmaknuo grane žalosne vrbe poput zavesa i Marijam je ugledala šta je to bilo ispod drveta: stolica ravnog naslona, prevrnuta. Uže vezano za visoku granu. Nanu kako visi o njemu.

6.

Nanu su sahranili u uglu groblja u Gul Damanu. Marijam je stajala pored Bibi-džo, sa ženama, dok je Mula Fejzulah izgovarao molitve kraj rake, a muškarci spuštali Nanino pokriveno telo u zemlju. Kasnije je Džalil otpratio Marijam do kolbe, gde se trudio da seljani koji su ih pratili dobro vide koliko on brine za Marijam. Sakupio je ono malo njenih stvari, stavio ih u kofer. Seo je pored kreveta na kome je ležala, i hladio joj lice. Gladio ju je po celu i sav ocajan pitao treba li joj bilo šta, bilo šta -tako je to rekao, dva puta.

"Hocu Mulu Fejzulaha", rekla je Marijam.

"Naravno. Napolju je. Dovešću ti ga."

Tek kada se na vratima pojavila krhka i pogrbljena prilika Mule Fejzulaha, Marijam je tog dana prvi put zaplakala.

"O, Marijam-džo!"

Seo je pored nje i uzeo joj lice u šake. "Samo se ti isplaci, Marijam-džo. Hajde. Nije to sramota. Ali zapamti, dete moje, šta Kur'an kaže: 'Uzvišen je Onaj u cijoj je ruci vlast -On sve može! Onaj koji je dao smrt i život da bi iskušao koji od vas ce bolje postupati.' Kur'an govori istinu, dete moje. Bog ima razlog za svaku muku i tugu koju nam šalje."

Ali Marijam nije cula utehu u Božjim recima. Ne tog dana. Ne tada. Cula je samo Nanu kako govori: Umrecu ako odeš. Prosto cu umreti. I mogla je samo da place i place i pusti da joj suze kapaju na pegavu, tanušnu kožu na rukama Mule Fejzulaha.

Dok su se vozili u njegovu kucu, Džalil je sedeo na zadnjem sedištu pored Marijam, s rukom prebacenom preko njenih ramena.

"Možeš da živiš kod mene, Marijam-džo", rekao je. "Vec sam im rekao da ti sprema sobu. Na spratu. Mislim da ce ti se dopasti. Imaceš pogled na baštu." Marijam ga je prvi put cula Naninim ušima. Potpuno je razgovetno cula kako je neiskrenost uvek vrebala ispod površine, ta prazna, lažna uveravanja. Nije mogla da ga pogleda. Kada su se kola zaustavila ispred Džalilove kuce, vozac im je otvorio vrata i izneo Marijamin kofer. Džalil ju je proveo držeći joj dlanove na ramenima, kroz istu kapiju pred kojom je dva dana ranije Marijam spavala na pločniku cekajući ga. Pre samo dva dana -kada je Marijam mislila da na svetu najviše želi da hoda tom baštom s Džalilom -a sada se cinilo kao da je to bilo u nekom drugom životu. Kako je to njen život mogao tako brzo da se okrene naglavacke, pitala se Marijam. Nije odvajala pogled od zemlje, od stopala koja su stupala po stazi od sivog kamena. Bila je svesna drugih ljudi u bašti, kako šapucu, kako se sklanjaju dok ona prolazi. Osecala je težinu pogleda na sebi, kako je gledaju s prozora na spratu.

I u kuci je Marijam išla oborene glave. Hodala je po tamnocrvenom cilimu s plavim i žutim osmougaonim šarama, krajickom oka videla mermerna postolja kipova, donje delove vaza, rese na tapiserijama jarkih boja koje su visile sa zidova. Stepenice kojim su Džalil i ona pošli bile su široke i pokrivene slicnim cilimom, zakucanim na ivici svakog stepenika. Na vrhu stepeništa Džalil ju je poveo levo, novim dugackim hodnikom s cilimom na podu. Zaustavio se pred jednim vratima, otvorio ih, pa su ušli.

"Ovde se ponekad igraju tvoje sestre Nilufar i Atija", rekao je Džalil, "ali je uglavnom koristimo za goste. Mislim da ce ti tu biti prijatno. Lepo je, je li tako?"

Soba je imala krevet pokriven cebetom sa zelenim cvetnim šarama, gusto pleteno radom zvanim "sace". Zavesa, razmaknute tako da se vidi bašta dole, bile su iste kao cebe. Pored kreveta nalazila se komoda sa tri fioke i vazom na vrhu. Uza zidove sta-jale su police s uramljenim slikama ljudi koje Marijam nije pre-poznavala. Na jednoj polici Marijam je videla zbirku istovetnih drvenih lutaka, poredanih u nizu, od najvece do najmanje. Džalil ju je video kako gleda. "Babuške. Kupio sam ih u Moskvi. Možeš da se igraš njima ako hoceš, niko ti nece zameriti."

Marijam je sela na krevet.

"Želiš li nešto?" upitao je Džalil.

Marijam je legla. Sklopila oci. Posle nekog vremena cula ga je kako tiho zatvara vrata.

Marijam nije izlazila iz sobe, sem do kupatila, malo dalje niz hodnik. Tetovirana devojka, ona koja joj je otvorila kapiju, donosila joj je hranu na poslužavniku: jagnjece cevape, sabzi, auš corbu. Jedva da je nešto okusila. Džalil je dolazio nekoliko puta dnevno, sedeo na krevetu pored nje, pitao je li joj dobro.

"Možeš da jedeš dole s nama ostalima", rekao je, ali ne previše uverljivo. Prebrzo je bio spreman da se složi kada je Marijam rekla da ce radije jesti sama.

Marijam je s prozora ravnodušno posmatrala ono o čemu je maštala i što je ceznula da vidi veci deo svog života: tok Džalilovog svakodnevnog života. Sluge su užurbano prolazile kroz kapiju. Baštovan je vecito potkresivao žbunje, zalivao biljke u stakleniku. Automobili dugackih, otmenih linija zaustavljali su se na ulici. Iz njih su izlazili muškarci u odelima, u capanima i sa šubarama od karakula, žene s hidžabima, deca uredno pocešljane kose. I dok je Marijam gledala Džalila kako se rukuje s tim strancima, dok ga je gledala kako prekršta ruke na grudima i klima glavom njihovim ženama, znala je da je Nana govorila istinu. Njoj tu nije mesto. Ali gde mi je mesto? Šta mi je sada ciniti? Ja sam sve što imaš na ovom svetu, Marijam, i kada mene ne bude bilo, nećeš imati ništa. Ništa. Jer si i sama ništa!

Poput vetra koji duva kroz vrbe oko kolbe, Marijam su prožimali naleti neizrecivog ocaja.

Drugog Marijaminog dana u Džalilovoj kuci, u sobu je ušla jedna mala devojcica.

"Moram nešto da uzmem", rekla je.

Marijam se pridigla na krevetu i prekrstila noge, navukla cebe na krilo. Devojcica je brzo prišla ormaru i otvorila vrata. Izvadila je jednu cetvrtastu sivu kutiju.

"Znaš šta je ovo?" upitala je. Otvorila je kutiju. "Zove se gramofon. Gramo. Fon. Na njemu se puštaju ploce. Znaš, muzicke. Gramofon."

"Ti si Nilufar. Imaš osam godina."

Devojcica se osmehnula. Imala je Džalilov osmeh i njegovu jamicu u bradi.

"Kako znaš?"

Marijam je slegnula ramenima. Nije rekla toj devojcici da je nekada davno jednom kamicku dala ime po njoj.

"Hoćeš da cuješ neku pesmu?"

Marijam je ponovo slegnula ramenima. Nilufar je ukljucila gramofon. Iz džepa u poklopcu gramofona izvadila je malu plocu. Stavila ju je na mesto, spustila iglu. Muzika je zasvirala. Latica cveta bice mi papir, Da ti napišem najlepše pismo, Ti si sultan srca moga, sultan srca moga.

"Znaš je?" "Ne."

"Iz jednog iranskog filma. Gledala sam ga u tatinom bioskopu. Hej, hoćeš nešto da vidiš?"

Pre nego što je Marijam stigla da odgovori, Nilufar je dlanovima i celom dodirnula zemlju. Odgurnula se nogama, i onda je dubila na glavi.

"Umeš ti ovo?", upitala je nerazgovetno.

"Ne."

Nilufar je spustila noge pa popravila bluzu. "Mogu da te naucim", rekla je sklanjajući kosu sa zajapurenog lica. "Koliko ćeš da ostaneš ovde?"

"Ne znam."

"Moja majka kaže da mi ti nisi stvarno sestra kao što kažeš." "Nisam ni rekla da jesam", slagala je Marijam. "Ona kaže da jesi. Mene baš briga. Mislim, baš me briga ako si to rekla ili ako si mi stvarno sestra. Baš me briga." Marijam je legla. "Umorna sam."

"Moja majka kaže da je džin naterao tvoju majku da se obesi."

"Možeš to sada da ugasiš", rekla je Marijam dok se okretala na bok. "Muziku, hocu da kažem."

Tog dana joj je došla i Bibi-džo. Pocela je kiša. Iskrivljenog lica spustila je svoje krupno telo na stolicu pored kreveta. "Ova kiša, Marijam-džo, ubi mi kosti. Nacisto ih ubi. Nadam se... O, hajde, dodi, dete moje. Dodi svojoj Bibi-džo. Ne placi. Hajde. Siroto moje. C, c, c. Siroto, siroto moje."

Te noci Marijam dugo nije mogla da zaspi. Ležala je u krevetu, gledala nebo, slušala korake dole, glasove prigušene od zidova i kiše što je pljuštala po prozoru. Kada je napokon zadremala, iz sna ju je trгла nekakva vika. Glasovi, u prizemlju, prodorni i besni. Marijam nije razabirala reci. Neko je zalupio vratima. Sutradan ujutro došao je da je poseti Mula Fejzulah. Kada je videla svog prijatelja na vratima, njegovu belu bradu i njegov topao, bezub osmeh, Marijam je osetila kako je u uglovima ociju ponovo peckaju suze. Prebacila je noge preko ivice kreveta i brzo mu prišla. Poljubila ga u ruku, kao i uvek, a on je nju poljubio u celo. Prinela mu je stolicu. On joj je pokazao Kur'an koji je doneo sa sobom, pa ga otvorio. "Nešto sam mislio, nema smisla da preskacemo casove, a?" "Znate da mi casovi više ne trebaju, mula-sahibe. Pre mnogo godina ste me naučili svakoj suri i ajetu iz Kur'ana." Osmehnulo se i digao ruke kao da se predaje. "Dobro, priznajem. Raskrinkala si me. Ali trebao mi je neki izgovor da ti dodem u goste."

"Ne trebaju vama izgovori. Vama nikako."

"Lepo od tebe što to kažeš, Marijam-džo." Dao joj je svoj Kur'an. Kao što ju je ucio, poljubila ga je tri puta, dodirujući njime celo posle svakog poljupca, pa mu ga vratila.

"Kako si, dete moje?"

"Stalno", zaustila je Marijam. Morala je da stane, pošto joj se ucinilo da joj se u grlu zaglavio kamen. "Stalno mislim o onome što mi je rekla pre nego što sam otišla. Rekla je..."

"Ne, ne, ne!" Mula Fejzulah joj je stavio ruku na koleno. "Tvoja majka, nek joj se Alah smiluje, bila je namucena i nesrecna žena, Marijam-džo. Uradila je samoj sebi nešto užasno. Sebi, tebi, a takode i Alahu. On ce joj oprostiti, jer On sve prašta, ali je Alah tužan zbog toga što je uradila. On ne odobrava uzimanje života, niti tudeg niti svog, jer On kaže da je život svetinja. Vidiš" - privukao je stolicu bliže i obema rukama uzeo Marijaminu šaku. "Vidiš, poznavao sam tvoju majku još od pre nego što si se ti rodila, kada je bila mala devojcica, i kažem ti da je i tada bila nesrecna. Bojim se da je seme onoga što je ucinila odavno posadeno. Hocu da kažem da ti za to nisi kriva. Nisi ti kriva, dete moje."

"Nije trebalo da je ostavim. Trebalo je da."

"Prestani s tim. Od takvih misli nikakve vajde, Marijam-džo. Cuješ li me, dete? Nikakve vajde. Samo ce da te satru. Nisi ti kriva. Nisi ti kriva. Ne." Marijam je

šmrkala i klimala glavom, ali koliko god to ocajnicki želela, nije uspevala da mu poveruje. Jednog popodneva, posle nedelju dana, zaculo se kucanje na vratima i ušla je jedna visoka žena. Bila je svetle puti, crvenkaste kose i dugackih prstiju.

"Ja sam Afsun", rekla je. "Nilufarina majka. Hajde, umij se, Marijam, pa sidi dole." Marijam je rekla da bi radije ostala u sobi.

"Ne, nafahmidi, ne shvataš. Moraš da sideš. Moramo da razgovaramo s tobom. Važno je."

7.

Sedeli su naspram nje, Džalil i njegove žene, za dugackim tamnosmedim stolom. Između njih, na sredini stola, bila je kristalna vaza sa svežim nevenima i orošen bokal vode. Ridokosa žena koja se predstavila kao Nilufarina majka, Afsun, sedela je desno od Džalila. Druge dve, Hadidža i Nargis, sedele su levo. Sve žene su imale tanke crne marame, koje nisu nosile na glavama, već labavo vezane oko vrata, kao da su ih tek usput ogrnule. Marijam nije mogla da zamisli da bi one nosile crninu zbog Nane i slutila je da je to bio predlog neke od njih, ili možda Džalilov, taman pre nego što su je pozvali. Afsun je sipala vodu iz bokala i stavila čašu pred Marijam, na karirani platneni podmetac. "Prolece tek što je pocelo, a već je vruće", rekla je.

Napravila je pokret rukom kao da se hladi.

"Je li ti udobno gore?" upitala je Nargis, koja je imala malu bradu i kudravu crnu kosu. "Nadamo se da ti je udobno. Ove... muke... sigurno su ti teško pale. Teško je to."

Druge dve su klimnule glavom. Marijam je primetila njihove pocupane obrve, tanke, trpeljive osmehe koje su joj upucivale. Nešto je neprijatno zujalo u Marijaminsoj glavi. Grlo ju je peklo. Otpila je gutljaj vode. Kroz široki prozor iza Džalila Marijam je videla niz krušaka u cvetu. Na zidu pored prozora stajala je tamna drvena policica. U noj su se nalazili sat i uramljena fotografija Džalila i tri decaka kako drže veliku ribu. Sunce je bleštalo u ribljoj krljušti. Džalil i decaci su se široko osmehivali.

"Dakle", pocela je Afsun, "Ja sam, to jest mi smo odlucili, da te dovedemo ovamo zato što imamo za tebe neke odlicne vesti."

Marijam je digla pogled. Primetila je kako žene brzo razmenjuju poglede, iza Džalila, koji je sedeo pogrbljen i slepo gledao bokal na stolu. Hadidža, najstarija od njih tri, pogledala je Marijam i Marijam je imala utisak da su o tome koja će joj se obratiti unapred raspravljale, da je to dogovoreno davno pre nego što su je pozvali.

"Imaš prosca", rekla je Hadidža.

Marijam se zgrcio stomak. "Molim?" procedila je kroz iznenada otupele usne.

"Kastegara. Prosca. Zove se Rašid", nastavila je Hadidža. "On je prijatelj jednog poslovnog partnera tvog oca. Paštun je, rodom iz Kandahara, ali živi u Kabulu, u četvrti Demazang, u sopstvenoj kuci na sprat."

Afsun je klimala glavom. "I stvarno govori persijski, kao mi, kao ti. Zato nećeš morati da učiš paštunski."

Marijam je steglo u grudima. Soba se dizala i spuštala, zemlja joj se ljuljala pod nogama. "On je obucar", govorila je sada Hadidža. "Ali ne nekakav prosti ulicni muc, ne, ne. Ima sopstveni ducan i jedan je od najtraženijih obucara u Kabulu. Pravi cipele za diplomate, za predsednikove rodake, za taj sloj. Sigurno ti je jasno da će moci da te izdržava."

Marijam je prikovala oci na Džalila, a srce joj je u grudima preskakale "Je li to istina? To što ona kaže, je li istina?" Ali Džalil nije hteo da je pogleda. Nastavio je da gricka ugao donje usne i zuri u bokal.

"Sad, on jeste malo stariji od tebe", ubacila je Afsun. "Ali sigurno mu nije više od... cetrdeset. Cetrdeset pet u vrh glave. Je li tako, Nargis?"

"Jeste. Ali ja sam vidala kako se devetogodišnje devojčice daju muškarcima dvadeset godina starijim od tvog prosca, Marijam. Svi smo to vidali. Koliko je tebi godina, petnaest? To su prave, valjane godine za udaju."

Na te reci usledilo je žustro klimanje glava. Marijam nije promaklo da niko nije spomenuo njene polusestre Said i Nahid, obe njene vršnjakinje, obe učenice u školi "Mehri" u Heratu, obe namerne da se upišu na Kabulski univerzitet.

Petnaest godina, ocigledno, za njih nisu bile prave, valjane godine za udaju.

"Štaviše", nastavila je Nargis, "i on je u životu pretrpeo težak gubitak. Culi smo da mu je žena umrla na porođaju pre deset godina. A onda mu se, pre tri godine, sin utopio u jezeru."

"Da, to je mnogo tužno. Poslednjih nekoliko godina traži nevestu, ali nije našao nijednu prikladnu."

"Necu", rekla je Marijam. Pogledala je Džalila. "Ne želim to. Nemojte me terati." Mrzela je placni, molecivi prizvuk u svom glasu, ali nije mogla da ga spreci.

"Hajde, Marijam, budi razumna", rekla je jedna žena. Marijam više nije vodila racuna o tome ko šta govori. Nastavila je da zuri u Džalila, cekala da on progovori, da kaže kako ništa od toga nije istina.

"Ne možeš ovde da živiš dovek."

"Zar ne želiš sopstvenu porodicu?"

"Da. Svoj dom, svoju decu?"

"Život ide dalje."

"Jeste, bilo bi bolje da se udaš za nekog odavde, za nekog Tadžika, ali Rašid je zdrav i zanima se za tebe. Ima kucu i posao. A to je jedino bitno, je li tako? A Kabul je divan i uzbudljiv grad. Možda ti se nikad više neće ukazati ovako dobra prilika."

Marijam je usmerila pažnju na žene.

"Živeću s Mulom Fejzulahom", rekla je. "On će me primiti. Znam da hoće."

"Ne valja se tako", rekla je Hadidža. "On je star i previše. Potražila je pravu rec, i Marijam je znala, tada, da ova želi da kaže Previše je blizu. Shvatila je šta smeraju. Možda ti se nikad više neće ukazati ovako dobra prilika. A neće ni njima. Njeno rođenje ih je osramotilo i ovo im je bila prilika da izbrišu, jednom zasvagda, poslednje tragove sramne greške njihovog muža. Terali su je zato što je živi simbol njihove sramote.

"On je mnogo star i slab", rekla je Hadidža naposletku. "A šta ćeš da radiš kada ga više ne bude? Samo ćeš biti breme njegovima."

Kao što si sada nama. Marijam je gotovo videla neizgovorene reci kako izlaze iz Hadidžinih usta, poput maglovitog daha kada je dan hladan. Marijam je zamislila sebe u Kabulu, velikom, nepoznatom, prenaseljenom gradu, koji se, rekao joj je Džalil jednom, nalazi nekih šeststo pedeset kilometara istocno od Herata. Šeststo pedeset kilometara. Ona je u životu od kolbe išla najdalje dva kilometra, i to peške, do Džalilove kuce. Zamislila je sebe kako živi tamo, u Kabulu, na kraju te gotovo nezamislive daljine, kako živi u kuci nekog stranca, gde će morati da trpi njegovu narav i izvršava njegova naređenja. Morace da

cisti za tim Rašidom, da mu kuva, da mu pere. A bice i drugih dužnosti -Nana joj je ispricala šta muževi rade svojim ženama. Pomisao na te prisnosti, koje je zamišljala kao bolne i izvitoperene, posebno ju je ispunila užasom, tako da se preznojila. Ponovo se okrenula ka Džalilu. "Reci im. Reci im da im nećeš dozvoliti da to urade."

"Zapravo, tvoj otac je Rašidu vec odgovorio", rekla je Afsun. "Rašid je ovde, u Heratu, potegao je cak iz Kabula. Nika je sutra ujutro, a autobus za Kabul kreće u podne."

"Reci im!" zavapila je Marijam.

Žene su sada ucutale. Marijam je osetila da ga i one posmatraju. Cekaju. Sobu je ispunila tišina. Džalil se igrao burmom, s ranjenim, bespomocnim izrazom na licu. Iz onog ormarica sat je beskonacno kucao.

"Džalil-džo?" rekla je jedna žena napokon.

Džalilove oci polako su se digle, srele Marijamine, na trenutak se tu zadržale, pa se ponovo spustile. Otvorio je usta, ali je iz njih doprlo samo kratko, bolno stenjanje.

"Reci nešto", kazala je Marijam.

Onda je Džalil to i ucinio, slabašnim, umornim glasom. "Prokletstvo, Marijam, nemoj to da mi radiš", rekao je, kao da neko njemu nešto radi. I s tim, Marijam je osetila da je napetost nestala iz sobe. Dok su Džalilove žene počele s novim -i živahnijim -ubedi-vanjima, Marijam je gledala u sto. Oci su joj prelazile preko vitkih linija nogu stola, njegovih zavojitih uglova, sjaja njegove blistave tamnosmede površine. Primetila je da se svaki put kada izdahne površina zamagli i da tako ona nestaje s ocevog stola. Afsun ju je otpratila u sobu na spratu. Kada je Afsun zatvorila vrata, Marijam je cula cegrtanje ključa koji se okreće u bravi.

8.

Ujutru su Marijam dali tamnozelenu haljinu dugackih rukava da je obuće preko belih pamucnih pantalona. Afsun joj je dala zeleni hidžab i sandale iste boje. Odveli su je u sobu s dugackim smeđim stolom, samo što su na njemu sada bili zdela ušecerenih lešnika, Kur'an, zeleni veo i ogledalo. Dva coveka koja Marijam nikada ranije nije videla -svedoci, pretpostavljala je -i neki mula koga nije poznavala vec su sedeli za stolom. Džalil ju je otpratio do stolice. Na sebi je imao svetlosmede odelo i žutu kravatu. Oprao je kosu. Kada joj je prineo stolicu, pokušao je da je ohrabri osmehom. Hadidža i Afsun ovog puta su sedele na Marijaminjoj strani stola. Mula je pokazao veo i Nargis ga je stavila Marijam na glavu pre nego što je sela. Marijam se zagledala u svoje ruke. "Sad možete da ga uvedete", rekao je Džalil nekome.

Marijam ga je namirisala pre no što ga je ugledala. Težak, sladunjav parfem, ne jedva primetan kao Džalilov, izmešan s duvanskim dimom. Taj miris je preplavio Marijamine nozdrve. Kroz veo, krajickom oka, Marijam je videla visokog muškarca, trbatog i plecatog, kako se grbi na vratima. Gotovo da joj je dah stao od njegove velicine i morala je da obori pogled, zatutnjalog srca. Osetila je da se on koleba na vratima. Onda njegovo sporo, teško kretanje kroz sobu. Zdela slatkiša na stolu zveckala je u ritmu njegovih koraka. Teško je zastenjao pa seo pored nje. Glasno je disao. Mula im je poželeo dobrodošlicu. Rekao je da ovo neće biti tradicionalna nika.

"Receno mi je da Rašid-aga ima karte za autobus koji polazi za tri sata.

Zato, da bismo uštedeli na vremenu, preskoci cemo neke uobicajene korake."

Mula je izgovorio nekoliko blagoslova, rekao nekoliko reci o važnosti braka. Pitao je Džalila ima li primedbi na tu zajednicu i Džalil je odmahnuo glavom. Onda je mula pitao Rašida želi li ovaj zaista da stupi u bracu zajednicu s Marijam. Rašid je rekao: "Da." Njegov grub, promukao glas podsetio je Marijam na zvuk gaženja jesenjeg lišca.

"A ti, Marijam-džan, prihvataš li ovog coveka za muža?" Marijam je cutala. Culo se nakašljavanje.

"Prihvata", rekao je neki ženski glas malo dalje niz sto.

"Znate", rekao je mula, "ona sama mora da odgovori. I mora da saceka da je pitam tri puta. Stvar je u tome što on traži nju, a ne obratno."

Postavio je pitanje još dva puta. Pošto Marijam nije odgovarala, postavio ga je još jednom, ovog puta grublje. Marijam je osecala kako se Džalil pored nje meškolji, osecala je kako ispod stola prekršta i ispravlja noge. Ponovo se culo kašljucanje. Necija mala bela šaka se pružila i pocistila trun prašine sa stola.

"Marijam", prošaputao je Džalil.

"Da", rekla je drhtavo. Neko je ispod vela proneo ogledalo. U njemu je Marijam prvo videla sopstveno lice, ravne, nelepe obrve, pravu kosu, oci neveselo zelene i tako zbijene da bi neko pomislio da je razroka. Koža joj je bila gruba i delovala je mutno i flekavo. Mislila je da joj je celo preširoko, brada preuska, a usne pretanke. Cinilo se da joj je lice duguljasto, trouglasto, pomalo psece. A ipak je Marijam videla da, zacudo, celina tih neupečatljivih delova predstavlja lice koje nije lepo, ali nekako nije ni neprijatno za oko. U ogledalu je Marijam prvi put videla Rašida: krupno, cetvrtasto, rumeno lice; kukast nos, zajapureni obrazi koji su ostavljali utisak nekakve prepredene vedrine; vodnjikave, zakrvavljene oci; zbijeni zubi, sekutici istureni kao zabat na kuci; nemoguće nisko celo, jedva dva prsta iznad cupavih obrva; zid od guste, grube prosede kose. Pogledi su im se nakratko susreli na staklu, pa se razdvojili. Ovo je lice mog muža, pomislila je Marijam.

Razmenili su tanke zlatne burme koje je Rašid izvadio iz džepa. Nokti su mu bili žuckastosmedi, kao unutrašnjost trule jabuke, a vrhovi nekih su se izvijali, odizali. Marijamine ruke su se tresle kada je pokušala da mu stavi burmu i Rašid je morao da joj pomogne. Njena burma je bila malo tesna, ali ju je Rašid lako nabio na prst.

"Eto", rekao je.

"Baš lep prsten", rekla je jedna žena. "Divan je, Marijam."

"Sada ostaje samo da se potpiše ugovor", rekao je mula. Marijam je napisala svoje ime -mim, re, ja i ponovo mim, svesna da su svi pogledi uprti u njenu ruku. Kada se sledeci put Marijam bude potpisivala na nekom dokumentu, dvadeset sedam godina kasnije, ponovo ce biti prisutan jedan mula.

"Sada ste muž i žena", rekao je mula. "Tabrik. Cestitam."

Rašid je cekao u šarenom autobusu. Marijam ga nije videla s mesta na kome je stajala, pored Džalila, blizu zadnjeg branika, vec samo dim njegove cigarete kako se izvija kroz otvoren prozor. Okruživali su ih rukovanja i zagrljaji ristanaka. Ljudi su ljubili Kur'ane, pa ispod njih prolazili. Bosonogi decaci su skakutali izmedu putnika, lica nevidljivih iza poslužavnika sa zvakacom gumom i cigaretama. Džalil se bogzna kako uneo u pricu o tome kako je Kabul toliko divan da je mogulski car Babur zatražio da ga tu sahrane. Zatim ce, znala je Marijam, preci na kabulske vrtove, pa njegove ducane, njegovo drvece i

njegov vazduh, a evo uskoro, ona ce šesti u autobus, a on ce hodati naporedo s njim, veselo mašuci, netaknut, pošten.

Marijam nije mogla to da dozvoli.

"Nekada sam te obožavala", rekla je. Džalil se zaustavio u pola recenice. Prekrstio je ruke pa ih spustio. Neki mladi par Indusa, žena s decakom u narucju, muž što vuče kofer, prošao je između njih. Cinilo se da je Džalilu drago zbog tog prekida. Izvinili su se i on im je uzvratilo ljubaznim osmehom. "Cetvrtkom sam te satima čekala. Htela sam da poludim od brige da nećeš doći."

"Put je dugacak. Trebalo bi nešto da pojedеш." Rekao je da će joj kupiti hleba i kozjeg sira.

"Neprekidno sam mislila na tebe. Molila sam se da doživiš stotinu godina. Nisam znala. Nisam znala da me se stidiš."

Džalil je oborio pogled, kao dete, cacnuo nešto vrhom cipele.

"Stideo si me se."

"Dolazicu ti u goste", promumlao je. "Doci cu u Kabul da te vidim. Onda cemo..."

"Ne. Ne", rekla je ona. "Ne dolazi. Necu da te vidim. Da nisi došao. Necu više da cujem za tebe. Nikada. Nikada." Povredeno ju je pogledao.

"Ovde je kraj za tebe i mene. Reci zbogom."

"Nemoj tako da odeš", rekao je on slabašnim glasom.

"Nisi bio ni toliko covek da me pustiš da se oprostim s Mulom Fejzulahom."

Okrenula se i obišla autobus. Cula ga je kako je prati. Kada je stigla do vrata, cula ga je iza sebe.

"Marijam-džo."

Popela se uza stepenice i mada je krajickom oka videla Džalila kako hoda naporedo s njom, nije pogledala kroz prozor. Prošla je do sedišta pri kraju gde je Rašid sedeo s njenim koferom između nogu. Nije se okrenula da pogleda kada je Džalil pritisnuo dlanove na staklo, kada je kucao i kucao po njemu. Kada se autobus cimnuo napred, nije se okrenula da ga gleda kako trckara pored njega. A kada je autobus odmakao, nije se osvrnula da ga gleda kako se smanjuje, da ga gleda kako nestaje u oblaku izduvnih gasova i prašine. Rašid, koji je zauzeo srednje sedišta i sedišta pored prozora, stavio je svoju rucerdu na njenu.

"Hajde, curo. Hajde. Hajde", rekao je. Škiljio je kroz prozor dok je to govorio, kao da mu je pogled privuklo nešto zanimljivije.

9.

Do Rašidove kuće stigli su sutradan uvece.

"Sad smo u Demazangu", rekao je. Stajali su napolju, na pločniku. On je u jednoj ruci držao njen kofer, a drugom je otključavao drvenu kapiju. "U jugozapadnom delu grada. Zoološki vrt je blizu, a i univerzitet."

Marijam je klimnula glavom. Vec je shvatila da mora dobro da pazi da bi ga razumela kad govori. Nije bila navikla na kabul-sko narečje persijskog, i na uvek prisutnu primesu paštunskog naglaska, jezika njegovog rodnog Kandahara. On je, s druge strane, izgleda lako razumevao njen heratski persijski. Marijam je brzo osmotrila uzanu neasfaltiranu ulicu u kojoj se nalazila Rašidova kuća. Kuće su u toj ulici bile zbijene i imale su zajednicke zidove, s malim ogradenim dvorištima koja su ih odvajala od puta. Vecina ih je

imala ravne krovove i zidove od pecene cigle, a neke su bile od naboja iste prašnjave boje kao brda koja opasuju grad. Slivnici su sa obeju strana delili kolovoz od plocnika, i u njima je tekla blatnjava voda. Marijam je tu i tamo na ulici videla brdašca dubreta oko kojih su kružile muve. Rašidova kuca bila je na sprat. Marijam je videla da je kuca, nekada, bila plava. Kada je Rašid otvorio kapiju, Marijam je ušla u malo zapušteno dvorište gde se retka žuta trava mucila da raste. Marijam je desno videla nužnik, a levo bunar s cekrkom i niz sasušenih mladih stabala. Blizu bunara stajali su šupa za alat i bicikl naslonjen na zid.

"Tvoj otac mi je rekao da voliš da pecaš", rekao je Rašid dok su išli ka kuci. Marijam je videla da pozadi nema dvorišta. "Severno odavde ima jedna dolina. Reke su pune ribe. Možda cu jednog dana da te odvedem."

Otključao je ulazna vrata i pustio je u kucu. Rašidova kuca bila je mnogo manja od Džalilove, ali u poređenju s Marijaminom i Naninom kolbom bila je prava vila. Bili su tu hodnik, dnevna soba u prizemlju i kuhinja u kojoj joj je pokazao šerpe, tiganje, ekspres lonac i ištup na petrolej. Dnevna soba je imala kožnu sofuu zelenu kao pistaci. Na jednoj strani je bila poderana pa nespretno zašivena. Zidovi su bili goli. Bili su tu sto, dve stolice od bambusa, dve stolice na sklapanje, i u uglu, crna furuna.

Marijam je stajala na sredini dnevne sobe i gledala oko sebe. U kolbi je mogla vrhovima prstiju da dodirne tavanicu. Mogla je da legne na krevet i odredi doba dana po uglu suncevih zraka koji su sipali kroz prozor. Znala je koliko vrata mogu da se otvore pre nego što šarke zaškripe. Znala je svaku pukotinu u svakoj od trideset podnih dasaka. Sada su sve te poznate stvari nestale. Nana je mrtva, a ona je ovde, u nepoznatom gradu, odvojena od poznatog života dolinama, lancima snežnih pla-nina i citavim pustinjama. Nalazila se u kuci jednog stranca, sa svim njenim razlicitim sobama i mirisom duvanskog dima, s nepoznatim ormarima punim nepoznatog suda, s teškim tamnozelenim zavesama i tavanicom koju sigurno nije mogla da dodirne. Njeno prostranstvo je gušilo Marijam. Kandže cežnje žarile su se u nju, cežnje za Nanom, za Mula Fejzulahom, za svojim starim životom. Onda je zaplakala.

"Cemu sad to plakanje?", upitao je Rašid ljutito. Zavukao je ruku u džep pantalona, ispravio Marijamine prste i gurnuo joj maramicu u dlan. Sebi je zapalio cigaretu pa se naslonio na zid. Gledao je kako Marijam pritiska maramicu na oci. "Gotovo?"

Marijam je klimnula glavom.

"Sigurno?"

"Da."

Tada ju je uzeo za mišicu i poveo je do prozora u dnevnoj sobi.

"Ovaj prozor gleda na sever", rekao je, kucnuvši staklo krivim noktom kažiprsta. "Ono pravo pred nama je planina Asmaj, vidiš, a levo je planina Ali Abad. Univerzitet je u njenom podnožju. Iza nas je, istocno, ne vidi se odavde, planina Šir Darvaza. Svaki dan u podne s nje pucaju iz topa. Sad prestani da placeš. Ozbiljno."

Marijam je brisala oci.

"Ako nešto ne podnosim", rekao je namršten, "onda je to zvuk ženskog placa. Žao mi je. Ne mogu da ga trpim." "Hocu kuci", rekla je Marijam.

Rašid je razdražljivo uzdahnuo. Pramen njegovog zadimljenog daha udario je Marijam u lice. "Pokušacu da to ne shvatim kao licnu uvredu."

Ponovo ju je uhvatio za mišicu i odveo na sprat. Tamo su se nalazili uzan, slabo osvetljen hodnik i dve spavace sobe. Vrata one vece bila su odškrinuta. Marijam je videla da je i ona, kao i ostatak kuće, oskudno nameštena: krevet u uglu, smeđe cebe, jastuk, ormar, komoda. Sem malog ogledala, zidovi su bili goli. Rašid je zatvorio vrata.

"To je moja soba."

Rekao je da ona može da se useli u gostinsku. "Nadam se da ti ne smeta. Navikao sam da spavam sam."

Marijam mu nije rekla koliko joj je bar zbog toga laknulo. Soba koja ce biti Marijamina bila je mnogo manja od one koju su joj dodelili u Džalilovoj kući. Imala je krevet, staru sivosmeđu komodu, mali ormar. Prozor je gledao u dvorište, i dalje na ulicu. Rašid je stavio njen kofer u ugao. Marijam je sela na krevet.

"Nisi primetila", rekao je. Stajao je na vratima, malo pogr-bljen da ne udari glavom. "Pogledaj prozorsku dasku. Znaš koje je? Stavio sam ga tu pre nego što sam pošao za Herat." Tek je tada Marijam primetila korpu na dasci. Bila je prepuna belih tuberoza.

"Dopada ti se? Po volji ti je?"

"Da."

"Onda možeš da mi zahvališ." "Hvala ti. Oprosti. Tašakor..."

"Treseš se. Možda te ja plašim. Plašim te? Bojiš me se?"

Marijam ga nije gledala, ali je u tim pitanjima cula nešto prepredeno i obesno, nalik na podbadanje. Brzo je odmahнула glavom i u tome prepoznala prvu laž njihovog braka.

"Ne. E, to je dobro. Dobro po tebe. Dakle, ovo je sada tvoj dom. Dopašce ti se ovde. Videceš. Jesam ti rekao da imamo struju? Skoro svakog dana i svake noci?" Okrenuo se kao da ce poci. Na vratima je zastao, snažno povukao iz cigarete, skupio oci od dima. Marijam je pomislila da ce nešto reci. Ali nije. Zatvorio je vrata, ostavio je samu s njenim koferom i njenim cvecem.

10.

Prvih nekoliko dana Marijam takoreci nije ni izlazila iz sobe. Svake zore ju je za molitvu budio daleki zvuk ezana, posle cega bi se odšunjala nazad u krevet. I dalje je bila u krevetu kada bi cula Rašida kako se umiva u kupatilu, kada bi on došao u njenu sobu da je vidi pre odlaska u radnju. S prozora ga je gledala u dvorištu, kako stavlja rucak na korpu bicikla, a onda ga gura na ulicu. Gledala ga je kako odlazi, videla njegovu široku, plecatu priliku kako nestaje iza ugla. Veci deo dana Marijam je provodila u krevetu, osecajuci se izgubljeno i ocajno. Ponekad je silazila u kuhinju, prelazila rukama preko lepljive, masne radne površine, najlonskih zavesa s cvetnom šarom koje su mirisale na zagorelo jelo. Pregledala je razglavljene fioke, rasparene kašike i noževe, sito i iskrzane varjace, te buduće instrumente njene svakodnevice, i sve ju je to podsecalo na potres koji je pogodio njen život, zbog koga se osecala iskorenjeno, prognano, kao uljez u necijem tudem životu. U kolbi je njen apetit bio predvidljiv. Ovde joj je stomak retko krcao tražeci hranu. Ponekad bi odnela tanjir preostalog pirinca i komad hleba u dnevnu sobu, pored prozora.

Odatle je videla krovove prizemnih kuća u njihovoj ulici. Videla je i njihova dvorišta, žene kako kace veš i rasteruju decu, kokoške kako kljucaju po prašini, lopate i asove, krave vezane za drveće.

Cežnjivo je razmišljala o letnjim nocima kada su ona i Nana spavale na ravnom krovu kolbe i gledale mesec kako blista iznad Gul Damana, nocima toliko vrelo da su im se košulje lepile za grudi kao mokar list za prozor. Nedostajala su joj zimska popodneva kada je u kolbi citala s Mulom Fejzulahom, zveckanje ledenjaca što padaju na njihov krov s drveca, graktanje vrana sa granja prekrivenog snegom.

Sama u kuci, Marijam je nemirno šetkala, od kuhinje do dnevne sobe, uz stepenice u svoju sobu, pa opet dole. Na kraju bi ponovo završila u svojoj sobi, molila se ili sedela na krevetu, a majka joj je nedostajala i bilo joj je zlo od tuge za kucom. Kako je sunce sporo odmicalo na zapad, tako bi Marijamina napetost postala istinski snažna. Zubi su joj cvokotali kada bi pomislila na noc, na doba kada ce Rašid možda napokon odluciti da joj uradi ono što muževi rade svojim ženama. Ležala je u krevetu, cepteci od straha, dok je on dole sam jeo. Posle se uvek zaustavljao kod njene sobe da proviri.

"Nemoguće da vec spavaš. Tek je sedam. Budna si? Odgovori mi. Hajde."
Nije odustajao sve dok iz tame Marijam ne kaže: "Tu sam."

Spustio bi se i seo na prag. S kreveta je videla njegovo krupno telo, njegove dugacke noge, dim kako se kovitla oko njegovog nosatog profila, jantarni vrh njegove cigarete kako svetli i tamni. Ispricao bi joj kako mu je protekao dan. Par mokasina koje je napravio po licnoj narudžbini zamenika ministra spoljnih poslova, koji, rekao je Rašid, cipele kupuje samo kod njega. Narudžbina za sandale od poljskog diplomate i njegove žene. Pricao joj je o sujeverjima od kojih ljudi pate u vezi sa cipelama: da stavljanje cipela na krevet priziva smrt u kucu, da ce biti svade ako neko prvo obuče levu cipelu.

"Osim ako se to nenamerno uradi u petak", rekao je. "A jesi li znala da je loše znamenje ako vežeš cipele zajedno i okaciš ih na ekser?"

Sam Rašid nije verovao ni u šta od svega toga. Po njegovom mišljenju sujeverje je bilo ženska zabava. Prenosio bi joj ono što je cuo na ulicama, kako je, na primer, americki predsednik Nikson dao ostavku zbog nekog skandala. Marijam, koja za Niksona nikada nije cula, a ni za skandal zbog koga je bio primoran da podnese ostavku, nije za uzvrat ništa rekla. Napeto je iščekivala da Rašid završi s pricom, da ugasi cigaretu, da ode. Tek kada bi ga cula kako ide hodnikom, cula otvaranje i zatvaranje njegovih vrata, tek tada bi popustila metalna šaka koja joj je stezala stomak. Onda je on jedne noci ugasio cigaretu i, umesto da kaže laku noc, naslonio se na dovratak.

"Hoćeš li se ti ikada otpakovati?" upitao je i mahnuo glavom ka njenom koferu. Prekrstio je ruke. "Znao sam da ce ti trebati vremena. Ali ovo je smešno. Prošla je vec citava nedelja... Dakle, od sutra ujutro, očekujem da počneš s ponašanjem kakvo dolikuje ženi. Fahmid. Je l' to jasno?"

Marijamine zubi poceli su da cvokocu.

"Da cujem."

"Jeste."

"Dobro", rekao je. "Šta si ti mislila? da je ovo hotel? Da sam ja neki hoteldžija? E pa... Uf. Uf. Lailahe illallah. Šta sam ti rekao pa da placeš, Marijam? Šta sam ti rekao pa da placeš?"

Sutradan ujutro, pošto je Rašid otišao na posao, Marijam je otpakovala svoju odecu i stavila je u komodu. Napunila je vedro vodom iz bunara, pa krpom oprala prozore u svojoj sobi i dnevnoj sobi u prizemlju. Otvorila je prozore da provetri kucu. Potopila je tri šolje sociva u loncu, našla nož i naseckala

nekoliko šargarepa i dva krompira, potopila i njih. Potražila je brašno, našla ga u dnu jednog ormara iza prljavih cupova za zacine pa umesila testo, kao što ju je Nana ucila, pritiskajući ga korenom šake, presavijajući ivicu, okrećući ga pa ponovo pritiskajući. Pošto je posula testo brašnom, umotala ga je u vlažnu krpnu, stavila hidžab i krenula u potragu za obližnjim tandurom.

Rašid joj je rekao gde je, malo dalje niz ulicu, kad skrene levo, pa onda odmah desno, ali je Marijam bilo dovoljno samo da prati jato žena i dece koje je išlo u istom pravcu. Deca koju je Marijam videla kako jure za majkama ili trce ispred njih bila su u bezbroj puta iskrpljenim košuljama. Pantalone su im izgledale ili prevelike ili premalo, sandale su imale izlizane kaiševe koji su šljapkali u hod. Štapovima su terala odbacene gume bicikla.

Njihove majke su hodale po tri i po četiri, neke u burkama, neke ne. Marijam je cula njihov piskutav žagor, kovitlac njihovog smeha kako narasta. Dok je išla oborene glave, cula je njihova šaljive žalopoljke, koje su se, izgleda, uvek bavile bolesnom decom ili lenjim, nezahvalnim muževima. Kao da će se rucak sam skuvati.

Valahi-bilahi, nikad predaha, nikad!

I on meni kaže, kunem vam se, stvarno, on meni stvarno da kaže...

Taj beskonacni razgovor, to cudno veselo jadikovanje, leteo je sve ukруг.

Pružao se, niz ulicu, iza ugla, u redu za tandur. Muževi koji se kockaju. Muževi koji obožavaju svoje majke i ni rupiju nece da potroše na žene. Marijam se pitala kako je toliko žena doživelo istu tužnu sudbinu da se udaju, baš sve redom, za tako grozne muškarce. Ili je to neka supružnicka igra za koju ona još ne zna, svakodnevnii ritual, kao potapanje pirinca ili mešenje hleba? Hoce li očekivati da se i ona pridruži? U redu za tandur, Marijam je primecivala kose poglede, cula šaputanje. Dlanovi su poceli da joj se znoje. Zamišljala je kako svi znaju da je rodena kao arami, izvor sramote za svog oca i njegovu porodicu. Svi znaju da je izdala majku i obrukala se. Krajem hidžaba otrla je znoj s gornje usne i pokušala da smiri živce.

Nekoliko minuta sve je bilo dobro. Onda ju je neko kucnuo po ramenu.

Marijam se okrenula i ugledala punacku ženu svetle puti, s hidžabom na glavi, kao i ona. Imala je kratku, suhu crnu kosu i dobrocudno, gotovo savršeno okruglo lice. Usne su joj bile mnogo punije od Mari-jaminiih, a donja blago opuštена, kao da je nadole vuče veliki mladež na njenoj ivici. Imala je krupne zelenkaste oči koje su sijale na Marijam s druželjubivom iskrom.

"Ti si nova Rašid-džanova žena, je l' tako?", upitala je žena široko se osmehujući. "Ona iz Herata. Kako si mlada! Marijam-džan, beše? Ja sam Fariba. Živim u tvojoj ulici, peta kuca levo, ona sa zelenim vratima. Ovo je moj sin Nur."

Decak pored nje imao je glatko, veselo lice i suhu kosu kao majka. Na ivici levog uha rasle su mu guste crne cekinje. U očima mu je iskrio vragolast, nemiran sjaj. Digao je ruku. "Selam, hala-džan."

"Deset mu je godina. Imam i starijeg sina, Ahmeda."

"Njemu je trinaest godina", rekao je Nur.

"Trinaest, a kao da mu je cetrdeset", nasmejala se Fariba. "Muž mi se zove Hakim. On je ucitelj ovde u Demazangu. Svrati nekad, da popijemo po solju..."

A onda, iznenada, kao da su se okuražile, druge žene su se probile pored Faribe i nagnule ka Marijam, neprijatno je brzo opkolivši.

"Znaci, ti si Rašid-džanova mlada nevesta ..." "Kako ti se dopada Kabul?" "Bila sam ja u Heratu. Imam tamo jednu rodaku." "Je li prvo želiš decaka ili devojcicu?" "Minareti! O kakva lepota! Kakav divan grad!" "Bolje decaka, Marijam-džan, oni nastavljaju porodicno ime..."

"Ma kakvi! Sinovi se požene pa pobegnu. Kcerke ostanu da se staraju o tebi kada ostariš." "Culi smo da dolaziš."

"Najbolje blizance! Jedno muško, jedno žensko! Onda su svi srećni." Marijam je ustuknula. Brzo je disala i znojila se. U ušima joj je zujalo, puls joj se ubrzao, oci su joj letele od jednog do drugog lica. Ponovo se povukla, ali nije više imala kuda -nalazila se u središtu kruga. Ugledala je Faribu, koja se mrštila videvši da joj je teško.

"Pustite je na miru!", rekla je Fariba. "Sklanjajte se, pustite je na miru. Plašite je!"

Marijam je cvrsto privila testo na grudi i probila se kroz gužvu.

"Kuda si krenula, hamšira?"

Probijala se sve dok se nekako nije našla na cistom, a onda je potrcala ulicom. Tek kada je stigla do raskrsnice, shvatila je da je pobegla u pogrešnom pravcu. Okrenula se i potrcala nazad, oborene glave; jednom se saplela i gadno odrala koleno, onda se brzo digla i projurila pored žena.

"Šta je s tobom?"

"Krvariš, hamširal"

Marijam je skrenula za jedan ugao, pa za drugi. Našla je ulicu, ali odjednom nije mogla da se seti koja je Rašidova kuca. Trcala je ulicom gore-dole, zadihana, na ivici suza, naslepo probajuci vrata. Neka su bila zaključana, neka su se otvarala i otkrivala nepoznata dvorišta, pse što laju, prepadnute kokoške. Zamišljala je Rašida kako se vraća kuci i nalazi je kako još traži put, krvavog kolena, izgubljena u sopstvenoj ulici. Sada je stvarno zaplakala. Gurala je vrata, uspaniceno mrmljala molitve lica mokrog od suza, sve dok se jedna nisu otvorila pa je s olakšanjem videla nužnik, bunar, šupu. Zalupila je vrata iza sebe i namakla rezu. Onda je pala na sve četiri, pored zida, i ispovala se. Pošto je završila, otpuzala je, naslonila se na zid pruženih nogu. Nikada se u životu nije osećala toliko usamljeno.

Kada se Rašid te noci vratio kuci, doneo je sa sobom papirnu kesu. Marijam je bila razocarana što nije primetio oprane prozore, ciste podove, to što više nema paucine. Ali jeste izgledao zadovoljno što mu je vec postavila tanjir za veceru, na cistoj sofri na podu dnevne sobe. "Spremila sam daal", rekla je Marijam.

"Odlicno. Crkoh od gladi." Sipala mu je vodu iz aftave da opere ruke. Dok ih je brisao peškirom, poslužila mu je zdelu vrućeg daala i tanjir belog pirinca. Bio je to prvi obrok koji mu je skuvala, i Marijam je žalila što nije bila u boljem stanju dok ga je spremala. Dok je kuvala, i dalje je bila potresena zbog događaja kod tandura, i citavog dana se brinula oko boje i gustine daala, strepela hoće li on reci da je stavila previše dumbira ili nedovoljno šafrana. Gurnuo je kašiku u zlacani daal.

Marijam se blago zaljuljala. Šta ako se razocara ili razbesni? Šta ako nezadovoljan odgurne tanjir?

"Pazi", uspela je da izusti. "Vruće je."

Rašid je napucio usne i dunuo, a onda stavio kašiku u usta.

"Dobro je", rekao je. "Malcice neslano, ali dobro. Možda čak i bolje nego dobro."

Marijam je laknulo, pa ga je gledala kako jede. Nalet ponosa ju je zatekao nespremnu. Nešto je izvela dobro -možda čak i bolje nego dobro -i to ju je iznenadilo, to uzbuđenje koje je ose-tila zbog te sitne pohvale. Ranije neprijatnosti tog dana pomalo su izbledele.

"Sutra je petak", rekao je Rašid. "Šta kažeš da te malo provedem okolo?" "Po Kabulu?" "Ne. Po Kalkuti." Marijam je zatreptala.

"Šala. Naravno, po Kabulu. Gde drugde?" Gurnuo je ruku u onu papirnu kesu. "Ali prvo imam nešto da ti kažem." Iz kese je izvadio nebeskoplavu burku. Metri nabranog platna rasuli su mu se preko kolena kada ju je digao. Smotao je burku, pogledao Marijam.

"Ja imam mušterije, Marijam, muškarce, koji dovode svoje žene u moj ducan. Žene dolaze nepokrivene, obracaju mi se neposredno, gledaju me u oci bez srama. Šminkaju se i vide im se kolena ispod sukanja. Ponekad mi čak pokazuju i stopala, te žene, za meru, a njihovi muževi stoje i gledaju. Dopuštaju to. Ništa im ne smeta što neki stranac dodiruje bosa stopala njihovih žena! Misle da su moderni ljudi, intelektualci, valjda zbog svog obrazovanja. Ne vide da kaljaju sopstveni nang i namus, cast i ponos." Odmahnuo je glavom.

"Uglavnom žive u bogatijim delovima Kabula. Vodicu te tamo. Videceš. Ali ima ih i ovde, Marijam, čak i u ovoj četvrti, ima tih mekanih muškaraca. U našoj ulici živi jedan učitelj, zove se Hakim, i stalno vidam njegovu ženu Faribu, hoda ulicama, a na glavi ima samo maramu. Mene je sramota, najiskrenije, kada vidim čoveka koji je izgubio vlast nad svojom ženom."

Prostrelio je Marijam ledenim pogledom.

"Ali ja nisam od tog soja, Marijam. Tamo odakle sam poticem, jedan pogrešan pogled, jedna neprikladna rec, i pada krv. Tamo odakle ja poticem, ženino lice postoji samo za njenog muža. Hocu da to zapamtiš. Jasno?"

Marijam je klimnula glavom. Kada joj je pružio kesu, uzela ju je.

Ranije zadovoljstvo zbog pohvale njenog kovanja sada je išcilelo. Umesto toga, osećala je da se skuplja, smanjuje. Volja tog čoveka delovala je Marijam jednako silno i nepokretno kao planine Safid-koh što su se dizale iznad Gul Damana. Rašid joj je dao papirnu kesu. "Onda smo se razumeli. Daj sada da dovršim ovaj daal."

11.

Marijam nikada ranije nije na sebi imala burku. Rašid je morao da joj pomogne da je obuče. Postavljena kapuljaca bila joj je tesna i teška na lobanji, i bilo je cudno posmatrati svet kroz mrežicu. Vežbala je da u njoj hoda po sobi i stalno je gazila na skute i posrtala. Smetao joj je sužen vidokrug i nije joj prijalo kako je guši platno koje joj se lepilo uz usta.

"Navici ceš se", rekao je Rašid. "Polako, pa ce ti se na kraju i dopadati."

Otišli su autobusom na jedno mesto koje je Rašid zvao park Šar-i-nau, gde su se deca ljuljala na ljuljaškama i prebacivala loptu preko poderanih mreža za odbojku razapetih između stabala. Šetali su i gledali decake kako puštaju zmajevе, a Marijam je hodala pored Rašida i povremeno se saplitala o rub burke. Za rucak ju je Rašid poveo u malu cevabdžinicu blizu džamije za koju je

rekao da se zove Hadži Jugubova džamija. Pod je bio lepljiv, a vazduh zadimljen. Zidovi su pomalo mirisali na sirovo meso, a muzika, koju je Rašid nazvao logori, bila je glasna. Kuva-ri su bili mršavi momci koji su jednom rukom mahali iznad ražnjica, a drugom lovili muve. Marijam, koja nikada ranije nije bila u restoranu, u pocetku je bilo cudno što sedi u prostoriji prepunoj neznanaca, što diže burku da stavlja zalogaje u usta. U stomaku joj je zaigrao nagoveštaj iste napetosti kao onog dana pred tandurom, ali Rašidovo prisustvo ju je ipak donekle smirivalo i posle nekog vremena više joj ni muzika, ni dim, pa ni ljudi nisu toliko smetali. A burka, shvatila je iznenadeno, takode prija. Kao ogledalo koje je s jedne strane prozirno. Unutar nje bila je posmatrac, zašticena od procenjivackih pogleda stranaca. Više nije brinula da ce ljudima biti dovoljan jedan jedini pogled da vide sramotne tajne njene prošlosti. Rašid je napolju važno govorio koja je koja zgrada; ovo ti je americka ambasada, rekao je, ovo ministarstvo spoljnih poslova, pokazivao je automobile, govorio kako se zovu i gde se prave: sovjetske volge, americki ševrolet, nemacki opeli.

"Koja ti se najviše svidaju?" upitao je. Marijam je prvo oklevala pa onda pokazala na jednu volgu i Rašid se nasmejao.

U Kabulu je vladala mnogo veca gužva nego u Heratu, sudeci bar po ono malo koliko ga je Marijam upoznala. Bilo je manje drveca i manje kocija, ali više automobila, visokih zgrada, više semafora i asfaltiranih ulica. A na sve strane Marijam je cula osoben gradski govor: "dragi" ili "draga" govorilo se džan a ne džo, "sestra" je postala hamšira umesto hamšire i tako dalje. Rašid je kod jednog ulicnog prodavca kupio sladoled. Tada je prvi put u životu probala sladoled i uopšte joj nije bilo jasno da neko može tako da se poigra s ljudskim npercima.

Smazala je citavu zdelu, mrvljene pistace na vrhu, tanušne pirincane rezance na dnu. Divila se njegovoj cudesnoj teksturi, slatkoci koja ispunjava usta. Otišli su do mesta zvanog Koce morga, Kokošja ulica. Bio je to uzan, pretrpan pazar u cetvrti za koju je Rašid rekao da je jedna od bogatijih u Kabulu. "Ovde blizu žive strane diplomate, bogati trgovci, kraljevi rodaci, takvi ljudi. Ne kao ti i ja." "Ne vidim nikakve kokoške", rekla je Marijam.

"Jedino njih neceš naci u Kokošjoj ulici", nasmejao se Rašid.

Ulica je bila puna ducana i malih tezgi gde su se prodavale kape od jagnjeceg runa i capani u duginim bojama. Rašid je u jednoj radnji zastao da pogleda rezbareni srebrni bodež, a u drugoj staru pušku, za koju ga je prodavac uveravao da potice još iz prvog rata protiv Britanaca.

"A ja sam Moše Dajan", promrmljao je Rašid. Blago se osmehnuo, i Marijam se ucinilo da je to osmeh samo za nju. Privatni, bracni osmeh.

Šetali su pored prodavnica cilima, rukotvorina, peciva, cveca i ducana s muškim odelima i ženskim haljinama, a u njima, iza cipkanih zavesa, Marijam je videla devojke kako zašivaju dugmad i peglaju okovratnike. S vremena na vreme Rašid bi pozdravio nekog ducandžiju, ponekad na persijskom, ponekad na paštunskom. Dok su se rukovali i ljubili, Marijam je stajala korak ili dva dalje. Rašid joj nije mahnuo da pride niti ju je predstavljao. Rekao joj je da saceka ispred jedne krojacke radnje. "Poznajem gazdu", rekao je. "Uci cu samo na minut, da kažem selam."

Marijam je cekala napolju, u gužvi na plocniku. Gledala je kola kako mile Kokošjom ulicom, provlace se kroz horde prodavaca i pešaka, trube deci i

magarcima koji neće da se sklone s puta. Gledala je mrzovoljne trgovce za sicutnim tezgama, kako puše i pljuju u mesingane pljuvaonice, njihova lica koja malo-malo pa izrone iz senki da nekom prolazniku ponude platno ili pusteni kaput s krznenim okovratnikom.

Medutim, Marijamin pogled najviše su privlacile žene. Žene u ovom delu Kabula bile su razlicit soj u odnosu na one iz siromašnijih cetvrti -poput one u kojoj je živeo Rašid -gde su mnoge bile potpuno pokrivenene. Ove žene ovde bile su... koja ono beše Rašidova rec? Moderne. Da, moderne Avganistanke udate za moderne Avganistanke kojima ne smeta što im žene hodaju medu nepoznatim ljudima našminkane i gologlave. Marijam ih je gledala kako slobodno šetkaju ulicom, ponekad u muškom društvu, ponekad same, ponekad s rumenom decom sa sjajnim cipelama i satovima sa kožnim kaiševima, koja guraju bicikle s visokim kormanima i zlatnim žbicama -za razliku od dece u Demazangu, koja su na obrazima imala ožiljke od ' peščanih muva i štapovima kotrljala stare gume. Te ovdašnje žene bile su sve u zanjihanim torbicama i šuškvim suknjama. Marijam je cak primetila jednu kako puši za volanom automobila. Nokti su im bili dugacki, lakirani u narandžasto ili ružicasto, usne crvene kao lale. Hodale su na visokim potpeticama i to hitro, kao da da vecito žure nekim važnim poslom. Nosile su tamne naocari, i kada bi prohujale, Marijam je osecala miris njihovog parfema.

Zamišljala je da sve imaju univerzitetske diplome, da rade u poslovnim zgradama, za sopstvenim stolovima, gde kucaju i puše i vode važne telefonske razgovore s važnim ljudima. Te žene su potpuno zbunjivale Marijam. Zbog njih je bila svesna svog niskog porekla, svog neuglednog lica, svog nedostatka težnje ka necem boljem, svoje velike neukosti. Onda ju je Rašid kucnuo po ramenu i nešto joj dao.

"Na."

Bila je to tamnocrvena svilena marama s resama ukrašenim perlama, po rubu izvezena zlatnom niti. "Svida ti se?"

Marijam je digla oci. Rašid je onda ucinió nešto dirljivo. Zatreptao je i skrenuo pogled. Marijam je pomislila na Džalila, na srdacan, veseo nacin na koji joj je uvaljivao svoj nakit, na neodoljivu vedrinu koja nije ostavljala prostora ni za šta drugo sem za krotku zahvalnost. Nana je bila u pravu u vezi s Džalilovim darovima. Bili su to slabašni izrazi kajanja; neiskreni, pokvareni postupci koji su prevashodno služili smirivanju njegove savesti. Ova marama, videla je Marijam, bila je istinski poklon.

"Prelepa je", rekla je.

Te noci Rašid je ponovo došao u njenu sobu. Ali umesto da puši na vratima, prišao je i seo kraj nje na krevet. Opruge su zaškripale i krevet se nagnuo na njegovu stranu. Usledio je trenutak oklevanja, a onda se njegova šaka našla na njenom vratu, njegovi debeli prsti polako su ga pritiskali otpozadi. Palac mu je kliznuo naniže i sada je gladio ulegnuce iznad njene kljucne kosti, pa onda kožu ispod nje. Marijam je pocela da drhti. Ruka mu se odšunjala niže, još niže, nokti su mu zakacili pamuk njene bluze.

"Ne mogu", prokrkljala je gledajuci njegov mesecinom obasjan profil, njegova snažna ramena i široke grudi, pramenove sivih malja koje su mu štrcale iz raskopcanog okovratnika.

Ruka mu je sada bila na desnoj dojci, cvrsto ju je stezala kroz bluzu, i cula ga je kako ubrzano diše na nos. Legao je ispod cebeta pored nje. Osecala je kako otkopcava pojas, razvezuje joj uckur. Ruke su joj grcevito stezale caršav. Legao je na nju, migoljio se, mrdao, i ona je zajecala. Marijam je sklopila oci, zaškrgutala zubima.

Bol je bio nenadan i neverovatan. Oci su joj se širom otvorile. Usisala je vazduh kroz zube i zagrizla zglob palca. Prebacila je slobodnu ruku preko Rašidovih leđa i zarila prste u njegovu košulju.

Rašid je zagnjurio lice u njen jastuk i Marijam je širom otvorenih ociju zurila u tavanicu iznad njegovog ramena, drhteci, napucenih usana, osecajući vrelinu njegovog brzog daha na ramenu. Vazduh između njih mirisao je na duvan, na crni luk i pecenu jagnjetinu koju su ranije jeli. S vremena na vreme njegovo uho bi joj okrnulo obraz i po grebuckanju je znala da ga je obrijao.

Kada je bilo gotovo, on se skotrljao s nje, dahcuci. Spustio je ruku na celo. U tami je videla plave kazaljke njegovog rucnog sata. Neko vreme su tako ležali, na ledima, ne gledajući se.

"U ovome nema sramote, Marijam", rekao je, pomalo zaplicuci jezikom. "To ljudi u braku rade. To je sam Prorok radio sa svojim ženama. Nema sramote." Nekoliko trenutaka kasnije, smakao je cebe i izašao iz sobe, ostavivši je sa otiskom svoje glave na jastuku, ostavivši je da ceka da bol dole mine, da gleda sledene zvezde na nebu i oblak koji je prekrivao lice meseca kao svadbeni veo. 12.

Te sedamdeset cetvrte ramazan je pao u jesen. Prvi put u životu, Marijam je videla kako prizor mladog meseca može da preobrazi citav grad, da mu izmeni ritam i raspoloženje. Primetila je kako Kabul obuzima pospani mir. Saobraćaj je usporio, proredio se, utišao. Ducani se ispraznili. Restorani su pogasili svetla, zatvorili vrata. Marijam na ulicama nije videla pušace, nije videla šolje caja da se puše na prozorima. A u vreme iftara, kada bi sunce potonulo na zapadu a top opalio sa planine Šir Darvaza, grad je prekidao post pa je tako radila i Marijam, hlebom i jednom urmom, okusivši prvi put za svojih petnaest godina radost deljenja nekog iskustva s drugima.

Rašid je post poštovao tek ponekog dana. Kada bi to cinio, dolazio je kuci neraspoložen. Od gladi je bio grub, razdražljiv, nestrpljiv. Jedne večeri Marijam je zakasnila s vecerom nekoliko minuta i on je poceo da jede hleb s rotkvicama. Čak i pošto je Marijam stavila pred njega pirinac, jagnjetinu i kurmu od bamija, nije hteo ni da ih pipne. Ništa nije rekao, samo je žva-kao hleb, slepocnice su mu se pomerale, vena na celu besno iskocila. Nastavio je da žvace i zuri pred sebe, a kada mu se Marijam obratila, pogledao ju je ne videvši joj lice i stavio još jedno parce hleba u usta. Marijam je laknulo kada se ramazan okoncao. Tamo u kolbi, na prvi od tri dana Bajrama, koji sledi posle ramazana, Džalil je dolazio da poseti Marijam i Nanu. Obucen u odelo s kravatom, dolazio je i donosio poklone za Bajram. Jedne godine je darivao Nani rucni sat, a Marijam vuneni zimski šal. Seli bi da popiju caj, a on bi ubrzo rekao kako mora da ide.

"Ide da slavi Bajram sa svojom pravom porodicom", rekla bi Nana dok je on gazio potok i mahao. Dolazio je i Mula Fejzulah. Donosio je Marijam cokoladne bombone u staniolu, korpu šarenih jaja, keks u limenoj kutiji. Pošto bi otišao, Marijam se sa slatkišima penjala na vrbu. Ugneždena na visokoj grani, jela je

cokolade Mule Fejzulaha i bacala papirice sve dok ne bi okružili drvo kao srebrni pupoljci. Pošto bi cokolade nestalo, prešla bi na keks i olovkom crtala lica na jajima koja joj je doneo. Ali u tome je nalazila malo zadovoljstva. Marijam se užasavala Bajrama, tog doba gostoprimstva i obreda, kada porodice obucene u svecanu odecu idu jedne drugima u goste.

Zamišljala je vazduh u Heratu kako pucketa od veselja, a razdragani ljudi vedrih ociju obasipaju jedni druge miloštama i lepim željama. Ocaj bi se spustio na nju kao mrtvacki pokrov i digao bi se tek kada Bajram prode. Ove godine, prvi put, Marijam je svojim ocima videla Bajram iz svojih detinjih maštarija. Rašid i ona su šetali ulicama. Marijam nikada nije hodala okružena takvom živošcu. Nepokolebane ledenim vremenom, porodice su pohrlile na ulice u užurbane posete rodbini. U nji-hovoj ulici Marijam je videla Faribu i njenog sina Nura, obucenog u odelo. Pored Faribe, koja je na glavi imala belu maramu, hodao je neki covek s naocarima, sitnih kostiju i stidljivog držanja. Tu je bio i njen stariji sin -Marijam se nekako prisetila da je Fariba spomenula njegovo ime, Ahmed, onog prvog puta kod tandura.

Imao je duboko usadene, pametne oci, a lice mu je bilo promišljenije, ozbiljnije nego kod njegovog mladeg brata, lice koje je jednako govorilo o ranoj zrelosti kao što je lice njegovog brata govorilo o decaštvu koje još nije prošlo. Oko Ahmedovog vrata blistao je privezak s recju Alah.

Fariba ju je sigurno prepoznala, dok hoda u burki pored Rašida. Mahnula je i doviknula: "Eid mubarak!"

Marijam je iz burke neprimetno klimnula glavom.

"Znaci, poznaješ je, uciteljevu ženu", rekao je Rašid. Marijam je rekla da je ne poznaje.

"Bolje da je se kloniš. Ona ti je radoznala alapaca. A njen muž zamišlja da je nekakav obrazovani intelektualac. A zapravo je miš. Pogledaj ga samo. Zar ne lici na miša?"

Otišli su u Šar-e-nau, gde su deca jurcala u novim košuljama i prslucima jarkih boja s perlama i uporedivala poklone za Bajram. Žene su mahale poslužavnicima sa slatkišima. Marijam je videla praznicne fenjere kako vise u izlozima, cula muziku kako trešti iz zvucnika. Nepoznati ljudi su joj u prolazu dovikivali: "Eid mubarak!"

Te noci su otišli u Caman i stojeci pored Rašida, Marijam je gledala vatromet kako obasjava nebo u bleescima zelene, ružicaste i žute. Nedostajalo joj je sedenje s Mulom Fejzulahom ispred kolbe, gledanje vatrometa kako prašti iznad Herata u daljini, iznenadnih naleta boje odraženih u toplim, mrenom prevucenim ocima njenog ucitelja. Ali najviše od svega nedostajala joj je Nana. Marijam je želela da je majka živa, da ovo vidi. Da vidi nju, usred svega toga. Da napokon vidi kako zadovoljstvo i lepota ipak nisu nedostižni. Cak i za žene kao što su one.

Za Bajram su im dolazili i gosti. Redom muškarci, Rašidovi prijatelji. Kada bi se zaculo kucanje, Marijam je znala da treba da ode na sprat u svoju sobu i zatvori vrata. Sedela bi tamo dok su muškarci pijuckali caj s Rašidom, pušili, caskali. Rašid je rekao Marijam da ne sme da silazi sve dok posetoci ne odu. Marijam to nije smetalo. Zapravo, cak joj je i laskalo. Rašid je u njihovom braku video nešto sveto. Njena cast, njen namus bio je za njega nešto vredno cuvanja. Osecala se vrednom zbog njegovog zaštitništva. Cenjenom i znacajnom.

Treceg i poslednjeg dana Bajrama, Rašid je otišao da poseti neke prijatelje. Marijam, koju je citavu noc mucio stomak, prokuvala je malo vode i napravila sebi solju zelenog caja posutu mrvljenim kardamomom. U dnevnoj sobi je pogledala tragove sinocnih poseta: preturene šolje, ljuske od semenki bundeve između jastuka, tanjire sa skorenim tragovima sinocnjeg jela. Marijam je krenula da pocisti, razmišljajući o tome koliko muškarci umeju svojski da lenstvuju.

Nije nameravala da ude u Rašidovu sobu. Ali čišćenje ju je odvelo od dnevne sobe do stepeništa, pa onda do hodnika na spratu i do njegovih vrata, i tad se prosto prvi put zatekla u njegovoj sobi, sedela je na njegovom krevetu osecajuci se kao uljez. Videla je teške zelene zavese, parove uglacanih cipela uredno poredane uza zid, vrata ormara na kojima se kroz oljuštenu sivu boju naziralo napuklo drvo.

Primetila je kutiju cigareta na komodi pored kreveta. Stavila je jednu među usne i stala pred malo ovalno ogledalo na zidu. Dunula je vazduh u ogledalo i kao bajagi otresla pepeo. Vratila je cigaretu. Nikada neće moci da oponaša lakocu i otmenost s kojom puše kabulske žene. Kod nje je to delovalo prosto i smešno.

Obuzeta grizom savesti, otvorila je gornju fioku komode. Prvo je videla pištolj. Bio je crn, s drvenom drškom i kratkom cevi. Marijam se potrudila da upamti kako je tacno stajao pre nego što ga je uzela. Okrenula ga je u rukama. Bio je mnogo teži nego što je izgledao. Drška joj je bila glatka u ruci, a cev hladna. Uznemirilo ju je što Rašid poseduje nešto cija je jedina svrha ubistvo drugog coveka. Ipak, sigurno ga je držao radi njihove bezbednosti. Zbog njene bezbednosti.

Ispod pištolja bilo je nekoliko casopisa s magarecim ušima. Marijam je otvorila jedan. Nešto je u njoj propalo. Zinula je.

Na svakoj strani bile su žene, prelepe žene, bez košulja, bez pantalona, bez carapa i rublja. Na sebi nisu imale ništa. Ležale su na krevetima među zgužvanim caršavima i gledale u Marijam kroz napola spuštene kapke. Na vecini slika noge su im bile raširene i Marijam je jasno videla tamno mesto između njih. Na nekima su žene ležale nicice kao da -nek joj Bog oprostí takvu misao -cine sedždu pri molitvi. Gledale su preko ramena s izrazom dosade i prezira. Marijam je hitro vratila casopis tamo gde ga je našla. Osecala se omamljeno. Ko su te žene? Kako mogu da dozvole da ih neko tako snima? Stomak joj se prevrnuo od gadenja. Da li se, znaci, time bavio onih noci kada nije dolazio u njenu sobu? Je li ga ona u tome razocarala? A šta je s onim pricama o casti i pristojnosti, njegovom neodobravanju prema ženama koje su mu, ipak, samo pokazivale stopala da im uzme meru? Ženino lice, bio je rekao, postoji samo za njenog muža. Žene na ovim slikama sigurno imaju muževe, bar neke od njih. Ako ništa drugo, imaju bracu. A ako je tako, zašto Rašid zahteva da se ona pokrije kada mu ne smeta da gleda stidne delove tudih žena i sestara?

Marijam je sedela na njegovom krevetu, posramljena i zbunjena. Naslonila je bradu na ruke i sklopila oci. Disala je i disala sve dok se nije primirila. Polako, ukazalo joj se objašnjenje. Ipak je on muško, živeo je sam godinama pre nego što je ona stigla. Njegove potrebe su razlicite od njenih. Za nju, bez obzira na to što je prošlo nekoliko meseci, njihovo sparivanje i dalje predstavlja samo

vežbu u trpljenju bola. Njegovi prohtevi su, s druge strane, bili žestoki, ponekad na rubu nasilja.

Kako ju je pribijao uz krevet, grubo joj stezao grudi, kako su mu žestoko kukovi radili. On je muškarac. Tolike godine bez žene. Zar može da ga krivi zbog toga što ga je Bog takvim stvorio? Marijam je znala da nikada neće moći s njim o tome da razgovara. To su neizrecive stvari. Ali jesu li i neoprostive? Dovoljno je bilo samo da pomisli na onog drugog muškarca u svom životu. Džalil, muž tri žene i otac devetoro dece, imao je vanbracnu vezu s Nanom. Šta je gore, Rašidov casopis ili ono što je uradio Džalil? I odakle uopšte njoj, jednoj seljanki, jednoj arami, pravo da o tome sudi?

Marijam je otvorila donju fioku komode. Tu je našla fotografiju decaka, Junusa. Bila je crno-bela. Izgledao je kao da mu je cetiri, možda pet godina.

Na sebi je imao prugastu košulju i leptir-mašnu. Bio je to lep decacic tankog nosa, smeđe kose i tamnih, pomalo uvučenih ociju. Delovao je odsutno, kao da mu je nešto privuklo pogled baš kada je blic sevnuo. Ispod nje, Marijam je našla još jednu fotografiju, takode crno-belu, ovu malo zrnastiju. Prikazivala je jednu ženu kako sedi, a iza nje mršavijeg, mladeg i crnokosog Rašida. Žena je bila prelepa. Ne možda kao one žene u casopisu, ali prelepa. Sasvim sigurno lepša od Marijam. Imala je finu bradu i dugacku crnu kosu s razdeljkom po sredini. Visoke jagodice i lepo celo. Marijam je zamislila sopstveno lice, svoje tanke usne i dugacku bradu i osetila treptaj ljubomore. Dugo je gledala tu fotografiju. Bilo je necega nejasno uzne-mirujućeg u tome kako je Rašid stajao iznad žene. Njegove ruke na njenim ramenima. Njegov samozadovoljni osmeh stegnutih usana i njeno neosmehnuto, turobno lice. Nacin na koji se njeno telo blago naginjalo napred, kao da hoće da se oslobodi njegovog dodira. Marijam je sve vratila tamo gde je našla.

Kasnije, dok je prala rublje, zažalila je što mu je preturala po sobi. Zbog cega je to ucinila? Šta je to važno o njemu saznala? Da ima pištolj, da je muškarac i da ima muške porive? A nije trebalo ni toliko dugo da zuri u njegovu fotografiju sa ženom. Njene oci su nalazile znacenje u slucajnom položaju tela, zabeleženom u jednom davnom trenutku. Ono što je sada osećala, dok su natovarena užad za rublje teško poskakivala pred njom, bila je tuga zbog Rašida. I on je imao težak život, život obeležen gubitkom i zlom sudbinom. Pomislila je na njegovog sina Junusa, koji je nekada pravio Sneška Belica u ovom dvorištu, cije su noge nekada trupkale istim ovim stepenicama. Jezero ga je otelo Rašidu, progutalo ga, baš kao što je kit progutao decakovog imenjaka, proroka iz Kur'ana. Marijam je bolelo, jako ju je bolelo, da zamišlja Rašida uspanicenog i bespomocnog, kako unezvereno hoda po obali jezera i preklinje ga da mu izbaci sina na suvo. I prvi put je osetila bliskost prema mužu. Rekla je sebi da će oni ipak biti dobri sadruzi.

13.

Dok se autobusom vracala kuci od doktora, Marijam se desilo nešto veoma cudno. Kuda god da je pogledala, videla je vedre boje: na sumornim sivim stambenim zgradama, na kioscima limenih krovova, u blatnjavoj vodi što je tekla slivnicima.

Kao da joj se u ocima rastopila duga. Rašid je dobiova o prstima i nešto pevušio. Svaki put kada bi autobus poskocio preko rupe pa se cimnuo napred, ruka bi mu zaštitnicki poletela preko njenog stomaka.

"A Zalmaj?", upitao je. "To je lepo paštunsko ime." "A šta ako je devojcica?" upitala je Marijam. "Mislim da ce biti decak. Da. Decak." Autobusom se širio žagor. Putnici su nešto pokazivali i ljudi su se naginjali preko sedišta da vide. "Gledaj", rekao je Rašid kucnuvši prstom po staklu. Osmehivao se. "Tamo. Vidiš?"

Marijam je videla kako se ljudi na ulici zaustavljaju u mestu. Na semaforima su glave izvirivale kroz prozore automobila, okrenute ka mekoti što pada. Šta je to toliko carobno kod prvog snega? Prilika da vidimo nešto još neokaljano, još neoskrnavljeno? Da uživamo u draži trenutka kada stiže novo godišnje doba, u divnom pocetku, pre nego što postane izgaženo i pokvareno? "Ako bude žensko", rekao je Rašid, "mada neće biti, ali ako bude žensko, onda biraj ime koje hoćeš."

Marijam su sutradan ujutro probudili zvuci testere i cekica. Ogrnula se maramom i izašla u snežno dvorište. Sneg nije vejao onako gusto kao sinoc. Sada joj je tek pokoja lelujava pahulja gicala obraz. U vazduhu nije bilo vetra i mirisalo je na ugalj kad gori. Kabul je bio sablasno tih, pokriven belinom, s ponekim pramenom dima što se izvija u nebo. Rašida je zatekla u šupi, kako zakucava eksere u dasku. Kada ju je video, izvadio je jedan ekser iz ugla usana.

"Hteo sam da te iznenadim. Kolevka. Nije trebalo da je vidiš dok ne bude gotova."

Marijam se nije svidalo što to radi, što se toliko nada da ce dete biti muško. Koliko god bila srećna zbog trudnoce, njegova ocekivanja su je opterećivala. Juče je Rašid izašao pa se vratio sa zimskim kaputicem od antilopa za decaka, postavljenim iznu-tra mekanim jagnjecim krznom, s rukavima izvezenim finim crvenim i žutim svilenim koncem.

Rašid je digao dugacku uzanu dasku. Dok je pocinjao da je testeriše, rekao je da ga brinu stepenice. "Nešto moramo s njima da uradimo, kasnije, kad prohoda." I furuna ga je brinula. Noževi i viljuške ce morati da se sklone negde van njegovog domašaja. "Opreznosti nikad dosta. Decaci su ti cudo."

Marijam se cvršće umotala u šal.

Sutradan ujutro Rašid je rekao da ce pozvati prijatelje na veceru, da proslave. Marijam je citavog jutra trebala socivo i potapala pirinac. Nasekla je patlidžan za borani i skuvala praziluk i mlevenu govedinu za aušak. Pomela je pod, istresla zavese, provetrila kucu bez obzira na sneg koji je ponovo padao. Razmestila je duške i jastuke uza zidove dnevne sobe, stavila zdele s bombonama i pecenim lešnikom na sto.

Predvece, kada su stigli prvi gosti, bila je u svojoj sobi. Ležala je u krevetu dok su u prizemlju podvriskivanje, smeh i šaljivi glasovi postajali sve glasniji. Ruke su joj se neprekidno same spuštale na stomak. Mislila je na ono što u njemu raste, i sreća bi je udarala kao nalet vetra koji širom otvara vrata. Oci su joj se ovlažile.

Marijam je pomislila na šeststo pedeset kilometara koje je prešla autobusom s Rašidom, iz Herata na zapadu, blizu iranske granice, do Kabula na istoku. Prošli su male gradove i velike gradove i grozdove zaselaka koji su nicali jedan za drugim. Prešli su preko planina i preko specenih pustinja, iz jedne oblasti u drugu. I evo je sada, ostavila je za sobom to stenje i gola brda, ima svoj dom,

svog muža, i kreće se ka konačnoj radosti: majcinstvu. Kakvo je uživanje misliti o toj bebi, njenoj bebi, njihovoj bebi!

Kako je slavno znati da je njena ljubav prema tom detetu već beskonacno veća od svega što je dotle osetila kao ljudsko biće, znati da više nema potrebe za igranjem s kamiccima.

U prizemlju je neko štimovao harmonijum. Zatim je zazvecao cekic koji štimuje tablu. Neko se nakašljao. A onda je usledilo zviždanje, tapšanje, podvriskivanje i pevanje.

Marijam je milovala mekocu svog stomaka. Nije veće od nokta, rekao je doktor.

Bicu majka, pomislila je.

"Bicu majka", rekla je. Onda se smejala za sebe i to beskrajno ponavljala, sladeći se tim recima. Kada bi Marijam pomislila na bebu, srce bi joj naraslo u grudima. Raslo je i raslo, sve dok svi gubici, sva tuga, sva usamljenost i poniženje njenog života ne bi izbledeli. Zato ju je Bog doveo ovamo, preko citave zemlje. To je sada znala. Prisetila se stiha iz Kur'ana koji je naučila od Mule Fejzulaha: A Alahov je i istok i zapad; kuda god se okrenete, pa tamo je Alahova strana... Prostrla je sedžadu i ucinila namaz. Pošto je završila, stavila je dlanove Pred lice i zamolila Boga da ne dozvoli da joj ta sreća ode.

Rašid je predložio da idu u amam. Marijam nikada nije bila u kupatilu, ali je on rekao da nema lepšeg osećaja nego kada izadeš iz njega i udahneš onaj prvi dah hladnog vazduha, osetiš toplotu kako ti se diže sa kože. U ženskom amamu oko Marijam su se kroz maglu kretale senke, nagoveštaj bedra ovde, obris ramena tamo. Cika mladih devojaka, stenjanje starica i pljuskanje vode odjekivali su između zidova dok su leđa trljana, a kose sapunjane. Marijam je sedela sama u uglu, ribajući pete kamenom, zidom pare odvojena od prilika koje su prolazile. Onda je bilo krvi i ona je vrištala. Zatim zvuk koraka koji pljeskaju po vlažnom kamenju. Lica vire u nju kroz maglu. Coktanje jezicima. Kasnije te noci, u krevetu, Fariba je ispricala svom mužu da je cula krik i pritrčala, pa našla Rašidovu ženu sklupcanu u uglu, kako grli kolena, s lokvom krvi oko nogu. "Sirotica se toliko tresla, Hakime, da sam cula kako joj cvokocu zubi."

Kada ju je Marijam ugledala, rekla je Fariba, pitala je visokim, molećivim glasom: Ovo nije ništa strašno, je li tako? Je li tako? Nije ništa strašno? Nova vožnja autobusom s Rašidom. Ponovo sneg. Ovog puta je gusto vejavao. Stvarao je brežuljke na pločnicima, na krovovima, lepio se na koru kržljivog drvca. Marijam je gledala trgovce kako čiste sneg ispred svojih ducana. Nekoliko decaka jurilo je jedno crno pseto. Veselo su mahnuli autobusu. Marijam je pogledala Rašida. Oci su mu bile sklopljene. Nije pevušio. Marijam je naslonila glavu, pa je i ona sklopila oci. Želela je da nema na sebi hladne carape, da nema na sebi vlažni vuneni džemper koji joj bocka kožu. Želela je da ne bude u autobusu. Kod kuće, Rašid ju je pokrio cebetom kada je legla na sofu, ali je u tom cinu bilo nečega ukocenog, nemarnog.

"Kakav mu je to odgovor?" ponovio je. "Tako nešto mlađa treba da kaže. Kada platiš doktoru koliko traži, očekuješ bolji odgovor od 'Božja volja'."

Marijam se sklupcala pod cebetom i rekla da bi i on trebalo malo da se odmori. "Božja volja", procedio je besno. Sedeo je u svojoj sobi i citavog dana pušio cigarete.

Marijam je ležala na sofi, ruku gurnutih između kolena, gledajući snežni vrtlog kako se izvija i kovitla s druge strane prozora. Setila se kako je Nana jednom rekla da je svaka pahulja uzdah jedne ranjene žene negde u svetu. Da svi uzdasi lete u nebo, skupljaju se u oblacima, a onda se lome u sicušne delice koji tiho padaju dole na ljude. Da podsete kako žene poput nas pate, kazala je tad. Kako nemo trpimo sve što nas zadesi.

14.

Bol je neprekidno iznenadivao Marijam. Bilo je dovoljno samo da pomisli na nedovršenu kolenku u šupi ili kaputic u Rašidovom ormaru, pa da je ovaj preplavi. Beba bi onda oživela, i ona bi je cula, cula njeno gladno stenjanje, njeno gugutanje i cavrljanje. Osecala ju je kako joj njuška grudi. Bol bi je stegao, obuzeo, bacio naglavacke. Marijam je bila zapanjena što joj tako stravično nedostaje bice koje nikada nije ni videla. Onda je bilo dana kada potištenost nije bila toliko nemilosrdna. Dana kada sama pomisao na vraćanje na stari način života nije delovala tako iscrpljujuće, kada joj nije bila potrebna ogromna snaga volje samo da ustane iz kreveta, da se pomoli, da pere, da kuva Rašidu. Marijam se užasavala izlazaka iz kuće. Odjednom je pocela da zavidi komšijskim ženama na njihovim buljucima dece. Neke su ih imale po sedmoro ili osmoro i nisu shvatale koliko su srećne, koliko su blagoslovene što su im deca sazrela u utrobama, poživela da im se zamigolje u narucju i hrane mlekom iz njihovih grudi.

Što imaju decu koja nisu iz njih iskrvarila pa nestala između sa sapunicom i telesnom prljavštinom stranaca u slivniku javnog kupatila. Marijam ih je mrzela kada bi ih cula kako se žale na neposlušne sinove i lenje kćeri. Neki glas u glavi pokušao je da je uteši dobronamernim ali potpuno pogrešnim recima: Imaceš i druge, inšalah. Mlada si. Sigurno ćeš imati još mnogo prilika.

Međutim, Marijamin bol nije bio besciljan ili neodređen. Marijam je tugovala za tom bebom, baš tim detetom zbog koga je nekada bila toliko srećna. Ponekih dana verovala je da je beba bila nezasluženo blagoslov, da je ovo kazna za ono što je uradila Nani. Zar nije istina da je doslovno stavila omcu majci oko vrata? Kćeri izdajnice ne zaslužuju da budu majke i ovo je pravedna kazna. Mucili su je nemirni snovi, o Naninom džinu kako krišom nocu ulazi u njenu sobu, zariva kandže u njenu utrobu i krade joj bebu. U tim snovima Nana se oduševljeno, osvetnicki cerekala. Drugih dana Marijam je opsedao bes. Kriv je Rašid i njegovo prevremeno slavlje. Njegovo nesmotreno ubedenje da ona nosi decaka. Nadevanje imena detetu. Uzimanje Božje volje zdravo za gotovo. On je kriv, zato što joj je rekao da ide u kupatilo. Nešto je tamo, prljava voda, sapun, nešto je tamo izazvalo da se ovo desi. Ne. Nije Rašid. Ona je kriva. Besnela je na samu sebe što je spavala u pogrešnom položaju, što je jela prezacinjenu hranu, što nije jela dovoljno voca, što je pila previše caja. Bog je kriv, što je tako mucil. Što joj nije dao ono što je dao tolikim drugim ženama. Što joj je zamahao pred nosom, nadohvat, onim za šta je znao da će joj pružiti najveću sreću, a onda to odneo.

Ali od toga nije bilo nikakve koristi, od tog okrivljavanja, od svih tih optužbi koje su joj skakale po glavi. Kofr je, svetogrde, tako razmišljati. Alah nije pakostan. On nije zloban Bog. Reci Mule Fejzulaha šaputale su joj u glavi: Uzvišen je Onaj u cijoj je ruci vlast -On sve može! Onaj koji je dao smrt i život da bi iskušao koji od vas će bolje postupati. Izmoždena od grize savesti, Marijam bi kleknula da se moli za oprostaj zbog takvih misli.

U međuvremenu, Rašid se promenio, posle onog dana u kupatilu. Postajao je nestrpljiv i grub prema Marijam. Kada se uvece vraćao kući, jedva da je s njom razgovarao. Jeo je, pušio, legao u krevet, ponekad dolazio u pola noći zarad kratkog i u poslednje vreme veoma grubog sparivanja. U poslednje vreme bio je i skloniji mrzovolji, zamerka na njeno kukanje, žalbama zbog nereda u dvorištu i primećivanju i najsitnije necistoće u kući. Povremeno ju je vodio po gradu petkom, kao nekada, ali je pločnicima hodao brzo i uvek nekoliko koraka ispred nje, cutke, ne obazirući se na Marijam, koja je gotovo morala da trčkara kako bi ga sustigla. Prilikom tih šetnji više nije bio onako spreman na smeh. Nije joj kupovao slatkiše i poklone, nije zastajao da joj kaže kako se koje mesto zove, kao nekada. Njena pitanja kao da su ga razdraživala. Jedne noći su sedeli u dnevnoj sobi i slušali radio. Zima je bila na izmaku.

Oštri vetrovi koji su nanosili sneg na lice, od kojih su oči suzile, sada su se smirili. Srebrnaste naslage snega topile su se na granama visokih brestova i za koju nedelju će ih zameniti kvrgavi svetlozeleni pupoljci. Rašid je odsutno mrdao nogom u ritmu table jedne Hamahangove pesme, očiju nabranih od duvanskog dima.

"Besan si na mene?", upitala je Marijam. Rašid ništa nije rekao. Pesma se završila i počele su vesti. Ženski glas je javljao kako je predsednik Daud-han poslao novu grupu sovjetskih savetnika nazad u Moskvu, na očekivano nezadovoljstvo Kremļa.

"Brinem se da si besan na mene." Rašid je uzdahnuo.

"Jesi li?"

Oči su mu prešle na nju. "Što bih bio besan?" "Ne znam, ali otkako je beba.

"Zar me za takvog čoveka smatraš, posle svega što sam za tebe uradio?"

"Ne. Naravno da ne."

"Onda nemoj više da me gnjaviš!"

"Oprosti. Bebahš, Rašide. Oprosti."

Ugasio je cigaretu pa upalio novu. Pojacao je radio.

"Mada, razmišljala sam nešto", rekla je Marijam, glasnije, da nadjača muziku.

Rašid je ponovo uzdahnuo, ovog puta razdraženije, utišao radio.

Umorno se protrljao po celu. "Šta je sada?"

"Razmišljala sam, možda bi trebalo da obavimo pravu sahranu. Za bebu, hocu da

kažem. Nije mi pravo, što to nismo necim trajno obeležili."

"Cemu? To je budalaština."

"Mislim da bi meni laknulo na duši."

"Onda samo napred", rekao je odsecno. "Ja sam jednog sina vec sahranio.

Drugo

dete da sahranjujem necu. A sada bih da slušam radio, ako nemaš ništa protiv."

Ponovo je pojacao zvuk, zabacio glavu i sklopio oči. Jednog suncanog jutra te nedelje, Marijam je odabrala mesto u dvorištu i iskopala rupu. U ime Alaha i s Alahom i u ime poslanika Alahovog mir i spas na njega", rekla je tiho dok je zarivala ašov u zemlju. Stavila je u raku kožni kaputic koji je Rašid kupio za bebu i nasula je zemljom. "Ti daješ da noc ulazi u dan i daješ da dan ulazi u

noc. Ti stvaraš živo od mrtvog a stvaraš mrtvo od živog. Ti daješ dobrote kome hoćeš, bez racuna."

Poravnala je zemlju ašovom. Cucnula je pored humke, sklopila oci. Daj mi dobrote, Gospode. Daj mi dobrote.

15.

April 1978.

Na dan sedamnaestog aprila hiljadu devetsto sedamdeset osme, godine kada je Marijam napunila devetnaest, ubijen je covek po imenu Mir Akbar Hiber. Dva dana kasnije, u Kabulu su izbile velike demonstracije. Citav komšiluk bio je na ulicama, pricao samo o tome. Marijam je kroz prozor videla komšije kako vrve ulicom i uzbuđeno razgovaraju, s tranzistorima prislonjenim na uho. Videla je Faribu naslonjenu na zid svoje kuće, kako razgovara s jednom ženom koja je nedavno stigla u Demazang. Fariba se osmehivala i pritiskala dlanovima krupan stomak.

Druga žena, cijeg imena Marijam nije mogla da se seti, izgledala je starije od Faribe, a boja njene kose imala je cudnu primesu ljubicaste. Držala je za ruku jednog decacica. Marijam je znala da se decak zove Tarik zato što je cula tu ženu kako ga doziva na ulici. Marijam i Rašid nisu se pridružili komšijama. Slušali su na radiju kako se nekih deset hiljada ljudi izlilo na ulice i maršira po četvrti u kojoj se nalaze vladine zgrade. Rašid je rekao da je Mir Akbar Hiber bio istaknuti komunista, i da njegove pristalice za ubistvo krive vladu predsednika Daud-hana. Nije gledao u nju dok je to govorio. U poslednje vreme to nikada nije cinio, i Marijam nije bila sasvim sigurna da li se njoj obraca.

"Šta je to komunista?", upitala je. Rašid je prezrivo frknuo i digao obrve. "Ne znaš šta je komunista. Tako prosta stvar. Svi to znaju. Opštepoznata stvar. Ne znaš... Ma! Šta se i ja cudim." Onda je digao noge na sto, prekrstio ih, i promrmljao kako je to neko ko veruje u Karla Marksistu.

"Ko je Karl Marksista?"

Rašid je uzdahnuo. Ženski glas je na radiju govorio da se Taraki, lider Halk frakcije PDPA, Avganistanske komunističke partije, nalazi na ulicama i da drži zapaljive govore demonstrantima.

"Htela sam da kažem, šta oni hoće?" upitala je Marijam. "Ti komunisti, u šta oni veruju?"

Rašid se nasmejavao i odmahnuo glavom, ali se Marijam uciniilo da vidi nesigurnost u tome kako je prekrstio ruke, kako su mu se oci pokrenule. "Ti baš ništa ne znaš, a? Ti si kao neko dete. Glava ti prazna. U njoj nema nikakvih informacija."

"Pitam zato..."

"Cupko. Zaveži."

Marijam ga je poslušala. Nije bilo lako, trpeti ga da tako razgovara s njom, trpeti nje-gov prezir, njegov podsmeħ, njegove uvrede, njegovo hodanje pored nje kao da je kucna macka. Ali posle četiri godine braka, Marijam je dobro znala koliko toga žena može da istrpi kada se boji. A Marijam se jeste bojala. Živela je u strahu od njegovog promenljivog raspoloženja, njegove zapaljive naravi, njegove uporne sklonosti da čak i najobicniji razgovor pretvori u svadu, koju je, povremeno, rešavao pesnicama, šamarima, šutiranjem, što je ponekad kasnije pokušavao da izglati traljivim izvinja-vanjem, a ponekad nije. Za četiri godine od onog dana u kupatilu, bilo je još šest ci-klusa nade koja se rada pa

umire, i svaki gubitak, svaka propast, svaki odlazak doktoru teže je padoo Marijam od prethodnog. Sa svakim razocaranjem, Rašid je postajao sve dalji i ogorceniji-Sada mu više nije prijalo ništa što ona radi. Cistila je kucu, starala se da on uvek ima ciste košulje, kuvala mu omiljena jela. Jednom je cak strašno pogrešila pa je kupila šminku i našminkala se za njega. Ali kada je stigao kuci, samo ju je pogledao i tako se zgađeno namrštio da je odjurila u kupatilo i sve oprala, a suze su se mešale sa sapunicom, karminom i maškarom. Sada se Marijam užasavala zvuka njegovog dolaska kuci. Cegrtanje kljuca, škripa vrata, bili su to zvuci od kojih bi joj srce ubrzano zatuklo. Iz kreveta je slušala lupkanje njegovih donova, prigušeno šuškanje njegovih stopala pošto se izuo. Sluhom je pravila spisak onoga šta on radi: nogare stolice stružu po podu, žalostivo cviljenje bambusa kada seda na nju. Zveckanje kašike o tanjir, šuškanje novinskih stranica, srkanje vode. I dok joj je srce tutnjalo, pitala se kakav li ce izgovor on naci te noci. Uvek je postojalo nešto, neka sitnica koja bi ga razbesnela, jer bez obzira na to šta ona cinila da mu udovolji, bez obzira koliko se potpuno potcinjavala njegovim željama i prohtevima, ništa nije bilo dovoljno. Nije mogla da mu vrati njegovog sina. U tome, najvažnijem od svega, izneverila gaje, sedam puta ga je izneve-rila, i sada mu je predstavljala samo teret. Znala je to po tome kako ju je gledao, kada ju je gledao. Predstavljala mu je teret.

"Šta ce biti?" pitala ga je sada.

Rašid ju je pogledao iskosa. Ispustio je nekakav zvuk između uzdaha i stenjanja, spustio noge sa stola i isključio radio. Odneo ga je na sprat u svoju sobu. Zatvorio vrata.

Dvadeset sedmog aprila na Marijamino pitanje odgovorili su zvuci pucnjave i žestoke, nagle grmljavine. Bosonoga je štrcala u dnevnu sobu i zatekla Rašida kako vec stoji kraj prozora, u potkošulji, raščupan, s dlanom pritisnutim na staklo. Marijam je stala pored njega. Na nebu je videla vojne avione kako prolecu, odlaze na sever i istok. Uši su je bolele od njihovih zaglušujucih urlika. U daljini su odjekivale glasne eksplozije, stubovi dima dizali su se naglo u nebo.

"Rašide, šta se dešava?" upitala je. "Šta je sve ovo?"

"Samo Bog zna", promrmljao je. Uključio je radio, ali se čuo samo šum.

"Šta ćemo da radimo?"

Rašid je nestrpljivo odgovorio: "Čekacemo." Kasnije tog dana, Rašid je i dalje isprobavao radio dok je Marijam u kuhinji spremala pilav sa spanacem. Marijam se secala vremena kada je uživala u kujanju za Rašida, kada se tome cak i radovala. Sada je kujanje radalo samo dodatnu napetost. Kurme su mu uvek bile ili preslane ili bljutave. Pilav je proglašavao ili premasnim ili presuvim, hleb ocenjivao kao gnjecav ili tvrd. Od Rašidovih zamerki ju je u kuhinji mucila sumnja u samu sebe. Kada mu je prinela tanjir, na radiju je svirala državna himna.

"Napravila sam sabzi", rekla je.

"Spusti ga i cuti."

Pošto se muzika završila, sa radija se začuo glas nekog muškarca. Predstavio se kao pukovnik ratnog vazduhoplovstva Abdul Kader. Rekao je da je ranije tog dana pobunjena Četvrta oklopna divizija zauzela aerodrom i ključne gradske raskrsnice. Radio Kabul, ministarstva komunikacija i unutrašnjih poslova i zgrada Ministarstva spoljnih poslova takode su zauzete. Kabul je sada

u rukama naroda, objavio je ponosno. Pobunjenicki "migovi" napali su predsednicku palatu. Tenkovi su se probili u njeno dvorište i vode se žestoke borbe. Daudovi lojalisti su na ivici poraza, kazao je Abdul Kader samopouzdanim glasom.

Posle nekoliko dana, kada su komunisti poceli da po kratkom postupku likvidiraju ljude povezane s Daud-hanovim režimom, kada su se po Kabulu prneli glasovi o iskopanim ocima i genitalijama prikljucenim na struju u zatvoru Pol-e-carhi, Marijam je cula za klanicu u predsednickoj palati. Daud-han jeste ubijen, ali su pobunjenici prvo pobili dvadesetak clanova njegove porodice, medu njima žene i unuke. Bilo je glasina da je izvršio samoubistvo, da je pokošen usred bitke, glasina da su ga sacuvali za kraj, naterali da gleda pokolj svojih najbližih, pa ga tek onda streljali.

Rašid je pojacao zvuk i nagnuo se bliže. "Osnovano je revolucionarno vece oružanih snaga i naš vatan se od danas zove Demokratska Republika Avganistan", rekao je Abdul Kader. "Doba plemstva, korupcije i nejednakosti se okoncalo, moji hemvatani. Zbrisali smo vekove tiranije. Vlast je sada u rukama masa i slobodoljubivih ljudi. Slavno novo doba u istoriji naše zemlje je na pomolu. Roden je novi Avganistan. Uveravamo vas da nemate razloga za strah, moji Avganistanci. Novi režim ce se verno pridržavati i islamskih i demokratskih principa.

Ovo je vreme za veselje i slavlje."

Rašid je iskljucio radio.

"I, je li to dobro ili loše?" upitala je Marijam.

"Loše za bogataše, izgleda", odgovorio je Rašid. "A možda ne tako loše za nas."

Marijam je pomislila na Džalila. Pitala se hoce li se komunisti okomiti na njega. Hoce li ga strpati u zatvor? Njegove sinove? Oduzeti mu poslove i imovinu?

"Je l' ovo toplo?" upitao je Rašid odmeravajući pilav.

"Sad sam ga sipala."

Zastenjao je i rekao joj da mu doda tanjir. Malo dalje u ulici, dok su noc obasjavali nagli prosevi crvene i žute boje, Fariba se iscrpena pridigla na laktove. Kosa joj je bila ulepljena od znoja i kapljice su joj rosile gornju usnu. Kraj njenog kreveta, stara babica Vadžma gledala je kako Faribini muž i sinovi dodaju novorođence iz ruke u ruku. Divili su se detetovoj svetloj kosi, ružicastim obrazima i napucenim usnama nalik na pupoljke, smaragdnozelenim ocima koja su se mrdale iza natecenih kapaka. Osmehivali su se jedni drugima kada su mu culi glas prvi put, plac koji je poceo kao mjauk pa narastao u zdravu, grlenu dreku. Nur je rekao da su joj oci kao dragulji. Ahmed, najpobožniji ukucanin, otpevao je ezan na uho svoje male sestre i triput joj dunuo u lice.

"Znaci, Lejla?" upitao je Hakim ljuljuškajući svoju kcerku.

"Lejla", rekla je Fariba umorno se osmehujući. "Nocna lepo-ta. Savršeno odgovara."

Rašid je prstima napravio lopticu od pirinca. Stavio ju je u usta, kratko žvakao pa se namrštio i ispljunuo je na sofru.

"Sta je?" upitala je Marijam, mrzeci prizvuk izvinjavanja u svom glasu. Osecala je da joj bilo ubrzava, da joj se koža ježi.

"Šta je?" zamjaukao je on, oponašajući je. "To je da si opet isto uradila."

"Ali kuvala sam ga pet minuta duže nego obično."

"Lažeš ko pseto."

"Kunem se..."

Besno je otresao pirinac s prstiju i odgurnuo tanjir, prosipajući spanac i pirinac sa sofe. Marijam ga je gledala kako izleće iz dnevne sobe, pa iz kuće, pritom zalupivši vratima. Marijam je klekla na pod i pokušala da pokupi zrna pirinca, da ih vrati na tanjir, ali ruke su joj se snažno tresle i morala je da sačeka da se smire. Strava joj je pritiskala grudi. Pokušala je da diše duboko. Primetila je svoj bleđi odraz u tamnom prozoru dnevne sobe i skrenula pogled. Onda je cula kako se vrata otvaraju i videla je Rašida u dnevnoj sobi.

"Ustaj", rekao je. "Dolazi ovamo. Ustaj." Zgrabio joj je ruku, otvorio je i izrucio u nju šaku šljunka.

"Stavi ih u usta."

"Molim?"

"Stavi. U usta."

"Nemoj, Rašide, nisam..."

Njegove snažne ruke stegle su joj vilicu. Nabio joj je dva prsta u usta pa ih otvorio, a

onda u njih gurnuo hladan, tvrdi šljunak. Marijam se otimala, mumlala, ali je on

nastavio da gura šljunak unutra, gornje usne iskrivljene od besa.

"Sad žvaci", rekao je.

Kroz usta puna peska i šljunka, Marijam je promumlala molbu. Iz uglova oči su tekle su joj suze.

"ŽVACI!" zagrmeo je. Nalet njegovog duvanskog daha udario ju je u lice.

Marijam je žvakala. Nešto joj je puklo u ustima.

"Tako", rekao je Rašid. Obrazi su mu podrhtavali. "Sad znaš kakav je ukus tvog

pirinca. Sad znaš šta si mi pružila u ovom braku. Odvratnu hranu i ništa više." Onda je otišao i ostavio Marijam da pljuje šljunak, krv i krhotine dva slomljena kutnjaka.

DRUGI DEO

16.

Kabul, proleće 1987.

Devetogodišnja Lejla je ustala iz kreveta, kac i gotovo svakog jutra, željna da vidi svog druga Tarika. Ovog jutra, međutim, znala je da ga neće videti.

"Kad se vraćaš?", upitala je kada joj je Tarik rekao da ga roditelji vode na jug u grad po imenu Gazmi, u posetu stricu.

"Za trinaest dana."

"Trinaest dana?"

"Nije to dugo. Vidi kako ti se iskrivilo lice, Lejla." "E baš nije!"

"Nećeš valjda da se rasplaceš?"

"Necu! Baš cu zbog tebe da se rasplacem. Ni za hiljadu godina."

Šutnula ga je u cevanicu, ne onu veštacku, vec pravu, a on ju je šalljivo cušnuo po temenu.

Trinaest dana. Gotovo dve nedelje. A posle samo pet dana, Lejla je naucila jednu suštinsku istinu o prirodi vremena: ono se, poput harmonike na kojoj Tarikov otac ponekad svira stare paštunske pesme, širi i skuplja, u zavisnosti od Tarikovog prisustva. Njeni roditelji su se u prizemlju svadali. Ponovo. Lejla je znala kako to ide: mami, žestoka, neukrotiva, šetka i besni; babi sedi, sav bojažljiv i ošamucen, poslušno klima glavom, ceka da se oluja istutnji. Lejla je zatvorila vrata pa se presvukla. Ipak, i dalje ih je cula. Cula je nju. Napokon, vrata su se zalupila. Besni koraci. Mamin krevet glasno škripi. Izgleda da ce babi doživeti da vidi novi dan.

"Lejla!", viknuo je sada. "Zakasnicu na posao!"

"Samo minut!"

Lejla je obula cipele i brzo pred ogledalom počešljala svoje dugacke plave uvojke. Mami je uvek govorila Lejli da je ova nasledila boju kose -kao i zelene oci dugackih trepavica, jamice u obrazima, visoke jagodice i napucenu donju usnu -od svoje prababe, mamine babe. Ona je bila pari, lepotica, govorila je mami. O njenoj lepoti je brujala citava dolina. Ta lepota je preskocila dva pokolenja žena u našoj porodici, ali tebe, Lejla, bogami nije. Dolina o kojoj je mami govorila bila je dolina Pan-džšir, oblast koju su naseljavali Tadžici koji govore persijski, nekih stotinu kilometara severoistocno od Kabula. I mami i babi, bliski rodaci, rodili su se i odrasli u Pandžširu; u Kabul su se doselili šezdesetih, novopeceni mladenci, puni žara i nade, kada je babi primljen na Kabulski univerzitet. Lejla je brzo sišla, nadajuci se da mami neće izaci iz svoje sobe spremna za novu rundu. Zatekla je babija kako kleci pored mreže protiv insekata ispred ulaznih vrata.

"Jesi li videla ovo, Lejla?"

Mreža je vec nedeljama bila poderana. Lejla je cucnula pored njega. "Ne. Sigurno je novo."

"To sam i rekao tvojoj majci." Delovao je potreseno, smanjeno, kao i uvek kada bi mami završila s njim. "Kaže da ulaze pcele."

Lejli ga je iskreno bilo žao. Babi je bio sitan covek, uzanih ramena i malih, nežnih šaka, gotovo kao ženskih. Nocu, kada je Lejla ulazila u babijevu sobu, uvek bi videla oboreni profil njegovog lica zagnjuren u neku knjigu, s naocarima navrh nosa. Ponekad cak nije ni primecivao da je ušla. A kada jeste, obeležio bi stranu, osmehnuo se stegnutih usana, srdacno. Babi je napamet znao vecinu Rumijevih i Hafizovih gazela. Mogao je naširoko da prica o borbi za Avganistan izmedu Britanije i carske Rusije. Znao je razliku izmedu stalaktita i stalagmita i mogao da vam kaže kako je razdaljina izmedu Zemlje i Sunca jednaka razdaljini od Kabula do Gaznija pomnoženoj sa milion i po. Ali ako je Lejla htela da odvrne poklopac s tegle slatkiša, morala je da ide kod mami, što joj se cinilo kao izdajstvo. Babija je i najobicniji alat zbunjivao. Ako bi on za to bio zadužen, škripave šarke nikada nisu podmazivane. Tavanica bi nastavila da prokišjava i pošto bi je popravio. Bud se prkosno širila u kuhinjskim ormarima. Mami je pricala kako je, pre nego što je osamdesete otišao s Nurom u džihad protiv Sovjeta, Ahmed brižljivo i vesto vodio racuna o svemu tome.

"Ali ako imaš neku knjigu koju hitno treba procitati", rekla je, "onda je Hakim pravi covek za tebe."

Ipak, Lejla nije mogla da se oslobodi osecanja da je nekada, pre nego što su Ahmed i Nur otišli u rat, pre nego što ih je babi pustio da odu u rat, i mami mislila kako je babijeva knjiška narav draga, da su nekada davno i njoj njegova zaboravnost i nesposobnost bile simpaticne.

"I koji je danas?" upitao je, osmehujuci se kao bajagi nevino. "Peti? Ili šesti?" "Šta mene briga? Ne brojim ja dane", slagala je Lejla i slegnula ramenima.

Volela ga je zato što to pamti. Mami nije imala pojma da je Tarik otišao.

"Ma videceš ti njegovu baterijsku ponovo, cas posla", rekao je babi, misleci na signale koje su Lejla i Tarik svake noci slali jedno drugom. To su vec toliko dugo radili da se pretvorilo u ritual pred spavanje, kao pranje zuba. Babi je prešao prstom preko poderotine. "Zakrpicu ovo cim nadem malo vremena. Hajde sada da krenemo." Viknuo je preko ramena: "Odosmo, Fariba! Vodim Lejlu u školu. Ne Zaboravi da odeš po nju!"

Napolju, dok se penjala na korpu babijevog bicikla, Lejla je primetila neki automobil parkiran u njihovoj ulici, preko puta kuće u kojoj su živeli obucar Rašid i njegova povucena žena. Bio je to mercedes, plav, sa širokom belom prugom koja se pružala preko haube, krova i prtljažnika. Lejla je videla da unutra sede dva coveka, jedan za volanom, jedan pozadi. "Ko su ovi?", upitala je.

"To nisu naša posla", rekao je babi. "Penji se, zakasniceš u školu." Lejla se prisetila jedne druge svade i kako je mami stajala iznad babija i prenemazući se rekla:

To su tvoja posla, je li tako, braco? Da ništa ne budu tvoja posla. Cak su ti i rodeni sinovi otišli u rat. Kako sam te preklinjala! Ali ti si zagnjurio nos u proklete knjižurine i pustio sinove da odu, kao da su arami. Babi je okretao pedale, Lejla je sedela pozadi stežuci ga oko stomaka. Kad su prošli pored plavog mercedesa, Lejla je nakratko videla coveka na zadnjem sedištu: mršavog, sedokosog, odevenog u tamnosmede odelo s belim trouglom maramice u džepu na grudima. Stigla je da primeti još samo da kola imaju registarske tablice iz Herata. Ostatak puta prešli su cutke, osim na krivinama, gde je babi pažljivo kocio i govorio: "Drži se, Lejla. Usporavamo. Usporavamo. Tako."

Tog dana Lejla na casovima nikako nije mogla da održi pažnju, što zbog Tarikovog odsustva, što zbog svade svojih roditelja. I zato, kada ju je uciteljica prozvala da kaže kako se zovu glavni gradovi Rumunije i Kube, zatekla ju je nespremnu. Uciteljica se zvala Šanzaj, ali su je daci iza leđa zvali Hala Rangmal, Teta Molerka -zbog pokreta kojim je pljuskala dake, prvo dlanom pa nadlanicom, napred-nazad, kao kada moler radi cetkom. Hala Rangmal bila je mlada žena oštih crta lica i gustih obrva. Prvog školskog dana ponosno je objavila ucenicima da je kcerka siromašnog seljaka iz Hosta. Držala se pravo, a crnu kosu je cvrsto skupljala u pundu, tako da joj je, kada se okretala, Lejla videla dlacice na vratu.

Hala Rangmal se nije šminkala i nije nosila nakit. Nije se pokrivala i zabranjivala je ucenicama da to rade. Rekla je da su žene i muškarcu u svemu jednaki i da nema razloga da se žene skrivaju ako muškarcu to ne cine.

Govorila je da je Sovjetski Savez najbolja zemlja na svetu, zajedno s Avganistanom. Brine se o radnicima i u njemu su svi ljudi jednaki. Svi su u

Sovjetskom Savezu veseli i srdacni, za razliku od Amerike, gde se ljudi zbog kriminala boje da izadu iz kuće. A i u Avganistanu ce svi biti srećni, rekla je, kada jednom kontrarevolucionari, zaostali razbojnici, budu pobedeni.

"Zato su naši sovjetski drugovi došli ovamo sedamdeset devete. Da pomognu susedu. Da nam pomognu da pobedimo zlikovce koji žele da naša zemlja bude zaostala i primitivna. A u tome morate pomoci i vi, deco. Morate da prijavite svakoga ko nešto zna o tim odmetnicima. To je vaša dužnost. Morate da slušate i da prijavljujete. Čak i ako su to vaši roditelji, tetke ili stricevi. Zato što vas niko od njih ne voli onoliko koliko vaša otadžbina. Vaša otadžbina je na prvom mestu, zapamtite! Ja cu se ponositi vama, a ponosice se i vaša otadžbina."

Na zidu iza njene klupe nalazila se mapa Sovjetskog Saveza, mapa Avganistana i uramljena fotografija najnovijeg komunistickog predsednika Nadžibulaha, koji je, po babijevim recima, nekada bio na celu ozloglašnog KHAD-a, avganistanske tajne policije. Bilo je i drugih fotografija, mahom mladih sovjetskih vojnika kako se rukuju sa seljacima, sade jabuke, grade kuće, uvek srdacno osmehtuti.

"Dakle", rekla je sada Hala Rangmal. "Da ti nisam prekinula sanjarije, Inkilabi?"

To je bio nadimak koji je nadenula Lejli, Revolucionarka, zato što je rođena na dan aprilskog puca sedamdeset osme -samo što se Hala Rangmal ljutila ako bi neko u razredu upotrebio rec "puc". Ono što se desilo, tvrdila je, bila je inkilab, revolucija, ustanak radnog naroda protiv nepravde. Džihad je bila još jedna zabranjena rec. Po uciteljicim recima, u provinciji nije čak ni besneo rat, vec samo ima carki protiv mutivoda koje podsticu ljudi koje je zvala "inostrani provokatori". A baš niko, niko, nije se usudivao da u njenom prisustvu ponovi sve češće glasine da posle osam godina ratovanja Sovjeti gube taj rat. Posebno sada kada je americki predsednik Regan poceo da šalje mudžahedinima rakete "stinger" da ruše sovjetske helikoptere, sad kada muslimani iz citavog sveta dolaze da se pridruže borbi: Egipćani, Pakistanci, bogati Saudijci koji su ostavili svoje milione i došli u Avganistan da se bore u džihadu.

"Bukurešt. Havana", uspela je Lejla da se seti.

"A jesu li te zemlje naši prijatelji ili nisu?"

"Jesu, moalim-sahib. To su prijateljske zemlje."

Hala Rangmalje odsecno klimnula glavom. Pošto se škola završila, mami se opet nije pojavila kao što je trebalo. Lejla je na kraju krenula kuci sa dve drugarice, Giti i Hasinom. Giti je bila nervozna, koštunjava devojcica sa dve kike vezane gumicama. Vecito se mrštala i privijala knjige na grudi, kao štiti. Hasini je bilo dvanaest, bila je tri godine starija od Lejle i Giti, ali je treci razred ponavljala jednom, a cetvrti dva puta. Ono što joj je nedostajalo u pameti, Hasina je nadoknadjivala vragolanstvom i jezikom koji joj je, kako je govorila Giti, radio kao šivaca mašina. Hasina je bila ta koja je smislila nadimak Hala Rangmal. Danas je Hasina delila savete o tome kako se odbijaju neželjeni udvaraci. "Siguran nacin, garant radi. Casna rec."

"Ne glupiraj se. Ja sam suviše mala da bih imala udvarace!" rekla je Giti.

"Nisi, nisi."

"Pa, niko još nije došao da zatraži moju ruku."

"To je zato što imaš bradu, draga moja."

Giti je ruka poletela ka licu i prilično je uznemireno pogledala Lejlu, koja se sažaljivo osmehnula -nikada u životu nije upoznala osobu sa manje smisla za humor od Giti -pa odmahнула glavom.

"Elem, hocete da cujete ili ne, moje dame?"

"Hajde", rekla je Lejla.

"Pasulj. Najmanje četiri konzerve. Te večeri kada krezubi gušter dode da vam traži ruku. Ali sve je, dame, u pravom trenutku. Morate da obuzdate vatromet sve dok ne dode vreme da mu poslužite čaj."

"Necu to nipošto da zaboravim", rekla je Lejla.

"Nece ni on, veruj mi."

Lejla je tada mogla da kaže da njoj ti saveti nisu potrebni, jer babi ne namerava uskoro da je da. Bez obzira na to što je babi sada radio u Silosu, divovskoj kabulskoj industriji hleba, gde je crncio okružen jarom i bukom mašina, po citav dan potpaljujuci velike peci i mlinove, imao je univerzitetsko obrazovanje. Predavao je u srednjoj školi pre nego što su ga komunisti otpustili -nedugo posle puca sedamdeset osme, nekih godinu i po dana pre upada Sovjeta. Babi je Lejli od malih nogu jasno stavio do znanja da je najvažnija stvar u životu, posle zdravlja, njeno školovanje. Znam da si još mala, ali hocu da sada to shvatiš i naučiš, rekao je. Brak može da ceka, obrazovanje ne može. Ti si veoma, veoma pametna devojka. Stvarno. Možeš da budeš šta god poželiš. U to sam siguran. A takode sam siguran da ceš, pošto se ovaj rat završi, biti potrebna Avganistanu jednako kao njegovi muškarci, možda cak i više. Jer društvo ne može da uspe ako su mu žene neobrazovane. Nema šanse.

Ali Lejla nije ispricala Hasini o tim babijevim recima, niti koliko joj je drago što ima takvog oca, niti koliko se ponosi što je on toliko ceni, niti koliko je odlucna da se školuje, baš kao što je on ucinio. Vec dve godine uzastopno, Lejla je dobi-jala diplomu aval numra, koja se dodeljuje najboljem daku u odeljenju. O tome, medutim, ništa nije govorila Hasini, ciji je otac bio jedan prgavi taksista koji ce je za dve ili tri godine sigurno dati. Hasina je, u jednom njoj nesvojstveno ozbiljnom trenutku, poverila Lejli da su njeni vec odlucili da je udaju za jednog bliskog rodaka koji je dvadeset godina stariji od nje, i koji ima automehancarsku radnju u Lahoreu. Videla sam ga dva puta, bila je rekla Hasina. Oba puta je jeo otvorenih usta. "Pasulj, cure", govorila je ona sada. "Dobro zapamtite. Osim, naravno, ako..." Tu se vragolasto iskezila i gurnula Lejlu laktom: "Ako vam na vrata dode naociti jednonogi princ. Onda. Lejla joj je odgurnula lakat. Razljutila bi se da je neko drugi to rekao za Tarika. Medutim, znala je da Hasina nije zlobna. Rugala se, prosto je to stalno radila, i njenog rujanja nije bio pošteden niko, a najmanje ona sama.

"Ružno je što tako govoriš o ljudima!", kazala je Giti.

"Kojim to ljudima?"

"Ljudima koji su nastradali u ratu", rekla je Giti ozbiljno, nesvesna da se Hasina poigrava s njom.

"Mislim da se mazga Giti zatreskala u Tarika! Znala sam! Ha! Ali on ti je vec zauzet, zar nisi cula? Je l' tako, Lejla?"

"Nisam se zatreskala! Ni u koga!"

Odvojile su se od Lejle, i tako se raspravljajuci, skrenule u svoju ulicu. Lejla je sama prešla ostatak puta. Kada je stigla u svoju ulicu, primetila je da je plavi

mercedes i dalje parkiran na istom mestu, ispred Rašidove i Marijamine kuće. Stariji čovek u smeđem odelu sada je stajao pored haube, oslonjen na štap, i gledao kucu. Tada je neki glas iza Lejle rekao: "Hej. Žutokosa. Gle ovamo." Lejla se okrenula i suocila sa cevi pištolja.

17.

Pištolj je bio crven, štit obaraca jarkozelen. Iza pištolja videlo se Hadimovo iskeženo lice. Hadimu je bilo jedanaest godina, isto kao Tariku. Bio je snažan, visok i imao je izrazito isturenu donju vilicu. Otac mu je bio kasapin u Demazangu i Hadim je ponekad umeo da gada prolaznike telecim iznutricama. Ponekad, ako Tarika nije bilo u blizini, Hadim je pratio Lejlu po školskom dvorištu na odmoru, kežio se i zavijao. Jednom ju je kucnuo po ramenu i rekao: Baš si mnogo lepa, Žutokosa. Hocu da se oženim tobom. Sada je mahnuo pištoljem.

"Ne brini", rekao je. "Nece se videti. Na tvojoj kosi."

"Da se nisi usudio! Pazi šta ti kažem."

"A šta ceš da uradiš?" upitao je on. "Da napujdaš svog bogalja na mene? 'O, Tarik-džan, o vrati se kuci, molim te, da me spaseš od badmašal'"

Lejla je pocela da uzmime, ali Hadim je vec pritiskao obarac. Jedan za drugim, tanki mlazevi tople tecnosti pogodili su Lejlinu kosu, a onda i dlan kada ga je digla da zaštiti lice. Sada su i drugi decaci izašli iz svojih skrovišta, smejali se, cerekali. Lejli je na usne navrla uvreda koju je cula na ulicama. Nije je baš najbolje razumela -nije tacno mogla da zamisli kako se to izvodi -ali su reci zvucale žestoko i sada ih je ispalila.

"Tvoja majka guta kurac!"

"Bar nije ludakinja kao tvoja", uzvratilo je Hadim, nimalo uzbudeno. "Otac mi bar nije šonja! Uzgred, jesi pomirisala ruke?"

Drugi decaci su poceli da skandiraju. "Pomi-riši ru-ke! Pomi-riši ru-ke!"

Lejla je to ucinila, ali je i pre toga znala, znala je šta znaci da se neće videti u njenoj kosi. Ciknula je. Na to su decaci još snažnije poceli da se smeju. Lejla se okrenula i urlajuci otrcala kuci. Izvadila je vodu iz bunara i u kupatilu napunila lavor, brzo se skinula. Nasapunjala je kosu, mahnito zarivajuci prste u teme, grcajuci od gadenja. Isprala ju je vodom iz bokala pa ponovo nasapunjala. Nekoliko puta je pomislila da ce povratiti. Neprekidno je cvilela i drhtala dok je trljala i trljala nasapunjanom krpom po licu i vratu, toliko da su pocrveneli. To se nikada ne bi desilo da je Tarik bio s njom, mislila je dok je oblacila cistu majicu i pantalone. Hadim se ne bi usudio. Na-ravno, ne bi se desilo ni da se mami pojavila, kao što je trebalo. Ponekad se Lejla pitala zašto ju je mami uopšte rodila. Ljudima bi, smatrala je, trebalo zabraniti da radaju još dece ako su vec svu svoju ljubav dali onoj prethodnoj. Nije bilo pošteno. Obuzeo ju je bes. Lejla je otišla u svoju sobu i srušila se na krevet.

Pošto je ono najgore prošlo, otišla je do maminih vrata i zakucala. Kada je bila mlada, Lejla je umela satima da sedi pred tim vratima. Kuckala bi i šaputala mamino ime iznova i iznova, poput bajalice koja ce da raščini madiju: mami, mami, mami... ali mami nikada nije otvarala vrata. Nije ih otvorila ni sada.

Lejla je pritisnula kvaku i ušla. Mami je ponekad umelo da bude i dobro. Skocila bi iz kreveta bistrim ociju i puna života. Opuštena donja usna izvila bi se u osmeh. Okupala bi se. Obukla cistu odecu i namazala maškuru. Pustila Lejlu

da joj očetka kosu, što je Lejla volela da radi, i da joj stavi minduše. Išle bi zajedno u kupovinu na Mandaji pazar. Lejla bi je nagovorila da se igraju covece ne ljuti se i jele bi opiljke s blokova crne cokolade, retke dve zabave koje su obe volele. Lejla je, kada je mami bilo dobro, najviše volela trenutak babijevog povratka kuci, kada bi ona i mami digle glave s table za igru i osmehnule mu se cokoladnim zubima. Tada bi sobom provejao nalet zadovoljstva i Lejla bi nakratko ugledala trunku nežnosti, romanse koja je nekada vezivala njene roditelje, u ono doba kada je kuca bila puna, bucna i vesela. Kada bi joj bilo dobro, mami je ponekad pekla kolace, pa bi pozivala komšinice na caj. Lejli je davala da oliže posude dok je postavljala na sto šolje, salвете i one lepe tanjire. Kasnije bi Lejla zauzela svoje mesto za stolom u dnevnoj sobi i pokušavala da upadne u razgovor dok su žene živahno pricale, pile caj i hvalile mamine kolace. Mada nikada nije imala mnogo toga da kaže, Lejla je volela da sedi i sluša, zato što je na tim okupljanjima mogla da uživa u retkom zadovoljstvu: cula bi mami kako lepo prica o babiju.

"Kako je on bio prvorazredan ucitelj!", govorila je mami. "Đaci su ga obožavali. I ne samo zato što ih nije tukao lenjirom kao ostali profesori. Poštovali su ga, vidite, zato što je on poštovao njih. Bio je cudesan."

Mami je volela da prica o tome kako ga je zaprosila.

"Meni je bilo šesnaest, njemu devetnaest. Naši su živeli kuca do kuca u Pandžširu. O, kako sam se bila zatreskala u njega, hamširel Penjala sam se preko zida između naših kuca pa smo se igrali u vocnjaku njegovog oca. Hakim se uvek plašio da ce nas uhvatiti i da ce ga moj otac išamarati. "Tvoj otac ce me išamarati", tako je stalno govorio. Bio je tako oprezan, tako ozbiljan, još i tada. A onda sam mu ja jednog dana rekla: "'Brate, šta ce da bude? Hoceš li zatražiti moju ruku, ili cu ja morati da idem kod tebe na kastegariV Eto tako sam to rekla. Da ste mu samo videle lice!"

Mama bi pljesnula dok su se žene i Lejla smejale. Dok je slušala mami kako prica te price, Lejla je znala da je postojalo doba kada je mami stalno tako govorila o babiju. Doba kada su njeni roditelji spavali u istoj sobi. Lejla je žalila što je to doba propustila.

Mamine price o prosidbi neizbežno su vodile provodadžisanju. Kada se Avganistan oslobodi od Sovjeta i momci vrata kuci, trebace im neveste i zato su, jedna po jedna, žene nabrajale komšijske kcerke koje bi mogle biti prikladne za Ahmeda i Nura. Lejla se uvek osecala odbaceno kada bi prica prešla na njenu bracu, kao da žene raspravljaju o omiljenom filmu koji jedino ona nije gledala. Bile su joj dve godine kada su Ahmed i Nur otišli iz Kabula na sever u Pandžšir, da se kod komandanta Ahmeda Šaha Masuda bore u džihadu. Lejla jedva da se necega secala u vezi s njima. Blistavi privezak s recju Alah oko Ahmedovog vrata. Cuperak gustih crnih cekinja na jednom Nurovom uhu. I to je bilo sve. "Šta kažete za Azitu?"

"Cilimarevu kcerku?", upitala je mami pljusnuvši se po obrazu, kao bajagi zgrožena.

"Ima gušci brk od Hakima!"

"Tu je i Anahita. Cujemo da je jedna od najboljih ucenica u Zarguni."

"Jesi ti videla na šta njoj zubi lice? Kao nišani. Citavo groblje ima u tim ustima." "A

sestre Vahidi?"

"Ona dva kepeca? Ne, ne, ne. O, ne! Za moje sinove ne. Ne za moje sultane. Oni zaslužuju bolje."
I dok su tako dalje caskale, Lejli bi misli odlutale, kao i uvek, da nadu Tarika.

Mami je navukla žuckaste zavese. Soba je u novonastaloj tami imala višeslojan miris: san, neoprana posteljina, znoj, prljave carape, parfem, kurma od sinoc. Lejla je sacekala da joj se oci priviknu na tamu pa krenula. Ipak su joj se stopala upetljala u odevne predmete razbacane po sobi. Lejla je razvukla zavese. U dnu kreveta nalazila se stara metalna stolica na sklapanje. Lejla je sela na nju i gledala nepomicno brdo pod cebetom, svoju majku. Zidovi mamine sobe bili su prekriveni slikama Ahmeda i Nura. Kud god bi Lejla pogledala, dva stranca su joj uzvracala osmesima. Evo Nura na triciklu. Evo Ahmeda kako se moli, pozira pored suncanog sata koji su babi i on napravili kada mu je bilo dvanaest godina. A evo ih ovde, njene brace, sede naslonjeni ledima o leda ispod stare kruške u dvorištu.

Ispod maminog kreveta, Lejla je videla kako proviruje ugao Ahmedove kutije za cipele. S vremena na vreme, mami bi joj pokazivala zgužvane stranice starih novina u njoj, isecke i proglose pobunjenickih grupa i organizacija otpora sa sedištem u Pakistanu koje je Ahmed nekada skupljao. Jedna fotografija, pamtila je Lejla, prikazivala je coveka u dugackom belom mantilu kako daje lizalicu malom decaku bez nogu. Ispod fotografije je pisalo: Deca su namerne žrtve sovjetskog sejanja mina. U clanku je dalje pisalo kako Sovjeti vole da kriju eksplozive u šarenim igrackama. Ako je neko dete uzme, igracka eksplodira, kida sve prste sa šake. Tako otac ne može da ode u džihad, mora da ostane kuci i brine se za dete. U drugom clanku u Ahmedovoj kutiji, jedan mladi mudžahedin govorio je kako su Sovjeti na njegovo selo bacili gas koji ljudima razjeda kožu i oduzima vid. Pricao je kako je video majku i sestru kako jure ka potoku iskašljavajući krv. "Mami."

Brdo se blago pomerilo. Zastenjalo je. "Ustani, mami. Tri sata je."

Novo stenjanje. Digla se ruka, kao periskop podmornice na površini, pa pala. Brdo se ovog puta ociglednije pomerilo. Usledilo je šuškanje pokrивaca kako su se slojevi sklanjali jedan sa drugoga. Mami se postepeno pojavila: prvo raščupana kosa, onda blede, namršteno lice, oci što žmure, ruka koja traži uzglavlje, caršavi padaju dok se ona stenjuci pridiže. Mami je pokušala da digne pogled, namrštila se od svetla, i glava joj je klonula na grudi.

"Kako je bilo u školi?", promrmljala je. I tako bi pocelo. Obavezna pitanja, površni odgovori. Obe glume. Ravnodušni partneri, njih dve, u toj oveštaloj staroj igri.

"Dobro."

"Šta ste ucili?"

"Isto što i uvek."

"Jesi jela?"

"Jesam."

"Dobro."

Mami je ponovo digla glavu, ka prozoru. Namrštila se i kapci su joj zatreperili. Desna

polovina njenog lica bila je crvena, a kosa je na toj strani bila spljoštena. "Boli me glava."

"Da ti donesem aspirin?"

Mami je protrljala slepoočnice. "Možda kasnije. Je li ti otac kod kuće?" "Tek je tri."

"A. Da. To si već rekla." Mami je zevnula. "Baš sam nešto sanjala", rekla je glasom

tek malcice snažnijim od šuškanja spavacice na caršavima. "Baš malopre, pre no što si ušla. Al' sad ne mogu da se setim šta. Je l' se to i tebi dešava?"

"Dešava se svakome, mami."

"Mnogo cudno."

"Hocu da ti kažem da me je, dok si ti sanjala, jedan dečak isprskao pišackom po

kosi."

"Cime? Molim? Nisam razumela?" "Pišackom. Mokracom."

"To je... to je užasno. Gospode. Baš mi je žao. Sirotice moja. Razgovaracu s njim,

odmah sutra ujutro. Ili možda s njegovom majkom. Da, to će biti bolje, tako je."

"Nisam ti rekla ko je to bio."

"Oh. Pa ko je bio?"

"Nije važno."

"Mnogo si besna."

"Trebalo je da dođeš po mene."

"Jeste", promumlala je mami. Lejli nije bilo jasno je li to pitanje. Mami je pocela da

cupka kosu. Za Lejlu je to bila jedna od velikih životnih tajni, kako mami od tolikog

silnog cupkanja nije ocelavila kao jaje. "Šta je sa... kako se zvaše, onaj tvoj drug,

Tarik? Da, šta je s njim?"

"Vec nedelju dana nije tu."

"Oh." Mami je uzdahnula kroz nos. "Jesi li se oprala?" "Jesam."

"Znaci, onda si cista." Mami je skrenula svoj umorni pogled ka prozoru. "Cista si i sve

je dobro." Lejla je ustala. "Sada moram da radim domaci."

"Naravno. Navuci zavese pre nego što odeš, dušo", rekla je mami glasom koji je

slabio. Vec je tonula medu caršave.

Kada je Lejla prišla prozoru, videla je automobil kako prolazi ulicom, pracen oblakom prašine. Bio je to plavi mercedes s heratskim registarskim tablicama, napokon je odlazio. Pratila ga je pogledom sve dok nije nestao iza ugla, sa staklima u kojima je iskrilo sunce.

"Sutra necu zaboraviti", govorila je mami iza nje. "Obecavam."

"To si i juce rekla."

"Ne znaš ti, Lejla."

"Šta to ne znam?" Lejla se naglo okrenula da pogleda majku. "Šta ja to ne znam?"

Mami je prinela ruku grudima, kucnula se tu, a onda joj je ruka, mlitava, pala.

"Unutra. Šta je unutra. Prosto ne znaš."

18.

Prošla je nedelja, ali od Tarika još nije bilo ni glasa. Onda je došla i prošla i sledeca nedelja. Da ispuni vreme, Lejla je popravila mrežu za insekte, što babi još nije stigao da uradi. Povadila je babijeve knjige s police, obrisala s njih prašinu i poredala ih po imenima. Otišla je u Kokošju ulicu s Hasinom, Giti i Gitinom majkom Nilom, koja je bila švalja i ponekad šila zajedno sa mami. Te nedelje Lejla je pocela da veruje da je od svih nedaca koje nekoga mogu da zadese prosto cekanje ona najgora.

Prošla je još nedelja dana. Lejlu se uplitala u mrežu užasnih misli. Nikada se neće vratiti. Njegovi roditelji su se odselili za stalno; putovanje u Gazni bila je varka. Roditeljska spletko da njih dvoje poštede bolnog rastanka.

Ponovo je nagazio na minu. Isto kao osamdeset prve, kada mu je bilo pet godina, poslednji put kada su ga roditelji odveli na jug u Gazni. To je bilo nedugo nakon Lejlinog trećeg rođendana. Tada je imao sreće, izgubio je samo nogu, imao je sreće što je uopšte preživio. Glava joj je beskonacno odzvanjala od tih misli. Onda je jedne noći Lejla u ulici videla slično treperavo svetlo. Sa usana joj se oteo zvuk, nešto između uzdaha i jecaja. Brzo je ispod kreveta potražila svoju baterijsku, ali ova nije htela da se uključi. Lejla je udarila njom po dlanu, opsovala baterije što su crkle. Svejedno. On se vratio. Lejla je sela na ivicu kreveta, opijena od olakšanja, i gledala to divno žuto oko kako namiguje.

Sutradan, na putu ka Tarikovoj kući, Lejla je videla Hadima i njegove drugove na drugoj strani ulice. Hadim je cucao i štapom crtao nešto po zemlji. Kada ju je ugledao, ispustio je štap i mrdnuo prstima. Nešto je rekao i zaculo se kikitanje. Lejla je oborila glavu i brzo prošla.

"Šta si to uradio?", viknula je kada je Tarik otvorio vrata. Tek se tada setila da je njegov stric berberin.

Tarik je prešao rukom preko sveže obrijane glave pa se osmehnuo i otkrio bele, pomalo nepravilne zube.

"Dopada ti se?"

"Izgledaš kao da ćeš u vojsku."

"Hoćeš da pipneš?" Spustio je glavu.

Sitne cekinje su joj prijatno zagolicala dlan. Tarik nije bio kao neki drugi decaci, čija je kosa skrivala kupaste lobanje i ružne kvрге. Tarikova glava bila je savršeno zaobljena i nekvrgava.

Kada je digao pogled, Lejla je videla da su mu celo i obrazi preplanuli.

"Gde si dosad?" upitala je.

"Stric mi je bio bolestan. Hajde. Udi."

Poveo ju je hodnikom, u dnevnu sobu. Lejli se sve u toj kući svidalo. Otrčani stari cilim u dnevnoj sobi, pokrivač na sofi sašiven od raznobojnih komadica platna, svakodnevni nered Tarikovog života; bale platna njegove majke, njene igle zabodene u kalemove, stari časopisi, kutija za harmoniku koja u uglu čeka da je neko otvori.

"Ko je to?"

Bila je to njegova majka, dovikivala je iz kuhinje. "Lejla", odgovorio je on.

Dnevna soba bila je svetla i imala je velike prozore koji su gledali na dvorište. Na prozorskoj dasci stajale su prazne tegle u kojima je Tarikova majka kiselila patlidžan i pravila džem od šargarepe.

"Misliš -naša arusa, naša snaja", rekao je je njegov otac dok je ulazio. On je bio stolar, suv, sedobrad čovek tek zagazio u šezdesetu. Imao je razmak između prednjih zuba i škiljav pogled čoveka koji je dobar deo života proveo na suncu. Raširio je ruke i Lejla mu je prišla, pozdravio ju je njegov prijatan i poznat miris piljevine. Poljubili su se u obraze tri puta.

"Samo je ti tako zovi, pa nam više neće dolaziti", rekla je Tarikova majka u prolazu. Nosila je poslužavnik s velikom posudom, kutlacom i četiri manje zdele. Spustila ga je na sto. "Ne obracaj pažnju na matorog." Obujmila je Lejliino lice dlanovima. "Baš mi je drago što te vidim, dušo. Hajde, sedi. Donela sam malo voca u vodi."

Sto je bio velik, od svetlog neobrađenog drveta -napravio ga je Tarikov otac, kao i stolice. Bio je pokriven plastičnim stol-njakom boje mahovine, ukrašenim

malim ljubicastim polumesecima i zvezdama. Veci deo zida dnevne sobe prekrivale su Tarikove slike, u raznim uzrastima. Na onim najranijim imao je obe noge.

"Cula sam da vam je brat bolestan", rekla je Lejla Tarikovom ocu, stavljajući kašiku u zdelu s natopljenim suvim groždem, pistacima i kajsijama.

On je palio cigaretu. "Da, ali sada je dobro, šokr e hoda, Bogu hvala."

"Srcani udar. I to drugi", rekla je Tarikova majka, prekorno pogledavši muža.

Tarikov otac je dunuo dim i namignuo Lejli. Ponovo je pomislila kako bi Tarikovi roditelji zapravo mogli da mu budu baba i deda. Majka ga je rodila tek kada je dobro zagazila u cetrdesete.

"Kako je tvoj otac, dušo?" pitala je Tarikova majka gledajući iznad svoje zdele.

Otkada je Lejla poznaje, Tarikova majka je nosila periku. Sada je od starosti poprimala mutnu ljubicastu nijansu. Danas joj je bila navucena nisko na celo, ali je Lejla videla sive dlake njenih zalizaka. Nekih dana bi joj citavo celo bilo otkriveno. Medutim, Lejli Tarikova majka nikada s njom nije delovala jadno.

Ono što je Lejla videla bilo je mirno, samo-uvereno lice ispod perike, pametne oci, srdacno, neužurbano ponašanje.

"Dobro je", rekla je Lejla. "Još radi u Silosu, naravno. Dobro je."

"A majka?"

"Nekad joj je dobro. A nekad loše. Isto je."

"Da", rekla je Tarikova majka zamišljeno, spuštajući kašiku u zdelu. "Kako li je samo teško, kako silno teško jednoj majci da bude daleko od sinova."

"Ostaceš na rucku?", upitao je Tarik.

"Moraš", rekla je njegova majka. "Kuvam šorvu."

"Necu da budem mozahim."

"Da se nameceš?", rekla je Tarikova majka. "Odemo na nekoliko nedelja i ti nam odjednom postaneš uctiva?"

"U redu, ostacu", rekla je Lejla, pocrvenela i osmehujući se. "Dogovoreno."

Zapravo, Lejla je volela da jede kod Tarika jednako kao što nije volela da jede kod kuće. Kod Tarika niko nije jeo sam; uvek su jeli kao porodica. Lejla je volela ljubicaste plasticne čaše i četvrtinu limuna koja je uvek plutala u bokalu za vodu. Volela je što svaki obrok pocinju zdelom svežeg jogurta, što na sve cede kisele narandže, čak i na jogurt, i kako se stalno bezazleno šale jedni na racun drugih. Za stolom se uvek razgovaralo. Mada su Tarik i njegovi roditelji bili Paštuni, govorili su persijski kada bi Lejla došla, zbog nje, bez obzira na to što je Lejla manje-više razumela njihov paštunski, pošto ga je ucila u školi. Babi je rekao da između njenog naroda, Tadžika, koji su manjina, i Tarikovog naroda, Paštuna, najveće etnicke grupe u Avganistanu, postoji napetost. Tadžici se oduvek osecaju ugroženo, rekao je babi. Paštunski kraljevi vladali su ovom zemljom gotovo dvesta pedeset godina, Lejla, a Tadžici tek devet meseci, tamo devetsto dvadeset devete, a i to je bio samo pobunjenik zvani Vodonošin Sin, dezertar i drumski razbojnik koji je preoteo presto i na kraju izgubio glavu.

A ti, upitala je Lejla, da li se ti osecaš ugroženo, babi?

Babi je krajem košulje obrisao naocare. Za mene su to sve gluposti, i to veoma opasne gluposti, sve te price o tome ko je Tadžik a ko Paštun, ko Hazara a ko Uzbek. Svi smo Avganistanci i jedino bi to trebalo da je bitno. Ali kada jedna grupa toliko dugo vlada nad ostalima... Postoji određena kolicina zle krvi u

našem narodu, Lejla. Ima netrpeljivosti. Suparništva. Ima. Oduvek ih je bilo. Možda. Ali Lejla to nikada nije osetila u Tarikovoj kuci, gde se ništa slicno nikada nije spominjalo.

Njoj je društvo Tarikovih uvek delovalo opuštено, prirodno, nisu joj smetale razlike u plemenu i jeziku, ili pakosti i zlobe koje su zagadile vazduh njenog doma.

"Šta kažeš na karte?", upitao je Tarik.

"Da, idite na sprat", rekla je njegova majka, s neodobranjem rasterujući oblak dima koji je njen muž stvorio. "Ja cu da pristavim šorvu."

Legli su potrbuške na sredini Tarikove sobe i naizmenicno delili za pandžapar. Mašuci nogom kroz vazduh, Tarik joj je ispricao o svom putovanju. O mladim breskvama koje je pomogao stricu da zasadi. O baštenskoj zmiji koju je uhvatio. U toj sobi su Lejla i Tarik radili domaci, tu su pravili kule od karata i crtali karikature jedno drugog. Ako je padala kiša, naslonili bi se na prozorsku dasku, pili toplu, bockavu fantu i gledali debeljuškaste kišne kapi kako klize niz staklo. Brojali su kola i igrali se zagonetanja.

"Dobro, pazi sada", rekla je Lejla mešajući karte. "Šta to ide oko sveta, a ostaje u čošku?"

"Cekaj." Tarik se pridigao i prebacio veštacku nogu. Namršten, legao je na bok, oslonjen na lakat. "Daj mi taj jastuk." Stavio ga je ispod noge. "Tako. Tako je bolje."

Lejla se prisetila kako joj je prvi put pokazao patrljak. Bilo joj je šest godina. Jednim prstom je dodirivala zategnutu, sjajnu kožu ispod njegovog levog kolena. Prsti su joj tu naišli na male tvrde kvрге i Tarik joj je rekao da su to izbovine kosti koja ponekad izraste posle amputacije. Pitala ga je da li patrljak boli, i on je rekao da ga boli na kraju dana, kada natekne i ne leži u protezi kao što bi trebalo, kao prst u naprstku. A ponekad pecka. Posebno kada je vruće. Onda mi izbiju osip i žuljevi, ali moja majka ima jednu mast koja mi pomaže. Nije strašno. Lejla je briznula u plac.

Što placeš? Vratio je nogu na mesto. Tražila si da vidiš, girja-nok, kmezo! Da sam znao da ceš da cmizdiš, ne bih ti pokazao. "Marka", rekao je. "Molim?"

"Zagonetka. Odgovor je marka. Idemo u zoološki vrt posle rucka."

"Vec si znao odgovor. Je V tako?"

"Ni slucajno."

"Varaš."

"A ti si zavirljiva." "Zbog cega?" "Zbog moje muške pameti."

"Tvoje muške pameti? Ma nije moguće. Reci, ko uvek po-beduje kad igramo šah?"

"Pa kad te puštam", nasmejao se. Oboje su znali da to nije istina.

"A ko je pao iz matiša? Zašto dolaziš da ti pomognem oko domaceg iz matiša iako ideš u stariji razred?"

"Išao bih ja u dve godine stariji razred, samo da mi matematika nije dosadna."

"A i geografija ti je dosadna, jelte?"

"Otkud ti to znaš? Cuti sada. Idemo ili ne idemo u zoološki vrt?"

Lejla se osmehnula. "Idemo." "Dobro."

"Nedostajao si mi."

Usledila je tišina. Onda joj se Tarik okrenuo, napola se cereci napola se kreveljeci s izrazom gadenja. "Šta te je to spopalo?"

Koliko puta su ona, Hasina i Giti rekle jedna drugoj te tri reci, upitala se Lejla, rekle ih bez oklevanja, kada se ne bi videle samo dva ili tri dana? Nedostajala si mi, Hasina. O, i ti meni. Po Tarikovom iskrivljenom licu, Lejla je shvatila da se u tome decaci razlikuju od devojcica. Oni od prijateljstva ne prave predstavu. Ne osecaju poriv, potrebu za takvim pricama. Lejla je pretpostavila da su i njena braca takva. Decaci, shvatila je Lejla, doživljavaju prijateljstvo kao sunce: njegovo postojanje se ne dovodi u pitanje, u njegovoj toploti se uživa, ali se u njega ne gleda pravo.

"Samo sam htela da te živciram."

Pogledao ju je iskosa. "Uspela si."

Ipak, učinilo joj se da mu je izraz smekšao. I pomislila je da su mu preplanuli obrazi na trenutak dodatno porumeneli.

Lejla nije htela da mu kaže. Zapravo je shvatila da bi bilo veoma loše da mu kaže. Neko ce nastradati, zato što Tarik nece moci da preko toga prede. Ali kasnije, kada su izašli na ulicu i krenuli ka autobuskoj stanici, ponovo je videla Hadima, naslonjenog na zid. Bio je okružen svojim drugovima, zakacio je palceve za gajke na pantalonama. Drsko joj se kezio. I tako je rekla Tariku. Priča se izlila iz njenih usta pre nego što je uspela da je zaustavi.

"Šta je uradio?"

Ponovo mu je ispricala.

Pokazao je na Hadima. "On? Onaj tamo? Sigurna si?" "Sigurna sam."

Tarik je stegnuo zube i promrmljao nešto za sebe na paštunskom, nešto što Lejla nije razumela. "Cekaj ovde", rekao je, sada na persijskom.

"Ne, Tarice..."

Vec je prelazio ulicu. Hadim ga je prvi video. Kez mu je nestao i odgurnuo se od zida. Izvadio je palceve iz gajki za kaiš, ispravio se, zauzeo preterano preteci stav. Ostali su pratili njegov pogled. Lejla je zažalila što mu je rekla. Šta ako ga svi zaskoce od-jednom? Koliko ih je, deset, jedanaest, dvanaest? Šta ako ga povrede? Onda je Tarik zastao na nekoliko koraka ispred Hadima i njegove družine. Usledio je trenutak posmatranja, Lejla je pomislila da se možda predomislio, i kada se sagao, ponadala se da ce odglumiti kako vezuje pertlu, pa se vratiti ka njoj. Onda je poceo da nešto da radi rukama i ona je shvatila. I ostali su shvatili, kada se Tarik ispravio, stojeći na jednoj nozi.

Kada je poceo da skakuće ka Hadimu, a onda jurnuo na njega, s odvezanom nogom dignutom iznad glave poput sablje. Decaci su se brže-bolje sklonili.

Omogucili su mu nesmetan prilaz Hadimu. Onda su tu bili samo prašina, udarci i jauci. Hadim više nikada nije dirao Lejlu. Te noci, kao i gotovo svake druge, Lejla je postavila sto samo za dvoje. Mami je rekla da nije gladna. Kada bi bila gladna, odnela bi tanjir u svoju sobu pre nego što se babi vrati kuci. Kada su Lejla i babi sedali da jedu, obicno bi spavala ili ležala budna u krevetu. Babi je izašao iz kupatila; kosa, koja mu je bila bela od brašna kada se vratio, sada je bila oprana i zacešljana.

"Šta imamo, Lejla?"

"Auš corbu od juce."

"Mmm, odlicno", rekao je presavijajuci peškir kojim je brisao kosu. "I šta cemo veceras da radimo? Sabiranje razlomaka?" "Zapravo, pretvaranje razlomaka u mešovite brojeve."

"Ah. Dobro."

Svake noci posle vecere, babi je pomagao Lejli oko domaceg, a i sam joj ponešto zadavao. To je cinio iz želje da ona bude korak ili dva ispred ostatka razreda, ne zato što nije odobravao ono što su joj zadavali u školi -bez obzira na propagandu. Zapravo, babi je smatrao da je jedino što su komunisti dobro uradili -ili bar nameravali da urade -bilo, igrom ironije, u oblasti obrazovanja, iako su njega licno otpustili iz škole. Tacnije, u obrazovanju žena. Vlada je sprovodila opismenjavanje svih žena. Dve trecine studenata na Kabulskom univerzitetu sada su žene, govorio je babi, žene koje studiraju prava, medicinu, tehnicke nauke. Ženama je u ovoj zemlji oduvek bilo teško, Lejla, ali su sada pod komunistima verovatno slobodnije, i imaju više prava nego ikada ranije, govorio je babi, uvek tiho, svestan koliko je mami netrpeljiva cak i prema najblažim pohvalama na racun komunista. Ali to je istina, rekao je babi, sada je za žene u Avganistanu nastupilo dobro doba. A ti to možeš da iskoristiš, Lejla. Naravno, ženske slobode -tu je žalosno odmahnuo glavom - takode su jedan od razloga zašto su uopšte ljudi tamo i digli ustanak. Pod "tamo" nije mislio na Kabul, koji je oduvek bio relativno slobodouman i pišrafta, napredan. Ovde u Kabulu, žene su predavale na univerzitetu, imale položaje u državnoj upravi, rukovodile školama. Ne, babi je mislio na plemenske oblasti, posebno na pašunske krajeve na jugu, oko Kandahara, ili na istoku, blizu pakistanske granice, gde se žene retko vidaju na ulicama, pa i to samo u burkama, u pratnji muškaraca. Mislio je na one oblasti gde su se ljudi koji žive po drevnim plemenskim zakonima pobunili protiv komunista i njihovih zakona o oslobadanju žena, ukidanju prinudnih brakova, podizanju minimalnog uzrasta za udaju na šesnaest godina. Tamo su to muškarci doživeli kao uvredu svojih vekovnih obicaja, rekao je babi, što im vlasti -i to bezbožnicke vlasti -govore da njihove kceri mogu da odu od kuće, idu u školu i rade naporedo s muškarcima. Sacuvaj bože da se to desi!, voleo je babi da govori zajedljivo. Onda bi uzdahnuo i rekao: Lejla, srce moje, jedini neprijatelj koga Avganistanac ne može da pobedi jeste on sam. Babi je seo za sto, zamocio hleb u zdelu auša. Lejla je odlucila da mu o onome šta je Tarik uradio Hadimu isprica za vecerom, pre nego što pocnu s razlomcima. Ali nije joj se ukazala prilika. Jer baš tog trenutka zaculo se kucanje na vratima, a iza vrata je bio neznanac koji je donosio vesti.

19.

"Moram da razgovaram s tvojim roditeljima, dohtar-džan", rekao je kada je Lejla otvorila vrata. Bio je zdepast covek s oštrim licem ogrubelim od vetra. Na sebi je imao kaput boje krompira i smedi vuneni pakol na glavi.

"Šta da im kažem, ko je došao?"

Onda su se babijeve šake našle na Lejlinim ramenima i nežno ju je povukao sa vrata.

"Hajde idi na sprat, Lejla. Hajde."

Dok je išla ka stepeništu, Lejla je cula gosta kako govori babiju da ima vesti iz Pandžšira. Sada je i mami bila u sobi. Jednu ruku je držala na ustima, a pogled joj je leteo između babija i coveka s pakolom.

Lejla je virnula s vrha stepenica. Gledala je stranca kako seda s njenim roditeljima. Nagnuo se ka njima. Rekao je nekoliko prigušenih reci. Onda je babijevo lice prebledelo i postajalo je sve blede dok je zurio u svoje šake, a mami je vrištala, vrištala i cupala kosu. Sutradan ujutro, na dan fatihe, jato

žena iz komšiluka obrušilo se na kucu i preuzelo pripremanje za hatmu, veceru koja ce uslediti posle sahrane. Mami je citavo jutro presedela na sofi, prstima je trljala maramicu, lice joj je bilo nateceno. Pazile su je dve placne žene, koje su je na smenu oprezno tapšale po ruci, kao da je ona najreda i najkrhkija lutka na svetlu. Mami kao da nije bila svesna njihovog prisustva. Lejla je kleknula pred majku i uzela je za ruke. "Mami."

Mamine oci odlutale su nadole. Zatreptala je.

"Mi cemo se za nju postarati, Lejla-džan", rekla je jedna žena znacajno. Lejla je i ranije bila na sahranama, gde je vidala takve žene, žene koje uživaju u svemu što ima veze sa smrću, zvanicne utešiteljke koje nikome ne dozvoljavaju da preuzme dužnosti što su ih same sebi nametnule.

"Staramo se mi o svemu. Idi ti sada, mala, i radi nešto drugo. Pusti majku na miru."

Tako oterana, Lejla se osecala beskorisno. Išla je iz sobe u sobu. Neko vreme se motala po kuhinji. Došle su neobicno cutljiva Hasina i njena majka Nila. Kao i Giti i njena majka. Pošto je Giti videla Lejlu, brzo joj je prišla, objukala je svojim suvim rukama i veoma dugo je i neobicno snažno grlila. Kada se povukla, suze su joj navirale na oci. "Strašno mi je žao, Lejla", rekla je. Lejla joj je zahvalila. Tri devojcice su sedele napolju u dvorištu, sve dok im jedna žena nije dodelila zadatak da peru caše i postavljaju tanjire na sto. I babi je besciljno izlazio iz kuce pa se u nju vraćao, tražeci, izgleda, nešto da radi.

"Sklanjajte ga od mene." To je bilo jedino što je mami rekla citavog jutra. Na kraju je sedeo sam na stolici na sklapanje u hodniku, delujuci očajno i sitno. Onda mu je jedna žena rekla da je tu na smetnji. Izvinio se i nestao u svojoj radnoj sobi.

Tog popodneva, muškarci su otišli u jednu dvoranu u Karte-sehu koju je babi iznajmio za fatihu. Žene su došle kod njih kuci. Lejla je zauzela svoje mesto pored mami, blizu ulaza u dnevnu sobu, gde je obicaj nalagao da sede pokojnikovi najbliži. Gosti su se izuvali ispred vrata, klimali glavom poznanicima dok su prolazili sobom pa sedali na stolice na sklapanje postavljene uza zidove. Lejla je videla Vadžmu, staru babicu koja ju je porodila. Videla je i Tarikovu majku, s crnom maramom preko perike. Ova joj je klimnula glavom i sporo se, tužno osmehnula. Muški glas je s kasetofona zapevao stihove iz Kur'ana. Između njih, žene su uzdisale, meškoljile se i šmrkale. Bilo je prigušenog kašlja, šapata, a s vremena na vreme neko bi ispustio teatralan jecaj prepun tuge. Ušla je Rašidova žena Marijam. Bila je u crnom hidžabu. Pramenovi kose su joj iz njega zalutali na celo. Sela je uza zid preko puta Lejle. Pored Lejle mami se ljujla napred-nazad. Lejla je privukla maminu šaku u krilo i uzela je obema rukama, ali mami kao da to nije primećivala. "Hoćeš li možda vode, mami?", šapnula joj je Lejla. "Žedna si?" Ali mami ništa nije govorila. Ništa nije radila, samo se ljujla napred-nazad i zurila u cilim dalekim, praznim pogledom. S vremena na vreme, dok je sedela pored mami i gledala turobna, očajna lica po sobi, Lejla bi naslutila velicinu udesa koji je zadesio njenu porodicu. Uskracene buducnosti. Skršene nade. Ali to osećanje nije trajalo. Bilo je teško saosećati, istinski saosećati s maminim bolom. Teško prizvati tugu, žaliti zbog smrti ljudi o kojima Lejla uopšte nije ni razmišljala kao o živima. Ahmed i Nur su njoj uvek bili poput likova iz bajki. Kraljevi iz udžbenika istorije. Tarik je bio stvaran, od krvi i mesa. Tarik, koji ju je ucio pašunskim psokama, koji je voleo posoljenu detelinu, koji se mrštio i

tiho stenjao dok je žvakao, koji je imao svetloružicasti beleg od rođenja odmah ispod leve ključne kosti, u obliku naopacke okrenute mandoline. I tako je sedela pored mami i poslušno tugovala za Ahmedom i Nurom, ali je u Lejlinom srcu njen istinski brat bio živ i zdrav.

20.

Boljke koje će proganjati mami do kraja njenog života sada su počele. Bolovi u grudima i glavobolje, bolni zglobovi i noćno znojenje, bolovi u ušima od kojih se oduzimala, guke koje niko drugi nije mogao da napipa. Babi ju je vodio kod doktora, koji joj je uzeo uzorke krvi i mokrace, snimio joj telo na rendgenu, ali nije našao nikakvu telesnu bolest. Mami je većinu dana provodila ležeci u krevetu. Odevala se u crninu. Cupkala je kosu i grizla mladež ispod usne. Kada je mami bila budna, Lejla ju je zaticala kako se tetura kroz kucu. Uvek bi na kraju završila u Lejlinoj sobi, kao da će pre ili kasnije naleteti na decake samo ako bude ulazila u sobu u kojoj su oni nekada spavali, prdeli i tukli se jastucima. Ali nailazila je samo na njihovo odsustvo. I na Lejlu. Što je, verovala je Lejla, mami postalo jedno te isto. Jedina dužnost koju mami nikada nije zapostavljala bili su njenih pet svakodnevnih namaza.

Svaki namaz završavala je duboko pognute glave, s rukama pred licem, dignutih dlanova, šapucuci molitvu Bogu da donese pobedu mudžahedinima.

Sve više kućnih poslova padalo je na Lejlu. Ako ne bi vodila racuna o kuci, nalazila je odecu, cipele, otvorene kese pirinca, konzerve pasulja i prljave tanjire razbacane na sve strane. Lejla je prala mamine haljine i menjala joj posteljenu. Terala ju je iz kreveta da se okupa i jede. Ona je peglala babijeve košulje i slagala mu pantalone. Sve više je postajala kuvarica. Ponekad, kada bi završila sve kućne poslove, Lejla bi se ušunjala u krevet pored mami.

Zagrlila bi je, preplela prste s njenim, zagnjurila joj lice u kosu. Mami bi se promeškujila, nešto promrmljala. Neizbežno pocela neku pricu o sinovima.

Jednog dana, dok su tako ležale, mami je rekla: "Ahmed bi bio voda. Imao je harizmu za to. Tri puta stariji ljudi od njega slušali su ga s poštovanjem, Lejla. To je trebalo videti. I Nur. O, moj Nur! Stalno je crtao zgrade i mostove. Hteo je da bude arhitekta, znaš. Preobrazio bi Kabul svojim projektima. A sada su obojica šehidi, moji decaci, obojica su mucenici."

Lejla je ležala i slušala, želeći da mami spomene kako ona, Lejla, nije postala šehid, kako je ona živa, ovde, s njom u krevetu, da ima svoje nade i budućnost. Ali Lejla je znala da njena budućnost ne može da se nosi s prošlošću njene brace. Oni su bacili u zasenak njen život. Uništice je u smrti. Mami je sada bila kustos muzeja njihovih života, a ona, Lejla, tek puki posetilac. Spremište u koje će pohraniti njihov mit. Pergament na kome je mami smerala da ispiše legende o njima.

"Glasnik koji je došao s vestima rekao je da je Ahmed Šah Masud nadgledao sahranu. Pomolio se za njih nad rakom. Takvi su junaci tvoja braca bili, Lejla, da je komandant Masud licno, Lav iz Pandžšira, Bog ga blagoslovio, nadgledao njihovu sahranu."

Mami se okrenula na leđa. Lejla se pomerila, stavila glavu na mamine grudi.

"Nekih dana", rekla je mami grubim glasom, "slušam onaj sat kako kuca u hodniku. Onda pomislim na sve otkucaje, sve minute, sve sate i dane i nedelje i mesece i godine koji me čekaju. Sve bez njih. I onda ne mogu da dišem, kao da mi je neko zgazio na srce, Lejla. Malakšem. Samo bih se negde srušila."

"Kako bih volela da nešto mogu da uradim", rekla je Lejla, i to od srca. Međutim, te reci su zazvucale uopšteno, površno, kao saucešce nekog dobronamernog stranca.

"Ti si dobra kci", rekla je mami posle dubokog uzdaha. "A ja ti nisam bila neka majka."

"Nemoj tako da govoriš."

"O, istina je. Znam i žao mi je zbog toga, dušo moja."

"Mami?"

"Mm."

Lejla se pridigla i pogledala mami odozgo. U maminoj kosi sada je bilo sedih. A Lejlu

je zapanjilo koliko je oduvek punacka mami sada oslabila.

Obrazi su joj bili žuti, upali. Bluza joj je visila sa ramena, a između vrata i okovratnika zjapila je praznina. Lejla je često vidala kako joj burma spada s prsta.

"Htela sam nešto da te pitam."

"Šta?"

"Ti ne bi...", zaustila je Lejla.

Razgovarala je o tome s Hasinom. Na Hasinin predlog njih dve su ispraznile bocicu aspirina u slivnik, sakrile kuhinjske noževe i oštre ražnjice ispod sofe. Hasina je u dvorištu našla uže. Kada babi nije mogao da nade žilete, Lejla je morala da mu poveri svoje strahove. On je seo na ivicu sofe, s rukama između nogu. Lejla je čekala da je nekako umiri. Ali je dobila samo prazan, pometen pogled.

"Ti ne bi valjda... Mami, brinem da..."

"Mislila sam o tome one noci kada su stigle vesti", rekla je mami. "Necu da te lažem, i kasnije sam mislila o tome. Ali necu. Ne brini, Lejla. Hocu da vidim ostvarenje snova svojih sinova. Hocu da vidim dan kada Sovjeti osramoceni odu kuci, dan kada ce mudžahedini pobedonosno uci u Kabul. Hocu da budem ovde kada se to desi, kada se Avganistan oslobodi, da i decaci to vide. Videce kroz moje oci." Mami je ubrzo zaspala, ostavivši Lejlu sa sukobljenim osećanjima: uverena da mami želi da živi, povredena što ona nije razlog za to. Ona nikada neće ostaviti belege na maminom srcu kao što su to ucinila njena braca, zato što je mamino srce kao bledunjavo žalost, sa koga Lejline otiske vecito spiraju talasi tuge, koji nadiru i udaraju, nadiru i udaraju.

21.

Vozac je zaustavio taksi da propusti novu dugacku kolonu sovjetskih džipova i oklopnih vozila. Tarik se nagnuo preko prednjeg sedišta, preko vozaca, i viknuo: "Pažalustal Pažalustal" Džip je zatrubio i Tarik je uzvratio zviždanjem, ozaren, veselo mašuci. "Divno oružje!", vikao je. "Sjajni džipovi. Sjajna vojska! Šteta što gubite od gomile seljaka s prackama!"

Konvoj je prošao. Vozac se vratio na kolovoz.

"Još koliko?" upitala je Lejla.

"Najviše sat", rekao je vozac. "Ako ne bude još konvoja ili kontrola."

Lejla, babi i Tarik su išli na izlet. I Hasina je htela da pode, preklinjala je svog oca, ali je on nije pustio. Izlet je bio babijeva ideja. Mada to nikako nije mogao da priušti sa svojom platom, unajmio je vozaca na citav dan. Nije hteo ništa da

kaže Lejli o odredištu, osim da će tamo naučiti nešto novo. Putovali su još od pet ujutro. Lejla je kroz prozor videla kako pejzaž prelazi iz snežnih planinskih vrhova u pustinje, pa u kanjone i speceni kamenjar. Usput su prolazili pored kuca od naboja sa slamnatim krovovima i njiva istackanih snopovima žita. Tu i tamo, razapete u prašnjavim poljima, Lejla je razaznavala crne šatore nomada Kucija.

A cesto i lešine izgorelih sovjetskih tenkova i slupanih helikoptera. To je, mislila je, Ahmedov i Nurov Avganistan. Ovde se, u provinciji, na kraju krajeva, vodi rat. Ne u Kabulu. U Kabulu je uglavnom vladao mir. U Kabulu, da nema povremene pucnjave, da nema sovjetskih vojnika koji puše na uglovima i sovjetskih džipova koji vecito jure ulicama, rat bi možda bio samo daleka glasina. U dolinu su stigli oko podneva, pošto su prošli još dve kontrole. Babi je rekao Lejli da se nagne napred i pokazao joj u daljini niz zidova drevnog izgleda, crvenih i specenih od vekovnog sunca.

"Zove se Šar-e-zohak. Crveni grad. Nekada je to bila tvrđava. Podignuta je pre nekih devetsto godina da brani dolinu. Džingis Kanov unuk ju je napao u trinaestom veku, ali je poginuo. Licno ju je Džingis Kan potom uništio."

"I to je, moji mladi prijatelji, prica o našoj zemlji: jedan napadac za drugim", rekao je vozac, tresuci pepeo kroz prozor. "Makedonci. Sasanidi. Arapi. Mongoli. Sada Sovjeti. Ali mi smo kao ti zidovi tamo. Izubijani i nimalo lepi za oko, ali i dalje stojimo. Zar nije tako, badar?"

"Nego šta", odgovorio je babi.

Vozac se zaustavio posle pola sata. "Hajde, vas dvoje", rekao je babi. "Izadite da vidite." Izašli su iz taksija. Babi je pokazao. "Eno ih. Pogledajte."

Tariku je stao dah. Kao i Lejli. I tada je znala da, čak i ako doživi stotu, nikada više neće videti ništa toliko velicanstveno. Dvojica Buda bili su ogromni, dizali su se mnogo više nego što je zamišljala gledajući ih na fotografijama. Uklesani u liticu izbeljenu od sunca, gledali su ih iz visina, kao što su, zamišljala je Lejla, pre gotovo dve hiljade godina, gledali karavane što prolaze dolinom na Putu svile. S obe njihove strane, u niši iznad, litica je bila istackana bezbrojnim pecinama.

"Osecam se tako sitno", rekao je Tarik.

"Hoćeš da se popnemo?" pitao je babi.

"Na kipove?" upitala je Lejla. "To je moguće?"

Babi se osmehnuo i pružio ruku. "Hajde."

Uspon je teško pao Tariku, koji je morao da se drži za Lejlu i babija dok su mileli uz vijugavo, polumracno, uzano stepenište. Usput su prolazili pored pecina punih senki i tunela koji su na sve strane bile useceni u liticu.

"Pazite gde stajete", rekao je babi. Glas mu je snažno odjekivao. "Opasno je." Na nekim delovima, stepenice su gledale pravo u unutrašnjost Bude.

"Deco, ne gledajte dole. Gledajte samo napred."

Dok su se penjali, babi im je rekao da je Bamijan nekada bio živo središte budizma, pre nego što je u devetom veku pao u ruke Arapa. Litice od pešcara bile su dom budistickim monasima koji su u njima uklesali pecine, da u njima žive i da budu sklonište umornim hodocasnima. Monasi, rekao je babi, slikali su prelepe freske po zidovima i tavanicama svojih pecina.

"U jednom trenutku je", rekao je, "u ovim pecinama pet hiljada monaha živelo pustinjackim životom."

Tarik je bio veoma zadihan kada su stigli do vrha. I babi je teško disao. Ali oci su mu sjale od uzbuđenja.

"Stojimo mu na glavi", rekao je brišuci celo maramicom. "Tamo je niša iz koje možemo da gledamo napolje."

Polako su se približili stenovitom ispustu i stojeći jedno pored drugog, s babijem u sredini, osmotrili dolinu.

"Vidi ti ovo!", rekla je Lejla.

Babi se osmehnuo. Dolina Bamijan bila je prekrivena bujnim obradenim poljima. Babi je rekao da su to zelena ozima pšenica i lucerka, a i krompir. Polja su bila oivicena jablanovima, i premrežena potocima i kanalima za navodnjavanje, na cijim su obalama sicutne ženske prilike cucale i prale rublje. Babi je pokazao pirincana polja i polja jecma kako se pružaju uz padine. Bila je jesen i Lejla je nazirala ljude u svetlim tunikama na krovovima kucica od naboja, kako prostiru letinu da se suši. Jablanovi su se pružali duž glavnog puta kroz varoš. S obe strane su stajali mali ducani, cajdžinice i berbernice. Iza varoši, iza reke i potoka, Lejla je videla podnožja planina, gola i prašnjavo smeđa, a iza njih, kao i iza svega drugog u Avganistanu, snegom pokriveni Hindu Kuš. Nebo je iznad svega toga bilo besprekorno, savršeno plavetnilo. "Tako je tiho", šapnula je Lejla. Videla je sicutne ovce i konje, ali nije cula njihovo blejanje i njištanje.

"To je ono što uvek pamtim o ovom mestu", rekao je babi. "Tišinu. Mir. Želeo sam da i vi to doživite. Ali sam želeo i da vidite naslede vaše zemlje, deco, da naucite nešto

o njenoj bogatoj prošlosti. Vidite, necemu ja mogu da vas naucim. Nešto cete nauciti iz knjiga. Ali postoje stvari koje, pa, jednostavno morate da vidite i osetite."

"Gledajte", rekao je Tarik.

Videli su sokola kako sporo kruži iznad sela.

"Jesi li nekad dovodio mami ovamo?" upitala je Lejla.

"O, mnogo puta. Pre nego što su se decaci rodili. A i posle. Tvoja majka, ona je nekada bila pustolovnog duha i... tako živa. Bila je verovatno najživahnija, najveselija osoba koju sam u životu upoznao." Osmehnuo se na tu uspomenu.

"Kako je samo umela da se smeje! Kunem se, Lejla, oženio sam se njom samo zbog tog smeha. Umeo je da obori s nogu. Ništa nije moglo da mu odoli."

Lejlu je preplavio talas ljubavi. Uбудuce ce babija tako pamtit; kako se priseca mami s laktovima na steni, brade oslonjene na ruke, kose razbarušene od vetra, ociju nabranih od sunca.

"Idem da vidim pecine", rekao je Tarik.

"Pažljivo", rekao je babi.

"Dobro, kaka-džan", cuo se odjek Tarikovog glasa.

Lejla je gledala tri coveka daleko dole, kako razgovaraju Pored krave vezane za ogradu. Oko njih je drvece pocelo da se boji u oker, narandžasto i grimizno.

"Znaš, i meni decaci nedostaju", rekao je babi. Oci su mu se malo zacaklile.

Brada mu je podrhtavala. "Možda nisam... Znaš kakva je tvoja majka, kod nje i tuga i sreća idu u krajnosti. Ni jedno ni drugo ne može da krije. Nikada to nije mogla. Ja, ja sam izgleda drugaciji. Ja težim da.... Ali i mene je to slomilo, pogibija decaka. I meni nedostaju. Ne prode ni dan da ja... Mnogo je teško, Lejla. Mnogo, mnogo teško." Stisnuo je uglove ociju palcem i kažiprstom. Kada je pokušao da govori, glas ga je izdao. Stegnuo je usne i sacekao. Duboko je,

dugacko udahnuo, pa je pogledao. "Ipak, drago mi je što imam tebe. Svakog dana zahvaljujem Bogu što te imam. Svakog, svakog dana. Ponekad, kada ti je majka stvarno loše, osećam kao da si mi ti, Lejla, sve što imam."

Lejla mu se približila i naslonila obraz na njegove grudi. Cinilo se da je time pomalo iznenađen -za razliku od mami, on je retko izražavao naklonost dodirima. Hitro ju je poljubio u glavu pa je nespretno zagrlio. Tako su stajali neko vreme, i gledali dolinu Bamijan.

"Koliko god voleo ovu zemlju, ima dana kada razmišljam da odem", rekao je babi.

"Kuda?"

"Bilo kuda, na neko mesto gde je lako zaboraviti. Prvo u Pakistan, valjda. Na godinu, možda dve. Dok ne sredimo papire." "A onda?"

"A onda, pa, svet jeste velik. Možda u Ameriku. Negde blizu mora. U Kaliforniju, recimo."

Babi je rekao da su Amerikanci velikodušni ljudi. Pomoci ce im oko novca i hrane u prvo vreme, dok se ne snadu. "Naci cu posao, i za nekoliko godina, kada dovoljno uštedimo, otvoricemo mali avganistanski restoran. Ništa luksuzno, pazi, samo skromno mestašće, nekoliko stolova, cilimi. Možda da okacimo poneku sliku Kabula. Pružicemo priliku Amerikancima da probaju avganistansku hranu. A kako tvoja majka kuva, red ima da se pruža po ulici. A ti, ti ceš nastaviti da ideš u školu, naravno. Znaš koliko je meni do toga stalo. To ce nam biti neprikosnoveni prioritet, da se obrazuješ, prvo da završiš srednju školu pa onda studije. Ali u slobodno vreme, ako želiš, moci ceš da pomažeš, da primaš narudžbine, puniš bokale s vodom, da radiš takve poslice." Babi je rekao da ce u restoranu prirediti rodendanska slavlja, veridbene ceremonije, novogodišnje skupove. Postace okupljalište za druge Avganistance koji su kao i oni pobegli od rata. A kasno nocu, pošto svi odu, i pošto pociste lokal, sešće da popiju caj okruženi praznim stolovima, njih troje, umorni ali zahvalni zbog sreće koja ih prati. Babi je završio s pricom i ucutao. Oboje su ucutali. Znali su da mami nikuda nece ici. Odlazak iz Avganistana bio je za nju nezamisliv dok su Ahmed i Nur bili živi. Sad kad su postali šehidi, beg bi bio još gori prestup, izdajstvo, obezvređivanje njihove žrtve. Kako možeš tako nešto uopšte i da pomisliš?, cula ju je Lejla kako govori. Zar ti njihova smrt ništa ne znaci, brate? Meni je jedina uteha što znam da hodam po zemlji koju je natopila njihova krv. Ne. Nikada.

A babi nikada ne bi otišao bez nje, znala je, bez obzira na to što mu je mami sad kao supruga pružala jednako malo koliko i Lejli kao majka. Zbog mami, on ce se odreci snova kao što otresa brašno kada se vrati s posla. I tako ce oni ostati. Ostace sve dok se rat ne završi. I docekace ono što ce doci posle rata, šta god to bilo. Lejla se prisecala kako je mami jednom rekla babiju da se udala za coveka bez uverenja. Mami nije shvatala. Nije shvatala da ce, pogleda li u ogledalo, videti da joj pogled uzvraca ono jedno jedino uverenje koje njenog muža nikada u životu nije napustilo. Kasnije, pošto su rucali kuvana jaja, krompir i hleb, Tarik je dremao pod krošnjom na obali potoka što žubori. Spavao je s uredno presavijenim kaputom kao jastukom, s rukama prekrštenim na grudima. Taksista je otišao do sela da kupi bademe. Babi je sedeo ispod debelog stabla akacije i citao neku knjigu u mekom povezu. Lejla je znala tu knjigu; jednom joj ju je citao naglas. Pricala je o jednom starom ribaru po imenu Santjago, koji hvata ogromnu ribu. Kada napokon uspeva da

otplovi brodom na sigurno, od njegove velikog plena nije ostalo ništa; ajkule su ga iskidale na komade. Lejla je sedela na obali potoka i hladila noge u vodi. Iznad nje su komarci zujali, a pahulje crne topole plesale. U blizini je prohujao vilin konjic. Lejla je gledala njegova krila kako prelamaju sunceve zrake dok je leteo od travke do travke. Blistala su ljubicasto, onda zeleno, narandžasto. Na drugoj strani potoka nekoliko decaka, Hazara, skupljalo je suhu kravlju balegu sa zemlje i trpalo je u džakove vezane na ledima. Negde je njakao magarac. Generator je zakašljao i oživeo. Lejla je ponovo pomislila na babijev mali san. Negde blizu mora. Gore na vrhu Bude nešto je babiju precutala: da je njoj, iz jednog veoma važnog razloga, drago što ne mogu da odu. Nedostala bi joj Giti, njena iskrenost i njeno kiselo lice, da, a i Hasina, s opakim smehom i nesmotrenim izmotavanjem. Ipak, najviše od svega, Lejla je i predobro pamtila beskrajnu camotinju one četiri nedelje bez Tarika, kada je otišao u Gazni. I predobro se secala kako se vreme vuklo bez njega, kako joj se činilo da je upala u nekakvu zamku, da je izgubila ravnotežu. Kako bi mogla da se nosi s njegovim trajnim odsustvom? Možda je bilo nerazumno tako strastveno želeti blizinu druge osobe, ovde, u zemlji gde su meci njenu rođenu bracu razneli na komade. Ali Lejli je bilo dovoljno samo da ga zamisli kako nogom nasrce na Hadima i tad joj ništa na svetu nije delovalo razumnije. Šest meseci kasnije, u aprilu osamdeset osme, babi se vratio kuci s velikim vestima.

"Potpisali su ugovor!" rekao je. "U Ženevi. Gotovo je! Odlaze. Za devet meseci više neće biti Sovjeta u Avganistanu!"

Mami se pridigla u krevetu. Slegnula je ramenima. "Ali komunistički režim ostaje", rekla je. "Nadžibulah je sovjetska marioneta. On nikuda ne ide. Ne, rat će se nastaviti. Ovo nije kraj."

"Nadžibulah neće potrajati", rekao je babi.

"Odlaze, mami! Stvarno odlaze!"

"Vas dvoje slavite ako hocete. Ali ja neću imati mira sve dok mudžahedini ne održe pobjedničku paradu ovde u Kabulu." I onda je ponovo legla i pokrila se.

22.
Januar 1989.

Jednog hladnog i oblačnog dana u januaru osamdeset devete, tri meseca pre nego što je Lejla napunila jedanaest godina, ona, njeni roditelji i Hasina otišli su da posmatraju jedan od poslednjih sovjetskih konvoja kako odlazi iz grada. Posmatraci su se okupili na obe strane saobraćajnice pored Vojnog kluba, blizu Vezir Akbar-hana. Stajali su u blatnjavom snegu i gledali povorku tenkova, oklopnih vozila i džipova dok su retke pahuljice promicale kroz svetla farova. Bilo je rujanja i zviždanja. Avganistanski vojnici su gurali ljude s ulica. S vremena na vreme morali su da u znak upozorenja pucaju u vazduh. Mami je digla fotografiju Ahmeda i Nura visoko iznad glave. Onu na kojoj sede naslonjeni ledima o leđa ispod kruške. Bilo je i drugih kao što je ona, žena s visoko dignutim slikama svojih šehida, muževa, sinova, brace.

Neko je kucnuo Lejlu i Hasinu po ramenu. Tarik.

"Odakle ti to?", uskliknula je Hasina. "Mislio sam da se prikladno obucem", rekao je Tarik. Na glavi je imao ogromnu rusku šubaru sa spuštenim ušima.

"Kako izgledam?"

"Smešno", Lejla se nasmejala.

"To mi i jeste cilj."

"Je li ti znaju roditelji da si došao ovamo tako obucen?"

"U stvari, ostali su kod kuće", odgovorio je. Prošle jeseni Tarikov stric iz Gaznija umro je od srčanog udara, a posle nekoliko nedelja i Tarikov otac je doživeo srčani udar, zbog čega je postao slab i brzo se zamario, patio od strahova i napada potištenosti koji su umeli da traju nedeljama. Lejla je bilo drago što ponovo vidi Tarika takvog, što je ponovo onaj stari. Nedeljama nakon očeve bolesti, Lejla ga je gledala kako se jedva vuče, mračnog lica i turoban. Njih troje su se odšunjali dok su mami i babi stajali i gledali Sovjete. Tarik im je od uličnog prodavca svima kupio po tanjir pasulja s gustim slatkim sosom od korijandra. Jeli su pod nadstrešnicom zatvorene prodavnice cilima, a onda je Hasina otišla da nade svoje. Dok su se autobusom vraćali kući, Tarik i Lejla su sedeli iza njenih roditelja. Mami je bila pored prozora, zurila je napolje stežući sliku na grudima. Pored nje, babi je ravnodušno slušao nekog čoveka koji je tvrdio da Sovjeti možda odlaze, ali da će sigurno slati oružje Nadžibulahu u Kabul. "On je njihova marioneta. Nastavice da vode rat preko njega, u to možeš da se kladiš." Neko drugi se s tim složio. Mami je mrmljala sebi u bradu razvučene molitve koje su trajale i trajale, sve dok bi joj konačno ponestalo daha, pa je poslednjih nekoliko reči morala da procedi tihim, piskavim cviležom.

Kasnije tog dana otišli su u bioskop "Park", Lejla i Tarik, i morali da se pomire sa sovjetskim filmom koji je, s nenamerno komičnim efektom, bio sinhronizovan na persijski. Radnja se odvijala na trgovačkom brodu i prvi oficir je bio zaljubljen u kapetanovu kćerku. Ona se zvala Aljona. Sledili su oluja, grmljavina, kiša i uzburkano more koje baca brod. Jedan nezvereni mornar je nešto vikao. Suludo smireni avganistanski glas je prevodio: "Dobri moj gospodine, budite ljubazni pa mi dodajte uže."

Na to se Tarik zakikota. I ubrzo ih je obuzeo beznadežni napad smeha. Čim bi se jedno umorilo i stalo, drugo bi frknulo, i krenuo bi novi krug. Čovek koji je sedeo dva reda niže okrenuo se i siknuo. Pri kraju je bila scena svadbe. Kapetan je popustio i dozvolio Aljoni da se uda za prvog oficira. Mladenci su se osmehivali jedno drugome. Svi su pili votku. "Ja se nikada neću ženiti", prošaputao je Tarik.

"Ni ja se neću udavati", rekla je Lejla, ali je ipak prvo na tren zastala. Brinula se da će joj se u glasu čuti razočaranje zbog njegovih reči. Zatutnjalog srca, dodala je, ovog puta odlučnije: "Nikada."

"Svadbe su glupost."

"Sva ta frka."

"Bacene pare."

"A na šta?"

"Na odecu koju više nikada nećeš obući." "Ha!"

"Ako se ikada oženim", rekao je Tarik, "na svadbenoj pozornici će morati da bude

mesta za troje. Za mene, nevestu i čoveka koji će mi držati uperenu pušku u glavu."

Čovek ispred njih ponovo ih je prekorno pogledao. Na platnu, Aljona i njen novopečeni muž spojili su usne. Gledajući poljubac, Lejla se odjednom osetila kao da svi gledaju samo u nju. Postala je veoma svesna da joj srce snažno tuče, da joj krv bije u ušima, svesna Tarikovog tela pored sebe, kako se steže, primiruje. Poljubac je trajao. Lejla se učinilo da je od presudne važnosti da se

sada ne pomeri i da ne stvori nikakav zvuk. Osecala je da je Tarik posmatra - jednim okom gledao je poljubac, drugim nju -isto kao što je ona gledala njega. Je li slušao vazduh kako šišti iz njenog nosa, pitala se, je li cekao neki jedva primetan drhtaj, nepravilnost u disanju koje ce odati njene misli?A kako bi bilo poljubiti ga, osetiti paperje iznad njegove usne kako golica njene usne? Onda se Tarik nelagodno promeškoltio na sedištu. Napetim glasom je rekao: "Znaš da kada u Sibiru pljuneš šljajm, on se pretvori u zelenu kuglicu leda pre nego što padne na zemlju?" Oboje su se nasmejali, ali ovog puta kratko, nervozno. A kada se film završio i kada su izašli, Lejli je laknulo što se napolju nebo smracilo, što s Tarikovim ocima ne mora da se susretne na blistavoj svetlosti dana.

23.

April 1992.

Prošle su tri godine. Za to vreme je Tarikov otac doživeo niz moždanih udara. Zbog toga se slabo služio levom rukom i zaplitao je dok prica. Kada bi se uznemirio, što se cesto dešavalo, zaplitanje se pogoršavalo. Tarik je ponovo prerastao nogu, pa mu je Crveni krst dao novu, mada je na nju morao da ceka šest meseci. Kao što se Hasina bojala, njeni su je odveli u Lahore, gde su je primorali da se uda za rodaka koji je imao automehancarsku radnju. Tog jutra kada su je odveli, Lejla i Giti su otišle u njenu kucu da se pozdrave. Hasina im je rekla da je rodak, njen buduci muž, vec zapoceo postupak oko selidbe u Nemacku, gde mu žive braca. Za manje od godinu dana, mislila je, bice u Frankfurtu. Onda su plakale, zagrljene. Giti je bila neutešna. Lejla je poslednji put videla Hasinu kako joj otac pomaže da ude na prepuno zadnje sedište taksija. Sovjetski Savez se zapanjuje brzo rušio.

Na svakih nekoliko nedelja, cinilo se Lejli, babi je dolazio kuci s vestima o novoj republici koja je proglasila nezavisnost. Litvanija. Estonija. Ukrajina. Sovjetska zastava je spuštена iznad Kremlja. Rodila se Rusija.

U Kabulu, Nadžibulah je promenio taktiku i pokušao da se predstavi kao pobožan musliman. "Prekasno", rekao je babi. "Ne možeš jednog dana da budeš šef KHAD-a, a da se sledeceg moliš u džamiji s ljudima cije si rodake mucio i ubijao." Osecajuci da se oko Kabula steže omca, Nadžibulah je pokušao da se nagodi s mudžahedinima, ali oni na to nisu pristali.

Iz svog kreveta, mami je rekla: "Tako i treba." Molila se za mudžahedine i cekala svoju paradu. Cekala pad dušmana svojih sinova.

I na kraju, oni jesu pali. U aprilu devedeset druge, one godine kada je Lejla napunila cetnaest. Nadžibulah se napokon povukao i pronašao utocište u bazi Ujedinjenih nacija blizu palate Darulaman, južno od grada. Džihad je bio gotov. Razni komunisticki režimi koji su držali vlast još od noci Lejlinog rodenja svi su poraženi. Mamini junaci, Ahmedova i Nurova braca po oružju, pobedili su. I sada, posle više od decenije žrtvovanja svega, ostavljanja svojih porodica zarad života u planinama i borbe za slobodu Avganistana, mudžahedini su dolazili u Kabul, od krvi, mesa i ratom prekaljenih kostiju.

Mami je znala sva njihova imena: Bio je tu Dostum, razmetljivi uzbecki zapovednik, voda pokreta Junbiš Mili, za koga se znalo da lako prelazi sa strane na stranu. Vatreli, osorni Gulbudin Hekmatjar, voda pokreta Hezb-e-Islami, Paštun koji je nekada studirao mašinstvo i ubio jednog studenta maoistu. Rabani, voda Tadžika iz pokreta Jamijat-e Islami, koji je u doba

monarhije poducavao islam na Kabulskom univerzitetu. Sajaf, Paštun iz Pagmana, s arapskim vezama, veliki musliman i voda pokreta Itihad-i-Islami. Abdul Ali Mazari, voda pokreta Hizb-e-Vahdat, poznat i kao Baba Mazari među svojim sunarodnicima Hazarama, sa snažnim šiitskim vezama s Iranom. I naravno, tu je bio i mamin junak, Rabanijev saveznik, vecito zamišljeni, harizmaticni tadžicki zapovednik Ahmed Šah Masud, Lav iz Pandžšira. Mami je u svojoj sobi zalepila njegov poster. Masudovo naocito, mudro lice, s dignutom obrvom i na teme zabacenim pakolom koji mu je bio zaštitni znak, postalo je sveprisutno u Kabulu. Njegove izražajne crne oci gledale su sa bilborda, zidova, iz loga, sa zastavica zakacenih na antene taksija. Za mami, to je bio dan za kojim je ceznula. Sve one godine cekanja napokon su se isplatile. Napokon, mogla je da prestane s bdenjima, a njeni sinovi su mogli da pocivaju u miru.

Dan pošto je Nadžibulah svrgnut, mami je ustala iz kreveta kao preporodena. Prvi put za pet godina otkako su Ahmed i Nur postali šehidi, nije na sebi imala crninu. Obukla je kobal-tnoplavu haljinu s belim tufnama. Oprala je prozore, pomela pod, provetрила kucu, natenane se okupala. Glas joj je kreštao od veselja.

"Red je da se proslavi", objavila je.

Poslala je Lejlu da pozove komšije. "Reci im da sutra pripremamo veliki rucak!" U kuhinji je mami stajala i osvrtala se oko sebe, podbocena, i s dobroćudnim prekorom rekla: "Šta si mi to uradila s kuhinjom, Lejla? Kuku! Ništa nije na svom mestu."

Pocela je da premešta lonce i šerpe, teatralno, kao da ponovo uspostavlja svoje vlasništvo nad njima, kao da ponovo obeležava svoju teritoriju. Lejla joj se sklanjala s puta. Tako je bilo najbolje. Mami je umela da bude neukrotiva u svojim naletima euforije jednako kao i u svojim napadima besa. S uznemirujućom energijom mami se bacila na kuvanje: auš corba od pasulja i suve mirodije, cufte, vreli mantu sa mnogo svežeg jogurta, posut metvicom. "Cupaš obrve", rekla je mami dok je otvarala veliki džak s pirincem pored kuhinjskog stola. "Samo malo."

Mami je sipala pirinac iz džaka u veliku crnu šerpu punu vode. Zasukala je rukave i pocela da meša. "Kako je Tarik?"

"Otac mu je bio bolestan", rekla je Lejla. "Koliko je njemu sada uopšte godina?" "Ne znam. Šezdeset i neka." "Mislila sam na Tarika." "A. Šesnaest."

"On je dobar dečak. Šta misliš?" Lejla je slegnula ramenima.

"Mada, više i nije dečak, je Y tako? Šesnaest godina. Skoro odrastao covek. Slažeš se?" "Na šta ciljaš, mami?"

"Ni na šta", rekla je mami nedužno se smeškajući. "Ni na šta. Samo ti... ma ništa. Bolje da to ne govorim."

"Vidim da bi htela", rekla je Lejla, ljuta zbog tog okolišnog, šaljivog optuživanja.

"Pa..." Mami je prekrstila ruke na ivici šerpe. Lejla je primetila koliko je neprirodno, gotovo kao da je vežbala, rekla to "pa" i kako je prekrstila ruke. Bojala se da joj sledi govorancija. "Jedno je bilo kada ste kao deca jurcali naokolo. U tome nije bilo niceg lošeg. Bilo je slatko. Ali sada. Sada. Primetila sam da nosiš grudnjak, Lejla."

Lejla je bila zatečena.

"I uzgred, trebalo je da mi kažeš za grudnjak. Nisam znala. Razocarana sam što mi nisi rekla." Osetivši da je u prednosti, mami je nastavila. "U svakom slučaju, ovde nije rec o meni ili o grudnjaku. Vec o tebi i Tariku. On je momak, shvataš, i pošto je to što jeste, šta njega briga za ugled? Ali ti. Devojcina ugled, posebno tako lepe devojke, nešto je osetljivo, Lejla. Kao ptica u saci. Popustiš li stisak, odletece."

"A šta je s tvojim pentranjem preko zidova, šunjanjem s babijem po vocnjaku?", upitala je Lejla, zadovoljna što se tako brzo snašla.

"Mi smo bili rodaci. I uzeli smo se. Je li taj momak zatražio tvoju ruku?"

"On mi je drug. Rafik. To je sve među nama", rekla je Lejla, zvučeci kao da se brani, i to ne preterano ubedljivo. "On mi je kao brat", dodala je neoprezno. I odmah je znala, čak i pre nego što je oblak prešao preko maminog lica, pre nego što je ono potamnelo, da je pogrešila.

"To ti sigurno nije", rekla je mami odrešito. "Neceš porediti tog jednonogog stolarevog sina sa svojom bracom. Niko nije kao tvoja braca."

"Nisam rekla da je... Nisam tako mislila."

Mami je uzdahnula kroz nos i stegnula zube.

"Bilo kako bilo", nastavila je, ali bez malopredašnje vedrine, "hocu da kažem da ce ljudi pricati, ne budeš li pažljiva."

Lejla je zaustila nešto da kaže. To što je mami rekla imalo je smisla. Lejla je znala da su njeni dani neometanog, nevinog vitlanja po ulicama s Tarikom sada prošlost. Lejla je vec neko vreme osećala nešto cudno kada su zajedno napolju. Bila je svesna da je gledaju, proucavaju, da o njoj šapucu, što ranije nikad nije bio slučaj. A ne bi to osećala čak ni sada da nije bilo jedne presudne cinjenice: bila se zaljubila u Tarika. Beznadežno i ocajno. Kada je bio blizu, nije mogla da se odupre najsablažnji-vijim mislima, o njegovom žilavom, nagom telu isprepletenom s njenim. Ležeci nocu u krevetu, zamišljala ga je kako joj ljubi stomak, cudila se mekoci njegovih usana i dodiru njegovih dlanova na svom vratu, svojim grudima, i još niže. Kada je tako mislila o njemu, obuzela bi je griza savesti, ali takode i neobicno, toplo osećanje koje joj se širilo naviše iz stomaka, sve dok joj se ne bi ucinilo da joj lice bukni.

Ne. Mamine reci imale su smisla. I više nego što je znala. Lejla je slutila da neki, ako ne i vecina njihovih komšija uveliko ispiraju usta njom i Tarikom. Lejla je primetila znacajno cerenje, bila je svesna komšijskih šapata da su njih dvoje par. Pre neki dan, na primer, ona i Tarik su zajedno hodali ulicom kada su naišli na obucara Rašida, koga je pratila njegova žena Marijam, umotana u burku. Dok su prolazili pored njih, Rašid je veselo rekao: "Ma da ovo nisu Lejli i Madžnun", misleci na zlosrecne ljubavnike iz Nizamijeve popularne ljubavne poeme iz dvanaestog veka -persijske verzije Romea i Julije, rekao je babi, mada je dodao da je Nizami napisao tu pripovest o nesrećnim ljubavnicima cetiri veka pre Šekspira.

Mamine reci imale su smisla. Ono što je smetalo Lejli bilo je što mami nije zasluživala da bude u pravu. Jedno bi bilo da je babi pokrenuo tu temu. Ali mami? Tolike godine odsustva, povlacenja u sebe i potpune nebrige o tome kuda Lejla ide, s kim se vida i šta misli... Nije bilo pošteno. Lejla se osećala kao da nije ništa bolja od šerpi i lonaca, da je nešto što može da se zapostavi, pa onda ponovo uzme kada se vlasniku prohte, kada mu dune. Ali danas je bio velik dan, važan dan, za sve njih. Bilo bi sitnicavo pokvariti ga zbog ovoga. U duhu tog gotovo praznicnog raspoloženja, Lejla je prešla preko svega.

"Shvatam šta hoćeš da kažeš", rekla je.

"Odlicno!" kazala je mami. "Onda je rešeno. A sada, gde je Hakim? Gde li je, o gde li je taj moj mili mužic?"

Bio je blistav, vedar dan, savršen za slavlje. Muškarci su u dvorištu sedeli na škripavim stolicama na sklapanje. Pili su čaj, pušili i glasno i šaljivo razgovarali o planovima mudžahedina. Babi ih je Lejli preneo u grubim crtama: Avganistan se sada zove Islamska Država Avganistan. Islamsko vece Džihada, koje je u Pešavaru osnovalo nekoliko mudžahedinskih pokreta, nadzirace stvari prva dva meseca, pod vodstvom Sibgatulaha Modžadidija. Onda ce uslediti vece voda na celu sa Rabanijem, koje ce preuzeti konce na cetiri meseca. Za tih šest meseci, održace se Loja džirga, veliko vece voda i starešina, na kome ce se obrazovati prelazna vlada s mandatom od dve godine, posle cega ce se održati demokratski izbori. Jedan muškarac je raspirivao žar improvizovanog roštilja na kome su cvrcali jagnjerci ražnjici. Babi i Tarikov otac igrali su šah u senci stare kruške. Lica su im bila napeta od usredsredenosti. Tarik je takode sedeo pored table, naizmenicno gledajuci dvoboj i slušajuci politicke price za susednim stolom. Žene su se okupile u dnevnoj sobi, u hodniku i kuhinji. Caskale su dok su dizale bebe i vešto izmicale, jedva primetnim pokretima bedara, deci koja su se jurcala po kuci. Jedan gazel Ustada Sarahanga treštao je sa kasetofona. Lejla je bila u kuhinji i sipala sa Giti dog u karafe. Giti više nije bila tako stidljiva i ozbiljna kao nekada. Vec nekoliko meseci na njenom licu nije bilo onog vecitog namrštenog izraza. U poslednje vreme se slobodno smejala, cešce i -Lejli se ucinilo -pomalo izazovno. Okanula se dosadnih konjskih repova, pustila kosu i izvukla crvenkaste pramenove. Lejla je napokon saznala da je razlog za taj preobražaj jedan osamnaestogodišnjak ciju je pažnju Giti privukla. Zvao se Sabir i bio je golman u fudbalskom timu Gitinog starijeg brata.

"O, on ti ima najlepši osmeh, i tako gustu, gustu crnu kosu!", rekla je Giti Lejli. Za tu naklonost, naravno, niko nije znao. Giti se dva puta krišom našla s njim na čaju, oba puta na po petnaest minuta, u jednoj maloj čajdžinici na drugom kraju grada, u Tajmaniju.

"Zaprosice me, Lejla! Možda vec ovog leta! Je li možeš da ve-ruješ? Kunem ti se, ne mogu da prestanem da mislim o njemu."

"A šta ce biti sa školom?", upitala je tad Lejla. Giti je nagnula glavu u stranu i uputila joj pogled koji je govorio nemoj da se zavaravamo.

Pre nego što napunimo dvadesetu, govorila je nekada Hasina, Giti i ja cemo okotiti po cetvoro, petoro dece svaka. Ali ti, Lejla, ti ceš nama glupacama osvetlati obraz. Ti ceš biti neko. Znam da cu jednog dana uzeti novine i videti tvoje lice na naslovnoj strani. Giti je sada stajala pored Lejle i seckala krastavce, sa sanja-lackim, dalekim izrazom lica. Mami je bila blizu u svojoj blistavoj letnjoj haljini, ljuštila je kuvana jaja s babicom Vadžmom i Tarikovom majkom.

"Poklonicu komandantu Masudu sliku Ahmeda i Nura", govorila je mami Vadžmi, dok je Vadžma klimala glavom i pokušavala da izgleda zainteresovano i iskreno.

"On je licno nadgledao sahranu. Pomolio se na njihovom grobu. Bice to izraz zahvalnosti za njegovu ljudskost." Mami je razbila novo kuvano jaje. "Cujem da je on mudar, castan covek. Mislim da ce to umeti da ceniti."

Svugde oko njih žene su uletale u kuhinju i iz nje izletale, nosile zdele kurme, pladnjeve mastave, vekne hleba, i sve redale po sofri postavljenoj na podu dnevne sobe.

Malo-malo pa bi došetao Tarik Štrpnuo bi ovo, gricnuo ono.

"Muškarcima zabranjen pristup", rekla je mami.

"Napolje, napolje, napolje!" vikala je Vadžma.

Tarik se osmehivao na te dobrocudne ženske grdnje. Cinilo se da mu prija što tu nije dobrodošao, što kalja tu žensku atmosferu svojom osmehnutim, muškim nepoštovanjem. Lejla se iz petnih žila trudila da ga ne gleda, da ne pruži ženama više povoda za ogovaranje nego što su ga vec imale. Zato nije dizala glavu i nije mu se obracala, ali je pamtila san od pre neke noci, njegovo i svoje lice, zajedno u ogledalu, ispod mekanog zelenog vela. I zrna pirinca, kako mu padaju iz kose, tiho zveckaju dok skakucu po staklu. Tarik je pružio ruku da proba teletinu kuvanu s krompirom.

"Ho baca!" Vadžma ga je pljesnula po ruci. Tarik je ipak ukrao parce pa se nasmejao.

Sada je bio tridesetak centimetara viši od Lejle. Brijao se. Bio je suvlji, oštrij. Ramena su mu se raširila. Tarik je sada voleo da nosi pantalone na falte, sjajne crne mokasine i košulje kratkih rukava koje su mu isticale mišice - zahvaljujuci kompletu starih zardalih tegova s kojima je svakog dana vežbao u dvorištu. Lice mu je u poslednje vreme poprimilo vragolast i izazivacki izraz. Poceo je da naginje glavu u stranu kada govori i da diže jednu obrvu kada se smeje. Pustio je kosu i poceo da cesto i nepotrebno zabacuje mekane uvojke. Prepredeni osmejak je takode bio nov. Kada su žene poslednji put isterale Tarika iz kuhinje, majka je uhvatila Lejlu kako ga krišom gleda. Lejli je srce poskocilo i posramljeno je zatreptala. Brzo se uposlila sipanjem seckanog krastavca u bokal zasoljenog, razvodnjenog jogurta. Ali osecala je na sebi pogled Tarikove majke, njen znacajan, odobravajuci osmejak. Muškarci su napunili tanjire i čaše i izneli hranu u dvorište. Kada su oni uzeli koliko su hteli, žene i deca su posedali na pod oko sofre da jedu. Pošto je sofru raščišćena a tanjiri poslagani u kuhinji, kada je pocela groznica spremanja caja i prisecanja ko pije zeleni a ko crni, Tarik joj je dao znak glavom i šmugnuo kroz vrata. Lejla je sacekala pet minuta, pa krenula za njim. Našla ga je malo dalje niz ulicu, naslonjenog na zid na ulazu u uzan prolaz između dve kuće. Pevušio je staru paštunsku pesmu Ustada Avala Mira:

Da ze ma ziba vatan, Da ze ma dada vatan.

Ovo je naša divna zemlja. Ovo je naša voljena zemlja.

A i pušio je, bila je to još jedna nova navika, koju je pokupio od momaka u cijem ga

je društvu Lejla cesto vidala u poslednje vreme. Lejla ih nije podnosila, te nove Tarikove prijatelje. Svi su se isto oblacili, u pantalone na falte i uzane majice koje su im isticale ruke i grudi. Svi su stavljali na sebe previše kolonjske vode i svi su pušili.

Šetkali su po kraju u coporima, šaleci se, glasno se smejući, ponekad čak i dobacujući devojka, isto-vetno se, glupo i samozadovoljno kezeci. Jedan Tarikov

prijatelj je, na osnovu najpovršnije sličnosti sa Silvesterom Staloneom, zahtevao da ga zovu Rambo. "Majka bi te ubila da zna da pušiš", rekla je Lejla pogledavši levo-desno pre nego što je šmugnula u prolaz.

"Ah ne zna", rekao je on. Sklonio se u stranu da joj napravi mesta.

"To može da se promeni." "Ko ce da joj kaže? Ti?"

Lejla je trupnula nogom. "Poveri tajnu vetru, al' ga ne krivi što ce je otkriti drveću."

Tarik se osmehnuo, dignute obrve. "Ko je to rekao?"

"Halil Džibrán."

"U, što se praviš pametna."

"Daj i meni jednu."

Odmahnuo je glavom i prekrstio ruke. Bila je to nova stavka u njegovom repertoaru

poza: leđa u zid, ruke prekrštene, cigareta visi iz ugla usana, zdrava noga blago savijena.

"Zašto ne?"

"Loše je za zdravlje."

"A tebi nije loše za zdravlje?"

"To radim samo zbog cura."

"Kakvih cura?"

Osmehnuo se s visine. "Misle da je seksi."

"Nije."

"Nije?"

"Veruj mi."

"Nije seksi?"

"Izgledaš Ma, kao maloumnik."

"To boli", rekao je.

"A kakvih to uopšte cura?"

"Ljubomorna si."

"Samo sam ravnodušno radoznala." "Ne možeš biti i jedno i drugo." Povukao je novi

dim i zaškiljio. "Kladim se da sada pricaju o nama."

U Lejlinim mislima razlegao se mamin glas. Kao ptica u šaci. Popustiš li stisak, odleteće. Griza savesti je zarila zube u nju. Onda je Lejla oterala mamin glas.

Umesto

toga je uživala u nacinu na koji je Tarik izgovorio "O nama". Kako je samo uzbudljivo,

kako zaverenicki to zazvučalo! I kako joj je prijalo što ga čuje da to tako izgovara, tako opuštenu, tako prirodno. O nama. Potvrđivalo je njihovu vezu, kristalnilo je. "I šta govore?"

"Da veslamo niz reku greha", rekao je. "Da jedemo krišku bogohulnog kolaca."

"Vozimo se na rikši nemorala." "Kuvamo kurmu od svetogrda." Oboje su se nasmejali. Onda je Tarik primetio da joj je kosa porasla. "Lepa je", rekao je. Lejla se nadala da nije pocrvenela. "Promenio si temu."

"A o čemu smo to pričali?"

"O praznoglavih curama koje misle da si seksi."

"Ma znaš ti dobro."

"A šta to?"

"Da ja ne vidim nikog osim tebe."

Lejli se zavrtelo u glavi. Pokušala je da protumači izraz njegovog lica, ali je videla nešto nerastumacivo: malomno veseli čez u suprotnosti s napetim, gotovo očajnim pogledom u očima. Lukav je to bio pogled, proračunat da se nada tačno na sredini između šegacenja i iskrenosti. Tarik je zdravom nogom zgasio cigaretu. "I šta ti misliš

o svemu ovome?"

"O zabavi?"

"Ko je sada malomnik? Mislim na mudžahedine, Lejla. Na to što su došli u Kabul."

"Oh."

Taman je počela da mu priča nešto što je babi rekao, o opasnom spoju pušaka i oholosti, kada je čuo graju iz kuće. Dreku. Kuknjavu. Lejla je potrcala. Tarik je hramao za njom. U dvorištu su dva čoveka režala i mlatila se, valjajući se po zemlji.

Otimali su se oko noža. Lejla je jednog prepoznala, bio je sedeo za stolom gde se raspravljalo o politici. Drugi je bio čovek koji je raspirivao roštilj. Nekoliko ljudi pokušavalo je da ih razdvoji. Babi nije bio među njima. Stajao je pored zida, na

bezbednoj udaljenosti od tuce, s Tarikovim ocem, koji je plakao. Iz uzbudjenih glasova okolo Lejla je sakupila odlomke koje je složila u celinu: covek za politickim stolom, Paštun, nazvao je Ahmeda Šaha Masuda izdajnikom zato što je osamdesetih godina "sklopio sporazum" sa Sovjetima. Roštiljdžija, Tadžik, našao se uvredenim i zahtevao je da ovaj povuce rec. Paštun je odbio.

Tadžik je rekao da bi, da nije bilo Masuda, Paštunova sestra i dalje širila noge sovjetskim vojnicima. Dohvatili su se. Jedan je isukao nož; nije bilo jasno ko. Lejla je užasnuta videla da se Tarik bacio u gužvu. Takode je videla da su i neki mirotvorci sada poceli da zamahuju pesnicama. Ucinilo joj se da je videla i drugi nož. Kasnije te noci, Lejla je mislila o tome kako su se podivljali ljudi preturili, kako su padali jedni na druge okruženi cikom, vriskom, kricima i pesnicama, a usred svega toga Tarik, iskrivljenog lica, pokušava da ispuzi, rašcupane kose, otrgnute veštacke noge.

Bilo je nestvarno koliko je brzo sve otišlo bestraga. Vece voda je obrazovano pre vremena. Izabralo je Rabanija za predsednika. Drugi pokreti su se pobunili zbog nepotizma. Masud je zahtevao mir i strpljenje.

Hekmatjar, koji u tome nije ucestvovao, pobesneo je. Vekovima tlacene Hazare kiptele su od gneva. Padale su uvrede. Upirali su se prsti. Letele su optužbe. Sastanci su ljutito otkazivani uz lupu vratima. Grad je zadržao dah. U planinama su u kalašnjikove stavljeni puni okviri. Mudžahedini, naoružani do zuba i sada bez zajednickog neprijatelja, našli su neprijatelje jedni u drugima. U Kabulu je napokon svanuo dan za svodenje racuna. A kada su grad poceli da zasipaju rakete, ljudi su se posakrivali. Sakrila se i mami, ali ne samo od raketa. Ponovo se presvukla u crninu, otišla u svoju sobu, navukla zavese i pokrila se cebetom preko glave.

24.

"To zviždanje", rekla je Lejla Tariku, "to prokleta zviždanje mrzim više od svega."

Tarik je s razumevanjem klimnuo glavom. Nije posredi bilo toliko samo zviždanje, mislila je Lejla kasnije, vec sekunde između njegovog pocetka i udara. Kratko i neodređeno, zamrznuto vreme. Neizvesnost. Cekanje. Kao optuženik pre nego što mu izreknu presudu. Cesto bi pocinjalo za vecerom, kada su ona i babi sedeli za stolom. Glave bi im se trgle naviše. Osluškivali su zviždanje, s viljuškama u vazduhu, nesažvakanom hranom u ustima. Lejla je videla odraz njihovih mutno osvetljenih lica u crnom prozoru, njihove senke nepokretne na zidu. Zviždanje. Onda eksplozija, srecom negde drugde, pracena ponovnim disanjem i spoznajom da su poštedeni, zasada, dok negde drugde, usred krikova i zagušljivih oblaka dima, vlada metež, goloruko, groznicavo kopanje, vadenje iz ruševina onoga što je ostalo od sestre, brata, unuka. Medutim, cinjenica da su poštedeni imala je i drugu stranu: mucno zapitkivanje ko nije. Posle svakog raketnog napada Lejla je jurila na ulicu, mucajuci molitvu, ovog puta sigurna, potpuno sigurna da ce to Tarika naci zatranog u ruševinama i dimu.

Nocu je Lejla ležala u krevetu i gledala odsjaje naglih belih blesaka u prozoru. Slušala je štekatanje automatske paljbe i brojala rakete koje su cvilele iznad glava dok se kuca tresla a Ijuspe maltera sipale po njoj s tavanice. Nekih noci, kada je svetlost raketne paljbe bivala tako jaka da se po njoj mogla citati knjiga, san joj uopšte ne bi ni došao na oci.

A ako bi došao, Lejla je sanjala otkinute udove, vatru i stenjanje ranjenika. Jutra nisu donosila olakšanje. Prolomio bi se mujezinov poziv na namaz i mudžahedini bi odložili oružje, okrenuli se na zapad i pomolili. Onda bi smotali sedžade, napunili puške i planine bi zapucale na Kabul, a Kabul je uzvracao, dok su Lejla i ostali ljudi to posmatrali, bespomocni kao stari Santjago, koji gleda kako mu ajkule kidaju dragoceni ulov. Kuda god bi pošla, Lejla je vidala Masudove ljude. Vidala ih je kako lutaju ulicama i na svakih stotinak metara zaustavljaju kola da ispituju vozace. Sedeli su i pušili na tenkovima, obuceni u kombinezone, s obavezanim pakolima na glavama. Virili su na prolaznike iza gomila džakova s peskom na raskrsnicama. Mada, Lejla više i nije tako cesto izlazila. A kada ipak jeste, uvek ju je pratio Tarik, koji je, izgleda, uživao u toj viteškoj dužnosti.

"Kupio sam pištolj", rekao je jednog dana. Sedeli su napolju, ispod kruške u Lejlinom dvorištu. Pokazao joj ga je. Rekao je da je poluautomatski, bereta. Lejli je samo izgledao crno i smrtonosno.

"Ne sviđa mi se", rekla je. "Oružje me plaši." Tarik je okrenuo okvir u ruci.

"Prošle nedelje su u jednoj kuci u Karte-sehu našli tri leša", rekao je. "Jesi li cula?"

Sestre. Sve tri silovane. Preklane. Neko im je odgrizao prste da skine prstenje. Jasno

se videlo, bilo je tragova zuba..."

"Ne želim to da slušam."

"Nisam hteo da te plašim", rekao je Tarik. "Ali samo... samo sam mirniji kada ovo nosim sa sobom."

On je sada bio njena veza sa životom na ulicama. Cuo je šta se na njima govori i to joj je prenosio. On joj je, na primer, rekao da borci u planinama vežbaju gadanje -i da se klade ko ce biti uspešniji -tako što pucaju na civile dole, na muškarce, žene, decu, nasumicno odabrane. Rekao joj je da ispaljuju rakete na kola, ali iz nekog razloga taksije ne diraju -što je Lejli objasnilo zašto su u poslednje vreme mnogi naprasno obojili svoja kola u žuto. Tarik joj je objasnio opasne, vecito promenljive granice unutar Kabula. Lejla je od njega naucila, na primer, da ova ulica sve do druge akacije levo pripada jednom ratnom poglavici; da su sledeca cetiri bloka, završno sa pekarom pored srušene apoteke, sektor drugog poglavice; a ako prede onu ulicu i hoda petsto metara na zapad, naci ce se na teritoriji treceg poglavice, i, prema tome, bice meta za snajperiste. A tako su se mamini junaci sada zvali. Ratne poglavice. Lejla je cula da ih zovu i Tofangdar. Puškari. Drugi su ih još zvali mudžahedinima, ali kada su to cinili, krivili su lica, ona su poprimala podrugljiv, gadljiv izraz i rec je odisala dubokim prezirom i odbojnošcu. Poput uvrede. Tarik je vratio okvir u pištolj.

"Je l' bi mogao?" upitala je Lejla.

"Šta?"

"Da upotrebiš to cudo. Da nekoga time ubiješ." Tarik je zadenuo pištolj za pojas farmerki. Onda je rekao nešto istovremeno divno i užasno.

"Za tebe", rekao je. "Ubio bih njim za tebe, Lejla."

Približio se i ruke su im se dodirnule, jednom, pa opet. Kada su Tarikovi prsti oprezno poceli da se preplicu s njenima, Lejla mu je to dozvolila. A kada se naglo nagnuo i pritisnuo svoje usne na njene, i to mu je dozvolila. U tom trenutku, sve mamine price o ugledu i pticama zvucale su Lejli nebitno. Čak i apsurdno. Usred sveg tog ubijanja i pljacke, sve te ružnoce, bilo je sasvim bezazleno sedeti tu ispod kruške i ljubiti se s Tarikom. Sitnica. Bezazlena slabost koju je lako zaboraviti. I zato ga je pustila da je ljubi, a kada je uzmakao, nagnula se napred pa je ona poljubila njega, dok joj je srce tuklo u grlu, lice trnulo, vatra gorela duboko u stomaku. U junu te godine, hiljadu devetsto devedeset druge, u zapadnom Kabulu vodile su se ogorcene borbe između pašunskih snaga ratnog poglavice Sajafa i Hazara iz pokreta Vahdat. U bombardovanjima su srušeni dalekovodi, srušeni citavi blokovi ducana i porodičnih kuća. Lejla je čula da pašunski borci napadaju hazarska domaćinstva, upadaju i streljaju citave porodice po kratkom postupku; a da se Hazare svete tako što otimaju pašunske civile, siluju pašunske devojke, granatiraju pašunske četvrti i ubijaju koga stignu. Svakog dana su nalažena tela vezana za drveće, ponekad spaljena i neprepoznatljiva. Često s ranama na glavama, iskopanih očiju, odsecenih jezika.

Babi je ponovo pokušao da ubedi mami da odu iz Kabula.

"Izgladice oni sve", rekla je mami. "Ovi sukobi su samo privremeni. Sešće i dogovorice se."

"Fariba, rat je sve što ti ljudi znaju", rekao je babi. "Prohodali su s flašicom mleka u jednoj i puškom u drugoj ruci."

"Ko si ti da to kažeš?" breknula se mami. "Jesi li se ti borio u džihadu? Jesi li ti sve ostavio i stavio glavu u torbu? Da nije mudžahedina, i dalje bismo bili sovjetske sluge, ne zaboravi. A ti bi sada da ih izdamo!"

"Nismo mi ti koji nekoga izdaju, Fariba."

"Onda ti idi. Uzmi svoju kcerku i beži. Pošalji mi razglednicu. Ali mir dolazi i ja nameravam da ga dočekam."

Babi je besno izjurio iz njene sobe. Ulice su postale toliko opasne da je babi uradio nešto nezamislivo: rekao je Lejli da više ne ide u školu. Poceo je sam da je podučava. Lejla je svakog dana posle zalaska sunca išla u njegovu radnu sobu, i dok je Hekmatjar s južnih oboda grada lansirao rakete na Masuda, babi i ona raspravljali su

o Hafizovim gazelima i delima omiljenog avga-nistanskog pesnika Ustada Halilulaha Halilija. Babi ju je ucio rešavanju kvadratne jednacine, pokazao joj kako da rastavlja polinome na ciniocce i da crta jednacinu krive drugog stepena. Kada ju je podučavao, babi bi se preobrazio. U svom elementu, okružen knjigama, delovao je viši u Lejlinim očima. Glas kao da mu je izvirao iz nekog mirnijeg, dubljeg mesta, a on sam nije ni izbliza treptao kao inace. Lejla ga je zamišljala kakav je sigurno bio nekada, kako širokim, veštima pokretima briše tablu, gleda preko ramena u nekog ucenika, brižno i ocinski. Medutim, nije bilo lako usredsrediti se. Lejli su misli stalno lutale.

"Kolika je površina piramide?" pitao bi babi, a Lejla je mogla da misli samo o punoci Tarikovih usana, o toploti njegovog daha na njenim usnama, o svom odrazu u njegovim smeđim očima. Još ga je dvaput poljubila posle onog

dogadaja ispod drveta, duže, strastvenije i, smatrala je, manje nespretno. Oba puta su se krišom našli u mracnom prolazu gde je on pušio cigaretu na dan mamine zabave. Drugi put mu je dozvolila da joj dodirne grudi.

"Lejla?"

"Da, babi."

"Piramida. Površina. Gde si ti?"

"Izvini, babi. Nešto sam, uf... Da vidimo. Piramida. Piramida. Trecina površine osnove puta visina."

Babi je nesigurno klimnuo glavom, pogled mu se zadržao na njoj, a Lejla je pomislila na Tarikove šake, kako su joj stezale grudi, kako su joj klizile niz vrat dok su se ljubili i ljubili. Jednog dana tog istog meseca juna, Giti se vracala iz škole sa dve drugarice. Samo tri ulice od Gitine kuće, devojke je pogodila zalutala raketa. Kasnije tog užasnog dana, Lejla je saznala da je Gitina majka jurcala po ulici u kojoj je Giti poginula, histerično vrištajući, skupljajući u keclju delove kcerkinog tela. Gitino natrulo desno stopalo, i dalje u najlonskoj carapi i ljubicastoj patici, bice nadeno na jednom krovu dve nedelje kasnije. Na Gitinoj fatihi, dan posle pogibije, Lejla je sedela ošamućena u sobi punoj uplakanih žena. Tada je prvi put poginuo neko koga je Lejla poznavala, ko joj je bio blizak, koga je volela. Nije mogla da se pomiri s neshvatljivom činjenicom da Giti više nije živa, Giti, s kojom je Lejla na časovima krišom razmenjivala ceduljice, cije je nokte lakirala, kojoj je pincetom cupkala dlake s brade. Giti, koja će se udati za golmana Sabira. Giti je bila mrtva. Mrtva. Raznesena na komade. Napokon, Lejla je zaplakala za drugaricom. I sve suze koje nije mogla da prolije na sahrani svoje brance sada su navrle.

25.

Lejla je jedva mogla da se pomeri, kao da joj se beton stegnuo u svim zglobovima u telu. Razgovor je bio u toku, i Lejla je znala da ona u njemu učestvuje, ali se osećala daleko od njega, kao da samo prisluškuje. Dok je Tarik govorio, Lejla je zamišljala svoj život kao trulo uže, kako puca, kako se raspliće, vlakna se odvajaju, prekidaju. Bilo je vrelo, sparno popodne tog avgusta devedeset druge, i bili su u dnevnoj sobi Lejline kuće. Mami je citav dan boleo stomak, i pre nekoliko minuta, uprkos raketama koje je Hek-matjar lansirao s juga, babi ju je odveo doktoru. A sada je tu bio Tarik, sedeo je pored Lejle na sofi, gledao u zemlju, s rukama između kolena. Govorio da odlazi. Ne iz kraja. Ne iz Kabula. Vec iz Avganistana. Odlazi. Lejla je oslepela.

"Kuda? Kuda ćeš to da ideš?"

"Prvo u Pakistan. U Pešavar. Onda ne znam. Možda u Hin-dustan. U Iran."

"Koliko dugo?" "Ne znam."

"Mislim, koliko dugo već znaš?"

"Nekoliko dana. Hteo sam da ti kažem, Lejla, kunem se, ali nisam mogao da se na to nateram. Znam koliko bi se uzrujala."

"Kada?" "Sutra." "Sutra?" "Lejla, pogledaj me." "Sutra." "Moj otac. Njegovo srce ne može ovo više da izdrži, sve ovo ratovanje i ubijanje." Lejla je zagnjurila lice u šake, a mehur strave rastao joj je u grudima. Trebalo je da zna da će se ovo desiti, pomislila je. Skoro svi ljudi koje je poznavala spakovali su se i otišli. U njihovom kraju gotovo da više nije bilo poznatih lica, i sada, samo četiri meseca pošto su izbile borbe između zavadenih mudžahedina, Lejla je na ulici jedva ponekog prepoznavala. Hasinini su pobjegli u maju, u Teheran. Vadžma je sa svojim plemenom otišla u Isla-mabad istog meseca.

Gitini roditelji, braca i sestre otputovali su u junu, nedugo pošto je Giti poginula. Lejla nije znala kuda su otišli -cula je glasine da su se zaputili u Mašad, u Iranu. Pošto bi ljudi otišli, njihove kuće bi ostale prazne nekoliko dana, a onda bi ih preuzeli mudžahedini, ili bi se uselili neki stranci. Svi su odlazili. A sada i Tarik.

"A ni moja majka više nije mlada žena", govorio je on. "Žive u stalnom, užasnom strahu. Lejla, pogledaj me." "Trebalo je da mi kažeš." "Molim te, pogledaj me."

Iz Lejle je doprla jeka. Potom zavijanje. A onda je plakala, i kada je on pokušao da joj palcem obriše obraz, odgurnula mu je ruku. Bilo je to sebično i nerazumno, ali je bila van sebe od besa na njega što je napušta, Tarik, koji je bio njena druga polovina, čija je senka stajala uz nju u svakoj uspomeni. Kako može da je ostavi? Ošamarila ga je. Onda ga je ponovo ošamarila i povukla za kosu i on je morao da je uhvati za ruke i govorio je nešto što nije razabirala, govorio je to tiho, razumno, i onda su se nekako našli celom u celo, nosom u nos, i ona je ponovo osetila vrelinu njegovog daha na usnama. I kada se, iznenada, nagnuo ka njoj, i ona je učinila isto.

U SLEDECiM danima i nedeljama, Lejla se groznicavo trudila da sve dobro upamti, sve ono što je usledilo. Kao ljubitelj umetnosti koji beži iz muzeja u plamenu, hvatala je šta god je mogla -pogled, dahtanje, šapat -da ga spase od nestajanja, da ga sacuva. Ali vreme je najsuroviji požar i nije mogla, na kraju, da spase sve. Ipak, imala je ovo: onaj prvi, žestoki bol tamo dole. Kose sunceve zrake na cilimu. Njenu petu što grebe hladnu tvrdocu njegove noge, koja leži pored njih, na brzinu odvezana. Njene ruke hvataju njegove mišice. Beleg u obliku izokrenute mandoline, ispod njegove ključne kosti, buktu crveno. Njegovo lice lebdi iznad njenog. Njegovi crni uvojci vise, golicaju joj usne, bradu. Užasan strah da ce ih neko otkriti.

Neverica zbog tolike njihove smelosti, tolike hrabrosti. Cudno i neopisivo zadovoljstvo, prožeto bolom. I pogled, bezbroj pogleda Tarikovih, a u njima: strah, izvinjavanje, nežnost, sramota, ali najviše, najviše glad. Posle je bilo mahnito. Brzo zakopcavanje košulja, cešljanje prstima, vezivanje pojaseva. Sedeli su, zatim, jedno pored drugoga, mirišuci jedno na drugo, zajapurenih lica, oboje ošamuceni, oboje zanemeli zbog neshvatljivosti onoga što se upravo desilo. Onoga što su uradili.

Lejla je videla tri kapi krvi na cilimu, tri kapi njene krvi, i zamislila je roditelje kako ce kasnije sedeti na toj sofi, nesvesni greha koji je pocinjen. A sada su se prikradale sramota i griza savesti i sat je na spratu kucao, nepodnošljivo glasno za Lejline uši. Kao sudijski cekic koji udara iznova i iznova, osuđuje je. Onda je Tarik rekao: "Podi sa mnom."

Na trenutak, Lejla je gotovo poverovala da bi to bilo moguće. Ona, Tarik i njegovi roditelji, odlaze zajedno. Pakuju torbe, ulaze u autobus, ostavljaju za sobom sve ovo nasilje, idu da nadu sreću ili nevolje, s kojima ce se suociti zajedno. Mracna odvojenost koja je čeka, ubilacka samoca, ne mora da dode. Mogla je da pode. Mogli bi da budu zajedno. Imali bi još ovakvih popodneva. "Lejla, hocu da se oženim tobom."

Prvi put otkako su ustali s poda digla je glavu da ga pogleda u oči. Proučavala mu je lice. Sada tu nije bilo vragolija. Izgledao je rešeno, čisto i savršeno iskreno.

"Tance..."

"Udaj se za mene, Lejla. Danas. Možemo danas da se uzmemo."

Zaustio je da kaže još nešto, o odlasku u džamiju, o pronalaženju mule, dva svedoka, brzoi niki... Ali Lejla je mislila na mami, tvrdoglavu i nepopustljivu poput mudžahedina, na vazduh oko nje zagušljiv od gorcine i ocaja, i mislila je na babija, koji se odavno predao, koji je bio tako žalostan, jadan protivnik mami. Ponekad... cini mi se da si ti sve što imam, Lejla. To su bile okolnosti njenog života, njegove neizbežne istine.

"Zatražicu tvoju ruku od kaka Hakima. On ce nas blagosloviti, Lejla, sigurno." Bio je u pravu. Babi bi to ucinio. Ali bi ga to i uništilo. Tarik je i dalje govorio, tihim glasom, a onda jacim, preklinjao, pa ubedivao, lica punog nade, pa onda bolnog.

"Ne mogu", rekla je Lejla.

"Nemoj to da govoriš. Volim te."

"Oprosti..."

"Volim te."

Koliko je cekala da cuje te reci od njega? Koliko je puta sanjala da ih izgovara? Sada su bile tu, napokon izgovorene, i ta ironija ju je smrvila.

"Oca ne mogu da ostavim", rekla je Lejla. "Ja sam sve što mu je ostalo. Ni njegovo srce ne bi izdržalo." Tarik je to znao. Znao je da ona ne može da se oslobodi obaveza svog života jednako kao što on ne može da se oslobodi obaveza svog, ali se to ipak nastavilo, njegovo preklinjanje i njeno odbijanje, njegovi predloži i njeno pravdanje, njegove suze i njene suze.

Na kraju, Lejla je morala da ga natera da ode. Na vratima ga je primorala da joj obeca da ce otputovati bez pozdrava. Zatvorila je vrata za njim. Naslonila se na vrata koja su se tresla od njegovih pesnica, jednom rukom je stezala stomak a drugom pokrivala usta, dok je on govorio kroz vrata i obecavao da ce se vratiti, da ce se vratiti po nju. Stajala je tu sve dok se nije umorio, sve dok nije odustao, a onda je slušala njegove nepravilne korake sve dok se nisu potpuno utišali, sve dok se nije cula samo pucnjava u brdima i njeno sopstveno srce koje joj je tutnjalo u trbuhu, u ocima, u kostima.

26.

Bio je to ubedljivo najtopliji dan u godini. Planine su tog dana zarobile jaru koja je pekla kosti, prekrila grad kao dim. Struje nije bilo vec danima. Po citavom Kabulu elektricni ventilatori dokono su stajali, kao da se rugaju. Lejla je mirno ležala na sofi u dnevnoj sobi, znojeci se kroz bluzu. Svaki dah bi joj opekao vrh nosa. Bila je svesna da joj roditelji razgovaraju u maminoj sobi. Pre dve noci, i ponovo sinoc, probudila se i pomislila da cuje njihove glasove u prizemlju. Sada su razgovarali svakog dana, još od metka, još od nove rupe u kapiji. Napolju, daleka tutnjava artiljerije, a onda negde bliže, dugacak rafal iz automatske puške, pa još jedan.

I u Lejli se vodila bitka: s jedne strane griža savesti pomešana sa stidom, a na drugoj ubedenje da to što su ona i Tarik uradili nije grešno; da je bilo prirodno, dobro, lepo, cak i neizbežno, potaknuto spoznajom da se možda više nikada neće videti.

Lejla se okrenula na bok i pokušala necega da se priseti: u jednom trenutku, dok su bili na podu, Tarik je spustio svoje celo na njeno. Onda je nešto prodahao, ili Da te ne boli? ili Da li te boli? Lejla nije mogla da odredi šta je tacno rekao. Da te ne boli? Da li te boli?

Prošle su samo dve nedelje otkako je otišao, a to se već dešavalo. Vreme je otupljivalo oštrice tih snažnih uspomena. Lejla se duboko usredsredila. Šta je tacno rekao? Odjednom joj se učinilo od presudne važnosti da to zna. Lejla je sklopila oci. Usredsredila se. Kako vreme bude prolazilo, polako će se umoriti od tih pokušaja. Postajace joj sve zamornije da docara, da prizove i ponovo oživi ono što je davno mrtvo. Doci će zapravo dan, mnogo godina kasnije, kada Lejla neće više žaliti što ga je izgubila. Ili bar ne toliko nemilosrdno kao sada, ni izbliza. Doci će dan kada će pojedinosti njegovog lica izbledeti iz stiska pamćenja, kada neće odlutati u mislima pošto cuje neku majku da na ulici doziva svog sina Tarikovim imenom.

Neće joj nedostajati kao što joj nedostaje sada, kada je bol njegovog odsustva tako uporan družbenik -poput fantomskog bola kod onoga kom su odsekli ruku ili nogu. Samo će ponekad, retko, kada Lejla postane zrela žena, dok pegla ili dok gura dete na ljuljašci, nešto beznacajno, možda toplota cilima pod stopalima nekog vrelog dana ili visoko celo nekog stranca, prizvati uspomenu na to zajedničko popodne. I onda će sve navreti. Spontanost. Njihova neshvatljiva nesmotrenost. Njihova nespretnost. Bol samog čina, njegovo zadovoljstvo, tuga.

Vrelina njihovih isprepletenih tela. Preplavice je, oduzeće joj dah. Ali će onda proći. Trenutak će proći. Ostavice je praznu, da ne oseća ništa sem nekakvog nejasnog nemira. Zaključila je da je rekao Da li te boli? Da. To je bilo to. Lejla je bila srećna što se prisetila. Onda je baba stajao u hodniku, zvao ju je s vrha stepenica, govorio joj da se brzo popne.

"Pristala je!", rekao je glasom drhtavim od potisnutog uzbuđenja. "Odlazimo, Lejla. Sve troje. Odlazimo iz Kabula."

U maminoj sobi njih troje su sedeli na krevetu. Napolju su rakete parale nebo dok su se Hekmatjarove pristalice i Masudovi borci beskonacno tukli. Lejla je znala da je negde u gradu neko upravo poginuo i da se pokrov od crnog dima diže iznad neke zgrade koja se srušila u oblaku prašine. Ujutru će biti tela koja treba preskociti. Neka će neko pokupiti. Druga neće. Onda će se kabulski psi, koji su se naučili da jedu ljudsko meso, gostiti. Pa ipak, Lejla je osećala poriv da pojuri istim tim ulicama. Jedva je uspevala da obuzda svoju sreću. Bio je potreban napor da mirno sedi, da ne krikne od radosti. Baba je rekao da će prvo otici u Pakistan, da zatraže vizu. U Pakistan, a tamo je Tarik! Tarika nije bilo tek sedamnaest dana, računala je Lejla uzbuđeno. Da se samo mami odlucila sedamnaest dana ranije, mogli su da podu zajedno. Sada bi bila s Tarikom! Ali to više nije važno. Idu u Pešavar, ona, mami i baba, i tamo će naci Tarika i njegove roditelje. Sigurno će ih naci. Zajedno će da srede papire. Onda, ko zna? Ko zna? Evropa? Amerika? Možda, kao što je baba uvek govorio, negde blizu mora... Mami je napola ležala, napola sedela u krevetu. Oci su joj bile natecene. Cupkala je kosu.

Pre tri dana Lejla je izašla da se nadiše svežeg vazduha. Stajala je pored kapije, naslonjena na nju, kada je čula glasan prasak i nešto joj je prozviždalo pored desnog uha, pa rasulo iverje ispred njenih očiju. Posle Gitine smrti i hiljada ispaljenih zrna i bezbrojnih raketa koje su pale na Kabul, mami je probudila ta usamljena rupa u kapiji, na samo tri prsta od Lejline glave. Naterala je da shvati kako je u jednom ratu već izgubila dvoje dece; da u ovom novom može da izgubi i ono preostalo. Ahmed i Nur su se osmehivali sa zidova sobe. Lejla je gledala mamine oci kako skacu, pune krivice, s jedne na

drugu fotografiju. Kao da traži njihov pristanak. Njihov blagoslov. Kao da traži oproštaj.

"Ovde za nas ništa nije ostalo", rekao je babi. "Naših sinova više nema, ali i dalje imamo Lejlu. I dalje imamo jedno drugo, Fariba. Možemo da pocnemo novi život."

Babi je pružio ruku. Kada se nagnuo da uzme njene šake, mami mu je to dozvolila. Na njenom licu, izraz zbunjenosti. Pomirenosti sa sudbinom. Držali su se za ruke, blago, a onda su se tiho ljuljali u zagrljaju. Mami je zagnjurila lice u njegov vrat. Zgrabila ga je za košulju. Te noci Lejla od uzbuđenja dugo nije mogla da zaspi. Ležala je na krevetu i gledala horizont kako se osvetljava jarkim nijansama narandžaste i žute. U nekom trenutku, međutim, uprkos ushicenju u njoj i praštanju topova napolju, zaspala je. I sanjala. Nalaze se na dugackoj, uzanoj plaži, sede na prostirci. Hladan je, oblacan dan, ali pored Tarika je toplo, ispod cebeta prebacenog preko njihovih ramena.

Vidi kola parkirana iza niske ograde obojene u ljuspavu belu boju, ispod niza palmi iskrivljenih od vetra. Vetar joj tera suze na oci i zasipa cipele peskom, baca pregršti suve trave sa jednog zaobljenog vrha dine na drugi. Gledaju jedrilice kako se ljuljuškaju u daljini. Oko njih galebovi krešte i drhte na vetru. Vetar diže novi nalet peska sa niskih padina. Onda se cuje nekakav zvuk, nalik na zapevanje, i ona mu kaže nešto što je naucila od babija pre mnogo godina, o pesku koji peva. On joj trlja obrvu, cisti zrna peska iz nje. Ona krajickom oka vidi sjaj burme na njegovom prstu.

Istovetna je kao njena, zlatna, sa šarom nalik na lavirint ugraviranom citavim obodom. Istina je, kaže mu. To je zbog trenja zrna o druga zrna. Slušaj. On to i cini. Mršti se. Cekaju. Ponovo cuju. Nekakvo stenjanje kada vetar stane, a kada jace dune, placan, piskutav refren. Babi je rekao da treba da ponesu samo ono najneophodnije. Ostalo ce prodati.

"Od tih para cemo živeti u Pešavaru dok ne nadem posao."

Sledeca dva dana skupljali su predmete koje ce prodati. Sлагali ih na velike gomile.

Lejla je u svojoj sobi odvojila stare bluze, stare cipele, knjige, igracke. Ispod kreveta je našla žutu staklenu kravicu koju joj je Hasina dala na odmoru u petom razredu. Privezak za kljuceve s malom fudbalskom loptom, poklon od Giti. Malu drvenu zebru na tockovima. Keramickog astronauta koga su Tarik i ona jednog dana našli u slivniku. Njoj je bilo šest, a njemu osam godina. Bili su se sporeckali ko ga je prvi ugledao. I mami je sakupljala svoje stvari. U njenim pokretima bilo je ustrucavanja, a oci su joj delovale uspavano i daleko. Oprostila se od svojih lepih tanjira, salveta, svog nakita -sem burme -i veceg dela stare odece.

"Neceš valjda ovo da prodaš?" pitala je Lejla digavši maminu vencanicu.

Raširila joj se u krilu. Dodirnula je cipku i trake oko vrata, rukom našivene bisere na rukavima. Mami je slegnula ramenima pa joj je uzela. Grubo ju je bacila na gomilu odece. Kao da je jednim naglim potezom strgnula flaster s rane, pomislila je Lejla. Babija je cekao najbolniji zadatak. Lejla ga je zatekla kako stoji u radnoj sobi i sa žalostivim izrazom lica razgleda police. Na sebi je imao polovnu majicu sa slikom crvenog mosta u San Francisku. Gusta magla dizala se s uzburbane vode i obuhvatala kule mosta.

"Znaš onu staru pricu", rekao je. "Ideš na pusto ostrvo. Možeš da poneseš pet knjiga. Koje ćeš odabrati? Nikada nisam mislio da cu to stvarno morati da uradim."

"Napravicemo novu biblioteku, babi."

"Mm." Tužno se osmehnuo. "Ne mogu da verujem da odlazim iz Kabula. Ovde sam se školovao, ovde sam našao prvi posao, u ovom gradu sam postao otac. Cudna mi je misao da cu uskoro spavati pod nebom nekog drugog grada."

"I meni je cudna."

"Jedna pesma o Kabulu mi citavog dana ne izbija iz glave. Napisao ju je Saibe-Tabrizi u sedamnaestom veku. Nekad sam je znao celu, ali se sada secam samo dva stiha:

"Ne mogu se izbrojati meseci što mu blistaju na krovovima,
Nit hiljadu cudesnih sunaca što se kriju iza njegovih zidova."

Lejla je digla pogled i videla da on place. Uхватила ga je za ruku. "O, babi. Vrat ćemo

se mi jednog dana. Kada se ovaj rat završi. Vrat ćemo se u Kabul, inšalah. Videćeš."

Trećeg jutra Lejla je pocela da prenosi stvari u dvorište i slaže ih pored kapije. Onda ce pozvati taksi i sve odneti u zalagaonicu. Lejla je išla između kuće i dvorišta, tamo-amo, noseći gomile odeće, posuda i kutiju za kutijom babijevih knjiga. U podne, kada joj je brdo stvari naraslo do pojasa, po svemu je trebalo da bude umorna. Ipak, znala je da je sa svakim korakom bliže Tariku, i sa svakim dolaskom do kapije korak joj je postajao življi, ruke neumornije.

"Trebaće nam velik taksi."

Lejla je digla pogled. Bila je to mami, dovikivala je s prozora na spratu. Nagnula se kroz prozor, laktova oslonjenih na prozorsku dasku. Sunce, svetio i toplo, presijavalo joj se u prosoj kosi, obasjavalo joj usukano, mršavo lice. Mami je bila obučena u istu kobaltnoplavu haljinu koju je nosila na zabavi pre četiri meseca, vedru haljinu koja bi pristajala mnogo mladoj ženi, ali je u tom trenutku Lejli izgledala kao starica. Starica žilavih ruku, upalih slepocnica i sporih ociju okruženih tamnim, umornim kolotovima, potpuno drugacije stvorenje od punacke žene okruglog lica koja se ozareno osmehuje sa onih zrnastih svadbenih fotografija.

"Dva velika taksija", rekla je Lejla.

Videla je i babija, u dnevnoj sobi, kako slaže kutije knjiga jednu na drugu.

"Popni se kada s tim završiš", rekla je mami. "Da rucamo zajedno. Kuvana jaja i pasulj od juce."

"Moje omiljeno jelo", rekla je Lejla. Iznenada je pomislila na svoj san. Ona i Tarik na prostirci. Obala okeana. Vetar. Dine. Kako li zaista zvuci, zapitala se, to pevanje peska? Lejla se zaustavila. Videla je sivog guštera kako izviruje iz pukotine u zemlji. Glava mu se hitro okrenula levo-desno. Zatreptao je. Nestao ispod kamena. Lejla je ponovo zamislila plažu. Samo se sada pevanje culo sa svih strana. I jacalo je. Glasnije i glasnije svakog trenutka, prodornije i prodornije. Ispunilo joj je uši. Nadjacalo sve ostalo. Golubovi su sada bili pernati pantomimicari, bešumno su otvarali i zatvarali kljunove, a talasi su zapljuskivali obalu u peni i kapljicama, ali bez zvuka. Pesak je i dalje pevao. Urlao. Zvuk nalik na... ciku? Ne ciku. Ne. Na zviždanje.

Lejla je ispustila knjige. Digla pogled ka nebu. Zaštitila oci jednom rukom. Onda stravicna grmljavina. Iza nje -beli blesak. Zemlja joj se pokrenula pod nogama. Nešto vrelo i silovito udarilo ju je s leđa. Izletela je iz sandala. Diglo ju je. A zatim je letela, vrtela se i okretala kroz vazduh, videla nebo pa zemlju, nebo i opet zemlju. Pored nje je prohujao velik upaljeni komad drveta. Kao i hiljadu komadica stakla, i Lejli se činilo da vidi svaki komadic ponaosob, kako lete pored nje, sporo se premecu u letu. Videla je sunce kako se prelama u svakom od njih. Staklici su širili sicušne, divne duge. Lejla je udarila u zid. Pala na zemlju. Na licu i rukama, kiša zemlje, prašine, stakla i šljunka. Poslednje što je pamtila bilo je da je nedaleko od nje nešto tresnulo na zemlju. Krvavi komad necega. Na njemu, vrh crvenog mosta viri kroz gustu maglu.

*** Obrisi se krecu. Neonsko svetlo blista s tavanice. Pojavljuje se žensko lice, lebdi nad njom. Lejla ponovo tone u tamu. Novo lice. Ovog puta muško. Deluje široko i klonulo. Usne mu se pomeraju, ali ne stvaraju zvuke. Lejla cuje samo zvonjavu. Covek joj maše. Mršti se. Usne mu se ponovo pokrecu. Boli. Disanje boli. Sve boli. Čaša vode. Ružicasta tableta. Nazad u tamu. Ponovo žena. Dugacko lice, zbijene oci. Nešto govori. Lejla ne cuje ništa sem zvonjave. Ali vidi reci, poput gustog crnog sirupa, kako se izlivaju iz ženinih usta. Grudi je bole. Noge i ruke peku. Svuda okolo krecu se prilike. Gde je Tarik?

Zašto on nije tu?

Tama. Jato zvezda.

Babi i ona, popeli su se nekud visoko. Ona pokazuje polje jecma. Generator se budi.

Žena dugackog lica stoji iznad nje i gleda je.

Disanje boli. Negde svira harmonika. Milosrdno, ponovo ružicasta tableta.

Onda

duboka tišina. Duboka tišina spušta se na sve.

TRECI DEO

27.

Marijam

"Znaš li ko sam ja?" Devojka je zatreptala. "Znaš li šta se desilo?"

Devojci su zadrhtale usne. Sklopila je oci. Progutala knedlu. Ruka joj je okrznula levi

obraz. Nešto je pokušala da kaže. Marijam se nagnula bliže. "Ovo uho", prostenjalo

je devojka. "Ne cujem."

Prvih nedelju dana devojka je uglavnom prespavala, uz pomoc ružicastih tableta koje je Rašid kupio u bolnici. U snu je mrmrljala. Ponekad je nepovezano pricala, vikala, dozivala Marijam nepoznatim imenima. Plakala je u snu, postajala uzne-mirena, ritala se i zbacivala cebad i onda je Marijam morala da je drži. Ponekad je povracala i povracala, izbacivala sve cime ju je Marijam hranila. Kada nije bila uznemirena, devojka se pretvarala u dva

turobna oka što zure ispod cebeta i šturo je odgovarala na Marijamina i Rašidova pitanja. Nekih dana je bila detinjasta, mlatila glavom levo-desno kada su najpre Marijam pa Rašid pokušavali da je hrane. Ukocila bi se kada Marijam dode s kašikom. Medutim, brzo se umarala i na kraju popuštala pred njihovim upornim navaljivanjem. Posle predaje sledili su dugacki napadi placa. Rašid i Marijam su mazali antibiotskom mašću posekotine na devojcinim licu i vratu i na ušivenim ranama na ramenu, podlakticama i nogama. Marijam ju je previjala, prala i sušila zavoje. Sklanjala joj je kosu s lica kad povraca.

"Koliko ce ostati kod nas?", upitala je Rašida.

"Dok se ne oporavi. Pogledaj je samo. Nije u stanju nikuda da ide. Sirotica."

Rašid ju je bio našao, on ju je iskopao iz ruševina.

"Sreca što sam bio kod kuće", rekao je devojci. Sedeo je na stolici na sklapanje pored Marijaminog kreveta, u kome je devojka ležala. "Sreca za tebe, hocu da kažem. Golim rukama sam te iskopao. Bio je ovaliki komad metala..." Raširio je palac i kažiprst da joj pokaže, po Marijamingoj proceni, bar dvostruko vecu dužinu.

"Ovaliki. Štrcao ti iz ramena. Duboko se zario. Mislio sam da cu kleštima morati da ga vadim. Ali sad si dobro. Ocas posla ceš biti nau soca. Kao nova." Rašid je spasao i nešto Hakimovih knjiga.

"Od vecine je ostao samo pepeo. Bojim se da su ostale pokrali."

Te prve nedelje pomagao je Marijam da pazi na devojku. Jednog dana se vratio s posla s novim cebetom i jastukom. Drugog dana s bocicom tableta.

"Vitamini", rekao je.

Rašid je javio Lejli da su se u kucu njenog druga Tarika uselili neki ljudi.

"Poklon", rekao je. "Jedan Sajafov zapovednik ju je poklonio trojici svojih ljudi. Poklon! Ha!"

Trojica ljudi zapravo su bili decaci preplanulih, mladalackih lica. Marijam ce ih vidati kad bude prolazila, uvek obucene u kombinezone, kako cuce pored kapije Tarikove kuće, kartaju se i puše, s kalašnjikovima naslonjenim na zid. Onaj snažni, onaj sa samozadovoljnim, prezrividim držanjem, bio je voda. Najmladi je bio i najtiši, onaj koji je delovao kao da okleva da u potpunosti prihvati drsko držanje svog druga. Poceo je da se osmehuje i klima glavom kada bi Marijam prošla. Pošto bi to ucinio, nešto od njegove površinske bahatosti bi nestalo i Marijam bi nazrela tracak još neiskvarene smernosti. Onda je jednog jutra raketa pogodila kucu. Kasnije se pricalo da su je ispalile Hazare iz Vahdata. Neko vreme komšije su na sve strane nalazile komade decaka.

"Tako im i treba", rekao je Rašid.

Devojka je imala neverovatnu sreću, mislila je Marijam, što je preživela sa koliko-toliko lakim povredama, s obzirom na to da joj je raketa pretvorila kucu u zadimljenu gomilu ruševina. I tako se, polako, devojka oporavljala. Pocela je više da jede, pocela je sama da cetka kosu. Sama se i kupala. Pocela je da silazi u prizemlje i jede sa Marijam i Rašidom. Ali onda bi se probudila neka uspomena, nezvana, i usledile bi ledene tišine i napadi potištenosti. Povlacenja i padovi. Prazni pogledi. Košmari i iznenadni napadi bola. Povracanje. A ponekad i kajanje.

"Ne bi uopšte trebalo da sam ovde", rekla je jednog dana. Marijam je menjala posteljinu. Devojka ju je gledala s poda, modrih kolena privucenih do brade.

"Moj otac je hteo da iznese kutije. Knjige. Rekao je da su preteške za mene. Ali mu ja nisam dozvolila. Gurala sam se da mu pomognem. Trebalo je da ja budem u kuci kada se to desilo."

Marijam je bucno raširila cist caršav u vazduhu pa ga pustila da se spusti na krevet. Pogledala je devojkicu, njene plave uvojke, vitak vrat i zelene oci, visoke jagodice i pune usne. Marijam se secala da ju je vidala na ulicama kada je bila mala, kako trckara za majkom na putu ka tanduru, kako je brat nosi nakrkace, onaj mladi, s cekinjama na uhu. Kako se klikera sa stolarevim sinom.

Devojka joj je uzvracala pogled, kao da ceka od Marijam neko zrnice mudrosti, da joj ova kaže nekakvu rec ohrabrenja. Ali kakvu je mudrost Marijam mogla da joj pruži? Kakvo ohrabrenje? Marijam se secala dana kada su sahranili Nanu, i koliko je malo utehe našla u recima iz Kur'ana koje joj je citao Mula Fejzulah. Uzvišen je Onaj u cijoj je ruci vlast -On sve može! Onaj koji je dao smrt i život da bi iskušao koji od vas ce bolje postupati. Ili kada je o njenom osecaju krivice rekao: Od takvih misli nikakve vajde, Marijam-džo. Samo ce da te satru. Nisi ti kriva. Nisi ti kriva. Šta ona može reci ovoj devojkici, da joj olakša? Medutim, ispostavilo se da Marijam ništa ne mora da kaže. Pošto se devojkicino lice iskrivilo, prebacila se na sve cetiri i rekla da ce povracati.

"Cekaj! Drž' se. Donecu labor. Nemoj na pod. Sad sam ga oprala.... Oh. Oh. Hodaja. Gospode."

Onda je, jednog dana, otprilike mesec posle eksplozije u kojoj su stradali devojkicini roditelji, na vrata zakucao neki covek. Marijam je otvorila vrata. On je rekao zašto je tu.

"Jedan covek je došao da te vidi", rekla je Marijam. Devojka je digla glavu s jastuka.

"Kaže da se zove Abdul Šarif."

"Ne znam ja nikakvog Abdula Šarifa."

"E pa, došao je i traži te. Moraš da sideš i razgovaraš s njim."

28.

Lejla

Lejla je sedela naspram Abdula Šarifa, koji je bio mršav covek sitne glave, s baburastim nosom izrovanim istim kraterima koji su mu prekrivali i obraze. Kosa, kratka i smeda, štrcala mu je s lobanje kao cioda iz jastuka.

"Moraš mi oprostiti, hamšira", rekao je popravljajuci labavi okovratnik i dodirujuci celo maramicom. "Bojim se da se još nisam sasvim oporavio. Još pet dana moram da pijem ove, kako se zovu... sulfamide."

Lejla je sela tako da joj desno uho, ono zdravo, bude bliže njemu. "Vi ste bili prijatelj mojih roditelja?"

"Ne, ne", rekao je brzo Abdul Šarif. "Oprosti mi." Digao je prst, otpio dugacak gutljaj vode koju mu je Marijam poslužila.

"Trebalo bi, valjda, da pocnem od pocetka." Obrisao je usne, pa ponovo celo.

"Ja sam poslovan covek. Imam prodavnice odece, mahom muške odece.

Capani, šeširi, tumbani, odela, kravate, šta god poželiš. Dve radnje ovde u Kabulu, na Tajmaniju i Šar-e-nau, mada sam njih nedavno prodao. I dve u Pakistanu, u Pešavaru. Tamo mi je i skladište. Zato cesto putujem. Što je ovih dana..." Odmahnuo je glavom i slabašno se zasmeljio: »Pa, recimo da je to ovih dana prava pustolovina. Nedavno sam išao u Pešavar, poslom, primao narudžbine, vršio popis i slicno. A i da posetim moje. Mi imamo tri kceri,

elhamdulillah. Kad su mudžahedini poceli da se međusobno kolju, preselio sam i njih i ženu u Pešavar. Necu da vidim njihova imena na spisku šehida. A ni svoje, da budemo iskreni. Uskoro cu im se pridružiti za stalno, inšalah. U svakom slucaju, trebalo je da se vratim u Kabul pretprošle srede. Ali sudbina je htela da se razbolim. Necu s tim da ti dodijavam, hamšira, dovoljno je da kažem kako mi se, kada sam išao da obavim nuždu, onu manju, cinilo da izbacujem srcu. Ne bih to poželeo ni Hekmatjaru licno. Moja žena, Nadija-džan, Alah je blagoslovio, preklinjala me je da odem doktoru. Ali ja sam mislio da cu to prebroditi ako budem pio aspirin i mnogo vode. Nadija-džan je bila uporna, a ja sam odbijao i tako smo se prepirali. Znaš za onu izreku, tvrdoglavom magarcu treba tvrdoglav gonic. Ovog puta, bojim se, magarac je pobedio. A magarac sam ja."

Ispio je ostatak vode i pružio cašu Marijam. "Ako ti nije prevelik zamet."

Marijam je uzela cašu i otišla da je napuni.

"Naravno da je trebalo da je poslušam. Ona je uvek bila razumnija od mene, Bog joj podario dug život. Kad sam stigao u bolnicu, goreo sam od groznice i tresao se kao drvo beida na vetru. Jedva sam stajao na nogama. Doktorka mi je rekla da imam trovanje krvi. Rekla je da bih napravio od svoje žene udovicu da sam cekao još dan ili dva. Stavili su me na posebno odeljenje, rezervisano valjda samo za teške bolesnike. Oh, tašakor." Uzeo je cašu od Marijam i iz džepa sakoa izvadio veliku belu tabletu. "Kolike su samo!"

Lejla ga je gledala kako guta pilulu. Bila je svesna da joj se disanje ubrzalo. Noge su joj otežale, kao da su za njih vezani tegovi. Rekla je sebi da nije završio, da joj još ništa nije rekao. Ali uskoro ce nastaviti, i ona se opirala porivu da ustane i ode, da ode pre nego što joj saopšti vesti koje ona ne želi da cuje. Abdul Šarif je spustio cašu na sto.

"Tamo sam upoznao tvog druga, Muhameda Tarika Valizaja."

Lejli je srce ubrzalo. Tarik u bolnici. Na posebnom odeljenju. Samo za teške bolesnike. Progutala je na suvo. Promeškoltjila se na stolici. Morala je da bude jaka. Ako ne bude, bojala se da ce pomahnitati. Skrenula je misli od bolnica i posebnih odeljenja i umesto toga pomislila na to kako nije cula nekoga da oslovljava Tarika punim imenom još otkako su se njih dvoje upisali na zimski tecaj persijskog, pre mnogo godina. Ucitelj ih je posle zvona prozivao i tako je izgovarao njegovo ime. Muhamed Tarik Valizaj. Tada joj je to zvučalo smešno zvanicno, što mu izgovara celo ime. "Od jedne bolnicarke sam cuo šta mu se desilo", nastavio je Abdul Šarif, kuckajuci se po grudima pesnicom, kao da ce tako pomoci da tableta lakše sklizne. "Pošto sam proveo toliko vremena u Pešavaru, naucio sam da pristojno govorim urdu. Elem, saznao sam da je tvoj drug bio u kamionu punom izbeglica, njih dvadeset troje, koji su svi išli u Pešavar. Blizu granice su uleteli u unakrsnu vatru. Kamion je pogodila raketa. Verovatno slucajno, ali s tim ljudima se nikad ne zna, nikada se ne zna. Preživelo je samo šestoro i svi su primljeni na isto odeljenje. Troje je umrlo u naredna dvadeset cetiri casa. Dve sestre su preživele, koliko sam shvatio, i otpuštene su iz bolnice. Tvoj drug, gospodin Valizaj, bio je poslednji. Proveo je bio tamo vec gotovo tri nedelje kada sam ja stigao."

Znaci, živ je. Ali koliko su ga teško povredili, pitala se Lejla groznicavo. Koliko teško? Dovoljno teško da leži na posebnom odeljenju, ocigledno. Lejla je bila svesna da se preznojava, da joj lice gori. Pokušala je da misli o necem drugom, o necem prijatnom, na primer o putu u Bamijan da vidi Bude, s

Tarikom i babijem. Ali umesto toga, javila joj se slika Tarikovih roditelja: Tarikova majka zarobljena u kamionu, naopacke, vrišti Tarikovo ime kroz dim, ruke i grudi joj gore, perika joj se topi na glavi... Lejla je morala nekoliko puta brzo da udahne.

"Ležao je u krevetu do moga. Nije bilo zidova, samo nas je zavesa delila. Zato sam ga dobro video."

Abdula Šarifa je obuzela iznenadna potreba da se igra svojom burmom. Sada je govorio sporije.

"Tvoj drug, on je bio teško, veoma teško povredjen, shvataš. Gumene cevi su štrcale iz njega na sve strane. U pocetku, nakašljao se -"u pocetku sam mislio da je u napadu izgubio obe noge, ali je bolnicarka rekla da nije, da je izgubio samo levu, desnu vec nije imao. Bilo je i unutrašnjih povreda. Vec su ga tri puta bili operisali. Izvadili su mu deo creva, ne secam se šta još. I imao je opekotine. Teške opekotine. To je sve što cu o tome reci. Siguran sam da imaš dovoljno svojih košmara, hamšira. Nema smisla da ti ja izazivam nove."

Tarik sada nema noge. Bio je trup sa dva patrijka. Nema noge. Lejli se srce iskidalo zbog njega. Pomislila je da ce se srušiti. Sa žestokim, ocajnickim naporom poslala je pipke svog uma van te sobe, kroz prozor, daleko od tog coveka, preko ulice, preko grada i njegovih kuca ravnih krovova i pazara i lavirinta uzanih ulica punih zgrada pretvorenih u kule od peska. "Uglavnom je bio pod lekovima. Zbog bolova, shvataš. Ali bilo je trenutaka, kada bi lekovi popustili, kada je bio svestan. Bolelo ga je, ali je bio svestan. Razgovarao sam s njim sa svog kreveta. Rekao sam mu ko sam, odakle dolazim. Mislim da mu je bilo drago što ima jednog havmatana pored sebe. Uglavnom sam pricao ja. Njemu je to bilo teško. Glas mu je bio promukao, i mislim da ga je bolelo da pokrece usne. Zato sam mu pricao o svojim kcerima i o našoj kuci u Pešavaru i tremu koji ja i zet gradimo pozadi. Rekao sam mu da smo prodali ducane u Kabulu i da se vracam da sredim papire. Nije to bilo bogzna šta. Ali sam mu pomagao da prekrati vreme. Bar bih voleo ako je tako bilo. Ponekad je i on govorio. Pola njegovih reci nisam razumevao, ali ponešto i jesam. Opisao je gde je živeo. Pricao je o svom stricu u Gazniju.

O tome kako mu majka kuva i kako mu je otac stolar, kako je svirao harmoniku. Ali uglavnom je pricao o tebi, hamšira. Rekao je da si ti... kako se izrazio... njegova najranija uspomena? Mislim da je tako, da. Bilo mi je ocigledno da mu je mnogo stalo do tebe. Balaj, to se jasno videlo. Ali je rekao da mu je drago što nisi tu. Rekao je da ne želi da ga takvog vidiš."

Lejli su noge ponovo otežale, prikovane za pod, kao da joj se sva krv naglo u njih slila. Ali um joj je bio daleko, daleko, slobodan i lak, leteo je kao raketa, daleko od Kabula, preko zubatih smedih brda i preko pecina nacickanih bokorima kadulje, pored kanjona oštih crvenih stena i preko snežnih planina...

"Kada sam mu rekao da se vracam u Kabul, zamolio me je da te potražim. Da ti kažem da misli na tebe. Da mu nedostaješ. Obecao sam mu da cu to uraditi. Shvataš, stvarno sam ga zavoleo. Bio je pristojan momak, to mi je bilo jasno." Abdul Sarif je obrisao celo maramicom.

"Jedne noci sam se probudio", nastavio je, a burma mu je postala još zanimljivija. "Bar mislim da je bila noc, teško je to odrediti na takvim mestima. Nema prozora. Zora, suton, nikad nisi siguran. Ali sam se probudio i video da je pored susednog kreveta nekakva gužva. Moraš da shvatiš da sam i sam bio pod lekovima, stalno sam gubio svest i budio se, dotle je to išlo da nisam više

znao šta je stvarno, a šta sam sanjao. Secam se samo doktora okupljenih oko kreveta, kako traže ovo ili ono, alarma kako piste, špriceva razbacanih po zemlji.

"Ujutro je krevet bio prazan. Pitao sam bolnicarku. Rekla je da se junacki borio."

Lejla je bila nejasno svesna da klima glavom. Znala je. Naravno da je znala. Znala je od trenutka kada je sela naspram ovog coveka, znala je zašto je došao, kakve to vesti nosi.

"U pocetku, shvataš, u pocetku sam mislio da i ne postojiš", govorio je sada. "Mislio sam da to morfijum prica. Možda sam se cak i nadao da ne postojiš; oduvek sam se užasavao donošenja loših vesti. Ipak, bio sam mu obecao. A kao što sam rekao, baš sam ga bio zavoleo. I zato sam pre nekoliko dana došao ovamo. Raspitao sam se za tebe, porazgovarao s komšijama. Pokazali su mi ovu kucu. Takode su mi rekli šta se desilo tvojim roditeljima. Kada sam za to cuo, pa, okrenuo sam se i otišao. Nisam hteo da ti kažem. Zaključio sam da bi to bilo previše za tebe. Za bilo koga."

Abdul Šarif je pružio ruku i spustio je na njeno koleno. "Ipak sam se vratio. Zato što na kraju mislim da je on hteo da znaš. U to verujem. Užasno mi je žao. Želeo bih..."

Lejla više nije slušala. Prisecala se onog dana kada je došao covek iz Pandžšira, da javi za Ahmedovu i Nurovu smrt. Secala se babija, prebledelog, kako mlitavo sedi na sofi, i kako je mami ruka poletela na usta kada je cula. Lejla je gledala kako se tog dana mami raspada i to ju je uplašilo, ali sama nije osetila istinsku tugu. Nije shvatala užas majcinog gubitka. Sada jedan drugi stranac donosi vesti o jednoj drugoj smrti. Sada ona sedi u stolici. Je li ovo, znaci, njena kazna, njena pokora što je majcina patnja nije dirnula?

Lejla se prisetila kako je mami pala na zemlju, kako je vrisnuh, kako je cupala kosu. Ali Lejla nije mogla cak ni to. Nije mogla da se pomeri. Nije mogla da pomeri ni mišic. Umesto toga je sedela na stolici, s mlitavim rukama u krilu, zurila u prazno i pustila da joj um leti dalje. Pustila ga je da leti sve dok nije našao mesto, lepo i bezbedno mesto gde se zelene polja jecma, gde voda bistro tece, a hiljade semenki crne topole plešu kroz vazduh; gde je babi citao knjigu ispod akacije a Tarik dremao s rukama prepletenim na grudima, i gde je mogla da ohladi noge u potoku i sanja lepe snove pod budnim pogledima bogova drevnih, stena izbeljenih od sunca.

29.

Marijam

"Veoma mi je žao", rekao je Rašid devojci, uzevši tanjir mastava i cufti od Marijam, koju nije ni pogledao. "Znam da ste vas dvoje bili veoma bliski... drugovi. Nerazdvojni, još od detinjstva. Užasno je to što se dogodilo. Previše mladih Avganistanaca tako gine." Nestrpljivo je mahnuo rukom, i dalje gledajući devojku, i Marijam mu je dodala salvetu. Marijam ga je godinama gledala kako jede, mišice u njegovim slepocnicama kako se grce, jednu ruku koja pravi zbijene loptice od pirinca, nadlanicu druge kako briše mast, sklanja zalutala zrna iz uglova usta. Godinama je jeo ne dižuci pogled, cutke, njegova je cutnja optuživala i osuđivala, i prekidao ju je samo zlovoljnim stenjanjem, prekornim coktanjem, šturom zapovesti da mu da još hleba, još vode. Sada je jeo kašikom. Koristio salvetu. Govorio lotfen kada je tražio vodu. I pricao. Neprekidno i živo.

"Da mene pitaš, Amerikanci su pogrešili što su baš Hekma-tjara naoružali. Sve ono oružje koje mu je CIA dala osamdesetih, da se tuce protiv Sovjeta. Sovjeti su otišli, ali on i dalje ima oružje i sada ga upotrebljava protiv nedužnih ljudi kao što su tvoji roditelji. I to zove džihad. Kakva farsa! Kakve džihad ima veze sa ubijanjem žena i dece? Bolje bi bilo da je CIA naoružala komandanta Masuda."

Marijamine obrve digle su se same od sebe. Komandant Masud? Prisetila se koliko je puta cula Rašida da besni protiv Masuda, govori kako je ovaj izdajnik i komunista. Ali da, naravno, Masud je Tadžik. Kao Lejla.

"E, to je razuman covek. Castan Avganistanac. Covek koga mirno rešenje sukoba istinski zanima."

Rašid je slegnuo ramenima i uzdahnuo.

"Mada, pazi, Amerikance baš zabole. Šta njih briga što se Paštuni, Hazare, Tadžici i Uzbeki medusobno poubijaše? Koliko uopšte ima Amerikanaca koji razlikuju jedne od drugih? Ne ocekuj pomoc od njih, pazi šta kažem. Sad pošto su Sovjeti propali, mi im više nismo od koristi. Poslužili smo svojoj svrsi. Za njih je Avganistan kenarab, nužnik. Oprosti na recniku, ali to je istina. Šta ti misliš, Lejla-džan?"

Devojka je promrmljala nešto nerazgovetno pa stala da gurka cuftu po tanjiru. Rašid je zamišljeno klimnuo glavom, kao da je rekla nešto najpametnije što je u životu cuo. Marijam je morala da skrene pogled.

"Znaš, tvoj otac, Bog mu podario mira, tvoj otac i ja smo cesto ovako pricali. To je bilo pre nego što si se ti rodila, naravno. Naširoko smo raspravljali o politici. A i o knjigama. Je li tako, Marijam? Sigurno se secaš."

Marijam se zaokupila ispijanjem vode.

"Elem, nadam se da ti ne dosadujem ovim pricama o politici."

Kasnije, Marijam je bila u kuhinji, potapala posude u sapu-njavu vodu, s cvrsto vezanim cvorom u stomaku. Nije bila stvar toliko u tome šta je govorio, gole laži, nategnuto saosecanje, pa cak ni u cinjenici da na nju, Marijam, nije digao ruku otkako je iskopao devojkicu ispod onih cigala.

Vec u izveštacenom nacinu na koji to cini. Kao da glumi. Njegov istovremeno prepreden i jadan pokušaj da zadivi. Da ocara. I odjednom je Marijam znala da su njene sumnje osnovane. Shvatila je, s užasom poput zaslepljujućeg udarca u glavu, da ono što gleda nije ništa drugo do udvaranje. Kada je napokon skupila hrabrost, Marijam je otišla u njegovu sobu.

Rašid je zapalio cigaretu i rekao: "Zašto da ne?"

Marijam je odmah znala da je poražena. Napola je očekivala, napola se nadala da ce on sve poricati, glumiti iznenadenje, možda cak i bes zbog njenih slutnji. Tada bi možda bila u prednosti. Možda bi uspela da ga posrami. Ali njegovo mirno priznanje, njegov ravnodušni glas oduzeli su joj svu odlucnost.

"Sedi", rekao je. Ležao je na krevetu, ledima okrenut ka zidu, debele, dugacke noge bile su mu raširene na dušek. "Sedi pre nego što se onesvestiš i razbiješ glavu."

Marijam je osetila da je pala na stolicu na sklapanje pored kreveta.

"Daj mi pepeljaru", rekao je.

Poslušno je to ucinila. Rašidu je sada sigurno bilo šezdeset -mada Marijam, a ni Rašid, nisu znali koliko im je tacno godina. Kosa mu je posedela, ali je bio snažan i grub kao uvek. Očni kapci su mu omlitaveli, kao i koža na vratu, koja je postala izborana i hrapava. Obrazi su mu visili malo niže nego pre. Ujutru bi

bio malcice pogrbljen. Ali je i dalje bio plecat, snažnih grudi, krupnih šaka, velikog trbuha koji je ulazio u sobu pre nego što bi se pojavili ostali delovi njegovog tela. U celini, Marijam je smatrala da je godine podneo mnogo bolje nego ona.

"Moramo da ozakonimo ovo stanje", rekao je sada, s pepeljarom na trbuhu. Usne su mu se vragolasto napucile. "Ljudi ce da pricaju. Ovo deluje necasno da jedna neudata devojka živi ovde. Škodi mom ugledu. I njenom. A i tvom, moram da dodam."

"Osamnaest godina", rekla je Marijam. "A nikada od tebe ništa nisam tražila. Ni jednu jedinu stvar. Sada te molim."

Uvukao je dim, pa ga polako izbacio. "Ne može ona tek tako ovde da ostane, ako to predlažeš. Ne mogu tek tako da je hranim i oblacim i pružam joj krov nad glavom. Nisam ti ja Crveni krst, Marijam."

"Ali ovo?"

"Šta s tim? Šta? Misliš da je premlada? Cetrnaest joj je godina. Nije više dete. Tebi je bilo petnaest, sećaš se? Mene je majka rodila u cetrnaestoj. Sa trinaest se udala."

"Ja... ja to ne želim", rekla je Marijam, otupela od prezira i bespomocnosti.

"Ne donosiš ti tu odluku, nego ja i ona."

"Prestara sam."

"Ona je premlada, ti si prestara. Gluposti."

Jesam prestara. Prestara da mi to uradiš", rekla je Marijam i tako cvrsto stegnula pesnicama haljinu da su joj se ruke tresle. "Da me ti, posle svih ovih godina, pretvoriš u ambag."

"Nemoj da dramiš. To je cesta stvar, i ti to dobro znaš. Neki moji prijatelji imaju po dve, tri, cetiri žene. Tvoj otac je imao tri. Sem toga, ono što ja radim sada, vecina muškaraca uradila bi odavno. Znaš da je istina."

"Necu ti dozvoliti."

Na to se Rašid tužno osmehnuo.

"Postoji i druga mogucnost", rekao je, cešuci taban žuljevi-tom petom drugog stopala. "Može da ode. Necu da je sprečavam. Ali pretpostavljam da nece daleko

stici. Bez hrane, bez vode, bez prebijene pare, a meci i rakete lete na sve strane. Šta

misliš, koliko ce dana proci pre nego što je neko zgrabi i siluje ili prekolje i baci u

jarak? Dva ili tri?"

Nakašljao se i popravio jastuk iza leda.

"Napolju na drumovima nema milosti, Marijam, veruj mi. Psi tragaci i razbojnici na

svakom koraku. Ne bih se kladio na nju, nikako. A opet. Recimo da nekim cudom

ipak stigne do Pešavara. Šta onda? Imaš li ti predstavu na šta lice ti logori?"

Pogledao ju je kroz stub dima.

"Ljudi žive u kartonskim kutijama. Tuberkuloza, dizenterija, glad, kriminal. I to sve pre zime. Onda dolazi doba promrzli-na. Zapaljenja pluća. Ljudi se pretvaraju u ledenjace. Ti logori postaju ledena groblja."

"Naravno", vragolasto je zavrteo rukom. "Mogla bi da se zgre-je u nekom od mnogih kupleraja u Pešavaru. Cujem da im posao cveta. Lepotica kao što je ona vredece pravo bogatstvo, zar ne?"

Stavio je pepeljaru na noćni stolic i prebacio noge preko ivice kreveta.

"Slušaj", rekao je, sada zvućeci pomirljivije, kao što pobednici mogu sebi da dopuste. "Znao sam da ovo nećeš lepo primiti. Stvarno te ne krivim. Ali tako je najbolje. Videćeš. Posmatraj to na sledeći način, Marijam. Ja tebi dajem pomoć u kuci, a njoj utocište. Dom i muža. U ova vremena ženi je potreban muž. Zar nisi primetila silne udovice kako spavaju po ulicama? One bi sve dale za ovakvu priliku. Zapravo... pa, zapravo bih rekao da je to od mene čisto milosrde."

Osmehnuo se.

"Kako ja to vidim, zaslužio sam orden."

Kasnije, u mraku, Marijam je rekla devojci. Devojka je dugo ćutala. "Hoće da ćuje odgovor već sutra ujutru", rekla je Marijam. "Neka ga ćuje sada", rekla je devojka. "Moj odgovor je da."

30.

Lejla Lejla je sutradan ostala u krevetu. Ležala je pod ćebetom ujutru kada je Rašid provirio i rekao da ide do berberina. I dalje je ležala u krevetu kada se vratio kuci kasno po podne, kada joj je pokazao svoju novu frizuru, svoje novo polovno odelo, plavo s tankim prugama, i burmu koju joj je kupio. Rašid je seo na krevet pored nje, veoma znaćajno i polako razvezao traku, otvorio kutiju i nežno izvadio prsten. Usput joj je objasnio da je zamenio staru Marijaminu burmu za ovu.

"Nju nije briga. Veruj mi. Neće to čak ni da primeti."

Lejla se pomerila na dalji kraj kreveta. Ćula je Marijam u prizemlju, siktanje njene pegle.

"Ionako je nikada nije nosila", rekao je Rašid.

"Necu je", rekla je Lejla slabašno. "Ne ovako. Moraš da je vratiš."

"Da je vratim?" Preko lica mu je preleteo nestrpljiv izraz, pa nestao. Osmehnuo se. "Morao sam i da poprilićno doplatim. Ovo je bolji prsten, dvadesetdvokaratno zlato. Probaj kako je težak. Hajde, probaj. Nećeš?" Zatvorio je kutijicu. " A ćveće? To bi bilo lepo. Voliš ćveće? Imaš neko

omiljeno? Bele rade, lale, ljiljane? Neceš cvece? Odlicno! Ni ja ne vidim cemu cvece. Samo sam mislio... Dakle, znam jednog krojaca ovde u Demazangu. Mislio sam da te sutra odvedem kod njega, da ti uzme meru za pravu haljinu." Lejla je odmahнула glavom. Rašid je digao obrve.

"Radije bih...", zaustila je Lejla.

On joj je stavio ruku na vrat. Lejla je morala da se namršti i trgne. Njegov dodir bio je kao da oblaci bockav, mokri, vuneni džemper bez potkošulje.

"Da?"

"Radije bih da to što pre obavimo."

Rašidova usta su se otvorila, pa se raširila u žutom, zubatom osmehu. "Jedva cekaš, a?", rekao je.

Pre posete Abdula Šarifa, Lejla je bila odlucila da krene za Pakistan. Cak i pošto je Abdul Šarif došao, sa svojim znojnim celom, maramicom i sulfamidima, mislila je Lejla sada, možda bi ipak otišla. Nekuda daleko odavde. Daleko od ovog grada gde je svaki ulicni ugao zamka, gde svaka ulicica skriva avet koja skace na nju kao davo iz kutije. Možda bi rizikovala. Medutim, iznenada, odlazak više nije bio moguć.

Zbog tog svakodnevnog povracanja. Nove punoce njenih grudi. I svesti da joj je nekako, usred tog meteža, izostala mesecnica.

Lejla je zamislila sebe u izbeglickom logoru, na golom polju s hiljadama komada najlona rastegnutih na motkama, koji se njišu na hladnom, oštrom vetru. Ispod jednog takvog šatora videla je svoje dete, Tarikovo dete, upalih slepocnica, mlitave vilice, pomodrelog lica. Zamislila je kako njegovo sicušno telo peru neki tudini, uvijaju ga u mrki pokrov, spuštaju u rupu iskopanu u vetrom šibanoj zemlji, pod razocaranim pogledima lešinara. Kako je sada mogla da pobegne?

Lejla je sastavila sumorni spisak ljudi u svom životu. Ahmed i Nur, mrtvi. Hasina, otišla. Giti, mrtva. Mami, mrtva. Babi, mrtav. Sada Tarik... Ipak, nekim cudom, nešto od njenog starog života je opstalo, njena poslednja veza sa osobom koja je nekada bila, pre nego što je postala tako potpuno i konacno sama. Deo Tarika, i dalje živ, u njoj, nicu mu male ruke, rastu mu providne šake s opnicama između prstiju.

Kako bi mogla da ugrozi ono jedino što joj je ostalo od njega, od njenog starog života? Odluku je donela brzo. Prošlo je šest nedelja od onog dana s Tarikom. Prode li još malo, Rašid ce poceti da sumnja. Znala je da je to što cini necasno. Necasno, neiskreno i sramotno. I cudovišno nepravedno prema Marijam. Ipak, mada dete u njoj nije bilo vece od dudinjice, Lejla je vec shvatala šta sve majka mora da žrtvuje. Vrlina je tek prva u nizu. Stavila je šaku na stomak. Sklopila oci.

Lejla ce od neveselog obreda pamtiti samo odlomke. Belicaste pruge Rašidovog odela. Oštar miris njegovog spreja za kosu. Malu posekotinu od brijanja iznad njegove Adamove jabucice. Grube vrhove njegovih prstiju požutelih od duvana kada joj je stavio prsten. Olovku. Kako nije radila. Potragu za novom olovkom. Ugovor. Potpise, njegov samouveren, njen drhtav. Molitve. Kako je u ogledalu primetila da je Rašid potkresao obrve. I negde u prostoriji Marijam, kako posmatra. Vazduh težak od njenog neodobravanja. Lejla nije mogla da se natera da susretne njen pogled.

Dok je te noci ležala pod njegovim hladnim caršavima, gledala ga je kako navlaci zavese. Drhtala je i pre nego što su njegovi prsti otkopcali dugmad

košulje, cimnuli uckur njenih pantalona. Bio je uzbuđen. Prsti su mu beskrajno dugo šepRTLjali s njegovom košuljom, s predicom kaiša. Lejla je dobro videla Rašidove mlitave grudi, ispupcen pupak, malu plavu venu u njegovom središtu, guste sede malje na grudima, ramenima i mišicama. Osecala je kako njegove oci gamižu po citavom njenom telu.

"Pomozi mi bože, mislim da te volim", rekao je.

Kroz cvokotave zube ga je zamolila da ugasi svetlo.

Kasnije, kada je bila sigurna da je zaspao, Lejla je tiho dohvatila nož koji je ranije sakrila ispod dušeka. Ubola se u kažiprst. Onda je digla cebe i pustila da prst krvari po caršavu na kome su zajedno ležali.

31.

Marijam

Preko dana, devojka je bila tek škripa opruga u krevetu, tihi zvuk koraka na spratu. Bila je voda što pljuska u kupatilu, kašičica koja zvecku u caši gore u spavacoj sobi. Povremeno bi je ugledala: široka haljina bi minula uglom Marijaminog vidokruga, brzo se popela, ruke prekrštene preko grudi, sandale koje pljeskaju pete. Medutim, bilo je neizbežno da nalecu jedna na drugu. Marijam se mimoilazila s devojkom na stepenicama, u uzanom hodniku, u kuhinji ili pored vrata dok je ulazila iz dvorišta. Kada bi se tako srele, prostor između njih ispunila bi neprijatna napetost. Devojka bi pokupila suknju i promucala rec ili dve izvinjenja dok je žurila da prode, Marijam bi je pogledala krajickom oka i videla da je ova pocrvenela. Ponekad je oseca-la Rašidov miris na njoj. Osecala je na devojcinjoj koži miris njegovog znoja, njegov duvan, njegove prohteve. Seks je, hvala Bogu, sada bio završeno poglavlje u njenom životu. Vec je neko vreme bilo tako, i sada je i sama pomisao na mucno ležanje pod Rašidom bila dovoljna da Marijam pozli. Nocu, medutim, taj pažljivi ples izbegavanja nije bio moguc. Rašid je rekao da su sada porodica. Uporno je to tvrdio, a porodice moraju zajedno da jedu, govorio je.

"Šta je ovo?" rekao je dok su mu prsti kidali meso sa kostiju -glumatanje s kašikom i viljuškom zaboravljeno je nedelju dana pošto se oženio devojkom.

"Jesam li se ja to oženio sa dva kipa? Hajde, Marijam, gap bezan, reci joj nešto. Zar ne umeš da se ponašaš?"

Sisajuci srž iz kosti, rekao je devojci: "Ali ni ti ne smeš da je kriviš. Ona je tiha po prirodi. Što je pravi blagoslov, jer ko nema šta da kaže, onda mu je bolje da bude škrt na recima. Mi smo gradski ljudi, ti i ja, ali ona je dehati. Seljancica.

Ma cak ni seljancica. Ne. Odrasla je u kolbi od naboja, pored jednog sela.

Tamo ju je otac smestio. Jesi li joj rekla, Marijam, jesi li joj rekla da si aramft Jeste, jeste. Ali ima ona i svojih vrlina, kada se sve uzme u obzir. Videceš i sama, Lejla-džan. Kao prvo jaka je, vredna i nije umišljena. Ovako cu to da srocim: da je automobil, bila bi volga."

Marijam je sada bila tridesettrogodišnja žena, ali je ta rec, arami, i dalje umela da zapece. Kada bi je cula, i dalje se osecala kao bubašvaba, kao gamad.

Prisetila se Nane, kako je vuca za ruke. Trapava mala arami. To mi je nagrada za sve što sam zbog tebe pretrpela. Da mi slomiš jedino što mi je ostalo od majke, trapava mala arami.

"Ti", rekao je Rašid devojci, "ti si, s druge strane, mercedes. Novi novcijati, prvoklasni blistavi mercedes. Vah, vah! Ali! Ali!" Digao je masni kažiprst.

"Prema mercedesu covek mora da bude... posebno pažljiv. U znak poštovanja prema njegovoj lepoti i kvalitetu izrade, shvatate.

O, sigurno mislite da sam ja ludi divana zbog ovih prica o automobilima. Ne kažem ja da ste vi automobili. Samo dokazujem tvrdnju."

Za ono što je sledilo, Rašid je spustio nazad na tanjir lopticu od pirinca koju je napravio.

Ruke su mu dokono visile iznad rucka dok je gledao dole s trezvenim, zamišljenim izrazom lica.

"O mrtvima se ne sme govoriti ružno, posebno o šehidima. I ja ne želim nikoga da vredam ovim što cu reci, ali hocu da znaš da imam izvesne... ograde... prema nacinu na koji su te roditelji -Alah im oprostio i podario im mesto u raj-u -pa, recimo, prema njihovoj popustljivosti prema tebi. Izvini."

Ledeni pogled pun mržnje koji je devojkica na te reci uputila Rašidu nije promakao Marijam, ali je on gledao dole i nije ga primetio.

"Svejedno. Stvar je u tome da sam ti ja sada muž i da je moja dužnost ne samo da štitim tvoju cast vec i naš, da, naš nang i namus. To je breme muža. Pusti mene da o tome brinem. Molim te. A što se tebe tice, ti si kraljica, malika, i ova kuca je tvoj dvorac. Šta god treba da se uradi, samo reci Marijam i ona ce to da ti obavi. Je U tako, Marijam? A ako nešto poželiš, ja cu to da ti donesem. Vidiš, takav sam ti ja muž. Za uzvrat tražim samo nešto veoma prosto. Tražim da ne izlaziš iz ove kuce bez mog društva. To je sve. Prosto, a? Ako nisam tu a nešto ti hitno treba, mislim, neophodno ti treba i ne možeš da me sacekaš, onda ceš poslati Marijam i ona ce otici da ti to donese. Sigurno primecuješ dvostruke aršine. Pa, volga i mercedes ne voze se isto. To bi bilo glupo, je l' tako? O, takode zahtevam da, kada smo zajedno napolju, nosiš burku. Naravno, zarad sopstvene zaštite. Tako je najbolje. U gradu danas ima toliko pohotnih muškaraca. Imaju pogane namere, jedva cekaju da osramote cak i jednu udatu ženu. Eto. To je sve."

Nakašljao se.

"Treba da dodam da ce Marijam biti moje oci i uši dok nisam kod kuce." Tu je uputio Marijam kratak pogled koji je bio oštar kao udarac cizmom u glavu.

"Nije da sam nepoverljiv. Naprotiv. Iskreno, deluješ mi veoma mudro za svoje godine. Ali ipak si ti mlada žena, Lejla-džan, dohtar e džavan, a mlada žena može da nacini poneki pogrešan korak. Može biti spremna na vragolije. Elem, Marijam je za to odgovorna. A ako se nešto desi. Mleo je dalje bez kraja i konca. Marijam je sedela i gledala devojkicu krajickom oka, dok su Rašidovi zahtevi i stavovi sipali po njima kao rakete po Kabulu.

Jednog dana Marijam je bila u dnevnoj sobi i slagala Rašidove košulje koje je pokupila sa žice u dvorištu. Nije znala koliko je dugo devojkica vec tu stajala, ali kada je uzela jednu košulju i okrenula se, zatekla ju je kako stoji na vratima, obema rukama držeci cašu caja.

"Nisam htela da te prepadnem", rekla je devojkica. "Izvini."

Marijam ju je samo pogledala.

Sunce je padalo na devojkicino lice, na njene krupne zelene oci i cisto celo, na njene

visoke jagodice i privlacne, guste obrve koje nisu nimalo licile na Marijamine, tanke i

bezlicne. Njena žuta kosa, jutros nepocešljana, bila je razdeljena po sredini.

Marijam je po ukocenosti sa kojom je devojka stezala cašu, po zategnutim ramenima, videla da je ova uznemirena. Zamislila ju je kako sedi na krevetu, prikuplja hrabrost. "Lišce žuti", rekla je devojka srdacno. "Jesi li videla? Jesen je moje omiljeno doba. Volim njen miris, kada ljudi pale lišce u baštama. Moja majka, ona je najviše volela prolece. Poznavala si moju majku?"

"Ne baš."

Devojka je stavila šaku iza uha. "Molim?" Marijam je glasnije rekla: "Rekla sam ne. Nisam poznavala tvoju majku." "Oh."

"Nešto hoćeš?"

"Marijam-džan. Hocu da... O onome što je sinoc rekao..." "Da, nameravala sam da o tome porazgovaramo", prekinula ju je Marijam.

"Da, molim te", rekla je devojka spremno, gotovo željno. Zakoracila je unapred.

Delovala je kao da joj je laknulo. Napolju je cvrkutala vuga. Neko je vukao kolica; Marijam je cula škripanje osovina, cupkanje i tandrkanje gvozdenih tockova. Cula se i pucjava, ne tako daleko, prvo jedan hitac, pa onda tri, i onda nijedan više.

"Necu ti biti sluškinja", rekla je Marijam. "Necu."

Devojka je ustuknula. "Ne. Naravno da nećeš!"

"Možeš ti biti malika iz dvorca, a ja dehati, ali mi nećeš ti naredivati. Možeš da mu se žališ i on može da me zakolje, ali necu. Cuješ li me? Necu ti biti sluškinja."

"Ne! Nisam ni očekivala..."

"A ako misliš da ćeš me se otarasiti pomocu svoje lepote, grešiš. Ja sam ovde bila prva. I nećeš me izbaciti. Necu dozvoliti da me ti izbaciš."

"To i ne želim", rekla je devojka slabašno.

"A vidim i da su ti rane sada zacelile. Zato pocni da obavljaš svoj deo posla u kuci."

Devojka je žustro zaklimala glavom. Malo caja joj se prosulo, ali to nije primetila. "Da, to je drugi razlog zašto sam sišla, da ti zahvalim što si se brinula o meni..."

"Pa, da sam znala, ne bih to ucinila", breknula se Marijam. "Ne bih te hranila, prala i negovala da sam znala da ćeš mi posle ukrasti muža."

"Ukrasti..."

"Ja cu i dalje kuvati i prati sude. Ti ćeš prati veš i cistiti. Za ostalo cemo se smenjivati. I još nešto. Tvoje društvo mi ne treba. Ne želim ga. Hocu samo da budem sama. Ostaviceš me na miru, i ja cu ti uzvratiti istom merom. Tako ce da bude. To su pravila." Kada je zacutala, srce joj je tuklo, a usta su joj bila suva. Marijam nikada ranije nije tako govorila, nikada ranije nije tako silovito iskazala svoju volju. Trebalo je da bude uzbudljivo, ali devojczine oci su zasuzile, lice joj se rastužilo, i ono malo zadovoljstva koje je Marijam osetila zbog tog izliva delovalo je bedno i nekako nepošteno. Pružila je devojci košulje.

"Stavi ih u almari, ne u ormar. Voli da bele budu na najvišoj polici, a ostale na srednjoj, s carapama."

Devojka je spustila cašu na pod i pružila ruke da uzme košulje, s dlanovima nagore. "Žao mi je zbog svega ovoga", progrcala je.

"I treba", rekla je Marijam. "I treba da ti je žao."

Lejla

Lejla se prisetila jednog davnog skupa u njihovoj kuci, kada se mami osecala dobro. Žene su sedele u dvorištu, jele sveže dudinje koje je Vadžma ubrala s drveta u njihovoj bašti. Socne dudinje bile su ružicastobeke, s ponekom tamnoljubicastom kao popucali kapilari na Vadžminom nosu.

"Cule ste kako mu je sin stradao", bila je rekla Vadžma, žustro ubacujući novu šaku dudinja u svoja usukana usta.

"Udavio se, je li tako?", upitala je Nila, Gitina majka. "Na jezeru Garga, beše?"

"Ali jeste li znale, jeste li znale da je taj Rašid...?" Vadžma je digla prst, naglašeno klimala glavom i žvakala, terajući ih da cekaju da proguta. "Jeste li znale da je on tada pio šarab, da je tog dana bio trešten pijan? Živa istina.

Trešten pijan, ljudi mi rekli. I to usred bela dana. U podne se onesvestio na ležaljci. Mogao je podnevni top da mu pukne pored uva, ne bi ni trepnuo."

Lejla se prisetila kako je Vadžma pokrila usta rukom, podri-gnula, kako joj je jezik istraživao između nekoliko preostalih zuba.

"Ostalo možete same da zamislite. Decak je neopaženo ušao u vodu. Primetili su ga tek mnogo kasnije, kako pluta potrbuške. Ljudi su potrcali da mu pomognu, polovina je pokušavala da probudi decaka, druga polovina oca. Neko se nagnuo nad decaka, uradio... ono sa ustima na usta, što valjda pomaže.

Badava. Svima je odmah bilo jasno. Nije mu bilo spasa."

Lejla se prisetila kako je Vadžma digla prst i kako joj je glas pobožno zadrhtao.

"Zato sveti Kur'an zabranjuje šarah. Zato što uvek trezni placaju grehe pijanih. Nego šta."

Ta se prica motala po Lejlinim mislima kada je saopštila Rašidu vesti za bebu, kada je on skocio na bicikl, odvezao se u džamiju da se pomoli za decaka. Te noci, tokom citavog obroka, Lejla je gledala kako Marijam gurka komadic mesa po tanjiru. Lejla je bila prisutna kada je Rašid saopštio Marijam vesti, visokim, dramaticnim glasom -Lejla nikada ranije nije videla takvu veselu surovost.

Marijamine trepavice su zadrhtale kada je cula. Lice joj je oblilo rumenilo.

Sedela je mračna i odsutna.

Kasnije, Rašid je otišao na sprat da sluša radio, a Lejla je pomagala Marijam da raščisti sofru.

"Ne mogu da zamislim šta si sada", rekla je Marijam, tresuci zrna pirinca i mrvice hleba. "Ako si pre bila mercedes."

Lejla je pokušala s malo vedrijim pristupom. "Voz? Možda veliki džambo džet avion?"

Marijam se ispravila. "Nadam se da ne misliš da će ti to biti opravdanje da ne radiš po kuci." Lejla je zinula, pa se predomislila. Podsetila se da je Marijam potpuno nedužna u celoj ovoj stvari. Marijam i beba. Kasnije, u krevetu, Lejla je briznula u plac. Šta je bilo, pitao je Rašid dižuci joj bradu. Jesi li bolesna? Je li beba, da nešto nije kako ne treba s bebom? Ne? Da je možda Marijam nekinji?

"U tome je stvar, je li tako?"

"Nije.

"Valahi-bilahi, idem dole da je naucim pameti. Šta ona zamišlja ko je, ta arami, da prema tebi postupa. "Ne!"

Vec je bio ustao i morala je da ga zgrabi za ruku, da ga povuce dole. "Nemoj! Ne! Ona je pristojna prema meni. Treba mi samo tren, to je sve. Bicu dobro."

Seo je pored nje, gladeci je po vratu, šapucuci. Ruka mu se sporo spustila na njena leđa, pa ponovo krenula gore. Nagnuo se, otkrio joj svoje zbijene zube. "Da vidimo onda", zapreo je, "mogu li ja da pomognem da ti bude bolje." Prvo je drveće -ono koje nije posećeno za ogrev -odbacilo svoje šareno žuto i bakarno lišće. Onda su naišli vetrovi, hladni i oštri, da šibaju gradom. Otrgli su poslednje listove, tako da su stabla izgledala avetinjski naspram prigušenih smeđih nijansi brda. Prvi sneg te zime bio je slabašan, pahuljice su se topile čim bi dodirnule tlo. Onda su se ulice zamrznule, a sneg nakupio po krovovima i gotovo do mrazom okovanih prozora. Sa snegom su došli i zmajevi, nekada vladari kabulskog zimskog neba, sada strašljivi uljezi na nebu kojim vladaju rakete i mlažnjaci. Rašid je donosio kuci vesti o ratu i Lejlu su zbunjivali savezi koje je Rašid pokušavao da joj rastumaci. Sajaf se tuče protiv Hazara, rekao je. Hazare se tuku protiv Masuda.

"A on se, naravno, tuče protiv Hekmatjara, koji ima podršku Pakistana. Smrtni neprijatelji, njih dvojica, Masud i Hekmatjar. Sajaf, on se približava Masudu. A Hekmatjar zasada podržava Hazare."

Što se nepredvidljivog uzbeckog vođe Dostuma tice, Rašid je rekao da niko ne zna kojoj će se on strani prikloniti. Dostum se u osamdesetima zajedno s mudžahedinima borio protiv Sovjeta, ali je onda prebegao i pridružio se Nadžibulahovom komunističkom režimu pošto su Sovjeti otišli. Čak je i orden zaradio, od Nadžibulaha lično, pre nego što je ponovo promenio stranu i vratio se mudžahedinima. Zasada, rekao je Rašid, Dostum podržava Masuda.

U Kabulu, posebno u zapadnom Kabulu, besneli su požari i crn dim se gusto dizao iznad snegom pokrivenih zgrada. Ambasade su se zatvorile. Škole su propale.

U bolničkim cekaonicama, rekao je Rašid, ranjenici su krvarili na smrt. U operacionim salama ruke i noge su se odsecale bez anestezije.

"Ali ne brini", rekao je. "Ti si sa mnom bezbedna, moj cvete, moj dule. Samo nek neko proba da te povredi, džigericu ću mu išcupati, pa ga naterati da je pojede."

Te zime, kuda god da se Lejla okrenula, zidovi su joj zatvarali put. S težnjom je razmišljala o širom otvorenom nebu svog de-tinjstva, o danima kada je išla na turnire u buzkašiju s babijem i u kupovinu na Mandaj sa mami, o danima slobodnog jurcanja po ulicama i ogovaranja decaka sa Giti i Hasinom. Njene dane sedenja s Tarikom, na postelji od deteline na obali nekog potoka, razmenjivanju zagonetaka i slatkiša, gledanja zalazaka sunca. Međutim, razmišljanje o Tariku bilo je opasno, jer ne bi stigla da se zaustavi, i videla bi ga kako leži na krevetu, daleko od doma, s cevima koje su mu vire iz spaljene kože kao igle za pletivo iz klupka. Poput bljuvotine koja joj je pekla grlo tih dana, u Lejlinim grudima narastala je duboka bol od koje se oduzimala. Kolena bi joj klecnula. Morala je za nešto da se pridrži.

Lejla je tu zimu devedeset druge provela cisteci kucu, ribajući zidove boje bundeve u spavacoj sobi koju je delila s Rašidom, peruci odecu napolju u velikom bakarnom lagaanu. Ponekad bi videla samu sebe, kao da lebdi iznad sopstvenog tela, videla bi se kako čuci pored ruba lagaana, rukava zavrnutih do lakata, ružičastih ruku koje cede sapunjavu vodu iz neke Rašidove potkošulje. Tada se osećala izgubljeno, nošena nasumičnim strujama, kao brodolomnik koji na vidiku nema obalu, već samo beskrajnu pucinu. Kada je bilo prehladno da ide napolje, Lejla se motala po kuci. Hodala je i vukla

noktom po zidovima, niz hodnik, onda nazad, stepenicama na sprat, neumivenog lica, nečešljane kose. Hodala je sve dok ne naleti na Marijam, koja bi joj uputila neve-seo pogled i vratila se kidanju peteljki s paprika i odsecanju masnoce s mesa. Pogubna tišina ispunila bi sobu i Lejla je gotovo videla nemo neprijateljstvo kako isijava iz Marijam, poput talasa vreline što se dižu sa asfalta. Povukla bi se u svoju sobu, sela na krevet, i gledala sneg kako pada. Rašid ju je jednog dana poveo u svoju obucarsku radnju.

Kada su zajedno izašli, on je hodao pored nje, jednom rukom je stežuci za lakat. Za Lejlu se izlazak na ulicu sveo na pažljivo izbegavanje povreda. Oci su joj se još privikavale na ograniceno, premreženo vidno polje burke, noge su joj se još saplitala

o njene skute. Hodala je u vecitom strahu od saplitanja i padanja, od loma noge ako zakoraci u neku rupu. Ipak, nalazila je koliku-toliku utehu u anonimnosti koju je burka pružala. Tako je stari poznanici nece prepoznati ako na njih naleti. Nece morati da gleda iznenadenje u njihovim ocima, sažaljenje ili pakosnu radost zbog toga koliko je nisko pala, kako su skršena njena velika nadanja. Rašidova radnja bila je veca i osvetljenija nego što je Lejla zamišljala. Poseo ju je za svoj radni sto, pretrpan starim donovima i ostacima kože. Pokazao joj je svoje cekice, pokazao kako radi tocak sa brusnim papirom, a glas mu je ponosito odzvanjao.

Opipao joj je stomak, ne preko košulje vec ispod nje, prstima hladnim i grubim poput kore drveta na njenoj rastegnutoj koži. Lejla se prisetila Tarikovih ruku, mekanih ali snažnih, vijugavih, punih vena na nadlanicama, koje su joj uvek delovale tako privlacno muški.

"Kako brzo rasteš", rekao je Rašid. "Bice velik decak. Sin ce mi biti pahlavan! Isto kao otac."

Lejla je spustila košulju. Obuzimao ju je strah kada bi on tako pricao.

"Kako ti ide s Marijam?"

Rekla je da je sve u redu. "Dobro. Dobro."

Nije mu rekla da su se prvi put istinski posvadale. To se desilo pre nekoliko dana.

Lejla je otišla u kuhinju i zatekla Marijam kako silovito otvara i zatvara fioke.

Tražila je, kazala je, dugacku varjacu za mešanje pirinca.

"Gde si je stavila?" upitala je, naglo se okrenuvši da pogleda Lejlu.

"Ja?", rekla je Lejla. "Nisam je ja uzela. Ja jedva da ovamo ulazim."

"To sam primetila."

"Je l' me to optužuješ? Ti si tako htela, secaš se, rekla si da ceš ti kuvati. Ali ako hoceš da se zamenimo..."

"Znaci, kažeš da su joj izrasle noge, pa je sama izašla. Tapa tapa tapa tap. To se desilo, dege?"

"Samo kažem", zapocela je Lejla, pokušavajući da se obuzda. Obicno je uspevala da snagom volje prede preko Marijaminog izrugivanja i optužbi. Ali tog dana noge su joj bile natekle, glava ju je bolela, a gorušica žestoko mucila.

"Samo kažem da si je možda ti negde zaturila."

"Zaturila?" Marijam je otvorila jednu fioku. Unutra su zazve-cali kutlace i noževi. "Koliko dugo ti živiš ovde, nekoliko meseci? Ja sam u ovoj kuci proživela devetnaest godina, dohtar-džo. Tu varjacu sam držala u ovoj fioci

dok si ti još u pelene srala."

"Pa ipak", rekla je Lejla, sada na ivici živaca, stegnutih zuba, "moguće je da si je negde stavila pa zaboravila."

"A moguće je i da si je ti negde sakrila da bi me jedila."

"Ti si jadna, nesrećna žena", rekla je Lejla. Marijam se trgnula, pa se pribrala i skupila usne. "A ti si kurva. Kurva i dozd. Kurva i lopuža, eto šta si!"

Onda su vikale. Zamahivale šerpama, mada ih nisu i bacale. Nazivale su jedna drugu ružnim imenima, imenima od kojih je Lejla sada crvenela. Od tada nisu progovarale. Lejla je još bila preneražena zbog toga koliko je brzo izgubila živce, ali zapravo joj se to pomalo i dopadalo, dopadao joj se osećaj kada je urlala na Marijam, psovala, što ima metu na kojoj može da iskali sav svoj zapreteni bes, svoj bol. Lejla se pitala da isto možda ne važi i za Marijam. Kasnije, otrcala je na sprat i bacila se na Rašidov krevet. Marijam je u prizemlju još urlala: "Crkla dabogda! Crkla dabogda!" Lejla je ležala na krevetu, stenjući u jastuk, a roditelji su joj odjednom tako stravično nedostajali, kao što nisu još od onih užasnih dana odmah posle udarca rakete. Ležala je tako i stezala caršave, sve dok joj, iznenada, nije stao dah. Pridigla se, a ruke su joj poletele ka stomaku. Beba se prvi put pomerila.

33.

Marijam

Rano jednog jutra sledećeg proleća, devedeset treće, Marijam je stajala pored prozora u dnevnoj sobi i gledala kako Rašid prati devojkicu iz kuće. Devojkica se teturala, presamicena, jednom rukom zaštitnički držeći napeti bubanj svog stomaka, čiji se oblik nazirao kroz burku. Rašid, nervozan i preterano pažljiv, držao ju je za lakat, usmeravao je preko dvorišta kao saobraćajac. Dao joj je znak da tu sačeka, otrcao do kapije, pa joj mahnuo, jednom rukom pridržavajući otvorenu kapiju. Kada je stigla do njega, uzeo ju je za ruku, pomogao da prođe. Marijam ga je gotovo cula kako kaže: "Paži kuda staješ, cvetu moj, dule moj." Vratili su rano sledeće večeri. Marijam je videla Rašida kako ulazi prvi. Prerano je pustio kapiju i ona zamalo nije udarila devojkicu u lice. Prešao je dvorište u nekoliko hitrih koraka.

Marijam je primetila senku na njegovom licu, tamu ispod one koju je širilo bakarno svetlo sutona. U kući je skinuo kaput, bacio ga na sofu. Prošao je pored Marijam i grubim glasom rekao: "Gladan sam. Spremi večeru."

Otvorila su se vrata kuće. Marijam je iz hodnika videla devojkicu kako drži zamotuljak u narudžbi. Jedna noga joj je bila napolju, druga unutra, pridržavala je njom vrata da se ne zalupe. Bila je pogrbljena i stenjala je, pokušavajući da dohvati papirnu kesu sa svojim stvarima, koju je spustila da bi otvorila vrata. Lice joj se iskrivilo od napora. Digla je pogled i videla Marijam. Marijam se okrenula i ušla u kuhinju da podgreje Rašidu večeru.

"Kao da mi neko nabija šrafciğer u uvo", rekao je Rašid trljajući oci. Stajao je na Marijaminim vratima, natečenih ociju, odeven samo u tumban svezan velikim cvorom. Seda kosa mu je bila raščupana, štrcala je na sve strane. "Ova dreka. Ne mogu da je podnesem."

Devojkica je u prizemlju nosala bebu u narudžbi, pokušavajući da je uspava pesmom.

"Nisam pošteno spavao već dva meseca", rekao je Rašid. "A soba smrdi kao kanalizacija. Na sve strane usrane krpe. Baš sam sinoc na jednu nagazio."

Marijam se u sebi osmehnula od pakosnog zadovoljstva.

"Vodi je napolje!" viknuo je Rašid preko ramena. "Zar ne možeš da je vodiš napolje?"

Pevanje je nakratko stalo. "Zaradice upalu pluća!"

"Leto je!"

"Molim?"

Rašid je zaškrgutao zubima pa glasnije viknuo: "Rekao sam da je napolju toplo!" "Ne vodim je napolje!" Pevanje se nastavilo.

"Ponekad, kunem se da mi ponekad dode da stavim to stvorenje u kutiju i pustim ga niz reku. Kao malog Musu."

Marijam ga nikada nije cula da svoju kćerku zove po imenu koje joj je devojka nadenula, Aziza, voljena. Uvek je bila beba, ili kad je stvarno bio razdražen, ono stvorenje. Marijam ih je nekih noci cula kako se svadaju. Prišunjala bi se njihovim vratima na vrhovima prstiju, slušala ga kako se žali zbog bebe, uvek zbog bebe, zbog neprekidnog plakanja, smrada, igracaka o koje se saplitaio, zbog toga što je beba preo-tela svu Lejlinu pažnju svojim neprekidnim zahtevima da bude nahranjena, presvucena, podrignuta, šetana, mažena. Devojka ga je, za uzvrat, grdila što puši u sobi, što ne pušta bebi da spava s njima. Bilo je i drugih rasprava, vodenih tišim glasovima. "Doktor je rekao šest nedelja."

"Još ne, Rašide. Ne. Puštaj. Hajde. Nemoj to da radiš." "Prošla su dva meseca."

"Psst. Hajde. Probudiceš bebu." Onda oštrije: "Hoš sodi? Jesi li sada srećan?"

Marijam bi se odšunjala u svoju sobu. "Zar ne možeš ti nekako da pomogneš?" pitao ju je Rašid sada. "Sigurno možeš nešto da uradiš."

"Šta ja znam o bebama?" upitala je Marijam.

"Rašide! Donesi mi flašicu. Na almariju je. Nece da sisa, ponovo moram s flašicom."

Bebino urlanje dizalo se i spuštalo kao satara po mesu. Rašid je sklopio oci.

"To

stvorenje je mudžahedinski poglavica. Hekmatjar. Kažem ti, Lejla je rodila Gulbudina

Hek-matjara."

Marijam je posmatrala kako devojcini dani postaju zaokupljeni ciklusima hranjenja,

šetanja, ljuljanja, uspavlivanja. Čak i dok je beba dremala, bilo je prljavih pelena

koje valja ocistiti i ostaviti da se natapaju u kofi sa sredstvom za dezinfekciju koje je

Rašid morao da joj kupi. Bilo je nokata koji moraju da se skrate šmirgl papirom,

štramplica i pižama da se operu i okace. Ta odeca, kao i sve ostalo u vezi s bebom,

postali su predmeti spora. "Šta joj ne valja?" pitao je Rašid. "To je odeca za decaka.

Za baca."

"Misliš da ona zna razliku? Skupo sam platio tu odecu. I još nešto, ne sviđa mi se taj

tvoj ton. Smatraj da sam te upozorio."

Svake nedelje, bez greške, devojka je na vatri zagrevala crni metalni mangel, ubacivala malo semenja divlje rutvice i terala expandi dim u bebinom pravcu, da odagna uroke. Marijam je iscrpljivalo da gleda devojcino nespretno oduševljenje - i morala je da prizna, makar krišom, određeno divljenje. Divila se kako devojcine oci sijaju od obožavanja, čak i ujutro dok joj je lice bilo nateceno, a ten žut od celonocnog uspavlivanja bebe. Devojkicu bi obuzeli napadi smeha kada bi beba pustila vetar. Opcinjavale su je i najmanje promene na bebi, a za svaki njen postupak tvrdila je da je cudesan.

"Gledaj! Sama hvata flašicu. Kako je samo pametna!"

"Evo sad cu da zovem novinare", rekao je Rašid.

Svake noci je bilo ponosnih predstava. Kada bi devojka zahtevala da on nešto vidi, Rašid bi digao bradu uvis i nestrpljivo, iskosa pogledao niz žilama prošarani kukasti nos.

"Gledaj. Gledaj kako se smeje kada pucnem prstima. Evo. Vidiš? Jesi video?"

Rašid bi zastenjao pa se vratio svom tanjima. Marijam se secala kako ga je nekada opcinjavalo samo devojcino prisustvo. Sve što je govorila nekada mu je bilo po volji, bilo mu je zanimljivo, nagonilo ga da diže pogled s tanjira i s odobravanjem klima glavom. Zacudo, to što devojka više nije bila u milosti trebalo je da prija Marijam, da joj pruži osećaj zadovoljene osvete. Ali nije. Nije. Na sopstveno iznenađenje, Marijam je shvatila da devojkicu sažaljeva. Devojkica je takode za vecerom nizala i svoje bezbrojne brige. Na prvom mestu je bilo zapaljenje pluća, na koje je sumnjala posle svakog kašljanja. Onda i dizenterija, cija se avet dizala posle svake mekše stolice. Svaki osip je bio ili šarlah ili male boginje.

"Ne bi trebalo toliko da se vezuješ", rekao je Rašid jedne noci.

"Šta ti to znaci?"

"Sinoc sam slušao radio. Glas Amerike. Cuo sam jedan zanimljiv podatak. Rekli su da u Avganistanu jedno od cetvoro dece umre pre nego što napuni pet

godina. Tako su rekli. E sad... Šta? Šta? Kuda ćeš? Vracaj se ovamo. Smesta se vracaj ovamo!"

Zapanjeno je pogledao Marijam. "Šta je s njom?"

Te noci Marijam je ležala u krevetu kada je svada ponovo pocela. Bila je vrela, suva letnja noc, tipicna za mesec saratan u Kabulu. Marijam je otvorila prozor, pa ga zatvorila kada nije ušao povetarac koji ce ublažiti jaru, vec samo komarci. Osecala je toplotu kako izbija iz zemlje napolju, kroz žuckaste ispucale daske nužnika u dvorištu, kako se kroz zidove uvlači u njenu sobu. Svada bi obicno zamrla posle nekoliko minuta, ali sada je prošlo pola sata, a ona ne samo što je i dalje trajala vec se pogoršavala. Marijam je sada cula Rašida kako vice. Devojcjin glas, nadjacan njegovim, bio je nesiguran i kreštav. Uskoro je i beba zauralala. Onda je Marijam cula kako im se vrata silovito otvaraju. Ujutru ce naci okrugli otisak kvake na zidu hodnika. Pridigla se kada kada je Rašid ušao u njenu sobu.

Na sebi je imao gace i potkošulju, ispod pazuha požutelu od znoja. Na nogama je imao japanke.

U ruci je držao kaiš, onaj smedi, kožni, koji je kupio za niku s devojkom, i sada ga je obmotavao oko pesnice.

"Ti si kriva. Znam da si ti", zarežao je i krenuo ka njoj.

Marijam je ustala iz kreveta i stala da se povlaci. Ruke su joj se nagonski prekrstile preko grudi, gde ju je cesto prvo udarao.

"O cemu ti to pricaš?" promucala je. "O tome što me odbija. Ti je tome uciš."

Tokom godina, Marijam je naucila da ocvrzne na njegov prezir i prekor, na njegovu porugu i grdnje. Ali ovaj strah, njega nije mogla da obuzda. Tolike su godine prošle, a ona je i dalje drhtala od straha kada je on bio ovakav, iskežen, kada zateže kaiš oko pesnice, kada koža kaiša škripi, kada mu krvave oci iskre. Bio je to strah koze puštene u tigrov kavez, kada tigar prvi put lenjo digne pogled sa šapa i pocne da reži. Sada je i devojka bila u sobi, razrogacenih ociju, izoblicenog lica.

"Trebalo je da znam da ćeš je pokvariti", ispljunuo je Rašid reci na Marijam.

Zamahnuo je kaišem, isprobao ga na svojoj butini. Kopca je glasno zazvecala.

"Prekidaj, bas!", rekla je devojka. "Rašide, ne možeš to da radiš."

"Vracaj se u svoju sobu."

Marijam je ponovo ustuknula.

"Ne! Nemoj to da radiš!"

"Smesta!" Rašid je ponovo digao kaiš i ovog puta je udario Marijam. Onda se desilo nešto neverovatno: devojka se bacila na njega. Uхватила ga je za ruku, obema šakama, i pokušala da je povuce dole, ali je uspela samo da visi sa nje. Ipak je nekako usporila njegovo napredovanje ka Marijam.

"Puštaj!", zaurlao je Rašid.

"Pobedio si. Pobedio si. Nemoj to da radiš. Molim te, Rašide, nemoj da je biješ! Nemoj to da radiš."

Tako su se otimali, devojka je visila i preklinjala, Rašid pokušavao da je otrese, ne odvajajući pogled od Marijam, koja je bila previše zapanjena da bi nešto uradila. Na kraju, Marijam je shvatila da neće biti batina, bar te noci. Isterao je svoje. Ostao je tako još nekoliko trenutaka, dignute ruke, napetih grudi, cela orošenog znojem. Polako je spustio ruku. Devojcina stopala dodirnula su zemlju, ali ga i dalje nije puštala, kao da mu ne veruje. Morao je da cimne ruku da se oslobodi njenog stiska.

"Prozreo sam ja vas", rekao je je prebacivši kaiš preko ramena. "Obe sam vas prozreo. Necete od mene praviti ahmaka, budalu u rodenoj kuci."

Uputio je Marijam poslednji ubilacki pogled i gurnuo devojkicu u leda dok je izlazio. Kada je cula da su se njihova vrata zatvorila, Marijam je ponovo legla u krevet, sakrila glavu ispod jastuka, i cekala da prestane da se tresu. Marijam se te noci tri puta budila.

Prvi put od tutnjave raketa na zapadu, iz pravca Karte-cara. Drugi put kada je beba zaplakala a devojkica uzela da je uspavljuje, kada je cula zveket kašike o flašicu s mlekom. Na kraju, žed ju je naterala da ustane. U prizemlju, dnevna soba je bila mračna sem pruge mesecine koja je lila kroz prozor. Marijam je cula zujanje muve, nazirala je obris furune u uglu, njen sulundar kako štrci naviše, pa onda naglo skrece ispod tavanice. Na putu ka kuhinji, Marijam se zamalo nije o nešto saplela. Pored stopala je videla nekakav oblik. Pošto su joj se oci prilagodile, razabrala je devojkicu i njenu bebu kako leže na podu.

Devojkica je spavala na boku, hrkala. Beba je bila budna. Marijam je upalila petrolejku na stolu i cucnula. Na tom svetlu, prvi put je zaista, izbliza videla bebu, cuperak crne kose, oci boje lešnika uokvirene gustim trepavicama, rumene obraze i usnice boje zrelog nara. Marijam je stekla utisak da beba ispituje nju. Ležala je na ledima, glave okrenute u stranu, pažljivo posmatrajuci s mešavinom veselja, zbunjenosti i sumnje. Marijam se upitala hoće li je možda njeno lice uplašiti, ali je onda beba veselo zacvilela, i Marijam je znala da je o njoj donela dobar sud.

"Psst", prošaputala je Marijam. "Probudiceš majku, iako je nagluva."

Beba je skupila pesnicu. Ova se digla, pala, nesigurno našla put do usta. Pošto ju je gotovo citavu gurnula unutra, beba se osmehnula Marijam, a mehurici pljuvacke sijali su joj na usnama.

"Vidi samo na šta liciš. Tugo mala, obucena kao decak. I sva natrontana na ovu vrucinu. Nije ni cudo što još ne spavaš."

Marijam je skinula cebence s bebe, užasnuta našla još jedno ispod, coknula pa svukla i njega. Beba je s olakšanjem zagukala. Mahnula je rucicama kao ptica.

"Sad je bolje, je l' tako?"

Dok se Marijam pridizala, beba ju je uhvatila za mali prst. Mala ruka se cvrsto stegla oko njega. Bila je topla i mekana, vlažna od pljuvacke.

"Gunuh", rekla je beba.

"U redu, bas, puštaj sada."

Beba je i dalje stezala, pa pocela da se rita.

Marijam je oslobodila prst. Beba se osmehnula pa ispustila niz grgotavih zvukova. Pesnica se vratila u usta.

"Zbog cega li si ti tako srecna? A? Cemu se smeješ? Nisi ti tako pametna kao što ti majka kaže. Otac ti je siledžija, a majka budala. Da to znaš, ne bi se toliko smejala. O, ne. Hajde, sada spavaj. Hajde." Marijam je ustala i nacinila nekoliko koraka, kada je beba pocela da ispušta eh eh eh zvuke, za koje je Marijam znala da prethode snažnoj dreci. Brzo se vratila.

Šta je bilo? Šta hoćeš od mene?"

Beba se bezubo iskezila. Marijam je uzdahnula. Sela je i pustila da joj uhvati prst, gledala je kako cvili dok napinje punacke nožice i rita se.

Sedela je i gledala sve dok se beba nije smirila i tiho zahrkala. Napolju su kukavice živahno pevale, a s vremena na vreme, kada bi pevacice poletele, Marijam je videla njihova krila kako prelamaju fosforescentno plavetnilo

mesecine što se probija kroz oblake. I mada joj je grlo bilo speceno od žedi, a noge utrnule, prošlo je dugo vremena pre nego što je Marijam blago oslobodila prst iz bebinog stiska, pa ustala.

34.

Lejla

Od svih zemaljskih zadovoljstava Lejli je najmilije bilo da leži pored Azize, s bebinim licem tako blizu da vidi kako se krupne ženice šire i skupljaju. Volela je da prelazi prstom preko Azizine nežne, mekane kože, preko jamica na šaci, debeljuškastih pre-giba njene rucice. Nekada je spuštala Azizu na grudi i šaputala joj u mekano teme o Tariku, ocu koji će Azizi uvek biti stranac, čije lice Aziza nikada neće upoznati. Govorila joj je o tome kako je bio vest u rešavanju zagonetaka, o njegovim vragolijama, o tome kako se lako smeja.

"Imao je najlepše trepavice, guste kao tvoje. Jaku bradu, lep nos i visoko celo. O, otac ti je bio mnogo lep, Aziza. Bio je savršen. Savršen kao što si ti."

Ali je dobro pazila da ga nikada ne spomene po imenu. Ponekad bi uhvatila Rašida da veoma neobicno gleda u Azizu. Pre neku noc, dok je sedeo na podu spavace sobe i strugao mrtvu kožu sa tabana, sasvim opušteno je rekao: "I kako je to bilo između vas dvoje?"

Lejla ga je zbunjeno pogledala, kao da ne shvata.

"Lejli i Madžnun. Između tebe ijaklenge, bogalja. Šta ste to vas dvoje imali?"

"Bio mi je drug", rekla je, pazeci da joj se u glasu ništa ne cuje. Zamajala se oko flašice s mlekom. "Dobro to znaš."

"Ništa ja ne znam." Rašid je stavio sastruganu mrtvu kožu na prozorsku dasku pa se skljkao na krevet. Opruge su se pobunile glasnim škripanjem. Opružio je noge, počešao se po preponama. "A kao... drugovi, jeste li vas dvoje nekada radili nešto zabranjeno?"

"Zabranjeno?"

Rašid se vedro osmehnuo, ali ona je osećala njegov pogled, hladan i oprezan.

"Da vidim. Je li te nekada poljubio? Možda stavio ruku tamo gde se ne srne?"

Lejla se zgroženo namrštila -bar se nadala da je tako ispalo. Osećala je kako joj srce tuče u grlu. "On mi je bio kao brat."

"Pa je li ti bio drug ili brat?"

"Oboje, bio je..."

"Šta tacno?"

"Bio je kao oboje."

"Ali braca i sestre su radoznala stvorenja. Da. Ponekad brat pokaže sestri pišu, a sestra.

"Povraca mi se od tebe", rekla je Lejla. "Znaci, ništa nije bilo." "Necu o tome više da pricam."

Rašid je nagnuo glavu, napucio usne, klimnuo bradom. "Ljudi su pricali, znaš. Dobro

se secam. Svašta su govorili o vama dvoma. Ali ti kažeš da ništa nije bilo."

Primorala je sebe da ga prostreli pogledom. On ju je mucno dugo gledao u oci, netremice, od cega su joj prsti pobledeli oko flašice za mleko, i Lejla je morala da prizove svu svoju snagu da ne bi ustuknula. Zadrhtala je od pomisli šta bi joj uradio kad bi otkrio kako ga ona potkrada. Svake nedelje od Azizinog rodenja, otvarala mu je krišom novčanik, dok on spava ili je u nužniku, i

uzimala po jednu novčanicu. Nekih nedelja, ako je novčanik bio lagan, uzimala bi samo novčanicu od pet avgana ili ništa, iz straha da ne primeti. Kada je novčanik bio debeo, uzimala bi deset ili dvadeset, jednom se čak usudila da uzme i dve dvadesetice. Novac je skrivala u džepu koji je našila u postavi svog kariranog zimskog kaputa. Pitala se šta bi uradio da zna kako ona na prolece sprema bekstvo. Najkasnije na leto. Lejla se nadala da će dotle imati hiljadu ili više avgana -polovina te svote je potrebna za autobusku kartu za Pešavar. Burmu će založiti kada se taj dan približi, kao i ostali nakit koji joj je Rašid poklonio prošle godine, dok je još bila malika dvorca.

"Elem", rekao je on naposljetku, dobujuci prstima po trbuhu, "mene niko ne može da krivi. Ja sam muž. Neke stvari muž mora da se pita. Ipak, ima sreće što je umro. Jer da je sada ovde, da mi padne šaka..." Usisao je vazduh kroz zube i odmahnuo glavom. "A šta ćemo s onim da se o mrtvima ne govori ružno?" "Izgleda da neki ljudi nisu dovoljno mrtvi", rekao je on.

Dva dana kasnije, Lejla se ujutro probudila i pred vratima sobe našla gomilu uredno složene decje odece. Bila je tu haljina s karnerima, ukrašena našivenim ružicastim ribicama, plava cvetna vunena haljina s odgovarajucim carapicama i rukavicama, žuta pižama s tufnama boje šargarepe i zelene pamucne pantalonice s tackastim cipkama na kraju nogavica.

"Prica se", govorio je Rašid tog dana za vecerom, cokcuci usnama, ne primecujuci Azizu i pižamu u koju ju je Lejla obukla, "da će Dostum promeniti stranu i preci Hekmatjaru. Masud će onda imati pune ruke posla, da se bori s obojicom. A ne smemo zaboraviti ni Hazare." Prstima je zahvatio breskve iz turšije koje je Marijam letos spremila. "Nadajmo se da su to samo glasine. Jer ako se to desi, ovaj rat do sada" -mahnuo je masnom rukom -"izgledace kao piknik petkom u Pagmanu."

Kasnije se popeo na nju pa ispraznio nemo i brzo, odeven, samo je smakao tumban do clanaka. Kada se groznicavo ljuljanje završilo, skljojao se sa nje i odmah zaspao. Lejla se išunjala iz sobe i našla Marijam u kuhinji kako cuci i cisti dve pastrmke. Pirinac se već natapao u loncu. Kuhinja je mirisala na kumin i dim, prženi luk i ribu.

Lejla je sela u ugao i pokrila kolena skutima haljine. "Hvala ti", rekla je. Marijam se nije osvrnula na nju. Ocistila je prvu ribu pa uzela drugu.

Reckastim nožem odsekla je peraja, pa okrenula ribu stomakom ka sebi i vesto je rasparala od repa do škrge. Lejla ju je gledala kako joj stavlja palac u usta, odmah iznad donje vilice, gura i jednim pokretom nadole uklanja škrge i iznutrice.

"Odeca je divna."

"Meni ne treba", promrmljala je Marijam. Spustila je ribu na novine umrljane sluzavim sivim sokom i odsekla joj glavu. "Ili da ih dam tvojoj kcerki, ili moljcima."

"Gde si naucila da je tako cistiš?"

"Kad sam bila devojcica, živela sam pored potoka. Sama sam sebi lovila ribu."

"Ja nikada nisam pecala."

"Nije neka mudrost. Samo moraš da cekaš."

Lejla ju je gledala kako sece ocišcenu pastrmku na trecine.

"Kad si sašila odecu?" Marijam je isprala komade ribe u posudi s vodom. "Kad sam prvi put zatrudnela. Pre osamnaest, devetnaest godina. Možda. Odavno, u svakom slucaju. Kao što rekoh, nikada mi nije zatrebala."

"Stvarno si dobra hajat. Možda možeš da me naučiš." Marijam je stavila oprane komade pastrmke u cistu posudu. Dok joj je voda kapala s prstiju, digla je glavu i pogledala Lejlu, pogledala je kao da je prvi put vidi.

"One noci, kada je... Niko se nikada ranije nije zauzeo za mene", rekla je. Lejla je osmotrila njene mlitave obraze, ocne kapke koji su visili u umornim naborima, duboke brazde koje su joj uokviravale usta -sve je to videla kao da i ona Marijam vidi prvi put. I prvi put Lejla nije videla suparnicko lice, vec lice precutanih nepravdi, bremena protiv kojih se ne diže glas, sudbine kojoj se podvrgava i koja se trpi.

Lejla se pitala hoće li to biti njeno lice za dvadeset godina, bude li ostala ovde. "Nisam mogla da mu dozvolim", rekla je Lejla. "Nisam odga-jena u kuci gde ljudi rade takve stvari."

"Ovo je sad tvoja kuca. Bolje bi ti bilo da se navikneš."

"Na to ne. Nikada."

"Ostrvice se on i na tebe, znaš", rekla je Marijam brišuci krpom ruke. "I to uskoro. I najsvežija riba se usmrđi posle nekoliko dana. A ti si mu rodila kcerku. Zato, vidiš, tvoj greh je još neoprostiviji od moga."

Lejla je ustala. "Znam da je napolju hladno, ali šta kažeš da nas dve grešnice popijemo solju caja u dvorištu?"

Marijam je delovala iznenadeno. "Ne mogu. Nisam iseckala i oprala boraniju."

"Pomoci cu ti ja ujutro."

"I moram ovde da pocistim."

"Zajedno cemo. Ako ne grešim, ostalo je nešto alve. Mnogo dobro ide uz caj."

Marijam je stavila krpnu na sto. Lejla je osetila napetost u nacinu na koji je ova povukla rukave, popravila hidžab, sklonila pramen kose s lica.

"Kinezi kažu da je bolje nemati hrane tri dana nego nemati caj jedan."

Marijam se slabašno osmehnula. "Dobra izreka." "Jeste."

"Ali ne mogu dugo da ostanem." "Jednu solju." Sele su na stolice na sklapanje i jele alvu prstima iz zajednicke posude. Popile su i drugu solju, i kada ju je Lejla upitala hoće li i trecu, Marijam je pristala. Dok je u brdima praštala pucnjava, gledale su oblake kako klize preko meseca i poslednje svíce te godine kako ocrtavaju blistave žute lukove u tami. A kada se Aziza probudila i zaplakala, a Rašid zaurlo Lejli da dode i ucutka je, Lejla i Marijam su razmenile jedan pogled. Ogoljen, znacajan pogled, pogled kakav ce razmeniti samo ljudi koji dele istu muku. I u tom kratkom, nemuštom razgovoru s Marijam, Lejla je znala da one više nisu neprijatelji.

35.

Marijam

Od te noci Marijam i Lejla su zajedno radile kucne poslove. Sedele su u kuhinji i razvijale testo, seckale mladi luk, nutkale Azizu komadicima krastavca dok je ova lupala kašikama i igrala se šargarepom. U dvorištu je Aziza ležala u pletenoj korpi, obucena u silne slojeve odece, sa šalom cvrsto omotanom oko vrata. Marijam i Lejla su je dobro držale na oku dok su prale, dok su im se pesnice sudarale kada su ribale košulje, pantalone i pelene. Marijam se polako navikavala na to uzdržano ali prijatno drugarstvo. Nocu je jedva cekala tri šolje caja koje su ona i Lejla ispijale u dvorištu, što je sada postao redovan obred. Ujutro je shvatila da se raduje zvuku Lejlinih ispucalih papuca koje pljeskaju po stepeništu kada ova silazi na dorucak i Azizinom prodornom smehu, prizoru njenih osam zubica, mlecnom mirisu njene kože. Ako bi se Lejla i Aziza

uspavale, Marijam je postajala napeta od iščekivanja. Prala je sudove koje nije trebalo prati. Ponovo raspoređivala jastuke u dnevnoj sobi. Brisala prašinu sa čistih prozorskih dasaka. Necim se zanimala sve dok Lejla ne ude u kuhinju s Azizom na bedru. Kada bi Aziza prvi put ujutro ugledala Marijam, oci bi joj se uvek širom otvorile i pocinjala je da cici i meškolji se u majcinim rukama. Pružala je ruke ka Marijam, tražila da je ova nosi, njene šake žustro su se otvarale i zatvarale, a na licu joj je bio istovremeno izraz obožavanja i ustreptalog iščekivanja.

"Kakve samo scene praviš", rekla bi Lejla pustivši je da otpuzi prema Marijam.

"Kakve scene! Smiri se. Hala Marijam nece nikuda.

Eto ti je, tvoja teta. Vidiš? Hajde, idi sada."

Cim bi se našla u Marijaminim rukama, Azizin palac bi poleteo u usta, i ona bi zagnjurila lice u Marijamin vrat. Marijam ju je ukoceno ljuljuškala, s napola zbunjenim a napola zahvalnim osmehom na usnama. Marijam nikada ranije niko nije tako želeo. Ljubav joj nikada nije izjavljivana tako nevino, tako potpuno. Marijam je od Azize dolazilo da zaplace.

"Zašto si svoje srdašce dala jednoj ružnoj matoroj veštici kao što sam ja?" šaputala je Marijam u Azizinu kosu. "A? Ja sam niko i ništa, zar ne vidiš? Dehati. Šta ja imam da ti dam?"

Ali Aziza bi samo zadovoljno mrmljala i dublje gurala lice. A kada je to cinila, Marijam se topila. Oci bi joj zasuzile. Srce bi joj ustreptalo. I cudila se kako je, posle toliko godina samoce i iskorenjenosti, našla u tom malom stvorenju prvu istinsku vezu u svom životu lažnih i neuspešnih veza. Pocetkom naredne godine, u januaru devedeset cetvrte, Dostum jeste promenio stranu. Pridružio se Gulbudinu Hekma-tjaru i zauzeo položaj blizu Bała Hisara, zidina stare utvrde koja se dizala iznad grada s planine Koh-e-Širdavaza. Zajedno su pucali na Masudove i Rabanijeve snage u Ministarstvu odbrane i pred-sednickoj palati. S obe obale reke Kabul ispaljivali su artiljerijske plotune jedni na druge. Ulice su prekrili leševi, staklo i izvijeni komadi metala. Bilo je pljacki, ubistava i, sve više, silovanja, kojima su civili zastrašivani, a borci nagrađivani. Marijam je cula za žene koje su se ubijale iz straha od silovanja, i muškarce koji su u ime casti ubijali svoje žene i kcerke ako su ih vojnici silovali. Aziza je cicala od prasaka minobacaca. Da joj skrene pažnju, Marijam je redala zrna pirinca na podu, u obliku kuce, petla ili zvezde, i puštala Azizu da ih pomete. Crtala je Azizi slonove, onako kao što ju je Džalil ucio, jednim potezom, ne dižuci vrh olovke. Rašid je rekao da svakodnevno ginu na desetine civila. Bolnice i magacini s medicinskom opremom su granatirani. Vozilima koja su donosila hitne isporuke hrane zabranjen je ulazak u grad, rekao je, na njih je pucano. Marijam se pitala ima li i u Heratu ovakvih borbi, i ako ih ima, kako se Mula Fejzulah snalazi, ako je još živ, i šta je sa Bibi-džo i svim njenim sinovima, snahama i unucima. I naravno, šta je s Džalilom.

Da li se krije, pitala se Marijam, kao ona? Ili je poveo žene i decu i pobegao iz zemlje? Nadala se da je Džalil negde na sigurnom, da je uspeo da pobegne od sveg ovog ubijanja.

Rašid je nekoliko nedelja zbog borbi bio prinuden da ostane kod kuce.

Zaključao je kapiju, postavio zamke, zaključao i ulazna vrata i odgurao sofu na njih. Setkao je i pušio po kuci, virio kroz prozor, čistio pištolj, punio ga i praznio. Dvapat je pucao na ulicu, tvrdeci da je video nekoga kako se penje preko zida.

"Teraju mlade momke da se pridruže", rekao je. "Mudžahedini. Usred belog dana, s puškama uperenim u glavu. Odvlace momke s ulica. A kada vojnici iz suparnickog pokreta zarobe te momke, udare ih na muke. Cuo sam da ih prže strujom, tako sam cuo, kleštima im drobe jaja. Teraju momke da ih pokažu svoje kuce. Onda provale unutra, ubiju im oceve, siluju im sestre i majke." Mahnuo je pištoljem iznad glave. "Neka samo probaju da provale u moju kucu. Ja cu njima da zdrobim jaja! Prosucu im mozak, kurvinim sinovima! Znete li vas dve koliko ste srecne što imate muškarca koji se ne boji ni samog šejtana?"

Pogledao je dole, u zemlju, primetio šta mu je kod stopala. "Skidaj mi se s nogu!" prasnuo je mahnuvši pištoljem. "Prestani da me pratiš! I slobodno prestani da tako motaš rukama. Necu te uzeti. Bež'! Bež' pre nego što te zgazim."

Aziza je ustuknula. Otpuzala je nazad do Marijam, s povrednim i zbunjenim izrazom lica. U Marijaminom krilu neveselo je sisala palac i posmatrala Rašida turobno i obazrivo. Povremeno bi digla pogled ka Marijam, koja je u njemu videla želju za utehom. Ali kada je rec o ocevima, Marijam nije mogla da je teši.

Marijam je laknulo kada su borbe ponovo jenjale, uglavnom zato što više nisu morale da citave dane provode pod istim krovom s Rašidom, cije je neprijatno raspoloženje zagadivalo citavu kucu. A i užasno ju je plašio kada je mahao napunjenim pištoljem blizu Azize.

Jednog dana te zime, Lejla je zamolila da uplete Marijaminu kosu.

Marijam je sedela mirno i u ogledalu posmatrala Lejline tanke prste kako joj razdeljuju kosu i stežu pletenice, lica namrštenog od usredsredenosti. Aziza je sklupcana spavala na podu. Pod miškom joj je bila lutka koju joj je Marijam sašila. Marijam ju je napunila pasuljem, napravila joj haljinu od šarenog platna i ogrlicu od malih praznih kalemova kroz koje je provukla konac. Onda je Aziza pustila vetar u snu. Lejla se nasmejala i Marijam joj se pridružila. Smejale su se tako, gledajuci jedna drugoj odraz u ogledalu, suze su im išle na oci i trenutak je bio tako prirodan, tako opušten, da je iznenada Marijam pocela da joj prica o Džalilu, Nani i džinu. Lejla je stajala, ruku sada dokonih na Marijaminim ramenima, ociju prikovanih na Marijamine lice u ogledalu. A reci su samo tekle, kao krv što navire iz rane. Marijam joj je ispricala o Bibi-džo, Mula Fejzulahu, ponižavajućem putu u Džalilovu kucu, Naninom samoubistvu. Ispricala joj je za Džalilove žene i za zbrzanu niku s Rašidom, putovanje u Kabul, njene trudnoce, beskonacne cikluse nade i razocaranja, o tome kako je Rašid poceo da se iskaljuje na njoj.

Posle, Lejla je sedela u podnožju Marijamine stolice. Odsutno je sklonila neku trunicu iz Azizine kose. Usledila je tišina. "I ja tebi imam nešto da kažem", rekla je Lejla.

Marijam te noci nije spavala. Sedela je u krevetu i gledala kako sneg bešumno pada.

Godišnja doba su dolazila i prolazila; predsednici su u Kabulu preuzimali vlast i bili ubijani; jedno carstvo je poraženo; stari ratovi su se okoncali, a novi izbili. Medutim, Marijam to jedva da je primecivala, jedva da ju je za to bilo briga. Provela je te godine u nekom dalekom kutku svog uma. Na suvom, jalovom polju, daleko od tuge i želja, daleko od snova, daleko od razocaranja. Tu buducnost nije bila bitna.

A prošlost je sadržala samo ovu mudrost: ljubav je opasna greška, a njen saucesnik nada varljiva je iluzija. A kad god bi ta dva otrovna cveta procvetala na tom specenom polju, Marijam bi ih išcupala. Išcupala i bacila, pre nego što puste korena.

Medutim, ovih poslednjih nekoliko meseci, Lejla i Aziza-arami, ispostavilo se, kao što je i ona -postale su njeni produžeci, i sada, bez njih, život koji je Marijam tako stoicki i toliko dugo trpela iznenada je postao neizdrživ. Na prolece odlazimo. Aziza i ja. Podi s nama, Marijam. Godine su prema Marijam bile nemilosrdne. Ali možda je neke milostivije godine cekaju. Nov život, život u kome ce naci radosti za koje joj je Nana rekla da ih jedna arami nikada neće doživeti. Dva nova cveta neocekivano su nikla u njenom životu, i dok je Marijam posmatrala sneg kako pada, zamišljala je Mulu Fejzulaha kako vrti tespih, naginje se i šapuce joj svojim tihim, drhtavim glasom: Ali njih je Bog posadio, Marijam-džo. I Njegova je volja da ih negujes. Njegova je to volja, dete moje.

36.

Dok je zora uporno spirala tamu s neba tog prolecnog jutra devedeset cetvrte, Lejla je postala sigurna da Rašid zna. Da ce je svakog casa izvuci iz kreveta i pitati je misli li ona da je on toliki har, toliki magarac, da to nije otkrio. Ali zacuo se ezan, a onda je jutarnje svetio palo pravo na krovove, petlovi su zakukurikali i nije se desilo ništa neobicno. Sada ga je cula u kupatilu, kuckanje njegovog žileta po umivaoniku. Onda u prizemlju, kako hoda okolo, greje caj. Zazvecali su kljucevi. Sada je išao kroz dvorište, gurao bicikl. Lejla je virnula kroz razmak između zavesa u dnevnoj sobi. Gledala ga je kako okreće pedale, krupan covek na malom biciklu, jutarnje svetio mu iskri na kormanu. "Lejla?" Marijam je stajala na vratima. Lejli je bilo jasno da ni ona nije spavala. Pitala se jesu li i Marijam citavu noc na smenu tresli oduševljenje i strah od koga se suše usta.

"Polazimo za pola sata", rekla je Lejla.

Na zadnjem sedištu taksija nisu govorile. Aziza je sedela u Marijaminom krilu, stezala lutku i širom otvorenih ociju zbunjeno posmatrala grad koji je brzo promicao pored njih.

"Ona!", viknula je pokazujuci nekoliko devojcica koje su preskakale konopac.

"Majam! Ona!"

Kuda god bi pogledala, Lejla je videla Rašida. Ugledala ga je kako izlazi iz berbernica s prozorima boje ugljene prašine, iz sicutnih ducana gde su se prodavali fazani, iz izubijanih kioska prepunih starih guma, od poda do tavanice. Dublje je potonula u sedištu. Pored nje Marijam je mrmljala molitvu. Lejla je želela da joj vidi lice, ali Marijam je bila u burki -obe su bile u burkama -i videla je samo sjaj njenih ociju kroz mrežicu. Lejla je sada posle mnogo nedelja prvi put bila van kuce, ne racunajuci kratak jucerašnji odlazak do zalagaonice -gde je gurnula burmu preko staklenog pulta, odakle je izašla, uzbudena konacnošcu svog cina, znajuci da sada nema povratka. Svuda oko sebe Lejla je sada videla posledice nedavnih borbi cije je zvuke slušala iz kuce. Zgrade pretvorene u ruševine bez krovova, razvaljene kuce s palim gredama koje štrce kroz rupe, cadave, zgužvane olupine kola, prevrnute, ponekad naslagane jedne na druge, zidove izrovane rupama svih mogucih kalibara, srcu na sve strane. Videla je pogrebnu povorku kako stupa ka džamiji, staricu u crnom na zacelju, kako cupa kosu. Prošli su pored groblja punog grobova od

nagomilanog kamenja s otrcanim šehidskim zastavama što vijore na povetarcu. Lejla je pružila ruku preko kofera i obujmila prstima mekocu kcerkine šake.

Na autobuskoj stanici Lahorska kapija, blizu Pol Mahmud-hana u istocnom Kabulu, niz autobusa je stajao pored plocnika, s ukljucenim motorima. Muškarci s turbanima užurbano su dizali svežnje i sanduke na krovove autobusa, vezivali kofere užetom. U stanici su ljudi cekali u dugackom redu za karte. Žene u burkama stajale su u grupama i pricale, s robom naslaganom oko nogu. Ljuljale su bebe, grdile decu što se previše udaljavaju. Mudžahedini su patrolirali stanicom i peronima, tu i tamo režali kratka naredenja. Na sebi su imali cizme, pakole, prašnjave zelene kombinezone. Svi su nosili kalašnjikove. Lejli se cinilo da je posmatraju. Nikoga nije gledala u lice, ali se osecala kao da baš svako prisutan zna, da svi s neodobravanjem gledaju na ono što Marijam i ona cine.

"Vidiš nekoga?", upitala je Lejla. Marijam je prebacila Azizu u rukama.

"Gledam."

Ovo ce, znala je Lejla, biti prva opasnost, nalaženje muškarca koji ce hteti da odglumi njihovog rodaka. Slobode i nove mogucnosti koje su žene uživale između sedamdeset osme i devedeset druge sada su bile prošlost -Lejla je još pamtila kako je babi o tim godinama komunisticke vladavine govorio: sada je za žene u Avganistanu nastupilo dobro doba. Otkako su mudžahedini preuzeli vlast u aprilu devedeset druge, ime zemlje promenjeno je u Islamska Država Avganistan. Vrhovni sud pod Rabanijem sada je bio pun zadržanih mulla koji su ukinuli zakone iz komunistickog doba kojima su ženama data prava, i sada su donosili odluke zasnovane na šerijatu, strogom islamskom zakonu koji preljubu kažnjava kamenovanjem, koji ženama naređuje da se pokriju, zabranjuje im da putuju bez društva muškog rodaka. Mada je sprovođenje tih zakona bilo u najbolju ruku mlako. Ali bi nas i više tlacili njima, bila je rekla Lejla Marijam, da nisu toliko zauzeti međusobnim ubijanjem. I ubijanjem nas.

Druga opasnost ovog putovanja usledice kada stignu u Pakistan. Vec preplavljen sa gotovo milion i po avganistanskih izbeglica, Pakistan je u januaru te godine zatvorio granice za Avganistance. Lejla je cula da se propuštaju samo oni koji imaju vize. Medutim, granica je bila šuplja, tako je bilo oduvek, i Lejla je znala da hiljade Avganistanaca i dalje prelaze u Pakistan, ili uz pomoc mita ili dokazujuci humanitarne razloge -a uvek je bilo i krijumcara koji mogu da se unajme. Naci cemo nacina kada jednom tamo stignemo, bila je rekla je Marijam.

"Šta kažeš za ovoga?", upitala je Marijam pokazujuci bradom. "Ne uliva poverenje." "A onaj?"

"Prestar. I putuje sa još dvojicom muškaraca."

Na kraju, Lejla ga je našla kako sedi napolju, na klupi u parku, u društvu žene s velom i malog decaka, Azizinog vršnjaka, koga je cupkao na krilu. Bio je visok i suv, bradat, s raskopcanom košuljom i skromnim sivim kaputom na kome je nedostajala dugmad.

"Cekaj ovde", rekla je. Dok je odlazila, ponovo je cula Marijam kako se moli.

"Oprosti mi, brate, ideš li u Pešavar?" "Da", odgovorio je on i zaškiljio.

"Pitam se možeš li nam pomoci. Možeš li nam uciniti jednu uslugu?"

Predao je decaka svojoj ženi. On i Lejla su zakoracili u stranu.

"Šta je, hamšira?"

Ohrabrilo ju je što je videla da ima blage oci, dobroćudno lice. Ispricala mu je pricu koju je smislila sa Marijam. Ona je biva, rekla je, udovica. Ona, majka i kcerka nemaju više nikoga u Kabulu. Idu u Pešavar kod njenog strica.

"Hocete da putujete s nama", rekao je mladi covek.

"Znam da vam je zamet. Ali izgledao si mi kao pošten brat, i..."

"Ne brini, hamšira. Shvatam. Nema problema. Idem da vam kupim karte."

"Hvala ti, brate. Sevap je. Bog ce ti platiti."

Izvadila je kovertu iz džepa ispod burke pa mu je dala. U njoj je bilo hiljadu i sto avgana, otprilike polovina novca koji je sakupila poslednjih godinu dana, uz ono od prodaje prstena. Stavio je kovertu u džep pantalona.

"Cekaj ovde."

Gledala ga je kako ulazi na stanicu. Vratio se posle pola sata.

"Bolje da karte budu kod mene. Autobus polazi za sat vremena, u jedanaest. Svi cemo uci zajedno, ja se zovem Vekil. Ako pitaju, a nece, reci cu im da ste mi rodake."

Lejla mu je rekla kako se zovu i on je rekao da ce to zapamtiti. "Ne udaljavajte se", rekao je. Sedeli su na klupi pored Vekila i njegovih. Bilo je suncano, toplo jutro, nebo je šaralo tek nekoliko retkih oblaka što su lebdeli u daljini iznad brda.

Marijam je pocela da hrani Azizu keksom koji se setila da ponese uprkos užurbanom pakovanju. Pružila je jedan Lejli.

"Povratila bih", nasmejala se Lejla. "Previše sam uzbudena." "I ja."

"Hvala ti, Marijam." "Zašto?"

"Zbog ovoga. Zato što si pošla s nama", odgovorila je Lejla. "Mislim da sama ne bih mogla." "I ne moraš."

"Bice s nama sve u redu, je li tako, Marijam, tamo kuda idemo?"

Marijamine ruke prešle su preko klupe i stegnule njene. "Kuran kaže: Alahov je i istok i zapad; kuda god se okrenete, pa tamo je Alahova strana."

"Tobuf!", viknula je Aziza, pokazujuci autobus. "Majam, tobuf."

"Vidim ga, Aziza-džo", rekla je Marijam. "Tako je, tobuf. Uskoro cemo svi da se popnemo u tobuf. O, šta ceš sve samo da vidiš!"

Lejla se osmehnula. Gledala je stolara u radnji preko puta kako testerije, a iverje leti na sve strane. Gledala je automobile kako brzo promicu, s prozorima pokrivenim cadu i blatom. Gledala je autobuse kako dokono predu na ivicnjaku, oslikani pau-novima, lavovima, izlazecim suncima i blistavim macevima. Na toploti jutarnjeg sunca, Lejla se osecala opijeno i odvažno. U njoj se ponovo ukresala jedna od onih malih iskri oduševljenja, i kada je pas lualica žutih ociju dohramao do njih, Lejla se nagnula i pomilovala ga po ledima. Nekoliko minuta pre jedanaest, covek s megafonom pozvao je sve putnike za Pešavar da se ukrcaju. Vrata autobusa su se otvorila uz žestoko hidraulicno šištanje. Putnici su nagnuli ka njima, gurajuci se da što pre udu. Vekil je mahnuo Lejli kada je digao svog sina.

"Idemo", rekla je Lejla.

Vekil ih je poveo. Dok su se približavale autobusu, Lejla je videla lica kako se pojavljuju na prozorima, noseve i dlanove pritisnute na staklo. Svuda oko njih culi su se glasni pozdravi. Mladi vojnik je proveravao karte na vratima autobusa.

"Tobuf", viknula je Aziza.

Vekil je pružio karte vojniku, koji ih je pocepao nadvoje pa ih vratio. Vekil je pustio svoju ženu da ude prva. Lejla je videla kako su se Vekil i vojnik pogledali. Vekil se sa prvog stepenika nagnuo i šapnuo vojniku nešto na uho. Ovaj je klimnuo glavom. Lejla se sledila. "Vas dve, s detetom, izadite iz reda", rekao je vojnik.

Lejla se pretvarala da ne cuje. Krenula je da se penje, ali ju je on zgrabio za rame i grubo izvukao iz reda. "I ti", viknuo je Marijam. "Brže! Zadržavate red." "Šta nije u redu, brate?", upitala je Lejla otupelim usnama. "Imamo karte. Zašto nam to radiš?"

"Necete uci u ovaj autobus. Pomiri se s tim. Idete sa mnom. Osim ako nećeš da ti dete vidi kako te na silu vucem."

Dok su ih vodili u kamion, Lejla je pogledala preko ramena i videla Vekilovog sina u zadnjem delu autobusa. Decak ju je ugledao i veselo joj mahnuo. U policijskoj stanici na raskrsnici Torabaz-han, naterali su ih da sede razdvojeno, na suprotnim krajevima dugackog, tesnog hodnika, a između njih je bio sto za kojim je jedan muškarac pušio bezbrojne cigarete i povremeno kucao nešto na pisacoj mašini. Tako su prošla tri sata. Aziza je šetkala od Lejle od Marijam, pa nazad. Igrala se spjalicom koju joj je dao covek za stolom. Pojela je sav keks. Na kraju je zaspala u Marijaminom krilu. Negde oko tri sata, Lejlu su pozvali u sobu za razgovor. Marijam je morala da saceka sa Azizom u hodniku. Covek koji je unutra sedeo za stolom imao je tridesetak godina i bio je obucen kao civil, u crno odelo s kravatom, crne mokasine. Imao je uredno potkresanu bradu, kratku kosu i spojene obrve. Zurio je u Lejlu, lupkajuci po stolu gumicom na kraju olovke.

"Znamo", započeo je, nakašljavši se i uctivo pokrivši usta pesnicom, "da si danas vec lagala, hamšira. Onaj covek na stanici nije tvoj rodak. To nam je sam rekao. Pitanje je samo, hoćeš li danas još lagati. Ja ti to licno ne bih savetovao."

"Išli smo kod mog strica", rekla je Lejla. "To je istina."

Policajac je klimnuo glavom. "Hamšira u hodniku, ona ti je majka?"

"Da."

"Govori s heratskim naglaskom. A ti ne." "Ona je odrasla u Heratu, ja sam rodena u Kabulu." "Naravno. A udovica si? Kazala si da jesi. Moje saucešce. A taj stric, taj kaka, gde on živi?" "U Pešavaru."

"Da, to si vec rekla." Liznuo je vrh olovke i nadneo ga nad prazan list hartije. "Ali gde u Pešavaru? U kojoj četvrti? Ime ulice, poštanski broj."

Lejla je pokušala da potisne talas panike koji joj je narastao u grudima. Rekla mu je ime jedine ulice koju je znala u Pešavaru -cula je kako je neko jednom spominje, na zabavi koju je mami priredila kada su mudžahedini prvi put ušli u Kabul. "U ulici Džamrud."

"O, da. Živi u istoj ulici gde je hotel Perl kontinental. Sigurno je to spomenuo." Lejla se uhvatila za tu mogućnost i rekla da jeste. "Da, baš u toj ulici."

"Samo što je taj hotel u Ulici Hiber."

Lejla je cula Azizu kako place u hodniku. "Kcerka mi se uplašila. Mogu li da je uzmem, brate?"

"Oslovljavaj me sa inspektore. I brzo ceš biti s njom. Imaš li telefonski broj tog strica?"

"Imam. Imala sam. Ja..." Burka nije štitila Lejlu od njegovih prodornih ociju.

"Previše sam uzrujana, izgleda da sam ga zaboravila." On je uzdahnuo kroz nos. Pitao je za stricevo ime, strinino ime. Koliko dece imaju? Kako se zovu? Gde rade? Koliko mu je godina? Lejla se od njegovih pitanja usplahirila.

Spustio je olovku, prepleo prste i nagnuo se napred, kao što to roditelji cine kada treba nešto važno da kažu malom detetu. "Shvataš, hamšira, da je bekstvo žene krivичno delo. S tim se cesto susrecemo. Žene putuju same, tvrde da su im muževi mrtvi. Ponekad govore istinu, uglavnom ne. Zbog bekstva možeš da ideš u zatvor, pretpostavljam da si toga svesna, naj."

"Pustite nas, inspektore..." -procitala je njegovo ime sa znacke na reveru -"inspektore Rahmane. Poštujte znacenje vašeg imena, budite milostivi. Šta to vama znaci, da pustite dve žene da idu? Kakva šteta od toga? Mi nismo zlocinci."

"Ne mogu."

"Preklinjem vas."

"To je, hamšira, stvar kanuna, stvar zakona", rekao je Rah-man, zazvucavši ozbiljno, pun sebe. "Shvataš, moja dužnost je da održavam poredak."

Uprkos svojoj unezverenosti, Lejla se zamalo nije nasmejala. Bila je zapanjena što on koristi tu rec, uprkos svemu što su mudžahedinski pokreti uradili, uprkos ubistvima, pljackama, silovanjima, mucenjima, pogubljenjima, granatiranjima, desetinama hiljada raketa koje su ispalili jedni na druge, nimalo se ne obaziruci na sve one nedužne ljude koji ce stradati u unakrsnoj vatri. Poredak. Ipak, ugrizla se za jezik.

"Ako nas pošalješ nazad", rekla je umesto toga, sporo, "ko zna šta ce nam uraditi."

Videla je da se on muci da ne skrene pogled. "Ono što covek radi u svojoj kuci samo su njegova posla."

"Šta je onda sa zakonom, inspektore Rahmane?" Suze besa zapekle su joj oci. "Hocete li biti tamo da održavate poredak?"

"Naša politika je da se ne mešamo u porodicna pitanja, hamšira."

"Naravno. Kada to odgovara muškarcu. A zar ovo nije privatna, porodicna stvar, kao što kažete? Zar nije?"

Odgurnuo je stolicu i ustao, popravio sako. "Mislim da je ovaj razgovor gotov. Moram da kažem, hamšira, da nimalo nisi poboljšala svoj položaj. Baš nimalo. Sada sacekaj malo, moram da porazgovaram s tvojom... šta god da ti je."

Lejla je pocela da se buni, onda da vice i on je morao da pozove još dvojicu muškaraca da je izvuku iz kancelarije. Marijamin razgovor trajao je samo nekoliko minuta. Pošto je izašla, delovala je potreseno.

"Postavljao mi je tolika pitanja", rekla je. "Oprosti, Lejla-džo. Ja nisam pametna kao ti. Postavljao mi je tolika pitanja, a ja nisam znala odgovore. Oprosti."

"Nisi ti kriva, Marijam", rekla je Lejla slabašno. "Ja sam. Za sve sam ja kriva. Za sve."

Bilo je prošlo šest kada su se policijska kola zaustavila ispred kuce. Lejla i Marijam su morale da cekaju pozadi, a cuvao ih je jedan mudžahedin na

suvozackom sedištu. Iz kola je izašao vozac, on je zakucao na kapiju, on je porazgovarao s Rašidom. On im je mahnuo da dodu.

"Dobro došle kuci", rekao je covek na suvozackom sedištu i zapalio cigaretu. "Ti", rekao je Marijam. "Ti ceš cekati ovde." Marijam je cutke sela na sofu. "Vas dve, gore."

Rašid je zgrabio Lejlu za lakat i odvuкао je uz stepenice.

Na nogama je još imao cipele u kojima je išao na posao, nije obuo japanke, nije skinuo sat, nije cak ni kaput skinuo. Lejla ga je zamišljala kakav je bio pre sat vremena ili možda pre samo nekoliko minuta, kako je jurio iz jedne sobe u drugu, lupao vratima, obuzet besom i nevericom, kako je psovao u bradu. Na vrhu stepenica, Lejla se okrenula ka njemu.

"Ovo nije bila njena zamisao", rekla je. "Ja sam je nagovorila. Nije htela da ide..."

Lejla nije videla pesnicu. Jednog trenutka je govorila, a sledeceg se našla na sve cetiri, crvenog lica i razrogacena, pokušavajući da udahne. Kao da su je udarila kola u punoj brzini, u osetljivo mesto između grudne kosti i pupka. Shvatila je da je ispustila Azizu, da Aziza urla. Ponovo je pokušala da diše i uspela je samo da zastenje. Pljuvacka joj je curila iz usta. Onda ju je vukao za kosu. Videla je kako se Aziza odvaja od tla, videla kako joj spadaju sandale, kako se rita nožicama. Pocupao joj je kosu s temena i oci su joj se zamaglile od bola. Videla ga je kako nogom provaljuje vrata Marijamine sobe, kako baca Azizu na krevet. Pustio joj je kosu i Lejla je osetila vrh njegove cipele kako je pogada u butinu. Zauralala je od bola kada je on zalupio vrata. Kljuc se okrenuo u bravi.

Aziza je i dalje vrištala. Lejla je ležala sklupcana na podu, boreći se za dah. Pridigla se, otpuzala do Azize. Pružila je ruke ka kcerki.

U prizemlju je pocelo batinanje. Lejli su se zvuci koje je cula cinili kao metodican, dobro utvrđen postupak. Nije bilo psovki, krikova, preklinjanja, nije bilo zacudenih jecaja; samo temeljno obavljan posao batinanja i primanja batina, tupi zvuci necega cvrstog što iznova i iznova udara u ljudsko meso, nešto, neko nalece na zid uz glasan udarac, platno što se cepa. S vremena na vreme Lejla je cula brze korake, nemu poteru, prevrtanje nameštaja, lom stakla, a onda ponovo udarce.

Lejla je zagrlila Azizu. Toplota joj se raširila po haljini kada je Azizina bešika popustila. U prizemlju su trka i jurnjava napokon prestale. Sada se cuo zvuk nalik na drvenu motku koja iznova mlati po komadu govedine.

Lejla je ljuljala Azizu sve dok zvuci nisu stali, a kada je cula da se vrata uz škripu otvaraju pa zatvaraju, spustila je Azizu na zemlju i virnula kroz prozor. Videla je Rašida kako vodi Marijani kroz dvorište, držeci je za vrat. Marijam je bila bosonoga i presamicena. Na njegovim rukama je bilo krvi, bilo je krvi na Marijaminom licu, njenoj kosi, po njenom vratu i ledima. Košulja joj je bila rasparana na grudima.

"Oprosti mi, Marijam", zavapila je Lejla kroz staklo.

Videla ga je kako gura Marijam u šupu. Ušao je, izašao sa cekicem i nekoliko dugackih dasaka. Zatvorio je dvostruka vrata šupe, izvadio kljuc iz džepa, zaključao katanac. Probao je vrata, onda obišao oko šupe i doneo merdevine.

Nekoliko trenutaka kasnije, njegovo lice se pojavilo na Lejlinom prozoru, s ekserima u uglu usana. Bio je raščupan. Na celu je imao krvavu mrlju. Kada ga je ugledala, Aziza je kriknula i zagnjurila lice u Lejlino pazuhu.

Rašid je poceo da zakucava daske preko prozora.

Tama je bila potpuna, neprobojna i stalna, bez slojeva i nijansi. Rašid je necim ispunio razmake između dasaka, stavio nešto veliko i nepokretno ispred vrata, tako da svetlo nije dopiralo ispod njih. Nešto je nagurao u ključaonicu. Lejla nije mogla da prati protok vremena očima, tako da je to činila onim jednim zdravim uhom. Ezan i kukurikanje petlova označili su jutro. Zvuk radija i tanjira što zveckaju dole u kuhinji označili su veče. Prvog dana su se saplitali i tražile u mraku. Lejla nije mogla da vidi Azizu kada je plakala, kada je puzala. "Ajšiii", cvilela je Aziza. "Ajšiii."

"Uskoro", Lejla je poljubila kćerku, ciljajući u celo, ali nalazeci teme. "Uskoro će biti mleka. Samo budi strpljiva. Budi mamina dobra mala devojčica, pa će ti naci malo ajši."

Lejla joj je pevala pesmice. Ezan se začuo po drugi put, a Rašid im i dalje nije davao ništa za jelo; još i gore, nije im davao čak ni vodu. Tog dana se na njih spustila gusta, zagušljiva jara. Soba se pretvorila u ekspres lonac. Lejla je prelazila suvim jezikom preko usana, misleći na bunar napolju, na svezu i hladnu vodu. Aziza je neprekidno plakala, i Lejla je prestrašeno primetila da joj je ruka suva kada je prešla detetu preko obraza. Skinula ju je, pokušala da nade nešto čime bi je hladila, onda pocela da duva u nju sve dok joj se nije zavrtelo u glavi. Uskoro je Aziza prestala da puži naokolo. Tonula je u san pa se iz njega trzala.

Nekoliko puta tog dana Lejla je lupala pesnicama po zidovima, potrošila svu snagu na dozivanje u pomoć, u nadi da će je cuti neki komšija. Ali niko nije došao, i krici su samo uplašili Azizu, koja je ponovo pocela da slabašno i kreštavo place. Lejla se spustila na zemlju. Savest ju je grizla zbog Marijam, izubijane i krvave, zaključane u šupi po toj jari. U nekom trenutku je zaspala, telo joj se peklo u zagušljivoj vrućini. Sanjala je da su ona i Aziza slučajno naišle na Tarika. Nalazio se na drugoj strani prometne ulice, ispod tende krojacke radnje. Čuo je i probao smokve iz gajbe. To je tvoj otac, rekla je Lejla. Onaj čovek tamo, vidiš ga? To je tvoj pravi baba.

Pozvala ga je po imenu, ali je ulična buka nadjačala njen glas i Tarik je nije čuo.

Probudilo ju je zviždanje raketa. Negde su nebo koje nije videla pocepale eksplozije i dugacko, mahnito štektanje mitraljeza. Lejla je sklopila oči. Ponovo se probudila od Rašidovih teških koraka u hodniku. Odvukla se do vrata, pljesnula dlanovima po njima.

"Samo jednu čašu, Rašide. Ne za mene. Za nju. Nećeš valjda njenu krv na rukama?"

On je prošao. Pocela je da ga preklinje. Preklinjala je za oprost, svašta obecavala. Proklinjala ga. Njegova vrata su se zatvorila. Radio je zasvirao. Mujezin je zapevao ezan po treći put. Ponovo vrućina. Aziza je postala još beživotnija. Potpuno je prestala da se pokreće, prestala da place.

Lejla je prislanjala uho na Azizina usta, svaki put obuzeta užasnim strahom da neće cuti njeno slabašno disanje. Čak i od tog jednostavnog cina pridizanja u glavi joj se vrtelo. Zaspala je, sanjala nešto cega nije mogla da se seti.

Kada se probudila, proverila je Azizu, osetila njene ispucale usne, slabašan damar u vratu, ponovo legla. Ovde ce umreti, u to je Lejla sada bila sigurna, ali se istinski užasavala toga što ce nadživeti Azizu, koja je mala i slaba. Koliko još Aziza može da izdrži? Aziza ce umreti u ovoj vrucini i ona ce morati da leži pored njenog malog tela koje se koci, i da tako ceka sopstvenu smrt. Ponovo je zaspala. Probudila se. Zaspala. Granica između sna i jave se izbrisala. Onda je nisu probudili ni petlovi niti ezan, vec zvuk vucenja neceg teškog. Cula je cegrtanje. Iznenada je sobu preplavilo svetlo. Oci su joj se bolno pobunile. Lejla je digla glavu, zaškiljila pa zaštitila oci rukom. Između prstiju je videla krupnu, nejasnu priliku kako stoji na pravougaoniku svetla. Prilika se pomerila. Zatim je cucala pored nje, nadnosila se nad nju, a u uhu joj se zacuo glas. "Probaj ovo ponovu i ja cu te naci. Kunem ti se Prorokovim imenom da cu te naci.

A kada te nadem, nece biti tog suda u ovoj proklesoj zemlji koji ce me okriviti za ono što cu da uradim. Prvo Marijam, onda njoj, a tebi na kraju. Prisilicu te da gledaš. Je l' ti jasno? Prisilicu te da gledaš."

I onda je izašao iz sobe. Ali ju je prvo šutnuo u slabine tako jako da je Lejla danima pišala krv.

37. Marijam Septembar 1996. Dve i po godine kasnije, Marijam se probudila na jutro dvadeset sedmog septembra uz zvuke vike i zviždanja, petardi i muzike. Otrcala je u dnevnu sobu, zatekla Lejlu kako vec stoji kod prozora, s Azizom na ramenima. Lejla se okrenula i osmehnula. "Stigli su talibani", rekla je.

Marijam je za talibane cula prvi put pre dve godine, u oktobru devedeset cetvrte, kada je Rašid doneo kuci vesti da su ovi svrgnuli ratne poglavice u Kandaharu i zauzeli grad. Oni su gerilski pokret, rekao je, sastavljen od mladih Paštuna cije su porodice izbegle u Pakistan za vreme rata protiv Sovjeta. Vecina njih je rodena -neki su cak i odrasli -u izbeglickim logorima uz pakistansku granicu i u pakistanskim medresama, gde su ih šerijatu poducavale mule. Voda im je tajanstveni, nepismeni jednooki usamljenik po imenu Mula Omar, koji, dodao je Rašid uz osmeh, sebe naziva Amir-ul-Muminin, Voda Vernih.

"Istina je da ti momci nemaju risa, nemaju korena", rekao je Rašid, ne obracajuci se ni Marijam ni Lejli. Od njihovog neuspelog bekstva pre dve i po godine, Marijam je znala da su Lejla i ona njemu postale jedno bice, jednako bedno, jednako vredno nepoverenja, prezira i zanemarivanja. Kada je govorio, Marijam se cinilo da razgovara sam sa sobom, ili s nekim nevidljivim bicem u sobi, koje je, za razliku od Lejle i nje, zavredelo da cuje njegove stavove.

"Možda nemaju prošlost", rekao je, pušeci i zureci u tavanicu.

"Možda ne znaju ništa o svetu ili istoriji ove zemlje. Da. A u poredenju s njima Marijam bi mogla da bude profesor univerziteta. Ha! Živa istina. Ali pogledajte malo oko sebe. Šta vidite? Podmitljive, pohlepne mudžahedinske vode, naoružane do zuba, bogate od heroina, objavljuju džihad jedan drugome i ubijaju sve koji se zateknu između njih, eto šta. Talibani su bar cisti i nepotkupljivi. Bar su pristojni mladi muslimani. Vala, kada dodu, ima da ociste ovo mesto. Donece red i mir. Ljudi više nece ginuti kad odu po mleko. Nece više biti raketa! Pomislite samo."

Vec dve godine talibani su se približavali Kabulu, preotimali gradove od mudžahedina, okoncavali borbe između zavadenih pokreta gde god bi

uspostavili vlast. Usput su primorali poglavicu iz Herata, Ismail-hana, da pobjegne u Iran. A zarobili su i vodu Hazara Abdula Ali Mazarija i pogubili ga. Mjesecima su se utvrđivali u južnim predgradima Kabula, pucali na grad, razmenjivali rakete s Ahmedom Šahom Masudom. Početkom tog septembra devedeset šeste, zauzeli su gradove Džalalabad i Sarobi. Talibani su imali ono nešto što mudžahedini nemaju, rekao je Rašid. Bili su ujedinjeni.

"Neka dodu", rekao je. "Ja cu ih prvi zasuti ražinim laticama."

Tog dana su izašli, sve četvoro, Rašid ih je vodio iz jednog autobusa u drugi, da pozdrave svoj novi svet, svoje nove vode. U svakoj sravnjenoj četvrti Marijam je vidala ljude kako izranjaju iz ruševina, na ulice. Videla je jednu staricu kako traci pirinac, baca ga na prolaznike, s iskrivljenim, bezubim osmehom na licu. Dva covjeka su se grčila pored ostataka izgorele zgrade, a na nebu iznad njih su zviždale, siktale i praskale petarde koje su bacali decaci s krovova. Himna je svirala s kasetofona, nad-mecuci se s trubljenjem kola. "Gledaj, Marijam!" Aziza je pokazala grupu decaka koji su trcali niz Džade Majvand. Mahali su pesnicama kroz vazduh i vukli zardale konzerve vezane za kanape. Vikali su da su se Masud i Rabani povukli iz Kabula. Na sve strane su se culi povici: Alahu ekber! Marijam je videla caršav kako visi s jednog prozora na Džade Majvandu. Na njemu je neko velikim crnim slovima napisao tri reci. Zenda Baad Taliban! Živeli talibani! Dok su hodali ulicama, Marijam je primetila još znakova -ispisanih na prozorima, zakucanih na vratima, zavijorenih s antena automobila -koji su izjavljivali isto. Marijam je prve talibane videla kasnije tog dana, na Trgu Paštunistan, s Rašidom, Lejlom i Azizom. Tu se okupilo mnoštvo ljudi. Marijam je videla izvijene vratove, ljude zbijene oko plave fontane na sredini trga, ljude kako su se nacickali na njenom plavom rubu. Pokušavali su da vide suprotni kraj trga, blizu starog restorana Hiber. Rašid je iskoristio svoju snagu da se probije i odvede ih blizu mesta gde je neko govorio preko zvucnika. Kada je Aziza to videla, kriknula je i zagnjurila lice u Mari-jaminu burku. Glas sa zvucnika pripadao je vitkom bradatim mladici s crnim turbanom. Stajao je na nekakvom improvizovanom podijumu. Slobodnom rukom je držao raketni bacac. Pored njega, dva krvava covjeka visila su sa užadi vezanih za semafore. Odeca im je bila iskidana. Natecena lica poplavela. "Onaj mi je poznat", rekla je Marijam, "onaj levo."

Mlada žena ispred Marijam se okrenula i rekla da je to Nadžibulah. Drugi covjek bio je njegov brat. Marijam je pamtila Nadžibulahovo punacko, brkato lice kako ozareno gleda s ogromnih plakata i iz izloga za vreme sovjetskog doba. Kasnije ce cuti da su talibani izvukli Nadžibulaha iz njegovog utocišta u bazi Ujedinjenih nacija blizu palate Darulaman. Da su ga mucili satima, a onda mu vezali noge za kamion i vukli telo ulicama.

"On je ubio mnogo, mnogo muslimana!" vikao je mladi taliban u mikrofon.

Govorio je persijski s paštunskim naglaskom, pa je onda prešao na čist paštunski. Naglašavao je svoje reci tako što je upirao oružjem u leševe.

"Njegovi zlocini su svima poznati. Bio je komunista i kafir. Evo šta radimo neverniciima koji cine zlocine protiv islama!"

Rašid se smeškao. Aziza je u Marijaminom narucju zaplakala.

Sutradan su Kabul preplavili kamioni. Na Hair-hanu, na Šar-e-nau, na Kartepervanu, na Vezir Akbar-hanu i Tajmaniju, crveni tojotini kamioni vijugali su ulicama. Naoružani bradati muškarci s crnim turbanima sedeli su pozadi. Na svakom kamionu bili su zvucnici sa kojih su treštala upozorenja, na persijskom

i pašunskom. Ista poruka vrtela se sa zvucnika na džamijama i sa radija koji se sada zvao Glas šerijata. Poruka je takode bila ispisana na lecima bacanim po ulici. Marijam je našla jedan u dvorištu. Naš vatan sada se zove Islamski Emirat Avganistan, Ovo su zakoni koje ćemo sprovesti i koje ćete vi poštovati. Svi se moraju moliti pet puta dnevno. Ako je vreme molitve, a budete uhvaćeni da radite nešto drugo, bićete tućeni. Svi muškarci će pustiti brade. Ispravna dužina je najmanje jedna pesnica ispod brade. Ako ovo ne poštujete, bićete tućeni. Svi decaci će nositi turbane. Decaci od prvog do šestog razreda nose crne turbane, viši razredi nose bele. Svi decaci će se oblačiti u islamsku odecu. Okovratnici košulja biće zakopćani. Pevanje je zabranjeno. Plesanje je zabranjeno. Igranje karata, igranje šaha, kockanje i puštanje zmajeva su zabranjeni. Pisanje knjiga, gledanje filmova i slikanje slika su zabranjeni. Ako držite papagaje, bićete tućeni. Ptice će vam biti ubijene. Ako kradete, biće vam odsećena ruka. Ako kradete ponovo, biće vam odsećena noga. Ako niste musliman, ne molite se tamo gde vas muslimani mogu videti. Ako to učinite, bićete tućeni i zatvoreni. Ako pokušate da prevedete muslimana u drugu veru, bićete pogubljeni.

Žene, pažnja: Nikada nećete izlaziti iz kuća. Ne prilici ženama da besciljno lutaju ulicama. Ako izlazite, to mora biti u pratnji muža ili muškog rođaka. Ako budete uhvaćene na ulici, bićete tućene i poslone kući. Nećete, ni po koju cenu, pokazivati lice. Pokrivacete se burkom kada ste napolju. U suprotnom ćete biti žestoko tućene. Kozmetika je zabranjena. Nakit je zabranjen. Nećete oblačiti upadljivu odecu. Nećete govoriti sem ako vam se neko obrati. Nećete gledati muškarce u oči. Nećete se smežati na javnom mestu. Ako to učinite, bićete tućene. Nećete lakirati nokte. Ako to učinite, biće vam odsećen prst. Devojcicama je zabranjeno da pohađaju školu. Sve ženske škole biće smesta zatvorene. Ako pokušate da otvorite žensku školu, bićete tućeni, a škola će vam biti zatvorena. Ženama je zabranjeno da rade. Ako pocinite preljubu, bićete na smrt kamenovani. Pocujte. Dobro pocujte. Pokorite se. Alahu ekber. Rašid je isključio radio. Sedeli su na podu dnevne sobe i večerali, manje od nedelju dana pošto su videli Nadžibulahovo telo kako visi s užeta.

"Ne mogu da nateraju pola stanovništva da sedi kod kuće i ništa ne radi", rekla je Lejla.

"A zašto ne bi mogli?" upitao je Rašid. Zacrudo, Marijam se slagala s njim. On je baš to uradio Lejli i njoj, zar ne? Lejli je to sigurno jasno.

"Ovo nije neko selo. Ovo je Kabul. Žene su se nekada ovde bavile pravima, medicinom, zauzimale su položaje u vladi..."

Rašid se iskezio. "Pricaš kao prava ohola kćerka čoveka s fakulteta, čoveka koji čita poeziju. Kako je to samo gradski, kako tadžicki s tvoje strane. Misliš da su to talibani izmislili nešto novo i neobično? Jesi li ikada živela van svoje lepe male školjke u Kabulu, dule moj? Jesi li se ikada potrudila da pose-tiš pravi Avganistan, jug, istok, plemenske oblasti na granici s Pakistanom? Nisi? E pa, ja jesam. I mogu ti reci da u ovoj zemlji ima mnogo mesta gde se tako oduvek živelo, ili bar gotovo tako. Mada ti o tome nemaš pojma."

"Odbijam da u to poverujem", rekla je Lejla. "Nemoguće da oni to ozbiljno."

"Ono što su uradili Nadžibulahu meni je delovalo sasvim ozbiljno", rekao je Rašid.

"Zar se ne slažeš?"

"On je bio komunista! On je bio šef tajne policije."

Rašid se nasmejao. Marijam je cula odgovor u njegovom smehu: da je u ocima talibana, zbog toga što je bio komunista i vođa zloglasnog KHAD-a, Nadžibulah bio tek malčice više vredan prezira od jedne žene.

38.

Kad su se talibani dali na posao, Lejla je bilo drago što babi nije živ da to vidi. To bi ga uništilo. Ljudi s budacima preplavili su Kabulski muzej i smrvili preislamske kipove -bar one koje mudžahedini nisu već opljackali. Univerzitet je zatvoren, a studenti poslani kućama. Slike su strgnute sa zidova, isecene noževima. Televizijski ekrani porazbijani. Knjige, sem Kur'ana, spaljene na lomacama, ducani u kojima su se prodavale pozatvarani. Pesme Halilija, Padžvaka, Ansarija, Hadži Dehkana, Ašrakija, Bejtaba, Hafiza, Džamija, Nizamija, Rumija, Hajama Bejdela i mnogih drugih pretvorile su se u dim i pepeo. Lejla je cula za ljude odvučene s ulica, optužene da su preskocili namaz, bacene u džamije. Saznala je da je restoran Marko Polo blizu Kokošje ulice pretvoren u centar za saslušavanja.

Ponekad su se iza njegovih crno prefarbanih izloga culi krici. Kontrolori brada su na sve strane prolazili u kamionima, tražeci obrijana lica koja će raskrvaviti. Zatvorili su i bioskope. Bioskop "Park". "Arijanu". "Arjub". Projektori su uništeni, a koturi filma spaljeni. Lejla se prisetila koliko su puta ona i Tarik sedeli u tim bioskopima i gledali indijske filmove, sve one melodramaticne price o ljubavnicima koje razdvaja zlehuda sudba, jedno odlutalo u neku daleku zemlju, drugo primorano na brak, a onda plakanje, pevanje u polju nevena, čežnja za ponovnim sastankom. Secala se kako joj se Tarik smejao što je plakala zbog tih filmova.

"Pitam se šta li su uradili s bioskopom mog oca", rekla joj je Marijam jednog dna. "Ako je još tamo. I ako je još njegov." U Harabatu, drevnoj muzickoj četvrti Kabula, sada je zavladała tišina. Muzicari su tuceni i zatvarani, njihovi rebabi, tamburi i harmonijumi gaženi. Talibani su otišli na grob Tarikovog omiljenog pevača Ahmeda Zahira i pucali u njega.

"On je mrtav već skoro dvadeset godina", rekla je Lejla Marijam. "Zar nije dovoljno jednom umreti?" Rašidu talibani nisu mnogo smetali. Morao je samo da pusti bradu, što je i uradio, i da ide u džamiju, što je takode cinio. Rašid je posmatrao talibane s nekakvim blagonaklonim cudenjem, kao što se možda posmatra cudak u porodici, sklon nepredvidljivim i smešnim ispadima. Svake srede uveče Rašid je slušao Glas šerijata, kada su talibani objavljivali imena ljudi koji će biti kažnjeni. Onda je petkom išao na stadion Gazi, kupovao pepsi i gledao predstavu. U krevetu je terao Lejlu da ga sluša kako s nekim iščašenim uzbuđenjem opisuje ruke koje je video odsecene, vešanja, odsecanja glave, bicevanja.

"Danas sam video čoveka kako je zaklao ubicu svog brata", rekao je jedne noci, izbacujući oreole od dima.

"Oni su divljaci", rekla je Lejla.

"Ma nemoj?", rekao je on. "U poređenju sa kim? Sovjeti su pobili milion ljudi. Znaš li koliko su ih mudžahedini ubili samo u Kabulu za poslednje četiri godine? Pedeset hiljada. Pedeset hiljada. Zar je toliko nerazumno, u poređenju s tim,

odseci ruke nekoliko lopova? Oko za oko, zub za zub. Lepo piše u Kur'anu. Sem toga, reci mi, da neko ubije Azizu, zar ne bi htela da je osvetiš?" Lejla ga je zgađeno pogledala.

"Samo pitam", rekao je. "Isti si kao oni."

"Baš zanimljivu boju ociju ima. Aziza. Zar ne? Nije ni tvoja ni moja."

Rašid se okrenuo ka njoj, blago joj prešao po butini krivim noktom kažiprsta.

"Da ti objasnim", rekao je. "Ako mi dode, ne kažem da hoće, ali je moguće, moguće je, imao bih puno pravo da Azizu nekome dam. Kako bi ti se to dopalo? Ili bih mogao jednog dana da odem kod tališana, prosto da udem i kažem da si mi sumnjiva. Samo bi to bilo dovoljno. Šta misliš, cijoj bi reci oni verovali? Šta misliš, šta bi ti uradili?"

Lejla je povukla nogu.

"Mada, ne bih ja to uradio", rekao je. "Ne bih ja to. Ne. Vero-vatno ne. Znaš ti mene." "Podlace", rekla je Lejla.

"Krupna rec", rekao je Rašid. "To mi se kod tebe nikada nije dopadalo. Čak i dok si bila mala, dok si jurcala naokolo sa onim bogaljima, mislila si da si mnogo pametna, s tvojim knjigama i pesmama. Kakva korist sada od te tvoje silne pameti? Zbog cega nisi na ulici, zbog tvoje pameti ili zbog mene? Ja sam podlac? Pola žena u ovom gradu bi ubile samo da imaju muža kao što sam ja. Ubile bi za to."

Okrenuo se na leđa i dunuo dim ka tavanici. "Voliš krupne reci? E pa, da ti ja kažem jednu: orijentacija. Eto šta ja radim sada, Lejla. Pazim da ne izgubiš orijentaciju."

Lejli se posle citave noci stomak prevrtao zbog cinjenice da je svaka Rašidova rec, baš svaka, bila istinita.

Ali ujutro, i nekoliko jutara posle toga, ta mucnina u utrobi se nastavila, a onda se pogoršala, postala nešto uznemirujuće poznato.

Jednog hladnog, oblacnog jutra nedugo zatim, Lejla je ležala na ledima na podu spavace sobe. Marijam je dremala s Azizom u svojoj sobi. U Lejlinim rukama bila je metalna žbica koju je kleštima odsekla sa nekog starog odbacenog tocka od bicikla. Našla ju je u istoj onoj ulicici gde je poljubila Tarika, pre mnogo godina. Lejla je dugo ležala na podu, usisavala vazduh kroz zube, raširenih nogu. Azizu je obožavala od trenutka kada je prvi put naslutila njeno postojanje. Nije bilo ni traga ovoj sumnji, ovoj nesigurnosti. Kako je to užasno za jednu majku, mislila je Lejla sada, da se boji da neće osećati ljubav prema sopstvenom detetu. Kako neprirodno. A ipak, morala je da se pita, dok je ležala na podu, znojavih šaka spremnih da gurnu žbicu, hoće li ikada moci da voli Rašidovo dete kao što voli Tarikovo.

Na kraju, Lejla nije mogla to da uradi.

Nije zbog straha od krvarenja na smrt ispustila žbicu, pa čak ni zbog pomisli da je to proklet cin -a slutila je da jeste. Lejla je ispustila žbicu zato što nije mogla da prihvati ono što su mudžahedini tako spremno prihvatili: da ponekad u ratu moraju da se ubijaju nedužni. Njen rat je bio protiv Rašida. Beba je nedužna. A vec je bilo dovoljno ubijanja. Lejla se dovoljno nagledala ubijanja nevinih, uhvacenih u unakrsnoj vatri neprijatelja.

39.

Marijam Septembar 1997.

"Ova bolnica više ne prima žene", zarežao je stražar. Stajao je na vrhu stepeništa i ledeno gledao gomilu koja se okupila ispred bolnice Malalaj. Iz gomile se zaculo glasno stenjanje.

"Ali ovo je ženska bolnica!", viknula je neka žena iza Marijam. Usledili su poklici odobravanja.

Marijam je prebacila Azizu iz jedne u drugu ruku. Slobodnom rukom je pridržavala Lejlu, koja je stenjala s rukom prebacenom preko Rašidovog vrata. "Više nije", rekao je taliban.

"Moja žena samo što se nije porodila!" viknuo je jedan krupan covek "Je l' na ulici treba da se porodi, brate?"

Marijam je cula za objavu, u januaru prošle godine, da ce žene i muškarci biti primani u razlicitim bolnicama, da je sve žensko osoblje otpušteno iz kablulskih bolnica i poslato da radi u jednoj centralnoj ustanovi. Niko u to nije verovao i talibani to nisu sprovodili u delo. Sve do sada.

"A bolnica Ali-abad?" viknuo je jedan drugi muškarac.

Stražar je odmahnuo glavom.

"Vezir Akbar-han?"

"Samo za muškarce", rekao je.

"Pa šta da radimo?"

"Idite u Rabija Balhi", rekao je stražar.

Jedna žena se probila napred i rekla da je vec bila tamo. Tamo nema ciste vode, rekla je, nema kiseonika, nema struje, nema lekova. "Nema nicega."

"Idite tamo", rekao je stražar.

Usledilo je još stenjanja i vapaja, poneka uvreda. Neko je bacio kamen.

Taliban je digao kalašnjikov i ispalio rafal u vazduh. Drugi taliban, iza njega, izmahnuo je bicem. Gomila se brzo razišla.

Cekaonica u Rabija Balhi bila je preplavljena ženama u bur-kama i njihovom decom. Vazduh je smrdeo na znoj i neoprana tela, na noge, sredstvo za dezinfekciju, mokracu i dim cigareta. Ispod mrtvog ventilatora na tavanici deca su se jurcala, preskakala pružene noge majki koje su jecale i oceva koji su dremali. Marijam je pomogla Lejli da sedne uza zid sa koga su se odlomili komadi maltera, nalik na neke nepoznate zemlje. Lejla se ljujljala napred-nazad, pritiskajuci rukama stomak.

"Sredicu da te prime, Lejla-džo. Obecavam."

"Brzo", rekao je Rašid.

Pred šalterom za prijavljivanje tiskao se i gurao buljuk žena. Neke su u rukama držale bebe. Neke su se odvojile od gomile i jurišale ka dvostrukim vratima koja su vodila u ordinaciju. Naoružani taliban im je stajao na putu i rasterivao ih. Marijam se zaletela. Uprla je nogama i rila između mišica, bedara i plecki nepoznatih. Neko ju je udario laktom u rebra i ona je uzvratila. Necija šaka je očajnicki pokušala da je uhvati za lice. Ona ju je odgurnula. Da bi se probila napred, Marijam je grabila guše, ruke i laktove, kosu, a kada je jedna žena u blizini zasiktala na nju, Marijam je uzvratila siktanjem. Marijam je sada videla šta sve majke žrtvuju. Pristojnost je tek pocetak. Tužno je pomislila na Nanu, na žrtve koje je i ona morala da cini.

Na Nanu, koja je mogla da je nekome da, ili da je baci u neki jarak i pobegne. Ali nije. Umesto toga, Nana je istrpela sramotu što podiže jednu arami, oblikovala je svoj život oko nezahvalnog zadatka podizanja Marijam i, na svoj nacin, pružanja ljubavi. A na kraju, Marijam je odabrala Džalila, a ne nju. Dok

se bezobzirno odlucno probijala, Marijam je žalila što nije bila bolja kcerka Nani. Žalila što nije shvatala ono što o majcinstvu shvata sada. Našla se licem u lice s medicinskom sestrom, koja je od glave do pete bila pokrivena prljavom sivom burkom. Sestra je razgovarala s nekom mladom ženom kroz ciju burku se probila usirena krv.

"Mojoj kcerki je pukao vodenjak, a beba nece da krene", viknula je Marijam.

"Ja pricam s njom!", viknula je okrvavljena žena. "Cekaj na red!"

Citavo ljudsko klupko njihalo se levo-desno, kao visoka trava oko kolbe, kada povetarac dune preko proplanka. Neka žena iza Marijam vikala je da joj je kcerka slomila lakat kada je pala s drveta. Druga je vikala da ima krvavu stolicu.

"Je li ima temperaturu?" upitala je bolnicarka. Marijam je bio potreban trenutak da shvati kako se ova njoj obraca.

"Ne", odgovorila je Marijam.

"Krvvari?"

"Ne."

"Gde je?"

Marijam je preko pokrivenih glava pokazala mesto gde je Lejla sedela s Rašidom.

"Doci cemo po nju", rekla je bolnicarka.

"Kada?" zavapila je Marijam. Neko ju je zgrabio za ramena i vukao nazad.

"Ne znam", rekla je bolnicarka. Rekla je da imaju samo dve doktorke i da obe trenutno operišu. "Jako je boli", rekla je Marijam.

"Boli i mene!", viknula je žena krvave glave. "Cekaj na red!"

Marijam su vukli nazad. Pogled na bolnicarku sada su pre-precavala ramena i potiljci. Osetila je miris mlecnog podrigivanja bebe.

"Izvedite je da se prošeta", viknula je bolnicarka. "I cekajte."

Napolju je bio mrak kada ih je bolnicarka napokon prozvala. U sali za porodaje bilo je osam kreveta, na kojima su se žene grcile i stenjale, okružene potpuno pokrivenim bolnicarkama. Dve žene su se upravo poradale. Između kreveta nije bilo zavesa. Lejli su dali krevet na samom kraju, ispod prozora koji je neko prefarbao crnom bojom.

U blizini je bio umivaonik, napukao i suv, a preko njega razvucen konopac s koga su visile prljave medicinske rukavice. U sredini sobe Marijam je videla aluminijumski sto. Na gornjoj površini bilo je cebe boje cadi, donja je bila prazna. Jedna žena je videla Marijam kako gleda.

"Žive stavlja ju gore", rekla je.

Doktorke, u tamnoplavoj burki, bila je sitna, izmucena žena pticjih kretnji. Sve što je govorila zvucalo je nestrpljivo, hitno. "Prva beba." Rekla je to tako, ne kao pitanje, vec kao izjavu. "Druga", rekla je Marijam. Lejla je kriknula i okrenula se na bok. Prsti su joj se stegli oko Marijaminskih.

"Problemi s prvim porodajem?" "Ne." "Vi ste majka?"

"Da", odgovorila je Marijam.

Doktorke je digla donji deo burke i izvadila neki metalan, kupast instrument. Zadigla je Lejlinu burku i stavila širi kraj instrumenta na njen stomak, uži u svoje uho. Slušala je gotovo citav minut, premestila ga, ponovo slušala, ponovo ga pemestila.

"Sada moram da opipam bebu, hamšira." Navukla je jedan par rukavica koji je visio iznad umivaonika, jednom rukom je pritisnula Lejlin stomak, a drugu je gurnula unutra. Lejla je zajecala. Pošto je doktorka završila, dala je rukavicu bolnicarki, koja ju je isprala i zakacila štipaljkom na konopac.

"Vašoj kcerki treba carski rez. Znae šta je to? Moramo da joj rasecemo stomak i izvadimo bebu, zato što je krenula karlicno." "Ne shvatam", rekla je Marijam.

Doktorka je rekla da je beba u takvom položaju da neće sama izaci. "A vec je prošlo predugo. Smesta moramo u operacionu salu."

Lejla je namršteno klimnula i glava joj je pala u stranu.

"Nešto moram vama da kažem", rekla je doktorka. Približila se Marijam, nagnula i progovorila tišim, poverljivijim tonom. U glasu joj se sada cula primesa posramljenosti. "Šta kaže?" zastenjala je Lejla. "Nešto nije u redu s bebom?"

"Ali kako ce da podnese bol?", upitala je Marijam.

Doktorka je sigurno cula optužbu u njenom pitanju, sudeci po tome što je zazvucala kao da se brani.

"Mislite da ja hocu tako?" upitala je. "Šta hocete da uradim? Ne daju mi ono što mi treba. Nemam ni rendgen, sukciju, kiseonik, ni najprostije antibiotike. Kada nevladine organizacije ponude novac, talibani ih odbiju. Ili prebace novac u muške bolnice."

"Ali, doktorka-sahib, zar ne možete nešto da joj date?", upitala je Marijam.

"Šta se dešava?" zastenjala je Lejla. "Možeš sama da kupiš lek, ali. "Napišite kako se zove", rekla je Marijam. "Samo napišite i nabavicu ga."

Ispod burke, doktorka je odsecno odmahнула glavom. "Nema vremena", rekla je. "Kao prvo, nema ga ni u jednoj obližnjoj apoteci. Za to bi morala da se probijaš kroz saobraćaj od jednog do drugog mesta, možda na drugi kraj grada, a mali su izgledi da ćeš ga uopšte naci. Sada je skoro pola devet, verovatno ce te uhapsiti što kršiš policijski cas. Čak i da nadeš taj lek, verovatno nećeš imati para.

Ili ćeš licitirati protiv nekoga jednako očajnog, a apotekar ce da bali između vas. Nema vremena. Beba mora smesta da izade."

"Recite mi šta se dešava!", kazala je Lejla. Pridigla se na laktove.

Doktorka je uzdahnula i rekla Lejli da u bolnici nema anesthetika.

"Ali budemo li oklevali, izgubice bebu." "Onda me secite", rekla je Lejla. Pala je nazad na ležaj i digla kolena. "Secite me i dajte mi moju bebu."

U prljavoj operacionoj sali Lejla je ležala na krevetu s tockovima dok je doktorka prala ruke u laboru. Lejla je drhtala. Usisavala je vazduh kroz zube svaki put kada bi joj bolnicarka obrisala trbuh krpom namocenom u nekakvu žuckastosmedu tecnost. Druga bolnicarka je stajala kraj vrata. Stalno ih je otvarala da virne napolje. Doktorka je sada skinula burku i Marijam je videla da ova ima krestu srebrnaste kose, oci teških kapaka i kesice od umora u uglovima usta.

"Naredeno nam je da operišemo u burkama", objasnila je doktorka, pokazavši glavom ka bolnicarki kraj vrata. "Ona cuva stražu. Kad ih vidi da dolaze, ja se pokrивam."

Rekla je to jednostavno, gotovo ravnodušno, i Marijam je shvatila da je to žena koju odavno više ništa ne može da zgrozi ili razbesni. To je žena, pomislila je, koja shvata da ima debele sreće što uopšte radi, da uvek postoji nešto, još

nešto, što mogu da joj otmu. S obe strane Lejlinih ramena dizale su se dve metalne šipke. Bolnicarka koja joj je oprala stomak zakacila je štipaljkačama caršav za njih. Tako je napravila zastor između Lejle i doktorke. Marijam se smestila iza Lejline glave i spustila lice tako da im se obrazi dodiruju. Osecala je kako Lejli cvokocu zubi. Ruke su im se ispreplele. Marijam je kroz zastor videla doktorkinu senku kako se kreće levo od Lejle, bolnicarkinu desno. Lejline usne su se razvukle. Mehurici pljuvacke izbijali su i pucali na površini njenih stegnutih zuba. Ispuštala je kratke, siktave zvuke.

Doktorke je rekla: "Hrabro, sestrice." Nagnula se nad Lejlu. Lejline oči su se iskolacile. Onda su joj se usta otvorila. Držala se tako, držala, držala, drhteci, napetih žila u vratu, znojem oblivenog lica, mrveći šakama Marijamine prste. Marijam će se uvek diviti Lejli zbog toga koliko je vremena prošlo pre nego što je vrisnula.

40. Lejla Jesen 1999. Marijam se setila da iskopaju rupu. Jednog jutra je pokazala zemlju iza šupe. "Možemo ovde", rekla je. "Ovo je dobro mesto." Na smenu su zabadale ašov, pa izbacivale zemlju. Nisu smerale da iskopaju posebno veliku, a ni duboku rupu, i zato kopanje nije trebalo da bude toliko naporno koliko se ispostavilo. Teške posledice suše koja je pocela devedeset osme, i sada trajala već drugu godinu, svugde su se osecale. Zimus jedva da je pao sneg, a na proleće uopšte nije bilo kiše.

Po citavoj zemlji seljaci su napuštali specena imanja, prodavali svu imovinu i lutali od sela do sela u potrazi za vodom. Odlazili su u Pakistan ili Iran. Doseljavali se u Kabul. Ali nivo vode je i u gradu opao i plitki bunari su presušili. Redovi pred dubokim bunarima bili su tako dugacki da su Lejla i Marijam provodile sate čekajući na smenu. Reka Kabul, bez uobicajenih prolećnih bujica, potpuno je presahla. Sada se pretvorila u javni nužnik, u njoj je bilo samo ljudskih izlucevine i dubreta. I zato su udarale ašovom i kopale, ali specena zemlja beše otvrdla kao kamen, nije popuštala, stegnuta, gotovo okamenjena.

Marijam je sada bilo četrdeset godina. U njenoj kosi, pokupljenoj iznad lica, videli su se sedi pramenovi. Ispod očiju su joj visile kese, smeđe, u obliku polumeseca. Izgubila je dva prednja zuba. Jedan je ispao sam, a drugi joj je izbio Rašid kada je je-dnom slučajno ispustila Zalmaja. Koža joj je ogrubela, ustavila se od silnog vremena koje su provodile sedeci u dvorištu pod bezobzirnim suncem. Sedele su i gledale Zalmaja kako juri Azizu. Kada su završile, kada su iskopale rupu, stale su nad njom i osmotrile je.

"Poslužice", rekla je Marijam. Zalmaju su sada bile dve godine. Bio je punacak decacic kovr-džave kose. Imao je sitne smedaste oči i rumene obraze, na Rašida. Imao je i ocevu gustu kosu i nisko, zakrivljeno celo. Kada je Lejla bila sama s njim, Zalmaj je bio mio, dobrocudan i uvek spreman na igru. Voleo je da se pentra Lejli na ramena, da se igra žmurke u dvorištu s njom i Azizom. Ponekad, kada je bio mirniji, voleo je da sedi u Lejlinom krilu i da mu ona peva. Omiljena pesma mu je bila Mula Muhamed-džan. Mlatio je snažnim nožicama dok mu je ona pevala u kovrdžavu kosu i pridruživao joj se u refrenu, pevajući svojim hrapavim glasom reci koje je umeo da izgovori: Hajde, idemo u Mazar, Mula Muhamed-džan, Da vidimo polja lala, o voljeni moj družo.

Lejla je volela vlažne poljupce koje joj je Zalmaj lepio na obraze, volela njegove laktove s jamicama i debeljuškaste nožne prste. Volela je da ga golica,

da od jastuka pravi tunele kroz koje ce on da puzi, da ga gleda kako tone u san u njenom narucju, jednom rukom je uvek držeci za uho.

Stomak bi joj se zgrcio kada bi pomislila na popodne koje je provela ležeci na podu sa žbicom od bicikla između nogu. Koliko je samo blizu bila. Sada joj je to bilo nezamislivo, što joj je tako nešto uopšte palo na pamet. Njen sin joj je bio blagoslov i Lejla je laknulo kada je otkrila da su joj strahovi bili neosnovani, da ga voli iz dubine duše, isto kao Azizu. Međutim, Zalmaj je obožavao svog oca, i zbog toga bi se preobrazio kada je otac bio u blizini da ga mazi. Zalmaj je tada bio brz na prkosnom cerekanju ili drskom kezu. U očevoj blizini lako se vredao. Postajao je zlopamtilo. Istrajavao je u nevaljalstvu uprkos Lejlinim grdnjama, što nikada nije bio slučaj kada Rašid nije kod kuće. Rašid je sve to odobravao. "Znak pameti", rekao je. Isto je govorio i za Zalmajevu nesmotrenost, kada je progutao pa iskakao klikere, kada je palio šibice, kada je žvakao Rašidove cigarete.

Kada se Zalmaj rodio, Rašid ga je premestio u krevet koji je delio s Lejlom. Kupio mu je novu kolenku i dao da se oslika lavovima i leopardima. Platilo je za novu odecu, nove zvečke, nove flašice, nove pelene, mada to nisu mogli sebi da priušte i mada su sve stare Azidine stvari bile sasvim upotrebljive. Jednog dana je doneo mrdalicu na baterije, pa je okacio iznad Zalmajevе kolenke. Mali žuti i crni bumbari visili su sa suncokreta i šuškali i cvileli kada se stisnu. Kada se uključe, svirala je muzika.

"Zar nisi rekao da ti posao slabo ide?" rekla je Lejla..

"Imam prijatelje od kojih mogu da pozajmim", rekao je on opušteno.

"Kako ćeš da im vratiš?"

"Bice bolje. Uvek na kraju bude. Gle, dopada mu se. Vidiš?"

Vecinu dana Lejla je bila lišena svog sina. Rašid ga je vodio u ducan, puštao ga da puzi ispod pretrpanog radnog stola, da se igra starim donovima i komadima kože. Rašid je zakucavao eksere, okretao točak sa brusnim papirom i budno ga pazio. Ako bi Zalmaj preturio gomilu cipela, Rašid ga je blago grdio, smireno i s osmehom. Ako bi to ponovio, Rašid bi odložio cekic, posadio sina na sto i tiho razgovarao s njim. Njegovo strpljenje za Zalmaja bilo je dubok bunar koji nikada neće presahnuti.

Uvece su se vraćali kuci, Zalmajeva glava je poskakivala na Rašidovim ramenima, obojica su mirisali na lepak i kožu. Kežili su se kao što to cine ljudi koji dele neku tajnu, lukavo, kao da su citav dan proveli u mračnoj radnji uopšte ne praveci cipele, vec kujuci zavere. Zalmaj je voleo da sedi pored oca za vecerom, gde su se igrali svojih igara dok su Marijam, Lejla i Aziza iznosile tanjire za sofru. Na smenu su bockali jedan drugog u grudi, kikotaše se, gadali se mrvicama hleba, šaputali nešto što drugi nisu mogli da cuju. Ako bi im se Lejla obratila, Rašid bi nezadovoljno digao pogled zbog tog nepoželjnog prekidanja. Ako bi zatražila da uzme Zalmaja, ili još gore, ako bi Zalmaj pružio ruke ka njoj -Rašid bi je prostrelio pogledom. Lejla je uvek odlazila povredena. Onda je jedne noci, nekoliko nedelja pošto je Zalmaj napunio dve godine, Rašid došao kuci s televizorom i videom. Dan je bio topao i prijatan, ali je vece bilo hladnije i vec se zgušnjavalo u ledenu noc bez zvezda. Spustio je uredaje na sto u dnevnoj sobi. Rekao je da ih je kupio na crnoj berzi.

"Ponovo si pozajmljivao?" upitala je Lejla.

"Magnavoksov je."

Aziza je ušla u sobu. Kada je ugledala televizor, potrcala je ka njemu.

"Pažljivo, Aziza-džo", rekla je Marijam. "Ne diraj."

Azizina kosa postala je svetla kao Lejlina. Lejla je videla sopstvene jamice u njenim obrazima. Aziza je izrasla u mirnu, zamišljenu devojčicu, čije je ponašanje Lejli delovalo primereno mnogo starijem detetu. Lejla se cudila kcerkinom govoru, ritmu i melodiji njenih recenica, zamišljenim pauzama i naglašavanjima, tako zrelih, tako u suprotnosti sa detinjim telom iz koga je taj glas dopirao. Aziza je na sebe preuzela, sa šaljivim autoritetom, da budi Zalmaja svakog jutra, da ga oblaci, da ga hrani za doručak, da ga češlja. Ona ga je uspavljivala, ona je bila staloženi mirotvorac za svog cudljivog brata. Aziza je stekla naviku da u njegovoj blizini naglašeno odmahuje glavom, baš kao što to cine odrasli. Aziza je pritisla dugme za uključivanje televizora. Rašid se namrštió, zgrabio joj ruku i stavio je na sto, nimalo nežno.

"Ovo je Zalmajev televizor", rekao je.

Aziza je otišla kod Marijam i sela joj u krilo. Njih dve sada su bile nerazdvojne. U poslednje vreme, s Lejlinim blagoslovom, Marijam je pocela da uci Azizu stihovima iz Kur'ana. Aziza je već umela da napamet recituje suru el-Ihlas, suru el-Fatihu i već je znala kako da izvede cetiri rekata jutarnje molitve. To je sve što imam da joj dam, rekla je Marijam Lejli, to znanje, te molitve. To je jedina istinska imovina koju sam u životu imala. Sada je u sobu ušao Zalmaj. Dok je Rašid s iščekivanjem posmatrao, kao što ljudi čekaju na jednostavne trikove ulicnih opsenara, Zalmaj je povukao kabl televizora, pritiskao dugmad, prislonio šake na crni ekran. Kada ih je digao, otisci malih vlažnih dlanova izbledeli su sa stakla. Rašid se ponosno osmehnuo, gledao kako Zalmaj nastavlja da pritiska dlanove pa ih diže, iznova i iznova. Talibani su zabranili televiziju. Video-kasete su javno lomljene, trake cupane i kacene na ograde. Satelitske antene su vešane o ulicne svetiljke. Ali Rašid je rekao da to što je nešto zabranjeno ne mora da znaci i da ga ne možeš naci.

"Sutra cu potražiti neke crtace", rekao je. "Neće biti teško. Na crnim pazarima sve može da se nade."

"Ona ćeš nam možda naci i novi bunar", rekla je Lejla i za uzvrat dobila njegov prezriv pogled. Kasnije, posle još jedne vecere od golog pirinca i pošto je čaj preskocen zbog suše, Rašid je popušio cigaretu i saopštio Lejli šta je odlucio.

"Ne", rekla je Lejla. Rekao je da je ništa nije pitao.

"Nije me briga."

"Bilo bi te briga da znaš celu pricu."

Rekao je da je pozajmljivao više nego što je priznao, da zarada iz radnje više nije dovoljna za održavanje njih petoro. "Nisam ti ranije to rekao, da te poštedim brige."

"Sem toga", nastavio je, "zacudila bi se koliko zaraduju." Lejla je ponovo rekla ne. Sedeli su u dnevnoj sobi. Marijam i deca bili su u kuhinji. Lejla je cula zveket posuda, Zalmajev prodorni smeh, Azizu kako govori nešto Marijam svojim mirnim, staloženim glasom. "Bice i drugih poput nje, čak i mladih", rekao je Rašid. "Svi u Kabulu rade isto." Lejla mu je rekla da je nije briga šta drugi ljudi rade sa svojom decom.

"Dobro cu je paziti", rekao je Rašid, sada manje strpljivo. "To je siguran cošak. Džamija je odmah preko puta ulice."

"Ne dozvoljavam da mi kcerka zbog tebe postane ulicna prosjakinja!" prasnula je Lejla. Šamar je glasno pukao, Rašidov mesnati dlan spojio se s Lejlinim

obrazom citavom površinom. Glava joj se okrenula od udarca. Zvuci iz kuhinje su se utišali. U kuci je na trenutak zavlada savršena tišina.

Usledili su brzi koraci u hodniku i Marijam i deca stvorili su se u dnevnoj sobi, oci su im letele sa nje na Rašida i nazad. Onda ga je Lejla udarila pesnicom. Tada je prvi put u životu nekoga udarila, ako se ne racunaju igre s Tarikom. Ali njega je udarala otvorenom šakom, bilo je to više pljeskanje nego udaranje, stidljivo i drugarski, prijatno izražavanje napetosti koja je ujedno i zbunjivala i uzbuđivala. Ciljala je u mišic, koji je Tarik, profesorskim glasom, zvao deltoid. Lejla je posmatrala luk svoje stegnute pesnice kako leti kroz vazduh, osetila nabore Rašidove neobrijane, grube kože pod pesnicom. Zvucalo je kao kada kesa pirinca padne na pod. Udarila ga je snažno. Toliko da se cak zateturao i nacinio dva koraka unazad.

S druge strane sobe, uzdah, cviljenje, vrisak. Lejla nije znala ko je ispustio koji zvuk. U tom trenutku bila je previše zapanjena da to primeti ili da o tome brine, cekala je da joj um prihvati ono što je upravo uradila. Kada se to desilo, pomislila je da se možda osmehnula. Možda se iskezila kada je, na njeno potpuno cudenje, Rašid mirno izašao iz sobe. Iznenada se Lejli ucinilo da su zajednicke nedace njihovih života, njenog, Azizinog, Marijaminog, prosto nestale, isparile kao Zalmajevi dlanovi sa televizijskog ekrana. Cinilo se vrednim, potpuno suludo, trpeti sve što su trpele, zarad ovog jednog slavnog trenutka, zarad ovog cina prkosa koji ce okoncati sva njihova poniženja. Lejla nije primetila da se Rašid vratio u sobu. Sve dok joj se njegova ruka nije našla oko vrata. Sve dok je nije digao sa zemlje i bacio na zid.

Izbliza, njegovo izobliceno lice delovalo je nestvarno veliko. Lejla je primetila koliko je natecenije od starosti, koliko se mnoštvo popucalih žila pruža preko njegovog nosa. Rašid ništa nije rekao. A stvarno, šta covek i može da kaže, šta treba da kaže kada svojoj ženi gurne cev pištolja u usta?

U dvorištu su kopale zbog racija. Racije su ponekad bile mesecne, ponekad nedeljne. U poslednje vreme, gotovo svakodnevnne. Talibani su uglavnom konfiskovali stvari, nekoga šutnuli, nekome razbili glavu. Ali ponekad je bilo javnog batinanja, bicevanja po tabanima i šakama.

"Polako", rekla je Marijam sada, klececi na ivici. Spustile su televizor u rupu držeci dva kraja najlona u koji su ga umotale.

"E, dobro je", rekla je Marijam.

Poravnale su zemlju kada su završile, pa je malo i razbacale okolo, da ne izgleda sumnjivo.

"Eto", rekla je Marijam pa obrisala šake o haljinu.

Kada bude bezbednije, složile su se, kada talibani prorede racije, za mesec, dva ili šest, iskopace televizor.

U Lejlinom snu, ona i Marijam su iza šupe, ponovo kopaju. Ali ovog puta u zemlju spuštaju Azizu. Azizin dah se magli na najlonu u koji su je umotali. Lejla vidi njene prestravljene oci, belinu njenih dlanova koji odguruju najlon. Aziza prekli-nje. Lejla ne cuje njene krike. Samo privremeno, vice dole, to je samo privremeno. Zbog racija, znaš, ljubavi moja. Kada se racije završe, mama i hala Marijam ce te iskopati.

Obecavam ti, ljubavi. Onda cemo se igrati. Igracemo se koliko god poželiš. Grabi zemlju ašovom. Lejla se probudila bez daha, sa ukusom zemlje u ustima, kada su prve zrnaste grudve ilovace pale na najlon.

Marijam

U leto dvehiljadite, suše su prešle u trecu i najgoru godinu. U Helmandu, Zabolu, Kandaharu sela su se pretvorila u nomadske horde, vecito u pokretu, u potrazi za vodom i zelenim pašnjacima za stoku. Pošto nisu našli ništa, pošto su im koze, ovce i krave pocrkale, horde su stigle u Kabul. Zaposle su brdo Kareh-arijana, nastanile se u divljim naseljima, po petnaestoro i dvadesetoro u kolibi. To je takode bilo i leto Titanika, leto kada su se Marijam i Aziza grlile, valjale i kikitale, a Aziza uvek zahtevala da ona bude Džek.

"Tišina, Aziza-džo."

"Džek! Reci kako se zovem, hala Marijam. Reci. Džek!" "Otac ce ti se ljutiti ako ga

probudiš." "Džek! A ti si Rouz."

Na kraju bi Marijam završila na ledima, predala se i pristala da ponovo bude Rouz.

"Dobro, ti budi Džek", popustila bi. "Ti umri mlad, a ja cu da docekam lepu starost."

"Da, ali ja cu da umrem kao junak", rekla je Aziza, "dok ceš ti, Rouz, provesti citav svoj jadni život ceznuci za mnom." Onda bi kolenima opkoracila Marijamine grudi pa objavila: "Sada moramo da se poljubimo!" Marijam bi je cušnula, a Aziza, oduševljena sopstvenim skandaloznim ponašanjem, zlobno se kikotala kroz napucene usne. Ponekad bi Zalmaj došao da gleda tu igru.

A ko ce on da bude, pitao je.

"Ti budi ledeni breg", rekla bi Aziza.

Tog leta je Kabul drmala groznica Titanika. Ljudi su krijum-carili piratske kopije filma iz Pakistana -ponekad u donjem vešu. Posle policijskog casa, svi su zakljucavali vrata, gasili sve-tla, utišavali televizore i lili suze zbog Džeka, Rouz i putnika broda osudenog na propast. Ako je bilo struje, Marijam, Lejla i deca takode su ga gledali. Desetak puta su iskopavali televizor iza šupe, kasno nocu, s ugašenim svetlima i cebadima zakacenim na prozore. Prodavci su zaposeli suvo korito reke Kabul. Uskoro su u specenoj udolini kojom je nekada tekla mogli da se kupe Titanik cilimi i Titanik platno s bala naslaganih u kolicima. Bio je tu i Titanik deodorans, Titanik pasta za zube, Titanik parfem, Titanik pakora, cak i Titanik burka. jedan posebno uporan prosjak prozvao se Titanik Prosjak.

Roden je Titanik-grad.

To je zbog pesme, govorili su.

Nije, vec zbog mora. Zbog raskoši. Broda.

Zbog seksa, šaputali su.

Zbog Lea, govorila je Aziza bleskasto. Sve je to zbog Lea.

"Svi žele Džeka", rekla je Lejla Marijam. "Eto u cemu je stvar. Svi žele Džeka, koji ce doci da ih spase iz ovog užasa. Ali Džeka nema. Džek se ne vraca. Džek je mrtav."

Onda je, kasno tog leta, jedan trgovac platnom zaspao i zaboravio da ugasi svoju cigaretu. On je požar preživeo, ali njegova radnja nije. Vatra je progutala i susednu prodavnicu platna, prodavnicu polovne obuće, malu radionicu nameštaja, pekaru.

Kasnije su Rašidu rekli da bi, da je vetar dunuo sa zapada umesto sa istoka, njegov ducan, koji se nalazio na uglu, možda bio pošteđen. Sve su prodali. Prvo su otišle Marijamine stvari, onda Lejline. Azizina decja odeca, ono malo igracaka što je Lejla uspela da se izbori da joj kupi. Aziza je sve to mirno posmatrala. Rašidov sat je takode prodat, njegov stari tranzistor, obe njegove kravate, cipele i burma. Sofa, sto, cilim i stolice takode su otišli. Zalmaj je podi-vljao kada je Rašid prodao televizor. Posle požara, Rašid je gotovo svaki dan provodio kod kuće. Samarao je Azizu. Šutirao Marijam. Bacaio stvari. Stalno je nešto zamerao Lejli, na njenom mirisu, na njenom oblacenju, na nacinu kako češlja kosu, na njenim požutelim zubima. "Šta se to s tobom desilo?" govorio je. "Oženio sam se jednom pari, a sada na grbaci imam vešticu. Pretvaraš se u Marijam."

Otpustili su ga iz cevabdžinice blizu Trga Hadži jaguba zato što se potukao s mušterijom. Mušterija se požalila da joj je Rašid drsko bacio hleb na sto. Usledile su grube reci. Rašid je mušteriju nazvao majmunolikim Uzbekom. Potegnuto je pištolj. Metalni ražnjic uperen. Po Rašidovoj prici, on je bio taj s ražnjicem. Marijam mu nije verovala. Otpustili su ga iz restorana u Tajmaniju, zato što su se gosti žalili na predugo cekanje. Rašid je rekao da je kuvar bio spor i lenj.

"Verovatno si spavao pozadi", rekla je Lejla. "Ne izazivaj ga, Lejla-džo", rekla je Marijam. "Upozoravam te, ženo", rekao je on. "Ili si spavao ili pušio." "Kunem ti se Bogom." "Šta ćeš kad si takav." A onda je skocio na Lejlu i mlatio je pesnicama po grudima, glavi, stomaku, cupao joj kosu, bacio je na zid. Aziza je vrištala i vukla ga za košulju, Zalmaj je takode vrištao, pokušavao da ga skinje sa svoje majke. Rašid je odgurnuo decu u stranu, gurnuo Lejlu na zemlju i poceo da je šutira. Marijam se bacila na Lejlu. On je nastavio da šutira, sada je šutirao Marijam, pljuvacka mu je letela sa usta, oci mu ubilacki caklile, šutirao je sve dok mu nije ponestalo snage. "Kunem ti se, Lejla, nateraceš me da te ubijem", rekao je zadihan. Onda je izjurio iz kuće. Kada je novca ponestalo, na njihove živote spustila se senka gladi. Marijam je bila zapanjena koliko je brzo utoljavanje gladi postalo žiža njihovog postojanja. Goli pirinac, bez zacina, mesa ili sosa, sada je bio retka poslastica. Sve češće su preskakali obroke. Rašid je ponekad kuci donosio konzervu sardina i tvrd, suv hleb ciji je ukus podsecio na piljevinu. Ponekad ukraden džak jabuka, po cenu opasnosti da mu odseku ruku. U bakalnicama je pažljivo gurao u džep konzervu raviola, koju su delili na pet delova, od kojih je Zalmajev bio kraljevski, jeli su posoljenu sirovu repu.

Mlitave listove salate i trule banane za veceru. Smrt od gladi je, iznenada, postala jasna mogucnost. Neki su odlucili da je ne cekaju. Marijam je cula za jednu udovicu u komšiluku koja je namrvila suvi hleb, pomešala ga s mišomorom i nahranila time svoje sedmoro dece. Najveci deo je sama pojela. Azizina rebra pocela su da se provide kroz kožu, a obrazi su joj upali. Listovi su joj se istanjili, lice poprimilo boju slabog caja. Kada bi je Marijam uzela, osecala je kako joj karlica štrci kroz zategnutu kožu. Zalmaj je ležao po kuci, napola sklopljenih mutnih ociju, ili u ocevom krilu, mlitav kao krpa. Uspavao bi se placuci kada bi za to imao snage, ali mu je san bio nemiran i isprekidan. Marijam su pred ocima iskakali svetlaci kada god bi ustala. U glavi joj se stalno vrtelo, a u ušima zvonilo. Prisetila se reci Mule Fejzulaha o gladi, kada bi

pocinjao mesec ramazan: I covek koga je ujela zmija može da spava, ali gladan covek ne može.

"Deca ce mi pomreti", rekla je Lejla. "Na moje oci." "Nece", rekla je Marijam. "Ja to necu dati. Sve ce biti u redu, Lejla-džo. Znam šta mi je ciniti."

Jednog pakleno vruceg dana, Marijam je obukla burku i s Rašidom otišla do hotela Interkontinental. Autobuska karta sada je bila nedostižan luksuz i Marijam je bila iscrpena kada su stigli na vrh strmog brda. Dok se penjala, obrvao ju je napad vrtoglavice i dva puta je morala da stane, da saceka da prode. Na ulazu u hotel Rašid je zagrlio i pozdravio jednog vratara, koji je bio odeven u odelo boje vina a na glavi imao šapku. Onda su njih dvojica srdacno porazgovarali. Rašid je govorio držeci vratara za lakat. U jednom trenutku je pokazao na Marijam i obojica su je kratko odmerili. Marijam se cinilo da joj je vratar nekako poznat. Pošto je vratar ušao, Marijam i Rašid su cekali. S tog vidikovca, Marijam se pružao pogled na Politehnicki institut, a iza njega, na staru cetvrt Hair-hana i put za Mazar. Južno je videla fabriku hleba, Silos, davno napuštenu, njeno bledožuto procelje izrovano zjapecim rupama od svih granata koje je pretrpela.

Dalje na jug, nazirala je puste ruševine palate Darulaman, kuda ju je pre mnogo godina Rašid vodio na piknik. Uspomena na taj dan bila je zaostavština iz prošlosti koja više nije delovala kao da je njena. Marijam se usredsredila na te stvari, na te znamenitosti. Bojala se da ce je hrabrost napustiti bude li pustila mislima da lutaju. Na svakih nekoliko trenutaka pred ulaz hotela stizali su džipovi i taksiji. Vratari su jurili da pozdrave putnike, redom muškarce, naoružane, bradate, s turbanima, koji su svi izlazili sa istim samopouzdanim, opuštenim i pretecim držanjem. Marijam je cula odlomke njihovih razgovora pre nego što su nestajali kroz vrata hotela. Cula je paštunski i persijski, ali i urdu i arapski.

"Eto to su ti naši pravi gospodari", rekao je Rašid tiho. "Pakistanski i arapski islamisti. Talibani su marionete. Ovo su veliki igraci, a Avganistan je njihovo igralište." Rašid je rekao da je cuo glasine o tome kako talibani dopuštaju tim ljudima da uspostave tajne logore po citavoj zemlji, gde se mladici obucavaju da postanu bombaši samoubice i džihada.

"Gde je dosad?" upitala je Marijam.

Rašid je pljunuo pa prešao nogom preko mesta na koje je pljunuo. Sat kasnije, našli su se unutra, Marijam i Rašid, išli su za vratarom. Pete su im odzvanjale po poplocanom podu dok ih je ovaj vodio kroz prijatno sveže predvorje.

Marijam je videla dva muškarca u kožnim foteljama, između kojih su stajale puške i stolic za kafu, kako pijuckaju crni caj i jedu dželabi, ružice od testa u gustom sirupu, posute šećerom u prahu. Pomislila je na Azizu, koja je volela dželabi, pa se prisilila da skrene pogled. Vrtar ih je izveo na balkon. Iz džepa je izvadio mali crni bežicni telefon i cedulju s nekim brojem. Pružio ju je Rašidu i rekao da je to satelitski telefon njegovog nadzornika.

"Imaš pet minuta", rekao je. "Ne više."

"Tašakor", rekao je Rašid. "Necu ti ovo zaboraviti."

Vrtar je klimnuo glavom i otišao. Rašid je okrenuo broj. Dao je Marijam telefon.

Dok je Marijam slušala daleki signal, misli su joj odlutale. Odlutale su do poslednjeg dana kada je videla Džalila, pre trinaest godina, u prolece osamdeset sedme. Stajao je na ulici pred njenom kucom, oslonjen na štap,

pored plavog mercedesa s heratskim tablicama i belom prugom preko krova, haube i prtljažnika. Stajao je tamo satima, cekajuci na nju, povremeno dozivajuci njeno ime, kao što je ona jednom cekala pred njegovom kucom. Marijam je jednom odmaknula zavesu, tek majcice, pa ga ugledala. Samo na trenutak, ali dovoljno da vidi kako mu se kosa proredila i osedela i da je poceo da se grbi. Nosio je naocare, crvenu kravatu i uobicajenu belu maramicu u džepu na grudima. Najupecatljivije, bio je mršaviji, mnogo mršaviji nego što je pamtila, sako njegovog tamnosmedeg odela visio mu je sa ramena, pantalone se nabirale oko nožnih clanaka. I Džalil je video nju, makar samo na trenutak. Pogledi su im se nakratko sreli kroz razmaknute zavese, kao što su se sreli pre mnogo godina, kroz jedne druge razmaknute zavese. Ali ovaj put je Marijam brzo navukla zavesu. Sela je na krevet i cekala da on ode.

Sada je mislila na pismo koje je na kraju ostavio ispred vrata. Cuvala ga je danima, ispod jastuka, povremeno ga uzimala pa ga prevrtala po rukama. Na kraju ga je neotvoreno pocepala. A evo je sada, posle tolikih godina, zove ga. Marijam se sada kajala što ga nije pustila da ude. Šta bi škodilo da ga je pustila, da je sela s njim, da ga je saslušala? On joj je otac. Nije bio dobar otac, tacno, ali koliko obicno njegove mane deluju sada, koliko oprostivo, kada se porede s Rašidovom zlobom, sa surovošcu i nasiljem koje je videla medu drugim ljudima.

Kajala se što je pocepala pismo. U uhu joj je progovorio neki muški glas i obavestio je da je dobila kancelariju gradonacelnika u Heratu. Marijam se nakašljala. "Selam, brate, tražim jednog coveka koji živi u Heratu. Ili je bar tu živeo, pre mnogo godina. Zove se Džalil-han. Živeo je u Šar-e-nau i imao bioskop. Znete li možda gde se nalazi?" U covekovom glasu cula se razdražljivost. "Zato zoveš kancelariju gradonacelnika?"

Marijam je rekla da ne zna koga drugog da zove. "Oprosti mi, brate. Znam da te cekaju važna posla, ali zovem zato što se ovde radi o životu i smrti, životu i smrti."

"Ne poznajem ga. Bioskop je zatvoren pre mnogo godina."

"Možda ga zna neko drugi, neko..."

"Nema nikoga."

Marijam je sklopila oci. "Molim te, brate. O deci je rec. Maloj deci."

Dugacak uzdah. "Možda neko tamo."

"Ima domar, mislim da živi ovde citavog života." "Da, pitaj njega, molim te."

"Zovi
sutra."

Marijam je rekla da ne može. "Imam ovaj telefon samo na pet minuta. Ne mogu. Na drugoj strani veze culo se škljocanje, i Marijam je pomislila da je ovaj prekinuo vezu. Medutim, cula je korake i glasove, daleku automobilsku trubu, i nekakvo mehanicko zujanje praceno škljocanjem, možda elektricni ventilator. Prebacila je telefon u drugu ruku, sklopila oci.

Zamislila je Džalila kako se osmehuje, zavlaci ruku u džep.

Ah. Naravno. Dobro. Evo, onda. Bez daljeg okolišanja...

Privezak u obliku lista, sa njega vise parice izrezbarene mese-cima i zvezdama. Probaj ga, Marijam-džo. Šta kažeš? Kažem da izgledaš kao kraljica.

Prošlo je nekoliko minuta. Onda koraci, nekakvo škripanje, pa škljocanje. "Zna ga." "Stvarno?" "Tako kaže."

"Gde je?" upitala je Marijam. "Zna li taj covek gde je Džalil-han?"
Usledila je kratka tišina. "Kaže da je odavno umro, još osamdeset sedme."
Marijam se zgrcio želudac. Razmišljala je vec o toj mogucnosti, naravno. Džalil bi danas imao više od sedamdeset pet godina, ali ipak... Osamdeset sedme. Znaci, tada je umirao. Došao je cak iz Herata da se oprost. Primakla se ivici balkona. S tog mesta je videla nekada cuveni hotelski bazen, sada prazan i oronuo, išaran rupama od metaka i polomljenim plocicama. A tu je bio i izrovani teniski teren, otrcana mreža mlitavo je ležala na sredini kao odbacen zmijski svlak.

"Sada moram da idem", rekao je glas na drugoj strani veze. "Oprost što sam te uznemiravala", rekla je Marijam, bezglasno placuci u telefon. Videla je Džalila kako joj maše dok skakuce s kamena na kamen u potoku, džepova otežalih od poklona. Sve one dane kada ga je napeto iščekivala, molila Boga da joj podari više vremena s njim. "Hvala ti", zaustila je Marijam, ali je covek na drugoj strani veze vec prekinuo. Rašid ju je gledao. Odmahnula je glavom. "Nikad od vas ništa", rekao je otevuši joj telefon. "Kakav otac, takva kcerka." Dok su izlazili iz predvorja, Rašid je hitro prišao stolicu za kafu, za kojim sada nije bilo nikoga, pa strpao u džep poslednju ružicu dželabija. Odneo ju je kuci i dao Zalmaju.

42.

Aziza je u papirnu kesu spakovala sledece: svoju cvetnu košulju i jedine carape, svoje rasporene vunene rukavice, staro cebe boje bundeve sa zvezdama i kometama, napuklu plasticnu cašu, jednu bananu, svoje kockice. Bilo je hladno aprilsko jutro dve hiljade i prve, nedugo pred Lejlin dvadeset treci rodendan. Nebo je bilo neprozirno sivo i naleti vlažnog hladnog vetra cegrtali su prozorskim kopcima.

To se dešavalo nekoliko dana pošto je Lejla cula da je Ahmed Šah Masud otišao u Francusku i obratio se Evropskom parlamentu. Masud je sada bio u svom zavicaju, na severu, i predvodio je Severni savez, jedini pokret koji je još pružao otpor talibanima. Masud je u Evropi upozorio zapad na teroristicke logore u Avganistanu i molio od Amerikanaca pomoc za borbu protiv talibana. "Ako nam predsednik Buš ne pomogne", bio je rekao, "ti teroristi ce veoma brzo nauditi Americi i Evropi."

Mesec dana ranije, Lejla je saznala da su talibani postavili dinamit u pukotine divovskih Buda u Bamijanu s namerom da ih dignu u vazduh, nazivajuci ih predmetima greha i idolo-poklonstva. Usledilo je zgražavanje citavog sveta, od Amerike do Kine. Politicari, istoricari i arheolozi sa svih strana pisali su pisma, preklinjali talibane da ne unište dva najveća istorijska cuda Avganistana. Talibani su ipak nastavili i aktivirali eksploziv u dve hiljade godina starim Budama. Zapevali su Alahu ekber posle svake eksplozije, klicali svaki put kada bi kipovi u oblaku prašine izgubili ruku ili nogu. Lejla se prisetila kako je osamdeset sedme stajala na vrhu veceg Bude s babijem i Tarikom, kako im je povetarac duvao u lica obasjana suncem, kako su gledali sokola koji kruži iznad prostrane doline. Medutim, na vesti o uništenju kipova, Lejla je reagovala potpuno tupo.

To jedva da je bilo važno. Kako da mari za kipove kada se njen vlastiti život rasipa poput prašine? Dok joj Rašid nije rekao da je vreme da pode, Lejla je sedela na podu, u uglu dnevne sobe, nema i kamenog lica, s kosom koja joj je

visila u nečešljanim pramenovima. Koliko god pokušavala da udiše i izdiše, Lejli se činilo da ne može da ispuni pluća sa dovoljno vazduha.

Na putu za Karte-seh, Zalmaj je cupkao u Rašidovom narucju, a Aziza je držala Marijam za ruku dok je brzim koracima išla kraj nje. Vetar je strgao prljavu maramu vezanu ispod Azizine brade i zadigao joj skute haljine. Aziza je sada postajala ozbilj-nija, kao da je pocinjala da oseca, sa svakim korakom, da ce je prevariti. Lejla nije smogla snage da joj kaže istinu. Rekla joj je da ce ici u školu, posebnu školu gde deca jedu i spavaju i ne vracaju se kuci posle casova. Sada je Aziza zasipala Lejlu istim pitanjima koja je postavljala vec nekoliko dana. Spavaju li daci u razlicitim sobama ili svi u jednoj velikoj spavaonici? Hoce li tamo upoznati nove drugarice? je li Lejla sigurna da ce ucitelji biti dobri?

I cesto: Koliko cu dugo morati da ostanem? Zaustavili su se dve ulice dalje od niske zgrade, nalik na kasarnu.

"Zalmaj i ja cemo ovde da sacekamo", rekao je Rašid. "O, da ne zaboravim." Izvadio je iz džepa žvakacu gumu, poklon za rastanak, i pružio je Azizi držeci se ukoceno i velikodušno. Aziza ju je uzela i promrmljala "hvala". Lejla je pomislila na dobrotu svoje kcerke, na njenu ogromnu sposobnost da prašta, i oci su joj zasuzile. Srce joj se steglo i sada je malaksala od tuge, tuge zbog toga što ovog popodneva Aziza neće dremati pored nje, što neće osecati slabašnu težinu Azizine ruke na svojim grudima, oblinu Azizine glave kako joj pritiska rebra, Azizin dah kako joj greje vrat, Azizine pete kako je guraju u stomak. Pošto su odveli Azizu, Zalmaj je zaplakao i zakukao: Zizal Zizal Otimao se i ritao u ocevom narucju, dozivao sestru sve dok mu pažnju nije privukao verglašev majmun na drugoj strani ulice. Poslednje dve ulice prepešacile su same, Marijam, Lejla i Aziza. Dok su se približavale zgradi, Lejla je videla oljušteno procelje, ulegnut krov, daske zakucane preko izbijenih prozora, vrh ljuljaške kako viri iznad oronulog zida. Stali su pred vratima i Lejla je ponovila Azizi ono što ju je ranije naucila.

"A ako te pitaju za oca, šta ceš im reci?"

"Da su ga ubili mudžahedini", rekla je Aziza oprezno.

"Tako je. Aziza, shvataš?"

"Jer ovo je posebna škola", rekla je Aziza. Sada, kada su se našle tu i kada je zgrada postala stvarnost, delovala je potreseno. Donja usna joj je drhtala, a oci bile na ivici suza, i Lejla je videla koliko se ona trudi da bude hrabra. "Ako im kažemo istinu", rekla je Aziza slabašno, bez daha, "neće me primiti. To je posebna škola. Hocu kuci."

"Stalno cu dolaziti da te posecujem", uspela je Lejla da kaže. "Obecavam."

"I ja", rekla je Marijam. "Dolazicemo da te posecujemo, Aziza-džo, i igracemo se zajedno kao uvek. Ovo je samo privremeno, dok ti otac ne nade posao."

"Tu ima hrane", rekla je Lejla drhtavo. Bilo joj je drago što je u burki, drago što Aziza ne vidi kako se ispod nje rastace.

"Ovde nećeš biti gladna. Imaju pirinca, hleba i vode, možda cak i voca."

"Ali ti nećeš biti tu. I hala Marijam neće biti tu." "Dolazicu da te posetim", rekla je Lejla. "Stalno. Pogledaj me, Aziza. Dolazicu da te posetim. Ja sam ti majka. Makar umrla, dolazicu da te posetim." Upravnik sirotišta bio je pogrbljen covek uzanih grudi s prijatno izbornim licem. Bio je procelav, imao cupavu bradu i oci kao zrna graška. Zvao se Zaman. Na glavi je imao kopicu. Levo staklo naocara bilo mu je naprslo. Dok ih je vodio u svoju kancelariju, pitao je Lejlu i

Marijam kako se zovu, pitao i kako se zove Aziza, koliko joj je godina. Prošli su kroz slabo osvetljene hodnike gde su se bosonoga deca sklanjala u stranu i posmatrala. Imala su raščupane kose ili obrijane glave. Bila su obucena u džempere izlizanih rukava, iznošene farmerke providnih kolena, kapute zakrpljene lepljivom trakom. Lejla je osećala miris amonijaka i mokrace, sapuna, talka i Azizinog sve jaceg nemira, jer je ova sada pocinjala da jeca. Lejla je osmotrila dvorište: zakorovljen plac, trošna ljuljaška, stare gume, probušena košarkaška lopta.

Sobe kraj kojih su prolazile bile su gole, prozori prekriveni najlonom. Neki dečak je jurio iz jedne sobe, zgrabio Lejlu za ruku i pokušao da joj se popne u narucje. Vaspitac koji je čistio nešto nalik na lokvu mokrace odložio je portviš i otrgnuo ga. Zaman je prema sirocicima postupao blago i nekako vlasnicki. Potapšao bi nekoga po glavi u prolazu, rekao nekima lepu rec ili dve, razbarušio im kosu, i to ne snishodljivo. Deca su se radovala njegovom dodiru. Sva su ga gledala s nadom da ce dobiti njegovo odobravanje. Uveo ih je u kancelariju, prostoriju sa samo tri stolice na sklapanje i neurednim stolom koji su prekrivale hrpe papira.

"Vi ste iz Herata", rekao je Zaman Marijam. "Cujem po vašem naglasku." Naslonio se u stolici, prepleo prste na trbuhu i rekao da ima zeta koji je nekada tamo živeo. Čak i u tim obicnim pokretima, Lejla je primetila nekakav umor. I mada se blago osmehivao, Lejla je osetila neku nesrecu i povredenost u dubini, razocaranje i poraz ispod vedre maske.

"Bio je staklar", rekao je Zaman. "Pravio je divne staklene labudove boje žada. Iskrili su iznutra kada ih stavite na sunce, kao da je staklo puno sicušnih cestica dragulja. Jeste li bili tamo u skorije vreme?"

Marijam je rekla da nije.

"Ja sam iz Kandahara. Jeste li bili u Kandaharu, hamšira? Niste. Divno je. Kakvi vrtovi! A tek grožde! O, kakvo grožde! Zacara nepca."

Nekoliko dece se okupilo oko vrata i virilo je unutra. Zaman ih je blago rasterao na pašunskom.

"Naravno da volim i Herat. Grad umetnika i pisaca, sufija i mistika. Znete onaj stari vic, da u Heratu ne možete da pružite noge a da ne šutnete nekog pesnika u tur."

Aziza je pored Lejle frknula. Zaman je odglumio iznenadenje.

"Ah, dakle. Nasmejao sam te, mala hamšira. To je obicno ono najteže. Bio sam se malo zabrinuo. Mislio sam da cu morati da kokodacem kao kokoška ili njacem kao magarac. Ali eto. A kako si mi samo lepa!" Pozvao je vaspitaca da nakratko izvede Azizu. Aziza je skocila u Marijamino krilo i zalepila se za nju.

"Samo cemo da porazgovaramo, ljubavi", rekla je Lejla. "Bicu ovde. Važi? Nikuda ne idem."

"Hajde, izadi na minut, Aziza-džo" rekla je Marijam. "Tvoja majka mora da porazgovara sa kaka Zamanom. Samo minut. Hajde, molim te."

Pošto su ostali sami, Zaman je ih je pitao za Azizin datim rodenja, preležane bolesti, alergije. Pitao je za Azizinog oca i Lejli je bilo vrlo cudno što govori laž koja je zapravo istina. Zaman je slušao, lice mu nije odavalo ni verovanje ni sumnju. On sirotištem rukovodi na principu poverenja, rekao je. Ako hamšira kaže da joj je muž mrtav i da ne može da se stara o svojoj deci, on to nece dovoditi u pitanje. Lejla se rasplakala. Zaman je spustio olovku.

"Sramota me je", progrcala je Lejla, s dlanom pritisnutim na usta.

"Pogledaj me, hamšira."

"Kakva to majka ostavlja rođeno dete?"

"Pogledaj me."

Lejla je digla pogled.

"Nisi ti kriva. Cuješ li me? Nisi ti. Krivi su oni divljaci, oni vahšiji. Oni me sramote kao Paštuna. Osramotili su ime mog naroda. A ti nisi sama, hamšira. Majke kao što si ti stižu nam neprekidno, stalno, majke koje dolaze ovamo, koje ne mogu da nahrane decu zato što ih talibani ne puštaju da izadu iz kuca i zarade za život. Zato nemoj sebe da kriviš. Ovde te niko ne krivi. Razumem te." Nagnuo se napred. "Hamšira. Razumem te." Marijam je obrisala oci skutom burke.

"Što se ovog mesta tice", uzdahnuo je Zaman, pokazujući rukom, "vidite da je u očajnom stanju. Vecito nam nedostaju sredstva, vecito nešto krpimo, improvizujemo. Od talibana ne primamo gotovo nikakvu pomoc. Ipak, snalazimo se. Kao i vi, radimo ono što se mora. Alah je dobar i milostiv i Alah nam daje dobrote, i dokle god nam On daje dobrote, ja cu se starati da Aziza bude sita i obucena. Toliko mogu da vam obecam."

Marijam je klimnula glavom.

"U redu?"

Srdacno se osmehivao. "Ali ne placi sada, hamšira. Ne dozvoli joj da te vidi uplakanu."

Lejla je ponovo obrisala oci. "Bog te blagoslovio", rekla je muklo. "Bog te blagoslovio, brate."

Ali kada je došlo vreme za rastanak, sve je provalilo baš onako kao što se Lejla bojala. Aziza se uspanicila. Citavim putem kuci, naslonjena na Marijam, Lejla je cula Azizine prodorne krike. U glavi je videla Zamanove debele, žuljevite šake kako se sklapaju oko Azizinih ruku, videla ga kako vuče, ispocetka blago, onda jace a zatim silovito, da odvoji Azizu od nje. Videla je Azizu kako se rita u Zamanovom narucju dok on brzo zamice za ugao, cula Azizu kako vrišti kao da ce nestati s lica zemlje. A Lejla je videla i sebe, kako trci hodnikom, oborene glave, a urlik joj narasta u grlu.

"Osecam njen miris", rekla je Marijam kod kuce. Oci su joj slepo prelazile nekuda iza Marijaminog ramena, iza dvorišta, zidova, u planine smeđe kao pušacki ispljuvak. "Osecam njen miris sna. A ti? Osecaš li ga i ti?"

"O, Lejla-džo", rekla je Marijam. "Nemoj. Kakva vajda od toga? Kakva vajda?" U pocetku je Rašid udovoljavao Lejli i pratio ih -nju, Marijam i Zalmaja -u sirotište, mada se svojski trudio, dok su hodali, da ona dobro vidi njegov optužujući, bolan izraz, da dobro cuje njegove besne govore o tome kakvim ga mukama izlaže, koliko ga strašno bole noge, leđa i stopala od hodanja do sirotišta.

Potrudio se da dobro znaju koliko im cini. "Ja više nisam mladici", rekao je. "Ali šta vas briga. Živog bi me satrla da je sve po tvome. Ali nije, Lejla, nije sve po tvome." Razilazili su se dve ulice od sirotišta i on im nikada nije dozvoljavao više od petnaest minuta. "Zakasnite li samo minut, odoh ja", rekao bi. "Ne šalim se."

Lejla je morala da ga gnjavi, da ga preklinje kako bi vreme koje joj je odredio za Azizu duže potrajalo. I za sebe i za Marijam, koja je bila neutešna zbog Azizinih odsustva, mada je, kao i uvek, Marijam svoju patnju nosila krišom i

tiho. A i za Zalmaja, koji je svakog dana tražio sestru i dobijao napade besa koji su se ponekad prelazili u neutešan plac. Ponekad, na putu za sirotište, Rašid je zastajao i žalio se da ga boli noga. Onda se okretao i polazio kuci dugackim, sigurnim koracima, bez traga hramanja. Ili bi pucnuo jezikom i rekao: "Moja pluca, Lejla. Zadihao sam se. Možda ce mi sutra biti bolje, ili prekostura. Videcemo." Nije se trudio ni da odglumi kašlju-canje. Cesto bi, dok juri kuci, zapalio cigaretu. Lejla je morala da ga prati, bespomocna, cepteci od mržnje i jalovog gneva. A onda je jednog dana rekao Lejli da je više nece voditi. "Previše sam umoran pošto citav dan hodam ulicama", rekao je, "dok tražim posao."

"Onda cu ici sama", rekla je Lejla. "Ne možeš me zaustaviti, Rašide. Cuješ li me? Možeš da me bijes koliko hoceš, ali ja cu nastaviti da idem."

"Radi kako hoceš. Ali pored talibana neceš proci. Nemoj posle da kažeš da te nisam upozorio." "Idem i ja s tobom", rekla je Marijam. Lejla to nije htela da dozvoli. "Moraš da ostaneš kuci sa Zal-majem. Ako nas zaustave... Necu da gleda."

I tako, Lejlin život je odjednom poceo da se okreće oko iznalaženja nacina da vidi Azizu na nekoliko minuta. Najčešće nije ni uspevala da stigne do sirotišta. Dok je prelazila ulicu, talibani bi je primetili i obasuli pitanjima: Kako se zoveš? Kuda ideš? Zašto si sama, gde ti je marem? -pre nego što bi je oterali kuci. Ako bi imala sreće, samo bi se izdrali na nju, šutnuli je ili gurnuli u leda. U drugim prilikama bi naletela na motke, grane s drveca, kratke biceve, šamare, cesto pesnice. Jednog dana, neki mladi taliban išibao je Lejlu radio-antenom. Kada je završio, udario ju je poslednji put po potiljku i rekao: "Ako te ponovo vidim, tuci cu te dok ti majcino mleko ne potece iz kostiju."

Tog puta, Lejla je otišla kuci. Legla je na stomak, osecajuci se kao glupa, jadna životinja, pa je siktala dok joj je Marijam stavljala vlažno platno preko krvavih leda i butina. Ali obicno, Lejla nije popuštala. Pretvarala bi se da odlazi kuci, pa krenula drugim putem, sporednim ulicama. Ponekad bi je uhvatili, saslušavali, pretili joj po dva, tri, cak i cetiri puta dnevno. Onda bi se bicevi obrušili i antene prosekle vazduh i vukla se kuci krvava, i ne videvši Azizu. Uskoro je Lejla pocela da nosi dodatnu odecu, cak i po vrucini, dva, tri džempera ispod burke, da je zaštite od batina. Ipak, Lejli je nagrada, ako bi uspela da prode pored talibana, bila vredna svega toga. Tada je mogla da provede koliko god želi, citave sate sa Azizom. Sedele su u dvorištu, blizu ljuljaške, medu drugom decom i majkama koje su došle u posetu, i pricale o tome šta je Aziza naucila te nedelje.

Aziza je pricala kako je kaka Zaman obecao da ce ih svakog dana nauciti necem novom, vecinom iz citanja i pisanja, ponekad iz geografije, pomalo istorije ili fizike, ponešto o biljkama, životinjama.

"Ali moramo da navucemo zavese", rekla je Aziza, "da nas talibani ne vide."

Kaka Zaman ima spremne igle i klupka vune, za slucaj da talibani dodu u inspekciju. "Onda sklanjamo knjige i pretvaramo se da pletemo."

Jednog dana, prilikom posete Azizi, Lejla je videla jednu sredovecnu ženu zadignute burke koja je došla da poseti tri decaka i devojcicu. Lejla je prepoznala oštro lice, guste obrve, bez obzira na to što je ova sada imala usukana usta i sedu kosu. Prisetila se marama, crnih sukanja, strogog glasa, kako je ova nekada svoju kao ugalj crnu kosu vezivala u pundu, tako da su joj se videle tamne dlacice na zatiljku. Lejla se prisetila kako je ta žena nekada

zabranjivala ucenicama da se pokrivaju, govorila da su muškarci i žene jednaki, da nema razloga da se žene pokrivaju ako to muškarci ne cine. U jednom trenutku Hala Rangmal je digla glavu i srela njen pogled, ali Lejla nije videla oklevanje, nije videla blesak prepoznavanja u ocima svoje stare uciteljice.

"To su pukotine u zemljinoj kori", rekla je Aziza. "Zovu se raseline."

Bilo je toplo popodne, petak, juna dve hiljade prve. Sedeli su u stražnjem dvorištu sirotišta, njih cetvoro, Lejla, Zalmaj, Marijam i Aziza. Rašid je ovog puta popustio -što se ponekad, mada retko, dešavalo -i dopratio ih. Cekao je na ulici, pored autobuske stanice. Bosonoga deca motala su se oko njih. Šutirala su ispumpanu fudbalsku loptu, beživotno trckarala za njom.

"A s obe strane raselina nalaze se slojevi stene koji sacinjavaju zemljinu koru", govorila je Aziza. Neko je pokupio kosu sa Azizinog lica, upleo je i uredno zakacio šnalom navrh glave. Lejla je zamerala toj osobi što je sedela iza njene kcerke, što je prebacivala pramenove njene kose jedne preko drugih, što joj je govorila da miruje. Aziza je pokazala tako što je otvorila šake dlanovima nagore, pa ih protrljala. Zalmaj je to veoma pažljivo posmatrao.

"I zovu se tektonske ploce?"

"Tektonske", rekla je Lejla. Bolelo ju je da govori. Vilica ju je još bolela, leda i vrat takode. Usna joj je bila natecena, a jezik je neprekidno prelazio preko rupe gde je nekada stajao donji kutnjak koji joj je Rašid izbio pre dva dana. Pre nego što su mami i babi stradali i njen život okrenut naglavacke, Lejla ne bi poverovala da ljudsko telo može da istrpi toliko batina, toliko surovih, redovnih batina a da i dalje opstane.

"Dobro. I kada se taru, zapnu i proklizaju, vidiš, mami, i to oslobada energiju koja putuje na površinu zemlje, pa se ona trese."

"Kako si ti pametna", rekla je Marijam. "Mnogo pametnija od tvoje glupe hale." Azizino lice se ozarilo. "Nisi ti glupa, hala Marijam. A kaka Zaman kaže da se ponekad stene pokrecu duboko, duboko dole, i da je tamo silno i strašno, ali mi na površini osećamo samo blag drhtaj. Samo blag drhtaj." Prilikom prošle posete bili su to atomi kiseonika u atmosferi koji rasipaju plavo svetlo sunca. Da zemlja nema atmosferu, pricala je tad Aziza pomalo zadihano, nebo ne bi uopšte bilo plavo, vec crno, kao smola, a sunce velika blistava zvezda u tami. "Je l' Aziza ide sada kuci s nama?" upitao je Zalmaj.

"Uskoro, dušice", rekla je Lejla. "Uskoro."

Lejla ga je gledala kako odlazi, hodajući kao otac, malo pogr-bljen i nagnut napred, sa stopalima okrenutim ka unutra. Otišao je do ljuljaške, gurnuo prazno sedište, na kraju seo na beton i poceo da cupka korov iz pukotine. Voda isparava iz lišca, mami, jesi li znala, kao što isparava iz veša kada ga okaciš? A to tera tok vode uz drvo. Iz zemlje i kroz korenje, pa onda citavim putem kroz stablo, kroz grane i u lišce. To se zove transpiracija. Lejla se cesto pitala šta bi talibani uradili da znaju za tajna kaka Zamanova predavanja. Tokom poseta, Aziza nije dozvoljavala duge tišine. Ispunjava je sav prostor brojnim pricama, svojim zvonkim, visokim glasom. Prelazila je s teme na temu, a ruke su joj živahno i nervozno mahale, što nije bilo nimalo nalik na nju. Imala je Aziza i novi smeh. Nije to bio toliko smeh, vec više napeta interpunkcija koja je služila, slutila je Lejla, da umiri nju samu. A bilo je i drugih promena. Lejla bi primetila prljave nokte i Aziza bi primetila nju da je mati to primetila, pa bi sela na šake. Kad god bi neko dete zaplakalo u blizini, slinavo, ili kada bi neko

prošlo gologuzo, prljave i ucebane kose, Aziza bi zatreptala i brzo bi za to nalazila opravdanje. Bila je poput domaćice, osramoćene pred gostima zbog prljavštine svog doma, zbog zapuštenosti svoje dece. Na pitanja o tome kako se ona snalazi usledili bi neodređeni, neubedljivo vedri odgovori. Dobro mi ide, hala. Dobro je. Kinje li te druga deca? Ne, mami. Svi su dobri. Je li jedeš? Spavaš citavu noc? Jedem. I spavam. Da. Sinoc smo imali jagnjetinu. Ili možda prošle nedelje.

Kada je Aziza tako govorila, Lejla je u njoj videla mnogo od Marijam. Aziza je sada mucala. Marijam je to prva primetila. Mucanje je bilo jedva cujno, ali uporno i naglašeniije kod reci koje zapocinju na slovo "t". Lejla je pitala Zamana o cemu je rec. On se namrštio i rekao: "Mislio sam da je oduvek to radila."

Tog petka po podne izašli su iz sirotišta s Azizom u kratku šetnju, i našli se s Rašidom, koji ih je cekao na autobuskoj stanici. Kada je ugledao oca, Zalmaj je uzbuđeno ciknuo i nestrpljivo se otrgnuo iz Lejlinih ruku. Aziza ga je pozdravila ukoceno ali ne i neprijateljski. Aziza se nikada nije neprijateljski ophodila prema Rašidu. Rašid je rekao da moraju da požure; on ima samo dva sata pre nego što mora da se javi na posao. To mu je bila prva nedelja na mestu vratara u Interkontinentalu. Od podneva do osam, šest dana u nedelji, Rašid je otvarao vrata automobila, nosio prtljag, brisao podove. Ponekad, na kraju dana, kuvar koji je spremao švedski sto davao je Rašidu da ponese kuci nešto ostataka -pod uslovom da to cini obazrivo: ustajale cufte natopljene uljem; pileca krilca s hladnom kožicom; žilavu punjenu testeninu; suvi, grubi pirinac. Rašid je rekao Lejli da ce, pošto uštede nešto novca, Aziza moci da se vrati kuci. Rašid je na sebi imao uniformu, poliestersko odelo boje vina, belu košulju, kravatu na lastiš, šapku koja mu je pritiskala kosu. U toj uniformi, Rašid je bio preobražen. Više uopšte nije licio na sebe. Izgledao je ranjivo, žalosno zbunjeno, gotovo bezopasno.

Poput nekoga ko je prihvatio, bez trunke protesta, poniženja koja mu je život dodelio. Neko istovremeno jadan i hvale vredan u svojoj pokornosti. Odvezli su se autobusom u Titanik-grad. Hodali su koritom reke, okruženi s obe strane improvizovanim tezgama slepljenim za suvo korito. Blizu mosta, dok su se spuštali stepenicama, videli su nekog bosonogog coveka kako mrtav visi sa dizalice, odsecenih ušiju, vrata iskrivljenog u omci. U reci su se utopili u hordu kupaca koji su vrveli na sve strane, menjace novca i radnike iz NVO-a, koji su delovali kao da se dosaduju, prodavce cigareta, pokrivene žene koje su ljudima gurale u ruke lažne recepte za antibiotik i preklinjale za pare kojim ce ih kupiti. Talibani su, naoružani bicevima i žvacuci nasvar, patrolirali Titanik-gradom u potrazi za necijim neobazrivim smehom, nepokrivenim licem. Kod kioska za igracke između prodavca cojanih kaputa i tezge s lažnim cvecem, Zalmaj je odabrao gumenu košarkašku loptu sa žutim i plavim šarama.

"Uzmi i ti nešto", rekao je Rašid Azizi. Aziza je oklevala, ukocena od stida.

"Požuri. Za sat vremena moram da sam na poslu."

Aziza je odabrala malu spravu u koju se ubacivao novcic da se dobije žvaka, pa se onda uzimao nazad iz proreza u dnu. Rašidu su se digle obrve kada je prodavac rekao cenu. Usledi-lo je cenkanje i na kraju je Rašid rekao Azizi, svadljivo, kao da je kamčila poklon od njega: "Vrati mu. Nemam para za oboje."

U povratku je Azizina vedra maska nestajala sa svakim korakom bliže sirotištu. Ruke su prestale da lete na sve strane. Lice joj se smrklo. To se dešavalo svaki put. Sada je na Lejlu bio red, uz Marijaminu pomoc, da preuzme na sebe caskanje, da se nervozno smeje, da ispunjava setnu tišinu besciljnim, brzim šalama.

Kasnije, pošto ih je Rašid ostavio i autobusom otišao na posao, Lejla je gledala Azizu kako im maše pa se vuče uza zid dvorišta sirotišta. Pomislila je na Azizino mucanje i na ono što je Aziza ranije rekla, o raselinama i silnim sudarima u dubini, i kako ponekad na površini osetimo samo blag drhtaj.

"Odlazi; Beži!" viknuo je Zalmaj.

"Psst", rekla je Marijam. "Na koga to viceš?"

Pokazao je prstom. "Eno. Na onog coveka."

Lejla pogledala u tom pravcu. Na kapiju kuće stvarno se naslonio neki covек. Glava mu se okrenula kada ih je video da prilaze. Spustio je ruke koje su mu dotle bile prekrštene na grudima. Zahramao ka njima. Lejla je zastala. Iz grla joj se oteo grčav zvuk. Kolena su joj zaklecala. Lejla je iznenada želela, morala da uhvati Marijaminu ruku, njeno rame, njenu šaku, nešto, bilo šta da ne padne. Ali nije. Nije se usudila. Nije se usudila ni da mrdne. Nije se usudila čak ni da diše ili trepne, iz straha da je on tek fatamorgana što treperi u daljini, krhka iluzija koja će nestati bude li bilo šta učinila. Lejla je stajala savršeno mirno i gledala Tarika sve dok joj pluća nisu zavapila za vazduhom, a oči je zapekle od potrebe da trepne. A potom, nekako, nekim cudom, pošto je udahnula, pošto je zatvorila i otvorila oči, on je i dalje stajao tamo.

Tarik je stajao tamo. Lejla je dozvolila sebi da nacini korak ka njemu. Pa još jedan. I još jedan. A onda je trcala.

43.

Marijam

Na spratu, u Marijaminomj sobi, Zalmaj je bio uznemiren. Neko vreme je bacao novu košarkašku loptu o zid, o pod. Marijam mu je rekla da to ne radi, ali on je znao da ona za njega nije nikakva vlast, pa je nastavio da udara loptom, prkosno je gledajući u oči. Neko vreme su gurali njegov automobilcic, kola hitne pomoci s krupnim crvenim slovima na vratima, gurali ga napred-nazad po podu. Ranije, kada su naišli na Tarika kod kapije, Zalmaj je cvrsto privio loptu na grudi i gurnuo palac u usta -što je sada radio samo kada je uznemiren. Sumnjicavo je posmatrao Tarika.

"Ko je ovaj?", pitao je sada. "Ne sviđa mi se."

Marijam je htela da objasni, da kaže nešto o tome kako su on i Lejla zajedno odrasli, ali ju je Zalmaj prekinuo i rekao joj da okrene kola hitne pomoci ka njemu, a kada je to uradila, rekao je da ponovo hoće košarkašku loptu.

"Gde je?" pitao je. "Gde je lopta koju mi je baba-džan kupio? Gde je? Hocu loptu! Hocu loptu!" -glas mu je sa svakom recju postajao sve snažniji i prodorniji.

"Sad je tu bila", rekla je Marijam, a on je zaurloao: "Ne, izgubila se, znam, znam da se izgubila! Gde je moja lopta, gde je moja lopta?"

"Evo", rekla je ona i izvadila loptu iz ormara, kud se bila otkotrljala. Ali Zalmaj je sada cmizdrio i lupao pesnicama, vikao kako to nije ista lopta, kako je to nemoguće jer je on svoju loptu izgubio a ovo je lažna lopta, kud je otišla njegova prava lopta, kud kud kud kud? Vrištao je sve dok Lejla nije došla na sprat da ga zagrlji, da ga ljulja i prođe prstima kroz njegove guste tamne

uvojke, da mu obriše mokre obraze i da mu cokce na uho. Marijam je cekala ispred sobe. S vrha stepeništa videla je samo Tarikove dugacke noge, onu pravu i onu veštacku, u sivim vojnickim pantalonama, pružene na golom podu dnevne sobe. Tada je shvatila zašto joj je vratar u Interkontinentalu delovao poznato, onog dana kada je otišla tamo s Rašidom da telefonom traži Džalila. Tog dana je imao šapku i naocare za sunce, zato joj ranije nije svanulo. Ali sada se Marijam secala događaja od pre devet godina, prisetila se kako je onaj covek sedeo u prizemlju, brisao celo maramicom i tražio vodu. Sada su joj svakojaka pi-tanja letela kroz glavu: jesu li sulfamidi takode bili deo prevare? Ko je od njih dvojice osmislio laž, razradio ubedljive pojedinosti? I koliko je Rašid platio Abdulu Šarifu, ako se ovaj uopšte tako zove, da dode i smrvi Lejlu pricom o Tarikovoj smrti?

44.

Tarik je rekao da je jedan od ljudi s kojima je delio celiju imao rodaka koga su jednom javno izbicevali zato što je slikao flamin-gose. Tom coveku su se, izgleda, te ptice neodoljivo svidale.

"Citave blokove hartije", rekao je Tarik. "Desetine uljanih slika flamingosa, kako gacaju po lagunama, kako se suncaju u mocvarama. I kako lete u zalazak sunca, bojim se."

"Flamingosi", rekla je Lejla. Gledala ga je kako sedi oslonjen na zid, zdrave noge savijene u kolenu. Osecala je snažan poriv da ga ponovo dodirne, kao malopre, pred kapijom, kada mu je pritrcala. Sada ju je bilo sramota zbog toga kako ga je zagrlila i kako je plakala na njegovim grudima, kako je bezbroj puta izgovorila njegovo ime, nerazgovetno, zapetljanog jezika. Je li se ponela previše željno, pitala se, previše ocajnicky? Možda. Ali to je bilo jace od nje. A sada je ceznula da ga opet dodirne, da dokaže sebi da je on stvarno tu, da nije san, prikaza.

"Baš tako", rekao je on.

Kada su talibani našli slike, rekao je Tarik, uvredile su ih dugacke gole noge ptica. Pošto su mu svezali noge i do krvi ga išibali po tabanima, dali su mu da bira: ili da uništi slike, ili da upristoji ptice. I tako je rodak uzeo cetkicu i naslikao pantalone na svakoj ptici.

"I to ti je to. Islamski flamingosi", rekao je Tarik.

Smeh je navro i Lejla ga je suzbila. Stidela se svojih požu-ćelih zuba, izbijenog kutnjaka. Stidela se svog uvelog izgleda i natecene usne. Žalila je što nije imala priliku da se umije, da se bar pocešlja.

"Ali on ce se poslednji smejati, taj rodak", rekao je Tarik.

"Pantalone je naslikao vodenim bojama. Kada talibani odu, samo ce ih sprati." Osmehnuo se -Lejla je primetila da i njemu nedostaje zub -pa pogledao svoje šake. "Baš tako."

Na sebi je imao pakol, planinarske cizme i crni vuneni džemper upasan u sive vojnicke pantalone. Blago se osmehivao, sporo klimajući glavom. Lejla nije pamtila da je ranije koristio taj izraz "baš tako", a i taj zamišljeni gest, prsti spojeni u krilu, klimanje glavom, i to je bilo novo. Tako zreo izraz, tako zreo gest, a zašto bi to bilo toliko cudno? On sada jeste zreo covek, Tarik, dvadesetpetogodišnji muškarac sporih kretnji i umornog osmeha. Visok, bradat, mršaviji nego u njenim snovima, ali snažnih ruku, radnickih ruku s vijugavim, punim venama. Lice mu je i dalje bilo suvo i naocito, ali više ne svetle puti; sada su vetrovi i sunce na njemu ostavili traga, bilo je preplanulo

isto kao vrat, lice putnika na kraju dugackog i zamornog putovanja. Pakol j e zabacio na potiljak i videla je da je kosa pocela da mu se proreduje. Oci boje lešnika bile su mutnije nego što je pamtila, blede, ili je to možda bilo zbog svetla u sobi. Lejla je pomislila na Tarikovu majku, njene neužurbane pokrete, blistave osmehe, tamnoljubicastu periku. I na njegovog oca, njegovo škiljenje, njegov fini humor. Ranije na vratima, glasom zagrcnutim od suza, saplicuci se o sopstvene reci, rekla je Tariku šta je mislila da se desilo njemu i njegovim roditeljima. On je odmahnuo glavom i rekao da ništa od toga nije istina. Zato ga je sada pitala kako su njegovi. Ali je zažalila zbog pitanja kada je Tarik oborio pogled i, pomalo odsutno, rekao: "Preminuli su."

"Žao mi je."

"Pa. Da. I meni. Evo." Izvadio je papirnu kesicu iz džepa pa joj je dao. "Šalje Aljona." Unutra je bio komad sira u najlonu.

"Aljona. Lepo ime." Lejla je pokušala da ovo sledece kaže bez drhtanja. "Tvoja žena?"

"Moja koza." Osmehivao se s iščekivanjem, kao da ceka da se ona priseti. Onda se Lejla setila. Ruski film. Aljona je bila kapetanova kcerka, devojka zaljubljena u prvog oficira. To je bilo onog dana kada su gledali sovjetske tenkove i džipove kako odlaze iz Kabu-la, dan kada je Tarik nosio onu blesavu rusku šubaru.

"Moram da je vezujem za kolac", govorio je Tarik. "A morao sam da napravim i ogradu. Zbog vukova. U podnožju brda gde ja živim, ima blizu jedna šuma, možda petsto metara daleko, uglavnom borova, mada ima i nešto jelki, kedrova. Vukovi se uglavnom drže šume, ali koza koja mekece, koja voli da luta, ona ume da ih primami. I zato, ograda. Kolac."

Lejla ga je pitala u kojim brdima. "Pir Pandžal. U Pakistanu", rekao je on.

"Mesto gde živim zove se Mari, to je letovalište, sat vremena od Islamabada. Brdovito je i zeleno, mnogo drveca, velika nadmorska visina. Zato je leti sveže. Savršeno za turiste." Britanci su ga izgradili kao brdsku stanicu blizu svog vojnog uporišta u Ravalpindiju, da bi ondašnja gospoda imala kuda da pobegnu od vrucine.

Još možeš da naideš na neku zaostavštinu iz kolonijalnog doba, govorio je Tarik, poneku cajdžinicu, bungalove s limenim krovom koje zovu vilama, i slicno. Sama varoš je mala i prijatna za život. Glavna ulica se zove Promenada, tu su pošta, pazar, nekoliko restorana, ducani koji deru turiste za farbano staklo i rucno tkane cilime. Zacudo, Promenada je jednosmerna ulica, i jedne nedelje saobraćaj ide u jednom smeru, a druge u drugom.

"Meštani kažu da je u Irskoj saobraćaj isti takav, na nekim mestima", dodao je Tarik. "To ne znam. U svakom slucaju, lepo je. Jednostavan život, ali mi se sviđa. Sviđa mi se da tamo živim."

"S tvojom kozom. S Aljonom."

Lejla je to rekla manje kao šalu, a više s potajnom željom da predu na neku drugu temu, na primer, o tome ko tamo živi s njim i brine hoće li vukovi pojesti koze. Ali Tarik je samo nastavio da klima glavom.

"I meni je žao zbog tvojih roditelja", rekao je.

"Cuo si."

"Ranije sam razgovarao s nekim komšijama", rekao je. Usle-dila je tišina, u kojoj se Lejla zapitala šta su mu još komšije rekle. "Nikoga ne prepoznajem. Iz starih vremena, mislim."

"Svi su otišli. Nije ostao niko koga si znao."

"Ne prepoznajem Kabul."

"Ni ja", rekla je Lejla. "A ja nikuda nisam odlazila."

"Mami ima novog druga", rekao je Zalmaj tog dana posle vecere, pošto je Tarik otišao. "Nekog ciku." Rašid je digao pogled. "Ma nije valjda?"

Tarik je pitao srne li da zapali. Neko vreme su proveli u izbeglickom logoru Nasir Bag blizu Pešavara, rekao je Tarik tresuci pepeo u tanjiric. Kada su on i njegovi roditelji stigli tu je vec živelu šezdeset hiljada Avganistanaca.

"Nije bilo tako loše kao u nekim drugim logorima, kao na primer, sacuvaj Bože, u Džalozaju", rekao je. "Mislim da je Nasir Bag nekada bio cak ogledni logor, za vreme Hladnog rata, mesto koje je Zapad mogao da pokaže svetu i kaže kako u Avganistan ne šalje samo oružje."

Ali to je bilo za vreme sovjetskog rata, rekao je Tarik, u doba džihada, svetske pažnje, bogatog finansiranja i poseta Margaret Tacer.

"Ostalo, Lejla, znaš. Posle rata Sovjeti su se raspali, a Zapad je nastavio dalje.

U Avganistanu više nisu imali interesa i novac je presušio. Sada je Nasir Bag jedan obrok dnevno, šatori, prašina i otvorena kanalizacija. Kada smo stigli tamo, dali su nam štap i komad platna i rekli da podignemo sebi šator."

Tarik je rekao da iz Nasir Baga, gde su proveli godinu dana, najviše pamti smeđu boju. "Smeđi šatori. Smeđi ljudi. Smeđi psi. Smeđa kaša."

Bilo je tu jedno golo drvo na koje se penjao svakog dana, pa bi zaseo na granu i gledao izbeglice kako leže na suncu, s ogoljenim ranama i patrljcima. Gledao je izglednele decake kako nose vodu u kanisterima, skupljaju pseći izmet za vatru, tupim noževima tešu igracke-kalašnjikove, vuku džakove brašna od koga niko nije uspevao da umesi hleb koji se neće raspasti. Po citavom izbeglickom gradu vetar je dizao ulaze u šatore. Razbacivao je bodljikavi korov na sve strane, nosio zmajeve puštane s krovova koliba od naboja. Svake nedelje bi neko umro, rekao je. Obicno deca.

"Mnogo je dece umiralo. Dizenterija, tuberkuloza, glad, šta sve ne. Uglavnom ta prokleta dizenterija. Gospode, Lejla. Video sam toliko decjih sahrana. Nema niceg strasnijeg na svetu."

Prekrstio je noge. Neko vreme je opet među njima vladala tišina. "Moj otac nije preživio tu prvu zimu", rekao je. "Umro je u snu. Mislim da se nije mnogo mucio."

Iste te zime, rekao je, majka mu se razbolela od zapaljenja pluća i zamalo nije umrla, a i bi umrla da nije bilo jednog doktora iz UNHCR-a koji je radio u karavanu pretvorenom u mobilnu ambulantu. Nije spavala po citave noci, u groznici, iskašljavala je gustu sluz boje rde. Redovi su kod tog doktora bili dugacki, rekao je Tarik. Svi u redu su drhtali, stenjali, kašljali, nekima su govna curila niz noge, drugi su bili previše iznureni, gladni ili bolesni da govore.

"Ali on je bio pristojan covek, taj momak iz UNHCR-a. Lecio je moju majku, dao joj neke tablete, spasao joj život te zime." Te iste zime, Tarik je saterao nekog decaka u ugao.

"Bilo mu je dvanaest, možda trinaest godina", rekao je Tarik mirno. "Stavio sam mu krhotinu stakla pod grlo i oteo mu cebe. Dao ga majci."

Bio se zakleo sebi, rekao je Tarik, posle majcine bolesti, da neće provesti još jednu zimu u logoru. Radice, štedece, naci će im stan u Pešavaru s grejanjem i cistom vodom. Kada je stiglo prolece, poceo je da traži posao. S vremena na

vreme, u logor je rano ujutro dolazio kamion da skupi desetak momaka i da ih odveze na polje gde ce uklanjati stene ili u vocnjak da беру jabuke u zamenu za malo para, ponekad cebe, par cipela. Ali njega nikada nisu birali, rekao je Tarik.

"Bilo je dovoljno samo da mi vide nogu." Bilo je i drugih poslova. Jarkova da se kopaju, koliba da se grade, vode da se nosi, izmeta da se cisti iz nužnika. Ali mladici su se otimali oko tih poslova i Tarik prosto nije imao šanse. Onda je jednog dana u jesen devedeset trece upoznao jednog trgovca.

"Ponudio mi je novac da u Lahore odnesem jedan kožni kaput. Ne mnogo, ali dovoljno, dovoljno za možda mesec ili dva kirije za stan."

Trgovac mu je dao autobusku kartu, rekao je Tarik, i adresu blizu železnice stanice u Lahoreu gde ce isporučiti kaput trgovcevom prijatelju.

"Vec sam znao. Naravno da sam znao", rekao je Tarik. "Rekao je da se sam snadem ako me uhvate, da zapamtim da on zna gde mi živi majka. Ali nisam mogao da se odrekнем tolikog novca. A zima je stizala."

"Dokle si stigao?", upitala je Lejla.

"Ne daleko", rekao je i nasmejao se, zvučeci kao da se izvi-njava, kao da se stidi. "Nisam ni u autobus ušao. Ali mislio sam da sam imun, znaš, bezbedan. Kao da tamo gore postoji neki racunovoda, tip s olovkom zataknutom za uho, koji vodi racuna o tim stvarima, koji sve sabira i oduzima, koji ce pogledati dole i reci: 'Da, da, ovo može da mu prode, to cu mu dozvoliti. On je vec i previše stradao.'"

U postavi je bio hašiš i prosuo se po citavoj ulici kada su policajci rasekli kaput nožem. Tarik se ponovo zasmeljao kada je to rekao, sve prodornijim, drhtavim smehom, i Lejla se setila da se tako smejao u detinj-stvu, da prikrije sramotu, da okrene na šalu neki svoj sablažnjiv ili nesmotren postupak.

"Šepa", rekao je Zalmaj.

"Je l' to onaj ko mislim da jeste?"

"Samo je došao u poseru", rekla je Marijam.

"Ti zacepi", brecnuo se Rašid i digao prst. Okrenuo se Lejli. "I šta ceš sada? Lejli i Madžnun, ponovo zajedno. Kao u stara dobra vremena." Lice mu se skamenilo. "Znaci, pustila si ga unutra. Ovamo. U moju kucu. Pustila si ga unutra. Bio je ovde s mojim sinom."

"Prevario si me. Lagao si me", rekla je Lejla škrđucuci zubima. "Doveo si onog coveka da sedne sa mnom i... Znao si da bih otišla da sam znala da je živ."

"A TI MENE NISI SLAGALA?", zaurlao je Rašid. "Misliš da nisam shvatio? Za tvoje arami? Misliš li da sam budala, kurvo?"

Što je više Tarik pricao, to se Lejla više užasavala trenutka kada ce prestati.

Tišina koja ce uslediti, znak da je na nju došao red da isprica o sebi, da da svoje kako i zašto i kada, da potvrdi ono što je on, sigurno, vec znao. Osecala je blagu mucninu kad god bi on zastao. Obarala je pogled. Gledala je dole, u njegove šake, u grube tamne malje koje su mu na njima u meduvremenu nikle. Tarik nije hteo da mnogo prica o godinama provedenim u zatvoru, osim da je tamo naucio da govori urdu. Kada bi ga Lejla nešto pitala, nestrpljivo bi odmahnuo glavom. U tom pokretu Lejla je videla zardale rešetke i neoprana tela, nasilne ljude, pretrpane celije i natrule, budave tavanice. Na licu mu je procitala da je to bilo mesto poniženja, zlostavljanja i ocaja.

Tarik je rekao da je majka pokušala da ga poseti posle hapšenja.

"Tri puta je dolazila. Ali nijednom je nisam video", rekao je. Cuvari im nisu dozvoljavali da se vide ako Tarik ne plati posebnu "posetilacku taksu". Napisao joj je pismo, i posle još nekoliko, mada je znao da ih ona neće primiti. "A pisao sam i tebi."

"Stvarno?"

"Oh. Citave knjige", rekao je. "Tvoj prijatelj Rumi bi mi pozavideo na plodnosti. Onda se ponovo nasmejao, ovog puta grohotom, kao da je istovremeno zapanjen sopstvenom smelošću i posramljen onim što je priznao. Zalmaj je na spratu glasno zaplakao.

"Znaci, kao u stara dobra vremena", rekao je Rašid. "Vas dvoje. Verovatno si mu i lice dozvolila da ti vidi."

"Jeste", rekao je Zalmaj. Onda, Lejli: "Jesi, mami. Video sam te."

"Nešto se ne svidam tvom sinu", rekao je Tarik kada se Lejla vratila u prizemlje.

"Izvini", rekla je ona. "Nije u tome stvar. On samo... Ne obracaj pažnju na njega." Onda je brzo promenila temu, zato što se osećala pogano i krivo što tako govori o Zalmaju, koji je tek dete, mali dečak koji voli svog oca, čija je nagoniska odbojnost prema tom strancu opravdana i razumljiva.

A pisao sam i tebi.

Citave knjige.

Citave knjige.

"Koliko dugo već živiš u Mariju?"

"Manje od godinu dana", rekao je Tarik. U zatvoru se sprijateljio s jednim starijim čovekom, rekao je, po imenu Selim, bivšim pakistanskim hokejašem na travi koji se citavog života vraćao na robiju, i koji je sada služio deset godina zbog toga što je ubo nožem policajca u civilu. U svakom zatvoru postoji neki čovjek kao što je Selim, rekao je Tarik. Uvek postoji neko lukav, neko ko ima veze, ko se snalazi u sistemu i ko ti nalazi ono šta ti treba, neko oko koga vazduh treperi i od opasnosti i od novih mogućnosti. Selim je slao napolje Tarikova pitanja o majci, Selim ga je poseo i rekao mu, tihim ocinskim glasom, da je umrla od hladnoće. Tarik je u pakistanskom zatvoru proveo sedam godina. "Dobro sam prošao", rekao je. "Imao sam sreće. Sudija koji mi je sudio, ispostavilo se, imao je brata koji se oženio jednom Avganistankom. Možda je bio milostiv. Ne znam."

Kada je Tarikova kazna istekla, početkom zime dvehiljadite, Selim mu je dao adresu i telefonski broj svog brata. Brat se zvao Sajid.

"Rekao je da Sajid ima mali hotel u Mariju", rekao je Tarik. "Dvadeset soba i salon, malo mesto za turiste. Rekao je da mu kažem da me je on poslao."

Tariku se Mari dopao čim je izašao iz autobusa: borovi pod snegom; hladan, oštar vazduh; drvene kucice zatvorenih kapaka, dim što se vije iz odžaka.

Evo mesta, mislio je Tarik, kucajući na Sajidova vrata, mesta koje je ne samo citav svet daleko od jada koji je do sada znao, već i mesto gde sama pomisao na muke i tugu deluje nekako nakazno, nezamislivo.

"Rekao sam sebi, ovo je mesto gde čovek može da pusti korene."

Tarik je dobio posao kao domar i majstor. Dobro se snašao, rekao je, za vreme probnog rada, prvih mesec dana, s pola plate. Dok je Tarik govorio, Lejla je videla Sajida, koga je zamišljala uzanih očiju i rumenog lica, kako stoji kraj prozora recepcije, gleda Tarika kako cepa drva i čisti sneg s prilaza. Videla ga je kako se naginje iznad Tarikovih nogu, posmatra dok Tarik leži ispod

sudopere i popravlja procurelu cev. Zamišljala ga je kako proverava nedostaje li u kasi para. Tarikova koliba nalazila se pored kuvaricine kucice, rekao je. Kuvarica je bila dostojanstvena stara udovica po imenu Adiba. Obe kolibe bile su odvojene od hotela, između su stajali grmovi lešnika, klupica i kamena fontana u obliku piramide, iz koje je leti voda grgotala po citav dan. Lejla je zamišljala Tarika u toj kolibi, kako sedi u krevetu, kroz prozor posmatra zeleni svet. Na kraju probnog perioda, Sajid je poceo da daje Tariku punu platu, rekao da mu je rucak besplatan, dao mu vuneni kaput i sredio mu novu nogu. Tarik je rekao da je zaplakao zbog dobrote tog coveka. S prvom punom platom u džepu, Tarik je otišao u grad i kupio Aljonu.

"Dlaka joj je savršeno bela", rekao je Tarik osmehnut. "U poneko jutro, ako je citave noci padao sneg, pogledaš kroz prozor i vidiš samo dva oka i njušku." Lejla je klimnula glavom. Usledila je nova tišina. Zalmaj je na spratu ponovo poceo da lupa loptom o zid. "Mislila sam da si mrtav", rekla je Lejla.

"Znam. Rekla si mi." Lejlu je izdao glas. Morala je da se nakašlje, da se pribere. "Covek koji je došao, da javi te vesti, delovao je tako iskreno... poverovala sam mu, Tarice. Kako bih volela da nisam, ali jesam.

A onda sam se osecala tako samo i uplašeno. Inace ne bih pristala da se udam za Rašida. Ne bih..."

"Ne moraš to da radiš", rekao je, tiho, izbegavajući njen pogled. Nije bilo skrivenog prekora, nije bilo osude u nacinu na koji je to izgovorio. Nikakvog nagoveštaja okrivljavanja ili razocaranja.

"Moram. Jer postoji jedan jaci razlog zašto sam se udala za njega. Postoji nešto što ne znaš. Neko. Moram da ti kažem."

"Jesi li i ti sedeo i pricao s njim?" upitao je Rašid Zalmaja.

Zalmaj ništa nije rekao. Lejla je sada u njegovim ocima vide-la oklevanje i nesigurnost, kao da je tek sada shvatio da je otkrio nešto mnogo krupnije nego što je zamišljao.

"Nešto sam te pitao, mali."

Zalmaj je progutao knedlu. Pogled mu nije mirovao. "Bio sam gore, igrao sam se sa Marijam." "A tvoja majka?"

Zalmaj je pogledao Lejlu kao da se izvinjava, na ivici suza. "Bila je... Bila je dole i pricala s tim cikom", rekao je slabašnim glasom, skoro šapatom.

"Shvatam", rekao je Rašid. "Timski rad." Dok je odlazio, Tarik je rekao: "Hocu da je upoznam. Hocu da je vidim."

"Sredicu", rekla je Lejla.

"Aziza. Aziza." Osmehnuo se, isprobavajući ukus te reci. Kad god bi Rašid izgovorio

ime njene kcerke, to je Lejli zvucalo prljavo, gotovo vulgarno. "Aziza. Prelepo je."

"I ona je. Videceš."

"Ne mogu da docekam." Gotovo deset godina je prošlo otkako su se poslednji put videli. Lejli su kroz glavu prošli svi oni susreti u prolazu, kada su se krišom ljubili. Pitala se kako li mu sada izgleda. Je li mu još lepa? Ili mu deluje svelo, smežurano, žalosno, poput strašljive, nespretne starice? Gotovo deset godina. Ali na tren, dok je tu stajala s Tarikom, pod suncevim svetlom, kao da se te godine uopšte nisu desile. Smrt njenih roditelja, njen brak s Rašidom, ubistva, rakete, talibani, batine, glad, cak i deca, sve je to delovalo kao san, kao

besmislena zaobilaznica, puki intermeco između onog posljednjeg zajedničkog popodneva i ovog trenutka.

Onda se Tarikovo lice promijenilo, uozbiljilo. Poznavala je taj izraz. Bio je to isti izraz koji mu je lice poprimilo onog dana, pre svih tih godina, kada su oboje bili deca, i kada je otkacio nogu i krenuo na Hadima. Pružio je ruku i dodirnuo ugao njene donje usne.

"On ti je ovo uradio", rekao je hladno.

Na njegov dodir, Lejla se ponovo prisjetila groznicavosti onog popodneva, kada su zaceli Azizu. Osetila je njegov dah na vratu, mišice njegovih bedara kako se stežu, njegove grudi kako pritiskaju njene, njihove isprepletene ruke.

"Što te nisam poveo sa sobom", prošaptao je Tarik.

Lejla je morala da obori pogled, da ne zaplace.

"Znam da si sada udata žena i majka. A evo mene, posle svih tih godina, posle svega

ovog što se desilo, banuo sam ti na prag. To verovatno nije ni dolično ni pošteno, ali sam toliki put prevalio da te vidim, i... O, Lejla, samo da te nikada nisam ostavio."

"Nemoj", progrcala je.

"Trebalo je da se više potrudim. Trebalo je da se oženim s tobom kada sam imao priliku. Onda bi sve bilo drugačije."

"Nemoj tako da govoriš. Molim te. Boli."

Klimnuo je glavom, zakoracio ka njoj, onda se zaustavio. "Ništa ne tražim. I ne nameravam da ti okrenem život naglavacke, pošto sam banuo ovako iz vedra neba.

Ako želiš da odem, ako želiš da se vratim u Pakistan, samo reci, Lejla.

Ozbiljno. Reci i

otici cu. Nikada te više necu uznemiravati. Ne..."

"Ne!" izgovorila je Lejla, oštrije nego što je nameravala. Videla je da ga je uhvatila za

ruku, da je steže. Ispustila ju je. "Ne. Nemoj da ideš. Ne. Ostani, molim te." Tarik je klimnuo glavom.

"On radi od podneva do osam. Dodi sutra po podne. Odvešću te kod Azize."

"Znaš, ja se njega ne bojim." "Znam. Dodi sutra po podne."

"A onda?"

"A onda... Ne znam. Moram da razmislim. Ovo je..."

"Znam da jeste", rekao je. "Shvatam. Oprosti. Žao mi je zbog toliko toga."

"Nemoj. Obecao si da ćeš se vratiti. I jesi."

Oci su mu zasuzile. "Lepo je videti te, Lejla."

Gledala ga je kako odlazi, drhteci. Pomislila je: Citave knjige, i obuzeo ju je novi

drhtaj, nalet tuge i jada, ali takode i želje i nesmotrene nade.

45.

Marijam

"Igrao sam se na spratu sa Marijam", rekao je Zalmaj. "A tvoja majka?"

"Bila je... Bila je dole i pricala s tim cikom."

"Shvatam", rekao je Rašid. "Timski rad." Marijam je gledala kako mu se lice opušta, mlitavi. Gledala je pregibe kako mu nestaju s cela. Sumnjicavost mu je zgasla u ocima. Ispravio se, i nekoliko kratkih trenutaka delovao je samo zamišljeno, kao kapetan broda kome su javili da pobuna samo što nije zapocela i koji sada sprema svoj sledeci potez. Digao je pogled. Marijam je zaustila nešto da kaže, ali on je digao ruku i ne pogledavši je rekao: "Prekasno je, Marijam."

Zalmaju je hladno rekao: "Ti ideš na sprat, mali." Na Zalmajevom licu Marijam je videla strah. Uznemireno se osvrtao i gledao njih troje. Sada je osetio da je ta igra odavanja tajni u sobu dovela nešto ozbiljno, nešto ozbiljno i za odrasle. Ocajnicky je pogledao prvo Marijam, pa majku. Rašid mu je oštrim glasom rekao: "Smesta."

Uhvatio je Zalmaja za ruku. Zalmaj je krotko pustio da ga odvede na sprat. Stajale su ukipljene, Marijam i Lejla, ociju prikovanih za zemlju, kao da ce, ako se pogledaju, potvrditi ispravnost ugla iz kojeg Rašid sve posmatra, da se, dok on vuče kofere i otvara vrata ljudima koji neće ni pogleda da ga udostoje, iza njegovih leđa odigrava bludna zavera, u njegovoj rodenoj kuci, u prisustvu njegovog sina jedinca. Nisu progovarale. Slušale su korake u hodniku na spratu, jedan preteci i težak, drugi sitan i brz, kao neke male životinje. Slušali su prigušene reci, piskutavu molbu, oštar odgovor, zatvaranje vrata, cegrtanje ključa. Onda su se jedni koraci vraćali, sada nestrpljiviji. Marijam je videla njegove noge kako tuku po stepenicama dok je silazio. Videla ga je kako stavlja ključ u džep, videla njegov kaiš, cvrsto omotan oko pesnice. Kopca od lažnog mesinga vukla se za njim, skakutala po stepenicama. Krenula je da ga zaustavi, ali ju je on odgurnuo i proleteo kraj nje. Bez reci je zamahnuo kaišem na Lejlu. Učinio je to tako brzo da nije imala vremena da uzmakne, da se sagne, čak ni ruku da digne da se zaštiti. Lejla je dodirnula slepoočnicu, pogledala krv, zapanjeno pogledala Rašida. Trajao je samo tren ili dva, taj pogled neverice, pre nego što ga je zamenilo nešto puno mržnje. Rašid je ponovo zamahnuo kaišem. Ovog puta se Lejla zaštitila rukom i pokušala da uhvati kaiš. Promašila je i Rašid ju je ponovo udario. Lejla ga je zgrabila, nakratko, pre nego što ga je Rašid otrgnuo i ponovo je ošinuo. Onda je Lejla jurila po sobi, a Marijam je vrištala i preklinjala Rašida koji je jurio Lejlu, stajao joj na put i šibao je kaišem. U jednom trenutku Lejla se izmaknula i uspela da ga udari pesnicom, po uhu, na šta je on pljunuo, opsovao i još je nemilosrdnije pojurio. Uhvatio ju je, bacio je na zid i nemilosrdno stao da je tuče kaišem, kopca ju je pogadala u grudi, rame, dignute ruke, prste, puštala krv svaki put kada bi udarila.

Marijam je izgubila racun koliko puta je kaiš pukao, koliko je dugo preklinjala Rašida, koliko je puta obišla oko tog mahnitog klupka zuba, pesnica i kaiša pre nego što je videla prste kako grebu Rašidovo lice, iskrzane nokte kako mu se zarivaju u obraze, cupaju mu kosu i grebu celo. Koliko dugo pre nego što je shvatila, i preneražena i radosna, da su ti prsti njeni. Pustio je Lejlu i okrenuo

se ka njoj. Prvo ju je slepo pogledao, a onda je usitnio ocima, znatiželjno je odmerio. Pogled u njegovom ocima prešao je iz cudenja u nevericu, onda u neodobranje, čak i razocaranje, koje se tu kratko zadržalo, a onda pretvorilo u nešto grozno i nemilosrdno. Marijam se prisetila kada ih je prvi put videla, te oci, pod svadbenim velom, u ogledalu, dok je Džalil posmatrao, kako su im pogledi kliznuli preko stakla i susreli se, njegov ravnodušan, njen pokoran, popustljiv, gotovo kao da se izvinjava. Kao da se izvinjava. Marijam je sada u tim istim ocima videla kakva je budala bila. Je li bila lažljiva žena, upitala se. Lenja žena? Necasna žena? Sramotna? Neprirodna? Kako je to namerno naudila tom coveku pa da zasluži njegove stalne napade, njegovu zlobu, nasladivanje s kojim ju je mucio? Zar ga nije negovala kada je bio bolestan? Hranila njega i njegove prijatelje, poslušno za njim cistila?

Zar nije tom coveku dala svoju mladost?

Je li bar nekada istinski zaslužila njegovu zlobu?

Rašid je ispustio kaiš i pošao na nju. Neke poslove, govorio je taj pokret, valja obaviti golim rukama. Ali baš u trenutku pre nego što ju je zgrabio, Marijam je videla Lejlu kako iza njega uzima nešto sa zemlje. Gledala je Lejlinu ruku kako se visoko diže, a onda silovito spušta na njegovo lice. Staklo je prsio. Oštre krhotine caše zasule su pod. Lejline ruke bile su krvave, krv je tekla iz Rašidovog poderanog obraza, krv mu se slivala niz vrat, po košulji. Okrenuo se, sav u iskeženim zubima i iskolacenim ocima. Stropoštali su se na pod, Rašid i Lejla, divlje mlateci. On je završio na njoj, i cvrsto joj je stezao ruke oko vrata. Marijam ga je zagrebala. Tukla po grudima. Bacila se na njega. Pokušala da mu odvoji prste od Lejlinog vrata. Ujela ih. Ali oni su ostali cvrsto stegnuti oko Lejlinog dušnika i Marijam je videla da on namerava da to istera do kraja. Nameravao je da je zadavi, i njih dve to baš nikako nisu mogle da sprece.

Marijam se povukla i izašla iz sobe. Bila je svesna lupanja sa sprata, svesna da mali dlanovi udaraju po zaključanim vratima. Odjurila je niz hodnik. Proletela kroz vrata. Pretrcala dvorište. U šupi je Marijam zgrabila ašov. Rašid je nije primetio kada se vratila. I dalje je bio na Lejli, s ludackim, iskolacenim ocima, s rukama stegnutim oko njenog vrata. Lejlino lice sada je poplavelo, a oci su joj se prevrnule. Marijam je videla da se ova više ne brani. Ubice je, pomislila je. Stvarno ce to da uradi. Ali Marijam nije mogla, Marijam nece dozvoliti da se to desi. Toliko toga joj je oteo za dvadeset sedam godina braka. Nece ga gledati kako joj otima i Lejlu. Marijam se ispravila i cvršce stegnula ašov. Digla ga. Izgovorila njegovo ime. Želela je da on vidi.

"Rašide." Digao je pogled. Marijam je udarila. Pogodila ga je u slepocnicu. Udarac ga je oborio s Lejle. Rašid je dodirnuo glavu dlanom. Pogledao je prvo krv na prstima, a onda Marijam. Ucinilo joj se da mu je lice smekšalo. Zamislila je da je nešto prošlo između njih, da mu je možda sasvim doslovno uterala nešto pameti u glavu. Možda je i on nešto video u njenom licu, pomislila je Marijam, nešto što ga je nateralo da zastane. Možda je video tracak sveg odricanja, sveg žrtvovanja, sveg sirovog truda koji je bio potreban da ona živi s njim sve te godine, da živi s njegovim neprekidnim nasiljem i prezirom, njegovim nalaženjem mana i njegovom zlobom. Je li to poštovanje videla u njegovim ocima? Žaljenje? Ali onda mu se gornja usna izvila u jeziv kez i Marijam je tada znala koliko bi bilo jalovo, možda čak i neodgovorno, da

to ne dovrši. Pusti li ga sada da se izvuče, koliko će proći pre nego što on izvadi ključ iz džepa i ode po onaj svoj pištolj, na sprat, u sobu gde je zaključao Zalmaja? Da je Marijam bila sigurna da će ga zadovoljiti samo to što će ubiti nju, da ima izgleda da poštedi Lejlu, možda bi spustila ašov. Ali u Rašidovim ocima videla je smrt njih obeju. I tako je Marijam visoko zamahnula ašovom, zamahnula najviše što može, tako snažno da je dodirnula sopstvena krsta. Okrenula ga je secimice, i dok je to činila, pomislila je kako sada prvi put ona određuje dalji tok svog života. I s tom mišlju, Marijam je udarila. Ovog puta, udarila je iz sve snage.

46.

Lejla

Lejla je bila svesna njegovog lica iznad nje, zuba i duvanskog daha, zlokobnih ociju. Bila je nejasno svesna i Marijam, njenog prisustva iza tog lica, njenih pesnica što sipaju po njemu. Iznad njih je bila tavanica i tavanica je privlačila Lejlu, tamni belezi plesni koji se šire po njoj kao mastilo po haljini, pukotina u malteru koja je bila ravnodušan osmeh ili mrštenje, u zavisnosti iz kog dela sobe se gleda. Lejla je pomislila koliko je puta umotavala krpu oko metle i čistila prašinu s te tavanice. Kako su je ona i Marijam tri puta krecile. Pukotina više nije bila osmeh, već podrugljivo cerenje. I nestajala je. Tavanica se dizala, skupljala, odlazila od nje ka nekoj mutnoj tami iza. Dizala se sve dok nije postala mala kao poštanska marka, blistava i bela, a sve oko nje je gutala tama. U njoj, Rašidovo lice bilo je kao sunceva pega.

Sad su pred njenim ocima kratki blešci zaslepljujućeg svetla, poput srebrnih zvezdica koje eksplodiraju. Bizarni geometrijski oblici na tom svetlu, crvi, jajoliki oblaci, krecu se gore-dole pa u stranu, pretapaju se jedan u drugi, razdvajaju, slivaju u nešto treće, pa blede, uzmicu pred tamom. Prigušeni i daleki glasovi. Iza njenih kapaka, lica njene dece bleštala su i gasnula. Aziza, oprezna i brižna, mudra, tajnovita. Zalmaj, ugleda se na oca s drhtavom željom. Znaci, ovako će se okoncati. Kakav jadan kraj, pomislila je Lejla. Međutim, onda je tama pocela da slabi. Učinilo joj se da je zalebdela, da je nešto diže, tavanica se polako vratila, proširila, i sada je Lejla ponovo razabrala pukotinu i ova je ponovo bila onaj stari tupi osmeh. Neko ju je drmusao. Kako si? Odgovori mi, je li ti dobro? Marijamino lice, izbrazdano ogrebotinama, teško od brige, lebdelo je iznad Lejle. Lejla je pokušala da diše. Grlo ju je zapeklo. Pokušala je ponovo. Ovog puta je zapeklo još gore, i to ne samo u grlu, već i u grudima. A onda je kašljala i šištalala. Grcala, ali disala. U zdravom uhu joj je zvonilo. Prvo što je videla kada se pridigla bio je Rašid. Ležao je na ledima i zurio u prazno, tupog lica, nalik na riblje. Malo ružicaste pene iscurelo mu je niz obraz. Prepone pantalona bile su mokre. Videla mu je celo. Onda je ugledala ašov.

Iz nje se otrgao jecaj. "Oh", rekla je, drhtavo, jedva sposobna da govori, "Oh, Marijam."

Lejla se šetkala, stenjala i pljeskala šakama dok je Marijam sedela pored Rašida, s rukama u krilu, mirna i nepokretna. Marijam dugo ništa nije govorila. Lejlina usta su bila suva i mucala je, tresuci se citavim telom. Prisiljavala je sebe da ne gleda Rašida, grc njegovih usta, njegove otvorene oci, krv koja mu se zgrušavala u ulegnucu ključne kosti. Napolju je svetio gasnulo, senke se širile. Marijamino lice izgledalo je suvo i povučeno na tom svetlu, ali nije

delovala uzrujano ili uplašeno, već samo zaokupljeno, zamišljeno, tako odsutno da pošto joj je muva sletela na bradu, nije na nju obratila pažnju. Sedela je isturene donje usne, kao i uvek kada bi se udubila u misli. Napokon je rekla: "Sedi, Lejla-džo." Lejla ju je spremno poslušala.

"Moramo da ga sklonimo. Zalmaj ovo ne sme da vidi."

Marijam je izvadila ključ od spavace sobe iz njegovog džepa pre nego što su ga umotale u caršav. Lejla ga je uzela za noge, iza kolena, a Marijam ispod pazuha. Pokušale su da ga dignu, ali je on bio pretežak pa su ga na kraju odvukle. Dok su prolazile kroz ulazna vrata, Rašidovo stopalo se zakacilo za dovratnik i noga mu se savila. Morale su da se vrate pa da pokušaju ponovo, a onda je nešto na spratu lupilo i Lejlu su izdale noge. Ispustila je Rašida. Srucila se na zemlju jecajući i drhteci i Marijam je morala da stane iznad nje, s rukama na kukovima, i kaže joj da mora da se sabere. Šta je urađeno, urađeno je. Posle nekog vremena, Lejla je ustala i obrisala lice, pa su odnele Rašida u dvorište bez daljih poteškoca. Unele su ga u šupu. Ostavile su ga iza radnog stola, na kome je bila njegova testera, nešto eksera, dleto, cekic i valjkast komad drveta od kojeg je Rašid stalno nameravao da izdelje nešto za Zalmaja, ali nikada to nije učinio. Vratile su se u kucu. Marijam je oprala ruke, prošla njima kroz kosu, duboko uzdahnula. "Daj da ti pogledam rane. Sva si isecena, Lejla-džo."

Marijam je rekla da mora dobro da razmisli. Da se sabere i smisli plan.

"Ima izlaza", rekla je, "samo moram da ga nadem."

"Moramo da odemo! Ne možemo ovde da ostanemo", rekla je Lejla grubim, promuklim glasom. Iznenada je pomislila na zvuk asova kada udara u ljudsku glavu, pa se presamitila. Žuc joj je navrla na grlo. Marijam je strpljivo čekala, sve dok se Lejla nije osetila bolje. Onda ju je spustila da legne, i dok joj je gladila kosu u svom krilu, Marijam joj je rekla da ne brine, da će sve biti u redu. Rekla je da će otici, ona, Lejla, deca, a i Tarik. Otici će iz ove kuće i ovog nemilosrdnog grada. Otici će iz ove očajne zemlje, rekla je Marijam prolazeci rukom kroz Lejlinu kosu, otici će nekud daleko, gde je sigurno, gde ih niko neće naci, gde će moci da se otresu prošlosti i nadu utocište.

"Negde gde ima drveća", rekla je. "Da. Mnogo drveća."

Živeće u maloj kući na rubu nekog grada za koji nikada nisu cule, rekla je Marijam, ili u zabacenom selu gde je put uzan i zemljan ali oivicen svakojakim rastinjem. Možda će se ici stazom, stazom koja vodi do livade gde će deca moci da se igraju, ili možda pošljuncanim putem do bistrog plavog jezera u kome plivaju pastrmke i kroz ciju površinu izbija trska. Gajice ovce i pilice i zajedno će mesiti hleb i učiti decu da citaju. Sazdace sebi nov život, miran, usamljenički život, i tamo će se breme svega što su pretrpele daci s njih, i bice dostojne sve sreće i jednostavnog bogatstva koje će naci. Lejla je ohrabrujuće mrmljala. Bice to život pun teškoca, bilo joj je jasno, ali prijatnih teškoca, teškoca kojima će moci da se ponose, koje će biti njihove, dragocene, kao porodično blago. Marijamin tihi majcinski glas donosio joj bar malo utehe. Ima nacina, bila je rekla, i ujutro će joj Marijam reci šta im je ciniti i tako će i da bude, i možda će već sutra u ovo doba biti na putu u taj novi život, život bogat novim mogućnostima, radostima i poteškocama koje će rado prihvatiti. Lejli je bilo drago što je Marijam preuzela sve u svoje ruke, što je bistra i trezvena, sposobna da misli za njih obe. Njene misli bile su prestrašen, zbrkan metež.

Marijam je ustala. "Idi sada kod sina." Na njenom licu bio je najpotresniji izraz koji je Lejla u životu videla. Lejla ga je našla u mraku, sklupčanog na Rašidovoj strani kreveta. Uvukla se ispod pokrivača pored njega pa pokrila i njega i sebe. "Spavaš?"

Ne okrecuci se ka njoj, rekao je: "Ne mogu još da zaspim. Baba-džan još nije rekao Babalu molitve sa mnom." "Možda mogu ja nocas da ih kažem." "Ne umeš ti kao on."

Stegnula mu je malo rame. Poljubila potiljak. "Mogu da probam."

"Gde je baba-džan?"

"Baba-džan je otišao", rekla je Lejla, a grlo joj se ponovo steglo.

I eto, tu je bila, prvi put izgovorena, velika, surova laž. Koliko ce još puta ta laž morati da bude izgovorena, pitala se Lejla nesrećno, koliko ce još puta morati da obmane Zalmaja? Zamislila je Zalmaja, njegovu radost i jurenje u susret ocu kada se ovaj vraćao kuci, kako ga je Rašid hvatao za mišice i vrteo ukруг tako da su mu noge letele, njih dvojicu kako se posle smeju dok se Zalmaj tetura kao pijanac. Pomislila je na njihove grube igre i grohotan smeh, na njihove tajne poglede. Na Lejlu se spustio pokrov stida i tuge zbog svog sina.

"Kuda je otišao?"

"Ne znam, ljubavi."

Kada se vraća? Hoće li mu baba-džan doneti poklon kada se bude vratio? Obavila je molitve sa Zalmajem. Dvadeset jedan Bismilahir--Rahmanir-Rahim - po jedan za svaki zglob na sedam prstiju. Gledala ga je kako drži ruke pred licem i duva u njih, pa ih stavlja na celo i pravi pokret odbacivanja, šapucuci: Babalu, odlazi, ne dolazi kod Zalmaja, nema on ništa s tobom, Babalu, odlazi. Onda, za kraj, tri puta su ponovili Alahu ekber. A kasnije, mnogo kasnije te noci, Lejlu je trgao prigušen glas: Je li baba-džan otišao zbog mene? Zbog onoga što sam rekao, o tebi i onom ciki u prizemlju? Nagnula se nad njega, s namerom da ga umiri, s namerom da kaže: "Nema to nikakve veze s tobom, Zalmaje. Ne. Nisi ti ni za šta kriv." Ali on je spavao, male grudi su mu se ravnomerno dizale i spuštale. Kada je Lejla legla u krevet, glava joj je bila zaglušena, zamagljena, bez ijedne razumne misli. Ali pošto se probudila uz mujezinov poziv na jutarnju molitvu, dobar deo tuposti je iščileo. Pridigla se i neko vreme gledala Zalmaja kako spava, s pesnicom pod bradom. Lejla je zamislila Marijam kako krišom ulazi u sobu usred noci, dok su ona i Zalmaj spavali, posmatra ih, kuje planove. Lejla je ustala iz kreveta. Jedva je uspela da se ispravi. Sve ju je bolelo. Vrat, ramena, leđa, ruke, butine, sve je bilo izbrazdano posekotinama od Rašidovog kaiša. Mrštenci se, tiho je izašla iz sobe. U Marijaminomj sobi svetlost je bila za nijansu tamnija od sive, svetlost koju je Lejla uvek povezivala s prvim petlovima i rosom što se kotrlja s vlati trave. Marijam je sedela u uglu, na sedžadi, okrenuta ka prozoru. Lejla se polako spustila na zemlju i sela naspram nje.

"Danas bi trebalo da ideš Azizi u poseru", rekla je Marijam.

"Znam šta hoćeš da uradiš."

"Nemoj peške. Idi autobusom, da se utopiš u masi. Taksiji su previše opasni. Sigurno ce te zaustaviti što se voziš sama." "Ono što si sinoc obecala..."

Lejla nije mogla da završi. Drveće, jezero, bezimeno selo. Varka, videla je. Lepa laž, ciji je cilj bila uteha. Kao kad se teši tužno dete.

"Ozbiljno sam mislila", rekla je Marijam. "Ali za vas, Lejla-džo."

"Bez tebe necu ništa od toga", progrcala je Lejla. Marijam se slabašno osmehnula.

"Hocu da bude baš kao što si rekla, Marijam, da svi odemo zajedno, ti, ja, deca. Tarik živi u jednom gradicu u Pakistanu. Možemo tamo da se krijemo neko vreme, da sacekamo da se sve smiri..."

"To nije moguće", rekla je Marijam strpljivo, kao roditelj dobronamernom ali zabludelim detetu.

"Staracemo se jedni o drugima", rekla je Lejla, daveci se recima, suznih ociju.

"Kao što si rekla. Ne. Ja cu se starati o tebi, za promenu."

"O, Lejla-džo." Lejla je pocela mucavo da blebece. Pokušala je da se cenka. Da obecava. Ona ce sve da cisti, rekla je, i sve da kuva. "Neceš morati ništa da radiš. Nikada više. Samo da se odmaraš, da spavaš koliko ti je volja, da ceprkaš po bašti. Šta god poželiš, samo zatraži i ja cu ti doneti. Nemoj ovo da radiš, Marijam. Nemoj da me ostavljaš. Nemoj da slomiš Azizi srce."

"Za krađu hleba seku ruku", rekla je Marijam. "Šta misliš, šta ce uraditi kada nadu mrtvog muža i dve pobegle žene?"

"Niko nece znati", rekla je Lejla žustro. "Niko nas nece naci."

"Hoće. Kad-tad. Oni su lovacki psi." Marijamin glas bio je tih, upozoravao je, budan; od njega su Lejlina obecanja zvučala fantastično, zanesenjacki i budalasto.

"Marijam, molim te..."

"Kada nas nadu, tebe ce proglasiti krivom isto kao mene. I Tarika. Necu da vas dvoje živite skrivajući se, kao begunci. Sta ce ti biti s decom ako te uhvate?" Suze, naviru na Lejline oci, peku.

"Ko ce onda o njima da se stara? Talibani? Misli kao majka, Lejla-džo. Misli kao majka. Ja tako mislim." "Ne mogu." "Moraš."

"Nije pošteno", progrcala je Lejla.

"Ama jeste. Dodi ovamo. Dodi lezi ovamo."

Lejla je otpuzala do nje i ponovo joj spustila glavu u krilo. Prisetila se svih popodneva koja su provele zajedno, pletuci jedna drugoj kosu, kako je Marijam strpljivo slušala njene nabacane misli i svakodnevne price s nekakvom zahvalnošću, s izrazom osobe kojoj se ukazuje jedinstvena i velika pocast.

"Jeste pošteno", rekla je Marijam. "Ubila sam ti muža. Oduzela sam tvom sinu oca. Nije u redu da ja bežim. Ne mogu. Čak i da nas ne uhvate, nikada necu moci..."

Usne su joj zadrhtale. "Nikada necu pobeci od bola tvog sina. Kako da ga pogledam? Kako da se prisilim da ga pogledam, Lejla-džo?" Marijam je vrtela pramen Lejline kose, raščešljala jedan uporan cvor.

"Za mene je ovde kraj. Ne želim ništa više. Sve što sam ikada želela kao devojčica, ti si mi već pružila. Ti i tvoja deca ste mi pružili mnogo sreće. U redu je, Lejla-džo. Ovo je u redu. Ne budi tužna."

Lejla nije mogla da nade razuman odgovor na bilo šta od onoga što je Marijam govorila. Alije ipak brbljala, nepovezano, detinjasto, o vockama koje cekaju sadenje i pilicima koji cekaju gajenje. Pricala je o malim kucama u bezimenim varošima i šetnjama do jezera s pastrmkama. A na kraju, pošto su reci presušile, suze nisu, i mogla je samo da se preda i jeca kao dete savladano nepokolebljivom logikom odraslih. Mogla je samo da se sklupca i zagnjuri lice, poslednji put, u zaštitnickoj toploti Marijaminog krila. Kasnije tog jutra,

Marijam je spakovala Zalmaju hleb i suve smokve za rucak. Azizi je takode spakovala smokve i nekoliko kolacica u obliku životinja. Sve je stavila u papirnu kesu pa dala Lejli.

"Poljubi Azizu za mene", rekla je. "Reci joj da je nur mojih ociju i sultanija moga srca. Hoćeš li to da mi uradiš?"

Lejla je klimnula glavom, cvrsto stisnutih usana.

"Idi autobusom, kao što sam ti rekla, i ne diži glavu."

"Kada cu te videti, Marijam? Hocu da te vidim pre nego što budem svedocila. Recu cu im kako se desilo. Objasnicu im da ti nisi kriva. Da si to morala da uradiš. Shvatice, je li tako, Marijam? Shvatice."

Marijam ju je nežno pogledala.

Cucnula je da pogleda Zalmaja. On je na sebi imao crvenu majicu, poderane pantalone i polovne kaubojske cizme koje mu je Rašid kupio u Mandaju. Obema rukama je držao novu košarkašku loptu. Marijam ga je poljubila u obraz.

"Ti sada budi dobar, jak decak", rekla je. "Cuvaj majku." Uzela mu je lice u ruke. On je pokušao da se otme, ali ga je ona zadržala. "Mnogo mi je žao, Zalmaj-džo. Veruj mi, mnogo mi je žao zbog tvoje tuge."

Lejla je držala Zalmaja za ruku dok su zajedno hodali ulicom. Baš pre nego što su zašli za ugao, Lejla se osvrnula i videla Marijam na kapiji. Marijam je imala belu maramu na glavi, tamnoplavi napred zakopcan džemper i bele pamucne pantalone. Pramen sede kose padao joj je na celo. Pruge suncevih zraka šarale su joj lice i ramena. Marijam je vedro mahala. Zašli su za ugao, i Lejla više nikada nije videla Marijam.

47.

Marijam

Ponovo u kolbi, cinilo se, posle tolikih godina. Ženski zatvor Valajat bio je sumorno, kockasto zdanje u Šar-e-nau, blizu Kokošje ulice. Nalazio se u sredini veceg kompleksa u kome su bili muški zatvorenici. Vrata s katancem razdvajala su Marijam i ostale žene od muškaraca u blizini. Marijam je prebrajala pet celija. Bile su to nenameštene odaje s prljavim, oljuštenim zidovima i malim prozorima koji su gledali na dvorište.

Prozori su imali rešetke, iako su vrata celija bila otključana i žene su mogle da izlaze u dvorište kada požele. Na prozorima nije bilo stakla. Nije bilo ni zavesa, što je znacilo da talibanski cuvari koji su se šetkali dvorištem mogu da vide sve u celijama. Neke žene su se žalile da stražari puše pred prozorom i keze se užagrenim ocima i vucjim osmesima, da pricaju nepristojne viceve o njima. Zbog toga je vecina žena po citav dan nosila burke i dizala ih tek posle zalaska sunca, pošto bi zaključali glavnu kapiju a cuvari otišli na svoja mesta. Nocu je celija koju je Marijam delila sa pet žena i cetvoro dece bila mracna. Onih noci kada je bilo struje, dizale su Nagrnu, nisku suvu devojkicu s crnim kovrdžicama, do tavanice. Tu je štrcala ogoljena žica. Nagma bi onda rukom omotala žicu oko sijalice, da imaju svetla.

Nužnici su bili tesni, beton na podu napukao. Na podu je bila mala cetvrtasta rupa, ispod nje gomila izmeta. Oko rupe su zujali rojevi muva. U sredini zatvora nalazilo se otvoreno pravougaono dvorište, a u njegovoj sredini bunar. Bunar nije imao odvod, što je znacilo da je dvorište cesto bilo poplavljeno i da je voda imala ukus truleži. Konopci za veš, prepuni rucno pranih carapa i

pelena, ukrštali su se preko dvorišta. Tu su zatvorenice vidale poseti-oce, tu su kuvale pirinac koji su im porodice donosile -zatvor nije obezbedivao hranu. Dvorište je takode bilo i decje igralište -Marijam je saznala da su mnoga deca i rodena u Valajatu, da nikada nisu videla svet izvan njegovih zidina. Marijam ih je gledala kako se jure naokolo, gledala kako razbacuju blato bosim nogama. Po citav dan su se vijala, smišljala svakakve igre, nesvesna smrada izmeta i mokrace koji je prožimao Valajat i njihova tela, ne obaziruci se na talibane sve dok ih neki od njih ne bi udario. Marijam nije imala posetioce. To je prvo i jedino tražila od talibanskih zvanicnika u zatvoru. Da nema posetilaca. Nijedna žena u Marijaminoj celiji nije bila tu zbog nasilnog zlocina -sve su bile zatvorene zbog cestog prestupa "bežanja od kuće". Zbog toga je Marijam među njima izbila na glas, postala pomalo slavna. Žene su je posmatrale sa strahopoštovanjem, gotovo zapanjeno. Nudile su joj cebad. Takmicile se koja će s njom da podeli hranu. Najupornija je bila Nagma, koja pratila Marijam kuda god bi ova pošla. Nagma je bila od onih ljudi koji vole da prenose loše vesti, bilo svoje, bilo tuđe. Rekla je da ju je otac obecao nekom krojacu, trideset godina starijem od nje. "Smrdi kao goh i ima manje zuba nego prstiju", rekla je Nagma za krojaca. Pokušala je da pobegne u Gardez s mladicom u koga se zaljubila, sinom lokalnog mule, jedva da su izašli iz Kabula.

Kada su ih uhvatili i vratili kuci, mulinog sina su izbicevali, pre nego što se pokajao i rekao da ga je Nagma zavela svojim ženskim carima. Bacila je cini na njega, rekao je. Obecao je da će se ponovo posvetiti proucavanju Kur'ana. Mulin sin je oslobođen. Nagma je osuđena na pet godina. A i bolje je ovako, rekla je, što je u zatvoru. Njen otac se zarekao da će je zaklati cim bude iz njega izašla. Dok je slušala Nagmu, Marijam se prisecala mutnog sjaja hladnih zvezda i retkih, ružicastih oblaka kako promicu iznad planina Safid-koh onog davnog jutra kada joj je Nana rekla: Kao što igla kompasa pokazuje na sever, muškarcev prst, kad optužuje, uvek nade neku ženu. Uvek. Dobro to upamti, Marijam. Marijamino sudenje bilo je obavljeno pre nedelju dana. Nije bilo branilaca, nije bilo izvodenja dokaza, nije bilo žalbi. Marijam je odbila pravo na svedoke. Sve je potrajalo jedva petnaest minuta. Glavnu rec je vodio srednji sudija, taliban bolešljivog izgleda. Bio je upadljivo mršav, sa grubom žutom kožom i talasa-stom ridom bradom. Imao je naocari koje su mu uvecavale oci i otkrivale koliko su mu požutele beonjace. Vrat mu je delovao pretanko da izdrži složeno umotani turban na glavi.

"Priznaješ ovo, hamšira?, upitao je umornim glasom.

"Da", rekla je Marijam. Covek je klimnuo glavom. Ili možda nije. Bilo je teško odre-diti; ruke i glava su mu se naglašeno tresli, što je podsetilo Marijam na drhtanje Mule Fejzulaha. Kada je hteo da pije caj, nije uzeo solju. Dao je znak plecatom coveku pored sebe, koji mu je, pun poštovanja, prineo solju usnama. Posle toga, taliban je blago sklopio oci; bio je to prigušen i otmen gest zahvalnosti. Marijam je u njemu otkrila nešto što obezoružava ljude., Kada je govorio, bilo je to s primesom prepredenosti i blagosti. Osmeh mu je bio strpljiv.

Nije gledao Marijam s prezirom. Nije joj se obracao s mržnjom ili optužbom, vec tihim glasom, kao da se izvinjava. "Dobro shvataš šta govoriš?", pitao je taliban košcatog lica s njegove desne strane, ne onaj što mu je prineo caj. On je bio najmladi od njih trojice. Govorio je brzo, sa oholim, naglašenim

samopouzdanjem. Ljutilo ga je što Marijam ne zna pašunski. Učinio joj se kao svadljiv mladac koji uživa u svojoj vlasti, koji svugde vidi prekršaje, smatra da ima urođeno pravo da sudi drugima.

"Da, shvatam", rekla je Marijam.

"Nisam siguran", rekao je mladi taliban. "Bog nas je stvorio različite, vas žene i nas muškarce. Mozgovi su nam različiti. Vi niste u stanju da mislite kao mi. Zapadnjacki doktori i njihova nauka to su i dokazali. Zato mi zahtevamo samo jednog svedo-ka, ali dve svedokinje."

"Ja priznajem šta sam uradila, brate", rekla je Marijam. "Ali da nisam, on bi je ubio. Davio ju je."

"Tako ti kažeš. Ali žene se stalno kunu u sve i svašta."

"Istina je."

"Imaš li svedoka? Sem tvoje ambag?"

"Nemam", rekla je Marijam.

"Eto ti." Digao je ruke i zasmejuljio se. Sledeći je progovorio bolešljivi taliban. "U Pešavaru imam doktora", rekao je. "Jednog pristojnog mladog Pakistanca. Bio sam kod njega pre mesec dana, i ponovo prošle nedelje. Rekao sam, kaži mi istinu, prijatelju, i on mi je rekao, tri meseca, mula-sahibe, šest najviše, s Božjom voljom, naravno."

Jedva je primetno klimnuo glavom coveku levo od sebe pa otpio još gutljaj caja koji mu je prinet. Obrisao je usta drhtavom nadlanicom. "Ne bojim se da odem iz ovog života koji je moj sin jedinac napustio pre pet godina, ovog života koji zahteva da trpimo tugu za tugom, sve dok više ne možemo da trpimo. Ne. Verujem da cu rado poci kada dode moj cas. Ono što me plaši, hamšira, jeste dan kada me Bog bude pozvao pred sebe i upitao: Zašto nisi radio kao što sam rekao, mula? Zašto nisi poštovao moje zakone? Kako cu da mu se opravdam, hamšira? Kako cu se braniti zbog toga što nisam poštovao Njegove zapovesti? Jedino što ja mogu da uradim, jedino što bilo ko od nas može da uradi za vreme koje mu je dodeljeno, jeste da živi poštujući zakone koje nam je On propisao. Što jasnije vidim svoj kraj, hamšira, što sam bliži danu svog poziva, to sam odlucniji da sprovodim Njegovu rec. Koliko god to bolno bilo."

Promeškoltio se u sedištu i namrštio. Kolege su mu popravile vezeni jastuk na kome je sedeo. "Verujem ti kada kažeš da ti je muž bio covek rdave naravi", nastavio je, ne skidajući s Marijam pogled iza naocara, istovremeno i strog i milosrdan. "Ali hteo -ne hteo, uznemiren sam zbog surovosti tvog cina, hamšira.

Uznemiren sam onim što si uradila, uznemiren sam zbog malog decaka koji ga je dozivao sa sprata kada si to uradila. Umoran sam i umirem i želim da budem milostiv. Želim da ti oprostim. Ali kada me Bog bude pozvao i rekao: 'Ali nije bilo tvoje da praštaš, mula', šta cu da mu kažem?" Druga dvojica su klimala glavama i zadivljeno ga gledala.

"Nešto mi govori da ti nisi zla žena, hamšira. Ali uradila si nešto zlo. I moraš platiti za ono što si uradila. Šerijat je tu sasvim nedvosmislen. Kaže da te moram poslati tamo gde cu ti se uskoro pridružiti. Shvataš li, hamšira?"

Marijam je pogledala svoje ruke. Rekla da shvata. "Nek ti Alah oprost."

Pre nego što su je izveli, Marijam su dali nekakvu hartiju, rekli joj da potpiše svoju izjavu i mulinu presudu. Dok su tri talibana gledala, Marijam ga je

ispisala, svoje ime, mim, re, ja i mim, prisativši se da se poslednji put potpisala na nekom dokumentu pre dvadeset sedam godina, za Džalilovim stolom, pod budnim pogledom jednog drugog mule. Marijam je u zatvoru provela deset dana. Sedela je pored prozora, posmatrala zatvorski život u dvorištu. Kada su dunuli letnji vetrovi, gledala je komadice papira kako jezde na struji vetrova u ludim spiralama, nošeni na sve strane, visoko iznad zatvorskih zidova. Gledala je kako vetrovi dižu bunu u prašini, uzdižu je u silovite kovitlace koji šibaju dvorištem. Svi -stražari, deca, zatvorenice, Marijam -gurali su lice u lakat, ali prašinu nisu mogli da izbegnu.

Nastanjivala se u usnim kanalima i noz-drvmama, u trepavicama i pregibima kože, između zuba. Vetar bi zamro tek u suton. A onda, ako bi dunuo, nocni povetarac je to cinio stidljivo, kao da želi da se iskupi za preterivanja svog dnevnog rodaka. Marijaminog poslednjeg dana u Valajatu, Nagma joj je dala mandarinu. Stavila ju je u Marijamin dlan i sklopila joj prste oko nje. Onda je briznula u plac.

"Ti si najbolja prijateljica koju sam u životu imala", rekla je. Marijam je ostatak dana provela pored prozora s rešetkama, gledajući zatvorenice napolju. Neko je kuvao rucak i pramenovi dima s mirisom kumina i topao vazduh dolebdeli su kroz prozor. Marijam je videla decu kako se igraju vezanih ociju. Dve devojcice su pevale pesmicu, i Marijam je se prisetila iz svog detinjstva, prisetila se kako ju joj je Džalil pevao dok su sedeli na kamenu i pecali u potoku. Lili lili kupatilce Nasred staze bilo Vrapce stalo pa upalo I slomilo krilce Marijam je te poslednje noci sanjala nepovezane snove. Sanjala je kamicke, njih deset, poredane okomito. Džalil, ponovo mlad, sav u ocaravajućim osmesima, s jamicama u obrazima i mrljama od znoja, s kaputom prebacenim preko ramena, napokon je došao da provoza svoju kcerku u sjajnom crnom bjuiku. Mula Fejzulah vrti brojanicu, s njom pored potoka, njihove istovetne senke klize po vodi i travnatim obalama posutim ljubicastim divljim irisom koji, u tom snu, miriše na karanfilic. Sanjala je Nanu, na vratima kolbe, njen glas nejasan i dalek, kako je doziva na veceru dok se Marijam igra u bujnoj, zamršenoj travi gde mravi mile, bube trčkaraju, a zrlkavci skacu među svim razlicitim nijansama zelene boje. Škripanje kolica koja se s mukom penju uz prašnjavu stazu. Zvuk kravljih zvona. Blejanje ovaca na brdu.

Na putu ka stadionu Gazi, Marijam se truckala u kamionu koji je poskakivao preko rupcaga i razbacivao šljunak ispod tockova. Leda su je bolela od truckanja, jedan mladi, naoružani taliban sedeo je preko puta nje i gledao je. Marijam se pitala hoće li on biti taj, taj mladac srdacnog izgleda, s duboko usadenim svetlim ocima i pomalo šiljastim licem, s kažiprstom crnog nokta, koji dobuje po ogradi kamiona.

"Gladna si, majko?", rekao je. Marijam je odmahnula glavom.

"Imam keks. Dobar je. Uzmi ako si gladna. Slobodno."

"Ne. Tašakor, brate."

Klimnuo je glavom, dobroćudno je pogledao. "Bojiš se, majko?"

Grlo joj se steglo. Drhtavim glasom Marijam mu je rekla istinu. "Da. Mnogo se bojim."

"Imam sliku svog oca", rekao je on. "Ne pamtim ga. Nekada je bio majstor za bicikle, toliko bar znam. Ne pamtim kako je hodao, shvataš, kako se smeja, niti kakav mu je glas bio." Pogledao je u stranu, pa ponovo u Marijam. "Moja majka je govorila da je on bio najhrabriji covek koga je u životu srela. Kao lav,

govorila je. Ali mi je rekla da je plakao kao malo dete onog jutra kada su ga komunisti odveli. Pricam ti da znaš, da je ljudski bojati se. Nije to razlog za sramotu, majko." Prvi put tog dana Marijam je malo zaplakala. Hiljade ociju bile su uprte u nju.

Na prepunim tribinama vratovi su se izvijali da bolje vide. Cule su se tihe molitve. Jezici su cuktali. Stadionom se razlegao žagor kada su Marijam pomogli da side iz kamiona. Marijam je zamišljala odmahivanje glavama kada je preko zvucnika objavljen njen zlocin. Ali nije digla pogled da vidi odmahuju li s neodobravanjem ili s razumevanjem, s prekorom ili sažaljenjem. Marijam se primorala da bude šlepa za sve njih.

Ranije tog jutra, bojala se da ce napraviti budalu od sebe, da ce napraviti predstavu s moljakanjem i plakanjem. Bojala se da ce vrištati, povracati, da ce se možda i upisati, da ce je u poslednjim trenucima izdati životinjski nagon ili telesna sramota. Ali kada je sišla iz kamiona, Marijamina kolena nisu klecnula. Ruke joj nisu zamlatarale. Nisu morali da je vuku. A kada je osetila da ce klonuti, pomislila je na Zalmaja, kome je otela ljubav njegovog života, ciji ce dani odsad biti oblikovani tugom zbog ocevog nestanka. Onda se Marijamin korak umirio, i mogla je da nastavi. Jedan naoružani covek joj je prišao i rekao da hoda do gola na južnoj strani. Marijam je osecala kako gomilu obuzima napeto iščekivanje. Nije dizala pogled. Gledala je u zemlju, u svoju senku, u senku svog dželata kako prati njenu. Mada je u njemu bilo trenutaka lepote, Marijam je znala da je život, uglavnom, bio surov prema njoj. Ali dok je prelazila poslednjih dvadeset koraka, nije mogla a da ne poželi još tog života. Želela je da ponovo vidi Lejlu, želela da cuje njen zvonki smeh, da ponovo sedi s njom uz čašu caja i ostatke alve pod zvezdanim nebom. Žalila je što nikad neće videti Azizu kako odrasta, što neće videti prelepu mladu ženu u koju ce se jednog dana preobraziti, što joj neće obojiti šake kanom i što neće bacati nokul bombone na njenoj svadbi. Nikada se neće igrati sa Azizinom decom. To bi baš volela, da bude stara i da se igra sa Azizinom decom.

Blizu gola, covek iza nje rekao joj je da stane. Marijam ga je poslušala. Kroz mrežu burke videla je senke ruku kako dižu senku kalašnjikova. Marijam je toliko toga želela, u tim poslednjim trenucima. Ipak, dok je sklapala oci, preplavio ju je osecaj sveobuhvatnog mira, a ne žalosti. Pomislila je kako je došla na ovaj svet, kao arami jedne bedne seljanke, neželjen stvor, žalostan, nesrecan slucaj, korov. A ipak, odlazi sa sveta kao žena koja je volela i koju su voleli. Ostavlja ga kao prijateljica, pratilja, cuvar. Kao majka. Napokon neko. Ne. Nije tako loše, pomislila je Marijam, što ce ovako umreti. Nije tako loše. Ovo je smislen kraj za slucajno zacet život. Marijamine poslednje misli bile su reci iz Kur'ana, koje je tiho prošaputala. Nebesa i Zemlju je sa ciljem stvorio; On nocu zavija dan i danom zavija noc, On je Sunce i Mesec potcinio, svako se kreće do roka određenog. On je Silni, On mnogo prašta!

"Klekni", rekao je taliban.

Moj Gospodaru! Oprosti i smiluj se, a ti si najbolji milosnik! "Klekni ovde, hamšira. I gledaj dole." Poslednji put, Marijam je ucinila kako joj kažu.

CETVRTI DEO

Tarika sada muce glavobolje.

Nekih noci Lejla se budi i nalazi ga na ivici kreveta, kako se ljulja, s glavom umotanom u potkošulju. Pocele su u Nasir Bagu, kaže, a pogoršale se u zatvoru. Nekada od njih povraca, oslepi na jedno oko. Kaže da mu se cini kao da mu kasapinov nož svrdla u slepoochici, uvrce kroz mozak pa probija na drugu stranu.

"Osecam cak i ukus metala, kad pocnu."

Ponekad Lejla kvasi platno i stavlja mu ga na celo, i to pomaže, bar malo. Sitne okrugle tablete koje je Sajidov doktor prepisao Tariku takode pomažu. Ali nekih noci Tarik može samo da se drži za glavu i da stenje, zakrvavljenih ociju, procurilog nosa. Lejla sedi s njim kada ga to spopadne, trlja mu potiljak, drži ga za ruku. Metal njegove burme hladan joj je na dlanu. Vencali su se istog dana kada su stigli u Mari. Sajid je izgledao kao da mu je laknulo pošto mu je Tarik rekao za tu njihovu nameru. Nije morao da s Tarikom nacinje osetljivo pitanje nevencanog para koji bi mu živeo u hotelu. Sajid uopšte nije onakav kakvim ga je Lejla zamišljala, rumen i sitnih ociju. Ima dugacke prosede brkove ufitiljenih krajeva i cupavu sedu kosu koju zacešljava unazad. Govori tiho, ophodi se uctivo, reci su mu odmerene, pokreti suzdržani. Sajid je tog dana pozvao jednog svog prijatelja i mulu, odveo je Tarika u stranu i dao mu nešto novca. Tarik nije hteo da uzme, ali je Sajid bio uporan. Tarik je onda otišao na Promenadu pa se vratio sa dve jednostavne, tanke burme. Vencali su se kasnije te noci, pošto su deca otišla na spavanje.

U ogledalu, ispod zelenog vela koji im je mula prebacio preko glava, Lejline oci srele su se s Tarikovim. Nije bilo suza, nije bilo svadbenih osmeha, nije bilo prošaptanih zaveta na vecnu ljubav. Lejla je nemo gledala njihove odraze, lica koja su preterano ostarila za svoje godine, kesice, bore i mlitavu kožu koji su sada obeležili njihova nekada cista, mladalacka lica. Tarik je zaustio da nešto kaže, ali baš u tom trenutku neko je povukao veo i Lejla ga nije cula. Te noci, ležali su u krevetu kao muž i žena, dok su deca hrkala dole na svojim kreveticima. Lejla se secala lakoce s kojom su recima ispunjavali prostor između sebe, ona i Tarik, kada su bili mladi; neobuzdanog, hitrog toka njihovih razgovora; kako su vecito jedno drugo prekidali, cimali jedno drugo za okovratnik da nešto naglase, uvek spremni na smeh, uvek spremni da se necemu raduju. Toliko toga se desilo od tih detinjih dana, toliko toga je trebalo reci. Ali te prve noci je zanemela od nepojmljivosti svega što se desilo. Te noci bila je dovoljna radost samo to što je pored njega. Bila je dovoljna sreca to što zna da je on tu, što oseca njegovu toplotu blizu sebe, što leži s njim, što im se glave dodiruju, što je njena desna ruka isprepletana s njegovom levom.

U gluvo doba noci, kada se Lejla probudila od žedi, videla je da su im ruke još stegnute, grcevito i napeto, kao kad deca stežu nit balona.

Lejli se dopadaju hladna maglovita jutra u Mariju i njegovi blistavi sutoni, tamni sjaj

nocnog neba, zelenilo borova i meke mrke veverice koje jure uz njihova široka debla,

iznenadni pljuskovi zbog kojih se kupci na Promenadi razbeže u potrazi za skloništem. Voli prodavnice suvenira i hotele za turiste, bez obzira na to što se meštani žale zbog neprekidne izgradnje, proširenja infrastrukture koja, kažu, nagriza

prirodnu lepotu Marija. Lejli je to cudno, što ljudi žale zbog podizanja zgrada. U

Kabulu bi to slavili. Dopada joj se što imaju kupatilo, ne poljski ve-ce, vec pravo kupatilo, s vodokotlicem, tušem i umivaonikom, sa dve slavine iz kojih jednim pokretom ruke može da pušta hladnu ili toplu vodu. Voli što se budi uz zvuk Aljoninog meketanja i dobroćudno zvocanje kuvarice Adibe, koja u kuhinji stvara cuda. Ponekad, dok Lejla gleda Tarika kako spava, dok joj deca u svojim snovima mrmljaju i okreću se, ogromna knedla zahvalnosti zapne joj u grlu i oči joj od nje zasuze. Ujutro Lejla ide za Tarikom od sobe do sobe. Ključevi zveckaju s prstena okacenog na njegovom pojasu, pored spreja za čišćenje prozora. Lejla nosi lavor pun krpa, sredstva za dezinfekciju, četku za ve-ce i sprej za negu nameštaja, za komode. Aziza ih prati, s četkom u jednoj i lutkom koju joj je napravila Marijam u drugoj ruci. Zalmaj ide za njima, nevoljno, nadureno, uvek nekoliko koraka iza. Lejla usisava, sprema krevete i briše prašinu. Tarik pere umivaonik i kadu u kupatilu, riba ve-ce solju i briše linoleum na podu. Stavlja na police čiste peškire, bocice šampona i sapuncice što mirišu na badem. Aziza je na sebe preuzela prskanje i pranje prozora. Lutka nikada nije daleko od mesta gde radi.

Lejla je ispricala Azizi za Tarika nekoliko dana posle nje. Čudno je, misli Lejla, gotovo uznemirava, ovo između Azize i Tarika. Aziza je već pocela da završava njegove recenice, a on njene. Daje mu stvari pre nego što ih on uopšte zatraži. Tajni osmesi lete između njih preko stola za večerom, kao da uopšte nisu stranci, već družbenici ponovo zajedno posle duge razdvojenosti. Aziza se zamišljeno zagledala u ruke kada joj je Lejla ispricala.

"On mi se sviđa", rekla je, posle duge tišine. "On tebe voli."

"Rekao ti je?"

"Ne mora to da mi kaže, Aziza."

"Ispricaj mi ostalo, mami. Reci mi da znam."

I Lejla je to učinila.

"Tvoj otac je dobar čovek. Najbolji čovek koga sam u životu upoznala."

"Šta ako ode?" upitala je Aziza.

"Nikada neće otici. Pogledaj me. Aziza. Tvoj otac te nikada neće povrediti i nikada

neće otici." Olakšanje na Azizinom licu slomilo je Lejlino srce. Tarik je kupio Zalmaju

drvenog konjica, napravio mu kolica. Neki poznanik s robije naučio ga je da pravi

papirne životinje i tako je sekao i savijao bezbrojne listove hartije u lavove i kengu-re

za Zalmaju, u konje i ptice šarenog perja. Ali te pokušaje zblježavanja Zalmaj je odbijao bez okolišanja, ponekad i otrovno.

"Ti si magarac!", vice on. "Necu tvoje igracke!"

"Zalmaj!" dahce Lejla.

"U redu je", kaže Tarik. "U redu je, Lejla. Neka ga."

"Ti nisi moj baba-džan! Moj pravi baba-džan je na putu i kad se vrati ima da te prebije! A nećeš mu pobeci jer on ima dve noge a ti imaš samo jednu!"

"Treba mu vremena", govori Tarik.

Nocu Lejla privija Zalmaju uz grudi i izgovara Babalu molitve s njim. Kada on pita, ona mu ponavlja laž, kaže mu da je baba-džan nekuda otišao i da ne zna kada će se vratiti. Užasna joj je ta dužnost, užasna je samoj sebi što tako laže jedno malo dete. Lejla zna da će tu sramotnu laž morati još mnogo puta da ponovi. Morace, zato što će Zalmaj zapitkivati, dok skace sa ljuljaške, kad se budi iz popodnevnog sna, a i kasnije, kada bude dovoljno veliki da sam vezuje pertle, da sam ide u školu, laž će morati da se ponavlja. U nekom trenutku, Lejla zna, pitanja će presušiti. Zalmaj će polako prestati da se pita zašto ga je otac ostavio. Više neće videti oca na semaforu, u pogrbljenim starcima koji se vuku ulicom ili pijuckaju čaj u otvorenim samovarnicama. A jednog dana to će ga pogoditi, dok hoda pored neke krivudave reke, ili gleda preko polja pokrivenog snegom celcem, to da nestanak njegovog oca više nije otvorena, sirova rana. Da je otac postao nešto sasvim drugo, nešto mekših ivica i manje bolno. Poput mita. Nešto što se mora najdublje poštovati, što je zauvek tajanstveno. Lejla je srećna ovde u Mariju. Ali nije to lagodna sreća. Nije sreća bez cene.

Kada ima slobodan dan, Tarik vodi Lejlu i decu na Promenadu, gde ima radnji koje prodaju džidžabidže i jedna anglikanska crkva sagrađena sredinom devetnaestog veka. Tarik im kupuje ljute capli cevape kod ulicnih prodavaca. Šetaju među mešta-nima, Evropljanima s njihovim mobilnim telefonima i malim digitalnim kamerama, Pandžabljanima koji ovde dolaze da pobegnu od jare ravnica. Ponekad sednu na autobus za Kašmir point. Tarik im odatle pokazuje dolinu reke Dželum, borovima obrasle obronke i bujne, gusto pošumljene bregove gde, kaže, još mogu da se vide majmuni kako skacu između grana. Idu i u javorom prekriveni Natijagali, tridesetak kilometara od Marija, gde Tarik drži Lejlu za ruku dok hodaju drumom, kroz senku krošnji do Guvernerove kuće. Zastaju kraj starog britanskog groblja, ili odu taksijem na vrh planine da gledaju zelenu, maglom pokrivenu dolinu. Ponekad prilikom tih izleta, kada prođu kraj nekog izloga, Lejla u njemu vidi njihove odraze.

Muškarac, žena, kcerka, sin. Strancima, zna, sigurno izgledaju kao najobicnija porodica, u kojoj nema tajni, laži i kajanja. Aziza ima košmare iz kojih se budi vrišteci. Lejla mora da legne pored nje, da joj rukavom obriše obraze, da je uljuljka nazad u san.

I Lejla sanja. U snovima je uvek ponovo u kuci u Kabulu, hoda hodnikom, stepenicama. Sama je, ali iza vrata cuje ritmicno siktanje pegle, rasprostrte caršave koji se polako spuštaju. Ponekad cuje tih ženski glas kako pevuši neku staru heratsku pesmu. Ali kada ude, soba je prazna. Nikoga nema. Snovi potresaju Lejlu. Budi se oblivena znojem, oci je peku od suza. Unište je. Svaki put je unište.

49.

Jedne nedelje tog septembra, Lejla stavlja Zalmaja, koji se prehladio, da odrema, kada Tarik ulece u njihovu kucicu.

"Jesi li cula?", pita pomalo zadihano. "Ubili su ga. Ahmeda Šaha Masuda. Mrtav je."

"Molim?"

Tarik joj s vrata govori šta je cuo.

"Kažu da je davao intervju dvojici novinara koji su tvrdili da su Belgijanci poreklom iz Maroka. Dok su pricali, aktivirala se bomba skrivena u videokameri. Ubila Masuda i jednog novinara. Drugog su pokosili dok je pokušavao da pobegne. Sada kažu da su novinari verovatno bili ljudi Al Kaide."

Lejla se seca postera Ahmeda Šaha Masuda koji je mami bila zakucala na zid svoje spavace sobe. Masud nagnut napred, jedne obrve dignute, lica usredsredenog, kao da s velikim poštovanjem nekoga sluša. Lejla se seca koliko je mami bila zahvalna što se Masud molio na sahrani njenih sinova, kako je svima o tome pricala. Cak ni pošto je zaratio s drugim mudžahedinima, mami nije pristajala da njega krivi. On je dobar covek, imala je obicaj da kaže. On želi mir. Želi da obnovi Avganistan. Ali mu ne daju. Prosto mu ne daju. Za mami je, cak i na kraju, cak i pošto je sve otišlo bestraga a Kabul srušen do temelja, Masud bio Lav iz Pandžšira. Lejla ne prašta tako lako. Masudov nasilan kraj ne donosi joj radost, ali ona odlicno pamti citave cetvrti srušene pod njegovom kontrolom, tela izvucena iz ruševina, ruke i noge dece otkrivene na krovovima ili visokim granama nekog drveta, danima posle njihove sahrane. Predobro pamti izgled maminog lica trenutak pre nego što je raketa udarila, i, koliko god se trudila da zaboravi, babijevo obezglavljeno truplo kako leži nedaleko, a kule mosta na njegovoj majici vire kroz gustu maglu i krv.

"Bice velika sahrana", govori Tarik. "Siguran sam. Verovatno u Ravalpindiju. Ogromna."

Zalmaj, koji je gotovo bio zaspao, sada sedi, trlja oci pesnicama. Dva dana kasnije, dok ciste jednu sobu, cuju gužvu. Tarik ispušta cetku i juri napolje. Lejla ga prati.

Buka dolazi iz hotelskog predvorja. Desno od recepcije je mali salon, sa nekoliko stolica i dve sofe postavljene belicastim antilopom. U uglu, okrenut ka sofama, stoji televizor, i Sajid, recepcionar i nekoliko gostiju okupili su se ispred njega. Lejla i Tarik im prilaze. Na televiziji je BBC. Na ekranu se vidi neka zgrada, kula, gust dim izbija s njenih gornjih spratova. Tarik nešto kaže Sajidu i Sajid je u pola odgovora kada se u uglu ekrana pojavljuje avion. Udara u susednu kulu, eksplodira u vatrenoj lopti pred kojom su sve vatrene lopte

koje je Lejla do tada videla patuljaste. Cuje se zajednicki krik svih prisutnih u salonu. Za manje od dva sata, obe kule su se srušile. Uskoro sve televizijske stanice pricaju o Avganistanu, talibanima i Osami Bin Ladenu.

"Jesi li cula šta su talibani rekli?" pita Tarik. "O Bin Ladenu?"

Aziza sedi naspram njega, na krevetu, i zamišljeno posmatra tablu. Tarik ju je naucio da igra šah. Mršti se i kucka po donjoj usni, oponaša ocele pokrete kada ovaj razmišlja o sledecem potezu. Zalmaju prehlada polako prolazi. Spava i Lejla mu trlja "viks" po grudima. "Cula sam", kaže ona.

Talibani su objavili da nece predati Bin Ladenu zato što je on memar, gost koji je našao utocište u Avganistanu, a predaja gosta kosi se sapaštunvalijem, tamošnjim zakonom casti. Tarik se jetko smeje i Lejla u njegovom smehu cuje koliko je zgaden tim izvrtanjem casnog paštunskog obicaja, tim lažnim predstavljanjem tradicija njegovog naroda. Nekoliko dana posle napada, Lejla i Tarik su ponovo u hotelskom salonu. Džordž Buš govori s televizijskog ekrana. Iza njega je velika americka zastava. U jednom trenutku glas mu podrhtava i Lejli se cini da ce on to zaplakati. Sajid, koji govori engleski, objašnjava im da je Buš upravo objavio rat.

"Kome?" pita Tarik.

"Vašoj zemlji, za pocetak"

"To možda i nece biti tako loše", kaže Tarik

Upravo su vodili ljubav. On leži pored nje, glava mu je na njenim grudima, rukom joj je pokrio trbuh. Prvih nekoliko puta kada su probali, bilo je poteškoca. Tarik se stalno izvinjavao, Lejla mu je stalno govorila da ne brine. I dalje ima poteškoca, sada ne telesnih, vec organizacionih. Kuca u kojoj žive s decom je mala. Deca spavaju na ležajima ispod njih, i zato nema mnogo privatnosti. Lejla i Tarik najčešće vode ljubav tiho, s obuzdavanom, prigušenom strašcu, potpuno obuceni ispod pokrivača, za svaki slucaj, da ih deca ne uhvate. Vecito su na oprezu zbog šuškanja caršava, škripe krevetskih opruga. Ali za Lejlu, život s Tarikom je vredan tih bojazni. Kada vode ljubav, Lejla se oseca ukotvljeno, oseca se zašticeno. Njeni strahovi, da im je zajednicki život samo privremena sreća, da ce se uskoro ponovo razbiti u paramparcad, ublaženi su. Njeni strahovi od razdvajanja nestaju.

"Kako to misliš?" pita ona sada.

"To što se dešava kod kuće. Možda na kraju i nece biti tako loše."

Kod kuće bombe ponovo padaju, ovog puta americke bombe -Lejla svakog dana na televiziji gleda snimke rata dok usisava i menja posteljinu. Amerikanci su ponovo naoružali ratne poglavice i obezbedili pomoc Severnog saveza s namerom da svrgnu talibane i nadu Bin Ladenu. Ipak, to Lejli smeta, to što Tarik govori. Grubo mu gura glavu sa svojih grudi.

"Nije tako loše? Što ljudi ginu? Žene, deca, starci? Uništene kuće, opet? Nije tako loše?"

"Psst. Probudiceš decu."

"Kako to možeš da kažeš, Tarice?", breca se ona. "Posle takozvanog nesrecnog slucaja u Karamu? Stotinu nedužnih ljudi! Sam si video leševe!"

"Ne", kaže Tarik. Pridiže se na lakat, gleda Lejlu. "Nisi me shvatila. Hteo sam da kažem..."

"Kako bi ti i znao?", kaže Lejla. Svesna je da joj je glas snažniji, da im je ovo prva svada kao muža i žene. "Ti si otišao kada su mudžahedini poceli da se tuku, secaš se? ja sam ostala, ja. Ja znam šta je rat. U ratu sam izgubila roditelje. Svoje roditelje, Tarice. I sada da mi ti kažeš kako to i nije tako loše?" "Izvini, Lejla. Izvini." Uzima joj lice u šake. "U pravu si. Izvini. Oprosti mi. Hteo sam da kažem da ce na kraju ovog rata možda biti nade, da možda prvi put posle dugog vremena.

"Ne želim više o tome da pricam", kaže Lejla, iznenadena koliko ga je grubo napala. Nije pošteno, zna, to što mu je rekla i ono što je u njoj buknuo vec gasne. Tarik nastavlja da prica blago i kada je privija uza sebe, ona mu to dozvoljava. Kada joj ljubi ruku, pa celo, ona ga pušta. Zna da je on verovatno u pravu. Zna šta je hteo da kaže. Možda ovo jeste nužno. Možda ce stvarno biti nade kada bombe jednom prestanu da padaju. Ali ne može sebe da privoli da to i kaže, ne kada se ono što se desilo babiju i mami dešava nekom drugom, ovog trenutka u Avganistanu, ne može kada su neka devojcica ili decakkoji ništa ne slute upravo postali sirocađ posle udara rakete, kao što se njoj desilo. Lejla ne može sebe da privoli da to kaže. Deluje joj licemerno, naopako. Te noci Zalmaj se budi kašljuci. Pre nego što Lejla stiže da se pomeri, Tarik prebacuje noge preko ivice kreveta. Vezuje protezu i prilazi Zalmaju, uzima ga u narucje. Lejla iz kreveta posmatra Tarikovu priliku kako se šetka po tami. Vidi obris Zalmajeve glave na njegovom ramenu, cvor njegovih ruku oko Tarikovog vrata, njegove male noge kako poskakuju kraj Tarikovog kuka. Pošto se Tarik vratio u krevet, oboje cute. Lejla mu dodiruje lice. Tarikovi obrazi su mokri.

50.

Lejli je život u Mariju prijatan i smiren. Posao nije težak i kada imaju slobodan dan, ona i Tarik vode decu uspinjacom na brdo Patrijata ili na Pindi point, odakle se za vedrih dana može videti cak do Islamabada i centra Ravalpindija. Tu prostru cebe na travu i jedu sendvice s cuftama i krastavcem i piju hladnu limunadu. Dobar je to život, kaže Lejla sebi, život na kome bi morala biti zahvalna. To je, zapravo, baš onakav život o kakvom je nekada sanjala, u najmracnijim trenucima godina provedenih s Rašidom. Lejla svakog dana sebe na to podseca.

Onda, jedne tople noci, u julu dve hiljade druge, ona i Tarik leže u krevetu i tiho razgovaraju o silnim promenama kod kuće. Saveznici su isterali talibane iz svih velikih gradova, potisnuli ih preko granice u Pakistan i planine južno i istocno od Avganista-na. U Kabul su stigle medunarodne mirovne snage zvane ISAF. Zemlja sada ima privremenog predsednika, Hamida Karzaja. Lejla odlucuje da je došlo vreme da mu kaže. Pre godinu dana, rado bi ruku dala da pobegne iz Kabula. Ali u poslednjih nekoliko meseci shvatila je da joj nedostaje grad njenog detinjstva. Nedostaje joj gužva Šor pazara, Baburovih vrtova, dozivanje vodonoša koji tegle svoje mešine od kozje kože. Nedostaje joj cenkanje trgovaca platnom u Kokošjoj ulici i prodavaca lubenica na Karte-pervanu.

Medutim, ne misli Lejla o Kabulu toliko samo iz nostalgije-Muci je neki drugi nemir. Cula je za novosagrađene škole u Kabulu, ponovo asfaltirane ulice, žene koje se vraćaju na posao, i život ovde, koliko god prijatan, koliko god ona na njemu bila zahvalna, deluje joj... nedovoljno. Nevažno. Još i gore, rasipnicki. U

poslednje vreme, pocela je da u glavi cuje babijev glas. Možeš da budeš šta god poželiš, Lejla, kaže. U to sam siguran. A takode sam i siguran da ćeš, pošto se ovaj rat završi, ovoj zemlji biti potrebna. Lejla cuje i mamin glas. Seca se maminog odgovora babiju kada je ovaj predlagao da odu iz Avganistana. Hocu da vidim ostvarenje snova mojih sinova. Hocu da budem ovde kada se to desi, kada se Avganistan oslobodi, da i decaci to vide. Videce kroz moje oci. Nešto u Lejli sada hoce da se vrati u Kabul, zbog mami i babija, da ga oni vide kroz njene oci. A onda je tu, najvažnije za Lejlu, i Marijam. Je li Marijam za ovo stradala?, pita Lejla sebe. Je li se žrtvovala da bi ona, Lejla, bila sobarica u tuđoj zemlji? Možda Marijam ne bi bilo bitno šta Lejla radi, samo da su ona i deca sigurni i srećni. Ali Lejli jeste bitno. Odjednom, veoma joj je bitno.

"Hocu da se vratimo", kaže.

Tarik se pridiže u krevetu i gleda je. Lejla je ponovo zatečena njegovom lepotom, savršenom krivom njegovog cela, vretenastim mišićima njegovih ruku, njegovim zamišljenim, pametnim ocima. Prošla je godina, a i dalje ima prilika, u ovakvim trenucima, kada Lejla ne može da poveruje da su ponovo našli jedno drugo, da je on stvarno ovde, s njom, da joj je muž.

"Nazad? U Kabul?", pita on.

"Samo ako i ti hoćeš."

"Nesrećna si ovde? Meni izgledaš srećna. A i deca."

Lejla seda. Tarik se pomera na krevetu, pravi joj mesta.

"Jesam srećna", kaže Lejla. "Naravno da jesam. Ali... Kuda idemo odavde, Tarice? Koliko dugo ćemo ostati? Ovo nije dom. Kabul jeste, a tamo se mnogo toga dešava, mnogo dobrog. Hocu da u tome učestvujem. Hocu nešto da učinim. Da doprinesem. Shvataš?"

Tarik sporo klima glavom. "Znaci, to želiš? Sigurna si?"

"Želim, da, sigurna sam. Ali nije samo to. Osecam kao da moram da se vratim. Više mi ne deluje pošteno da ostanem ovde."

Tarik gleda svoje ruke, pa onda opet nju.

"Ali samo, samo ako i ti hoćeš da podeš."

Tarik se osmehuje. Bore mu nestaju sa cela i na trenutak je opet onaj stari Tarik, Tarik koji nije patio od glavobolja, koji je jednom rekao da se u Sibiru šlajm pretvara u led kada ga isplju-neš. Možda je to njena mašta, ali Lejla veruje da u poslednje vreme sve češće vida tog starog Tarika.

"Ja?" kaže on. "Ja bih, Lejla, za tobom išao na kraj sveta."

Ona ga privlaci i ljubi mu usne. Veruje da ga nikada nije volela toliko kao u tom trenutku. "Hvala ti", kaže, cela oslonjenog na njegovo.

"Idemo kuci."

"Ali prvo hocu u Herat", kaže ona. "Herat?" Lejla mu objašnjava. Decu treba umiriti, svako na svoj način. Lejla mora da pose-dne uznemirenu, gotovo histericnu Azizu, koja i dalje pati od košmara, koja se prošle nedelje prestrašeno rasplakala kada su na jednoj svadbi u blizini zapucali. Lejla mora da objasni Azizi da u Kabulu više nije rat i da ona neće morati u sirotište. "Svi ćemo živeti zajedno. Tvoj otac, ja, Zalmaj. I ti, Aziza. Nikada, nikada više nećeš morati da se rastaneš od mene. Obecavam ti." Osmehuje se svojoj kcerki. "Sve do dana kada to poželiš, naravno. Kada se zaljubiš u nekog mladica i poželiš da se udas za njega."

Na dan odlaska iz Marija, Zalmaj je neutešan. Cvrsto je zagrlio Aljonu i ne pušta.

"Ne mogu da ga odvojim od nje", kaže Aziza.

"Zalmaje, koze ne puštaju u autobus", ponovo objašnjava Lejla.

Tek pošto je Tarik kleknuo pored njega, tek pošto mu je obećao da će mu u Kabulu kupiti istu takvu kozu, Zalmaj nekako pristaje da je pusti. I oproštaj sa Sajidom je prepun suza. On pored vrata drži Kur'an visoko iznad glave, za sreću, a Tarik, Lejla i deca ga tri puta ljube i prolaze ispod njega. Pomaže Tariku da utovari dva kofera u prtljažnik kola. Sajid ih vozi na stanicu, stoji na pločniku i maše im dok autobus kašljuca i polazi. Dok se naslanja i gleda Sajida kako nestaje u zadnjem prozoru autobusa, Lejla negde duboko u mislima čuje sumnjicav glas. Jesu li se glupo poneli, pita se, što su ostavili sigurnost Marija? Što se vraćaju u zemlju gde su joj roditelji i braca stradali, gde se dim od bombi još nije pošteno ni slegao? A onda, iz tamnih virova pamćenja, dižu se dva stiha, babijeva oproštajna oda Kabulu i, kako se ispostavilo, životu:

"Ne mogu se izbrojati meseci što mu blistaju na krovovima, Nit hiljadu cudesnih sunaca što se kriju iza njegovih zidova." Lejla se naslanja u sedištu, trepce suznim očima. Kabul čeka. Kabulu je potrebna. Putovanje kuci je ispravna odluka. Ali najpre mora da se poslednji put oprosti još sa nekim. Avganistanski ratovi su upropastili drumove koji spajaju Kabul, Herat i Kandahar. Najlakši put za Herat sada vodi kroz Mašad, u Iranu. Lejla i njeni tu provode samo jednu noc, u hotelu, a sutradan ujutro ukrcavaju se u drugi autobus. Mašad je živ grad, pun ljudi. Lejla kroz prozor posmatra parkove, džamije i cevabdžinice. Kada autobus prolazi pored hrama Imama Reze, osmog šiitskog imama, Lejla izvija vrat da bolje vidi njegove blistave pločice, minarete, velicanstvenu zlatnu kupolu, sve ocuvano besprekorno i sa mnogo ljubavi. Misli na Bude iz svoje zemlje. Oni su sada cestice prašine koje vetar raznosi po dolini Bamijan. Put autobusom do avganistanske granice traje gotovo deset sati. Zemljište postaje sve pustije, sve ogoljenije kako se približavaju Avganistanu. Nedugo pre nego što će precu granicu i ući u Herat, prolaze kraj jednog avganistanskog izbeglickog logora. Lejli on izgleda kao rasplinuta mrlja žute prašine, crnih šatora i trošnih kucica od valovitog lima. Lejla pruža ruku preko sedišta i steže Tarikovu šaku. U Heratu je većina ulica popločana, s drvoredima mirisnih borova. Grade se parkovi i biblioteke, ima lepo održavanih dvorišta, sveže okrecenih zgrada. Semafori rade, a Lejlu najviše čudi što uvek ima struje. Lejla je čula da je heratski feudalni velmoža Ismail-han dao sredstva za obnovu grada iz velikih prihoda koje ubira na avganistansko-iranskoj granici, novca za koji Kabul tvrdi da ne pripada njemu, već centralnoj vlasti. Taksista koji ih vozi u hotel Muvafak na spomen imena Ismail-hana govori s mešavinom strahopoštovanja i jeze. Dve noci koje će provesti u Muvafaku koštace ih gotovo petinu njihove uštedevine, ali put iz Mašada bio je dugacak i zamoran i deca su iscrpena. Stari recepcionar kaže Tariku, dok mu daje ključ od sobe, da je Muvafak omiljeno mesto novinara i radnika iz NVO-a.

"Bin Laden je jednom ovde prespavao", hvali se.

Soba ima dva kreveta i kupatilo s tekućom hladnom vodom. Na zidu između kreveta visi slika pesnika Hadže Abdulaha Ansarija. Lejla s prozora vidi prometnu ulicu i park preko puta, sa stazama od cigala pastelnih boja koje

prosecaju guste cvetne leje. Deca, navikla na televiziju, razocarana su što nemaju televizor u sobi. Uskoro, medutim, tonu u san. Nedugo zatim su se i Tarik i Lejla umorni srušili. Lejla cvrsto spava u Tarikovom narucju, i samo se jednom, usred noci, budi iz sna koga ne može da se priseti. Sutradan ujutro, pošto su doruckovali caj, svež hleb s pekmezom od dunja i kuvana jaja, Tarik joj nalazi taksi.

"Sigurno nećeš da i ja podem?" pita on. Aziza ga drži za ruku. Zalmaj to ne cini, ali stoji blizu Tarika, naslonjen je ramenom na Tarikov bok.

"Sigurna sam."

"Brinem se."

"Bice sve u redu", kaže ona. "Obecavam ti. Odvedi decu na pijacu. Kupi im nešto."

Zalmaj pocinje da place pošto se taksi udaljio, i kada se Lejla osvrne, vidi da se ovaj penje na Tarika. To što on pocinje da prihvata Tarika istovremeno je teši i lomi joj srce.

"Niste iz Herata", kaže taksista.

Ima tamnu kosu, dugacku do ramena -Lejla je vec otkrila da je to cest nacin izrugivanja talibanima -a nekakav ožiljak mu preseca levi brk. Na vetrobran, sa strane, zalepljena je fotografija. Na njoj je devojcica rumenih obraza i kose po sredini razdeljene u dve pletenice. Ona mu kaže da je prošlu godinu provela u Pakistanu, da se vraca u Kabul. "U Demazang."

Kroz prozor Lejla vidi kujundžije kako leme mesingane drške na vrceve, sedlare kako seku sirovu kožu da se suši na suncu.

"Jesi li dugo živeo ovde, brate?" pita ona.

"O, citav svoj život. Ovde sam rođen. Sve sam video. Secaš se ustanka?" Lejla kaže da se seca, ali on ipak nastavlja.

"To je bilo tamo u martu sedamdeset devete, nekih devet meseci pošto su Sovjeti upali. Neki besni Heračani ubili su nekoliko sovjetskih savetnika, pa su sovjeti poslali tenkove i helikoptere. Tri dana su, hamšira, pucali na grad. Rušili su zgrade, pobili na hiljade ljudi. Hiljade. Za ta tri dana izgubio sam dve sestre, jednoj je bilo dvanaest godina." Kucka po fotografiji na vetrobranu. "To je ona."

"Žao mi je", kaže Lejla i razmišlja kako je svaka avganistan-ska prica obeležena smrcu, gubitkom i nezamislivom tugom. A ipak, vidi, ljudi nalaze nacina da prežive, da nastave. Lejla razmišlja o svom životu i svemu što joj se desilo i zapanjena je što je i ona preživela, što je živa, što sedi u ovom taksiju i sluša pricu ovog coveka. Gul Daman je selo od nekoliko kuca okruženih zidovima, koje se dižu među niskim kolbama od naboja i slame. Pred kolbama Lejla vidi preplanule žene kako kuvaju, lica

im se znoje na pari što se diže iz velikih cadavih kazana na ognjištima. Mazge jedu iz valova. Deca koja su jurila kokoške pocinju da jure taksi. Lejla vidi muškarce kako guraju kolica puna kamenja. Zastaju da posmatraju automobil kako prolazi. Taksista skrece i prolaze pored groblja s oronulim mauzolejem u sredini. Taksista joj kaže da je tu sahranjen seoski sufi. Ima i vetrenjaca. U senci njenih besposlenih, zardalih krila cuce tri mališana i igraju se u blatu. Taksista zaustavlja i nagi-nje se kroz prozor. Odgovara mu decak koji deluje najstarije. Pokazuje kucu dalje uz drum. Taksista mu zahvaljuje, ponovo ubacuje u brzinu. Parkira pred prizemnom kucom iza zida. Lejla iznad zida vidi vrhove krošnji smokava, a nekoliko grana proviruju preko.

"Necu dugo", kaže ona taksisti. On pali novu cigaretu. "Cekacu." Sredovečni muškarac koji otvara vrata nizak je, mršav, rid. Brada mu je prošarana naporednim sedim pramenovima. Na sebi preko pirhan-tumbana ima capan.

Kažu jedno drugom selam alejkum.

"Je li ovo kuca Mule Fejzulaha?" pita Lejla.

"Jeste. Ja sam njegov sin Hamza. Mogu li nekako da ti pomognem, hamšire?"
"Došla sam ovamo zbog jedne stare prijateljice tvog oca, zbog Marijam."
Hamza trepce. Zbunjen izraz mu prelazi licem. "Marijam..."
"Džalil-hanova kcerka."
On ponovo trepce. Onda stavlja dlan na obraz i lice mu obasjava osmeh koji otkriva

trule i ispale zube. "Oh!" uzvikuje. To zvuci kao Ohhhhh, kao da uzdiše. "Oh! Marijam! Ti si njena kcerka? Je li ona...?" Sada izvija vrat, željno gleda iza nje, traži pogledom. "Je li ona došla? Koliko je samo vremena prošlo? Je li Marijam ovde?"

"Ona više nije s nama."
Osmeh bleđi s Hamzinog lica.
Na trenutak stoje tu, na vratima, Hamza gleda u zemlju. Negde njace magarac.

"Udi", kaže Hamza. Širom otvara vrata. "Udi, molim te."

Sede na podu u oskudno nameštenoj sobi. Na podu je heratski cilim, jastuci za sedenje ukrašeni perlama, a na zidu uramljena fotografija Meke. Sede kraj

otvorenog prozora, sa dve strane pravougaonog pojasa svetlosti. Marijam sluša ženske glasove kako šapucu u susednoj sobi. Mali bosonogi dečak stavlja pred njih poslužavnik sa zelenim čajem i gaaz slatkišima od pistaca. Hamza klima glavom ka njemu. "Moj sin."

Dečak bešumno odlazi.

"Ispricaj mi", kaže Hamza umorno. Lejla to čini. Prica mu sve. Potrebno je više vremena nego što je slutila. Pri kraju jedva ostaje pribrana. I dalje nije lako, citavih godinu dana kasnije, govoriti o Marijam. Pošto je završila, Hamza dugo cuti. Polako okreće šoljicu na tanjiru, prvo u jednom pravcu, pa u drugom.

"Moj otac, pocivao u miru, mnogo ju je voleo", kaže napokon. "On joj je otpevao ezan na uho kada se rodila, znaš. Posecivao ju je svake nedelje, nikada to nije propuštao. Ponekad me je vodio sa sobom. On joj je bio ucitelj, jeste, ali i prijatelj. Bio je velikodušan covek, moj otac. Skoro ga je uništio kada ju je Džalil-han dao."

"Žao mi je što cujem za tvog oca. Bog mu dao pokoja."

Hamza klima glavom u znak zahvalnosti. "On je doživeo duboku starost. Zapravo, nadživeo je Džalil-hana. Sahranili smo ga na seoskom groblju, nedaleko od groba Marijamine majke. Moj otac je bio drag, drag covek, sigurno je otišao na nebo."

Lejla spušta šoljicu.

"Mogu li nešto da te pitam?"

"Naravno."

"Možeš li da me odvedeš?" pita. "Tamo gde je Marijam živela." Taksista pristaje da sačeka još malo. Hamza i Lejla izlaze iz sela i hodaju nizbrdo drumom koji spaja Gul Daman i Herat. Posle petnaestak minuta, on pokazuje uzan prolaz u visokoj travi koja prati put sa obe strane.

"Tako se stiže tamo", kaže. "Ovom stazom."

Staza je neravna i vijugava, jedva se vidi od rastinja. Vetar šiba Lejlu visokom travom po listovima dok se ona i Hamza penju. S obe njihove strane je kaleidoskop od poljskog cveca što se njiše na vetru, neko je visoko s zakrivljenim laticama, drugo nisko, nalik na lepeze. Tu i tamo poneki dronjavi ljutic viri kroz nisko žbunje. Lejla cuje cvrkut lastavica iznad sebe i užurbano struganje skakavaca na zemlji. Hodaju tako uzbrdo nekih dvesta metara. Onda staza izbija na ravnije tlo. Zastaju da dodu do daha. Lejla briše celo rukavom i rasteruje roj komaraca koji joj zuji oko lica. Tu vidi planine polegale po horizontu, nekoliko crnih topola, poneki jablan, razno divlje žbunje kome ne zna ime.

"Ovuda je nekada tekao potok", kaže Hamza, pomalo zadihano. "Ali je odavno presušio." Kaže da će je ovde sačekati. Kaže joj da prede suvo korito potoka i krene ka planinama.

"Čekacu te ovde", ponavlja i seda na kamen ispod jednog jablana. "Samo ti idi."

"Necu..."

"Ne brini. Samo polako. Hajde, hamšire."

Lejla mu zahvaljuje. Prelazi suvo korito, s jednog kamena na drugi. Vidi razbijene flaše među kamenjem, zardale konzerve i plesnivu metalnu kutiju s poklopcem od cinka kako viri iz zemlje. Ide ka planinama, ka žalosnim vrbama koje sada vidi, njihove dugacke, povijene grane njišu se od naleta vetra. U grudima, srce joj tutnji. Vidi da vrbe stoje kao što je Marijam govorila, u

krugu, oko proplanka. Lejla hoda brže, sada gotovo trci. Osvrce se i vidi Hamzinu sicušnu priliku, njegov capan je jarka boja naspram smeđe kore drveta. Saplice se o kamen i zamalo da padne, a onda hvata ravnotežu. Ostatak puta žuri zadignutih nogavica. Do vrba stiže sva zadihana. Marijamina kolba još je tu. Pošto joj je prišla, Lejla vidi da je jedini prozor izbijen, a da ni vrata više nema. Marijam joj je opisala kokošarnik i tandur, kao i drveni nužnik, ali Lejla od njih ne vidi ni traga. Zastaje na ulazu u kolbu. Cuje kako unutra zuje muve. Da bi ušla, mora da preskoci veliku, zatreperelu paukovu mrežu. Unutra je mracno. Lejla ceka da joj se oci priviknu. Onda vidi da je unutrašnjost još manja nego što je zamišljala. Od podnih dasaka ostala je samo jedna, ispucala i natrula. Ostale je neko, pretpostavlja, odneo za ogrev. Pod sada prekriva cilim od suvog lišca, razbijenih flaša, papirica od žvaka, divljih pecuraka, starih požutelih opušaka. Ali uglavnom korov, neki zakrčljao, neki besramno nikao do pola zida. Petnaest godina, misli Lejla. Petnaest godina na ovom mestu. Lejla seda, s ledima ka zidu. Sluša vetar kako se provlaci kroz vrbe. Preko tavanice pruža se još paukovih mreža. Neko je sprejom napisao nešto na jednom zidu, ali je to dobrim delom izbledelo, i Lejla ne može da razabere reci. Onda shvata da su slova ruska. U jednom uglu je napušteno pticje gnezdo, a slepi miš visi u drugom uglu, gde se zid spaja s niskom tavanicom.

Lejla sklapa oci i neko vreme samo sedi.

U Pakistanu joj je ponekad bilo teško da se priseti pojedinosti Marijaminog lica. Bilo je trenutaka kada joj je, poput reci na vrhu jezika, Marijmino lice izmicalo. Ali sada, ovde, na ovom mestu, lako je prizvati Marijam iza ocnih kapaka; blago žarenje njenog pogleda, duguljastu bradu, ogrubelu kožu njenog vrata, osmeh cvrsto stegnutih usana. Ovde, Lejla može ponovo da položi obraz u mekocu Marijaminog krila, da oseti Marijam kako se njiše napred-nazad dok izgovara stihove iz Kur'ana, može da oseti reci kako struje niz Marijmino telo, do kolena, pa u Lejline uši. Onda, iznenada, korov pocinje da se povlaci, kao da ga nešto ispod zemlje vuče za korenje. Tone sve niže sve dok zemlja u kolbi nije progutala njegovo poslednje žilavo lišće. Paukove mreže se nekom carolijom rasplicu. Pticje gnezdo se samo razgrađuje, grancice se lome jedna po jedna, izlecu iz kolbe, vrteci se kroz vazduh. Nevidljiva gumica briše ruske grafite sa zida.

Podne daske su ponovo tu. Lejla sada vidi dva kreveta, drveni sto, dve stolice, furunu u uglu, police na kojima su zemljani lonci, cadav cajnik, šolje i kašike. Cuje kokoške kako napolju kokodacu, daleki žubor potoka.

Mlada Marijam sedi za stolom, na svetlosti petrolejke pravi lutku. Nešto pevuši. Lice joj je glatko i mladalacko, kosa oprana, zacešljana. Ima sve zube.

Lejla gleda Marijam kako lepi komade konca na lutkinu glavu. Za koju godinu, ta devojcica bice žena koja ce malo šta tražiti od života, koja nikada neće biti breme drugima, koja nikada neće puštati da se vidi kako i u njoj ima tuge, razocaranja, snova koji su ismejani. Žena koja ce biti poput stene pod vodom, koja trpi bez žalbi, cija dobrotu neće biti okaljano vec oblikovano burama što besne nad njom. Lejla vec vidi nešto iza ociju ove devojcice, nešto duboko u njenoj srži što ni Rašid ni talibani neće moci da slome. Nešto tvrdo i nepopustljivo kao komad granita. Nešto, što ce na kraju, biti njena propast a Lejline spasenje. Devojcica diže pogled. Spušta lutku. Osmehuje se. Lejla-džo?

Lejline oci naglo se otvaraju. Dah joj staje, telo joj se naginje napred. Preplašila je slepog miša, koji leti iz jednog kraja kolbe u drugi, lepece krilima kao kad se listaju stranice knjige, a onda izlece kroz prozor. Lejla se pridiže, otresa suvo lišće s pantalona. Izlazi iz kolbe. Napolju se svetio malo promenilo. Vetar duva, tako da se trava njiše, a grane vrbe šušte. Pre nego što ce otici sa cistine, Lejla poslednji put gleda kolbu u kojoj je Marijam spavala, jela, sanjala, cekala Džalila. Na njene krive zidove vrbe bacaju vijugave šare ciji se oblik menja sa svakim naletom vetra. Vrana je sletela na ravni krov. Nešto kljucnula, graknula, odletela.

"Zbogom, Marijam." I uz te reci, nesvesna da place, Lejla pocinje da trci kroz travu. Hamzu zatice kako i dalje sedi na kamenu. On ustaje pošto ju je ugledao.

"Idemo nazad", kaže. A onda: "Imam nešto da ti dam."

Lejla ceka Hamzu u bašti, pored vrata. Decak koji im je ranije poslužio caj sada stoji pod smokvom, drži pile, bezizrazno je gleda. Lejla primecuje dva lica, staricu i devojkicu s hidžabima, kako je ozbiljno posmatraju kroz prozor. Vrata kuce se otvaraju i pojavljuje se Hamza. Drži neku kutiju. Daje je Lejli. "Džalil-han je ovu kutiju dao mom ocu, mesec dana pred smrt", kaže Hamza. "Zamolio ga je da je cuva za Marijam, sve dok ona po nju ne dode. Moj otac ju je cuvao dve godine. Onda, baš pre nego što je preminuo, dao ju je meni i rekao mi da je cuvam za Marijam. Ali ona... znaš da nikada nije došla."

Lejla gleda u ovalnu limenu kutiju. Izgleda kao starinska bombonjera. Maslinasto je zelene boje, s izbledelim zlatnim šarama oko poklopca sa sarkom. Sa strane je pomalo zardala i ima dva mala ulubljenja na rubu poklopca. Lejla pokušava da je otvori, ali je ova zaključana.

"Šta je unutra?", pita.

Hamza joj daje kljuc. "Moj je otac nikada nije otključao. Nisam ni ja. Izgleda da je Božja volja da to uciniš ti."

Kad se vratila u hotel, Tarika i dece još nije bilo.

Lejla sedi na krevetu, s kutijom u krilu. Nešto u njoj ne želi da je otvori, želi da Džalilove namere ostanu tajna. Ipak, na kraju, znatiželja je prejaka. Stavlja kljuc u bravu. Mora malo da ga vrti i drma, ali na posletku uspeva da otvori kutiju. Unutra nalazi tri stvari: jednu kovertu, jednu vrecicu i jednu video-kasetu. Lejla uzima kasetu i odlazi dole na recepciju. Od starog recepcionara koji ih je juce primio saznaje da hotel ima jedan video, u najvećem apartmanu. Apartman je trenutno prazan i on pristaje da je tamo odvede. Prepušta svoje mesto brkatom mladici u odelu koji razgovara satelitskim telefonom. Stari recepcionar vodi Lejlu na sprat, do vrata na kraju dugackog hodnika.

Otključava, pušta je unutra. Lejla nalazi televizor u uglu. Ne primecuje ništa drugo u prostoriji. Uključuje televizor, uključuje video. Ubacuje kasetu i pritiska dugme. Ekran je nekoliko trenutaka mračan i Lejla pocinje da se pita zašto bi se Džalil toliko potrudio da pošalje Marijam praznu kasetu. Ali onda se cuje muzika i na ekranu pocinju da se redaju slike. Lejla se mršti. Gleda minut ili dva. Onda zaustavlja traku, premotava, pa je ponovo pušta. Isti film. Starac je upitno gleda. Film koji ide na televizoru jeste Diznijev "Pinokio". Lejla ne razume.

Tarik i deca su se vratili u hotel nešto posle šest. Aziza pritrca-va Lejli i pokazuje joj minduše koje joj je Tarik kupio, srebrne s leptiricima od emajla. Zalmaj drži delfina na naduvavanje koji pisti kada mu se stegne nos.

"Kako si?" pita Tarik i stavlja joj ruku na rame.

"Dobro sam", kaže Lejla. "Pricacu ti kasnije."

Odlaze da jedu u obližnju cevabdžinicu. To je malo mesto s lepljivim najlonskim stolnjacima, zadimljeno i bucno. Ali jagnjetina je mekana i socna, a hleb vruc. Posle neko vreme šetaju ulicama. Tarik na jednom kiosku kupuje deci sladoled od ružine vodice. Jedu ga sedeci na klupi, planine se iza njih ocrtavaju naspram grimiznog predvecernjeg neba. Vazduh je topao, bogato zacinjen mirisom kedrovine. Lejla je ranije otvorila kovertu, kada se vratila u sobu, pošto je pogledala kasetu. U njoj je našla pismo, rukom pisano na žutoj hartiji na linije.

Glasilo je:

13. maj 1987.

Draga moja Marijam:

Molim se da te ovo pismo zatekne u dobrom zdravlju.

Kao što znaš, pre mesec dana sam došao u Kabul da razgovaram s tobom. Ali ti nisi htela da me vidiš. Bio sam razocaran, ali nisam mogao da te krivim. Na tvom mestu možda bih i ja postupio isto. Odavno sam izgubio pravo na tvoju naklonost, i za to mogu samo sebe da krivim. Ali ako citaš ovo pismo, onda si sigurno procitala ono koje sam ti ostavio pred vratima. Procitala si ga i došla si da vidiš Mula Fejzulaha, kao što sam te zamolio. Zahvalan sam ti zbog toga, Marijam-džo. Zahvalan sam ti na ovoj prilici da ti kažem nekoliko reci.

Odakle da pocnem?

Tvoj otac je spoznao mnogo tuge otkako smo poslednji put razgovarali, Marijam-džo. Tvoja pomajka Afsun poginula je prvog dana ustanka sedamdeset devete. Zalutali metak ubio je tvoju sestru Nilufar istog dana. Još je vidim, moju malu Nilufar, kako dubi na glavi da zadivi goste. Tvoj brat Ferhad je otišao u džihad hiljadu devetsto osamdesete. Sovjeti su ga ubili osamdeset druge, u blizini Helmanda. Nikada nisam video njegovo telo. Ne znam imaš li dece, Marijam-džo, ali ako ih imaš, molim se da ih Bog cuva i poštedi te tuge koju sam ja doživeo. Još ih sanjam. Još sanjam moju mrtvu decu.

Sanjam i tebe, Marijam-džo. Nedostaješ mi. Nedostaje mi zvuk tvog glasa, tvoj smeh. Nedostaje mi da ti citam i nedostaju mi svi oni naši odlasci na pecanje. Secaš se koliko smo puta zajedno išli na pecanje? Bila si dobra kcerka, Marijam-džo, i nikada ne mogu da pomislim na tebe bez sramote i kajanja. Kajanje... kada je rec o tebi, Marijam-džo, njega imam citave okeane. Kajem se što te nisam video onog dana kada si došla u Herat. Kajem se što ti nisam otvorio vrata i primio te. Kajem se što te nisam prihvatio kao kcerku, što sam te pustio da živiš na onom mestu sve te godine. Kakav sam okrutan otac prema tebi bio, lišavao te svega što si bila zaslužila. A zašto? Iz straha da ne izgubim obraz? Da ne okaljaj svoj takozvani ugled? Kako su mi malo sada te stvari bitne, posle svih gubitaka, svih užasa koje sam video u ovom prokletom ratu. Ali sada je, naravno, prekasno. Možda je to pravedna kazna za bezdušne ljude, da shvate tek kada više ništa ne može da se popravi. Sada mogu samo da kažem da si bila dobra kcerka, Marijam-džo, i da te ja nisam zaslužio. Sada mogu samo da te molim za oprostaj. Zato, oprosti mi, Marijam-džo. Oprosti mi. Oprosti mi. Molim te, oprosti svom ocu.

Nisam više bogataš koga si nekada znala. Komunisti su mi oduzeli mnogo zemlje, kao i sve moje ducane. Ali sitnicavo je žaliti se, jer mi je Bog -iz

razloga koje ne shvatam -ipak podario mnogo više nego što imaju drugi. Posle povratka izKabula uspeo sam da rasprodam ono malo preostale zemlje. Šaljem ti tvoj deo nasledstva. Vidiš da je to daleko od bogatstva, ali nešto jeste. Nešto jeste. (Takode ceš primetiti da sam dao sebi slobodu da novac promenim u dolare. Mislim da je tako najbolje. Samo Bog zna šta ce biti s našom nesretnom valutom.)

Nadam se da ne misliš kako pokušavam da kupim tvoj oproštaj. Nadam se da ceš mi verovati kada kažem da znam kako tvoj oproštaj nije na prodaju.

Nikada nije ni bio. Sada ti samo dajem, makar i kasno, ono što ti po pravdi pripada. Nisam ti bio dobar otac za života. Možda cu u smrti to biti. Ah, smrt. Necu te opterecivati pojedinostima, ali smrt mi je sada na vidiku. Slabo srce, kažu doktori. To je prigodna smrt, rekao bih, za jednog slabog coveka.

Marijam-džo, usudujem se, usudujem se da sebi dozvolim nadu, da ceš, pošto ovo procitaš, imati više milosti prema meni nego što sam ja ikada imao prema tebi. Da ceš naci u srcu snage da dodeš i vidiš svog oca. Da ceš još jednom zakucati na moja vrata i pružiti mi priliku da ih ovog puta otvorim, da ti poželim dobrodošlicu, da te zagrlim, kceri moja, kao što je trebalo pre onoliko godina. Ta nada je slaba kao moje srce. To znam. Ipak, cekacu. Osluškivacu da cujem tvoje kucanje. Nadacu se.

Nek ti Bog podari dugacak i lep život, kceri moja. Nek ti Bog podari mnogo zdrave i

lepe dece. Nek u životu nadeš sreću, mir i prihvatanje koje ti ja nisam dao.

Budi mi

dobro. Ostavljam te u milostivim rukama Božjim.

Tvoj bezvredni otac,

Džalil.

Te noci, pošto su se vratili u hotel, pošto su se deca izigrala i legla da spavaju, Lejla prica Tariku za pismo. Pokazuje mu novac u vrecici. Kada pocinje da place, on joj ljubi lice i drži je u narucju.

51.

April 2003.

Suša je prestala. Prošle zime je napokon pao sneg, do kolena, i sada vec danima pada kiša. Reka Kabul ponovo tece. Njena prolečna bujica odnela je Titanik-grad. Sada na ulicama ima blata. Cipele šljapkaju. Kola se zagli-bljuju. Magarci natovareni jabukama sporo se vuku, kopita im razbacuju bljuzgavicu iz lokava. Ali niko se ne žali na blato, niko ne žali za Titanik-gradom. Potrebno nam je da Kabul opet zazeleni, govore ljudi.

juce je Lejla gledala svoju decu kako se igraju na pljusku, šljapkaju po barama u njihovom dvorištu, pod nebom boje olova. Gledala ih je s kuhinjskog prozora male dvosobne kuce koju iznajmljuju u Demazangu. U dvorištu rastu nar i lovor. Tarik je zakrpio zidove i napravio deci tobogan, ljušku, ogradio prostor za Zalmajevu novu kozu. Lejla je gledala kišu kako se sliva niz Zalmajevu obrijanu glavu -sam je to zatražio, da bude kao Tarik, koji sada rukovodi izgovaranjem Babalu molitvi. Kiša je spljoštila Azizinu dugacku kosu, pretvorila je u mokre pipke koji su prskali Zalmaja kada je mlatila glavom blizu njega. Zalmaju je skoro šest godina. Azizi je deset. Prošle nedelje su slavili njen rodendan, vodili je u bioskop "Park" gde se, napokon, Titanik slobodno prikazuje stanovnicima Kabula.

"Hajdemo, deco, zakasnicemo", vice Lejla, i pakuje hranu u kese.

Osam je ujutro. Lejla je ustala u pet. Kao i obicno, Aziza ju je probudila za jutarnji namaz. Molitve su, Lejla zna, Azizin nacin da zadrži Marijam, da joj Marijam još malo bude blizu, pre nego što vreme uradi svoje, pre nego što odnese Marijam iz bašte njenih uspomena kao korov išcupan iz korena. Posle namaza, Lejla se vratila u krevet i još je spavala kada je Tarik otišao iz kuce. Nejasno se seca da ju je poljubio u obraz. Tarik je našao posao u jednoj francuskoj NVO koja obezbeduje proteze žrtvama mina. Zalmaj juri za Azizom u kuhinju.

"jeste li spremili sveske, vas dvoje? Olovke? Udžbenike?" "Evo ih", kaže Aziza i diže ranac. Lejla ponovo primecuje kako mucanje polako nestaje. "Onda polazimo."

Lejla pušta decu iz kuce, zakljucava vrata. Izlaze u hladno jutro. Danas ne pada kiša.

Nebo je plavo i Lejla na horizontu ne vidi grudve oblaka. Držeci se za ruke, njih troje idu na autobusku stanicu. Ulice su vec pune ljudi, vrve od neprekidnog toka rikši, taksija, kamiona Ujedinjenih nacija, džipova ISAF-a. Trgovci pospanih ociju otkljucavaju rešetke navratima ducana. Prodavci sede iza brda žvakacih guma i kutija cigareta. Udovice su vec zauzele svoja mesta na uglovima, traže sitniš od prolaznika.

Lejli je cudno što je ponovo u Kabulu. Grad se promenio. Sada svakog dana vida ljude kako sade mlado drvece, krece stare kuce, nose cigle za nove. Kopaju slivnike i bunare. Na prozorima Lejla vidi cvece u praznim caurama starih mudžahedinskih raketa -raketno cvece, tako ga stanovnici Kabula zovu. Tarik je nedavno poveo Lejlu i decu u Baburov vrt, koji je obnovljen. Prvi put posle mnogo godina, Lejla cuje muziku na kabulskim ulicama, rebab i tablu, duutar, harmonijum i tambur, stare pesme Ahmeda Zahira. Lejla žali što mami i babi nisu živi da vide te promené. Ali kao i Džalilovo pismo, kajanje Kabula stiglo je prekasno.

Lejla i deca se taman spremaju da predu ulicu do autobuske stanice kada iznenada pored njih prolece crni džip sa zata-mnjenim staklima. Skrece u poslednjem trenutku i promašuje Lejlu za manje od pola metra. Prska vodu boje caja po decjim košuljama. Lejla cima decu nazad na plocnik, a srce joj se popelo u grlo. Džip brzo nastavlja niz ulicu, dvaput trubi, pa naglo skrece ulevo. Lejla stoji u mestu, pokušava da dode do daha, prsti joj cvrsto stežu decje ruke. To ubija Lejlu. Ubija je što je ratnim poglavicama dozvoljeno da se vrate u Kabul. Što ubice njenih roditelja žive u raskošnim kucama s ograđenim vrtovima, što su postavljeni za ministra ovoga i zamenika ministra onoga, što se drsko vozikaju u blistavim, blindiranim džipovima, kroz cetvrti koje su uništili. To je ubija.

Ali Lejla je odlucila da ne dozvoli ogorcenosti da je obogalji. Marijam to ne bi tako htela. Cemu?, pitala bi, s osmehom istovremeno nevinim i mudrim. Kakva vajda od toga, Lejla-džo? I tako se Lejla pomirila da ide dalje. Zbog sebe, zbog Tarika, zbog svoje dece. I zbog Marijam, koja i dalje pohodi Lejlu u snovima, koja je uvek samo dah ili dva daleko od njenih misli. Lejla ide dalje, jer na kraju, dobro zna, to je jedino što se može. Da se ide dalje, i da se nada. Zaman stoji na liniji za slobodna bacanja, kolena su mu savijena, tapka košarkašku loptu. Pokazuje grupi decaka u istovetnim majicama koji sede u

polukrugu na terenu. Zaman primecuje Lejlu, stavlja loptu pod mišku i maše. Kaže nešto decacima, koji onda mašu i vicu: "Selam, moalim-sahib!" Lejla uzvraca mahanjem.

Igralište sirotišta sada ima niz mladih jabukovih stabala duž istocnog zida. Lejla namerava da posadi nekoliko i uz južni zid, cim ga obnove. Tu je i nova ljuljaška, novo vratilo i penjalica. Lejla ulazi.

I spoljašnjost i unutrašnjost sirotišta su okrećeni. Tarik i Zaman su popravili krov na mnogim mestima gde je prokišnjavao, zamenili prozore, stavili tepihe u sobama gde se deca igraju i gde spavaju. Lejla je zimus kupila nekoliko kreveta za decje spavaonice, kao i jastuke, pravu vunenu cebad. Dala je da se ugrade furune za zimu. Anis, jedne kabulske novine, pre mesec dana objavile su clanak o obnovi sirotišta. I slikali su ih, Zamana, Tarika, Lejlu i jednog vaspitaca kako stoje u nizu iza dece.

Kada je Lejla videla clanak, pomislila je na svoje prijateljice iz detinjstva, Giti i Hasinu, na to kako je Hasina govorila: Pre nego što napunimo dvadesetu, Giti i ja cemo okotiti po cetvoro-petoro dece svaka. Ali ti, Lejla, ti ceš nama glupacama osvetlati obraz. Ti ceš biti neko. Znam da cu jednog dana uzeti novine i videti tvoje lice na naslovnoj strani. Fotografiju nisu objavili na naslovnoj strani, ali evo je, ipak, baš kao što je Hasina predvidela. Lejla skrece i ide istim onim hodnikom u kome su, pre dve godine, ona i Marijam predale Azizu Zamanu. Lejla i dalje pamti kako su morali da otrgnu Azizinu šaku s njene ruke. Seca se kako je trcala tim hodnikom, gušeci krik, dok ju je Marijam zvala, a Aziza prestravljeno vrištala. Zidovi hodnika sada su prekriveni plakatima s dinosaurima, likovima iz crtaca, Budama iz Bamijana i crtežima koje su uradili sirocici. Mnogi crteži prikazuju tenkove kako gaze kolibe, ljude kako mašu kalašnjikovima, šatore u izbeglickim logorima, prizore iz džihada. Lejla skrece za ugao i sada vidi decu kako cekaju pred ucionicom. Pozdravljaju je njihove marame, njihove obrijane glave s okruglim kapicama, njihova sitna, suva lica, lepota njihove skromnosti.

Pošto su ugledala Lejlu, deca joj pritrcavaju. Trce iz sve snage. Preplavljuju je. Sledi graja, piskavi pozdravi, prodorni glasovi, tapšanje, stezanje, vucenje, hvatanje, otimanje oko toga ko ce joj se popeti u narucje. Pružene rucice i molbe za pažnju. Neka deca je zovu majko. Lejla ih ne ispravlja. Lejli je jutros potrebno mnogo truda da smiri decu, da ih natera da stanu u red, da ih uvede u ucionicu. Tarik i Zaman su napravili ucionicu tako što su srušili zid između dve susedne prostorije. Pod je i dalje veoma ispucao i nedostaju mnoge plocice. Privremeno su ga prekrili ceradom, ali je Tarik obećao da ce uskoro postaviti plocice i doneti tepih. Iznad vrata je zakucana pravougaona drvena tabla, koju je Zaman išmirglao i obojio u blistavo belo. Na njoj je, cetkicom, Zaman napisao cetiri stiha, njegov odgovor, zna Lejla, onima koji gundaju što obećana novcana pomoc Avganistanu nikako da stigne, što obnova ide presporo, što ima korupcije, što se talibani vec ponovo grupišu i što ce opet napasti, što ce svet ponovo zaboraviti na Avganistan. Stihovi su iz njegovog omiljenog Hafezovog gazela.

Jusuf ce opet se u Hanan vratiti, ne tuguj. Kolibe dul-bašte postace, procvace, ne tuguj.

Ako li potop se digne, sve živo da pomori, Nuah ce rukom krmu voditi, ne tuguj.

Lejla zastaje ispod table pa ulazi u ucionicu. Deca sedaju na mesta, otvaraju sveske, pricaju. Aziza razgovara s devojicom u susednoj klupi. Papirni avion u visokom luku leti preko ucionice. Neko ga baca nazad.

"Otvorite persijske citanke, deco", kaže Lejla i spušta svoje knjige na sto. Uz zvuk listanja mnogih strana, Lejla odlazi do prozora na kome nema zavesa. Kroz staklo vidi decake na igralištu, kako stoje u redu da vežbaju slobodna bacanja. Iznad njih, i iza planina, rada se jutarnje sunce. Obasjava metalni obruc za košarku, lance na ljuljaškama, zviždaljku oko Zamanovog vrata, njegove nove, citave naocare.

Lejla prislanja dlanove na toplo staklo. Sklapa oci. Pušta sunce da joj greje obraze, kapke, celo. Kada su se vratili u Kabul, Lejlu je mucilo što ne zna gde su talibani sahranili Marijam. Želela je da poseti Marijamine grob, da posedi malo s njom, ostavi neki cvet. Ali Lejli je sada jasno da to nije važno. Marijam nikada nije daleko. Ovde je, u ovim zidovima koje su okrecili, u drvcu koje su posadili, u cebadi-ma koja greju decu, u ovim jastucima, knjigama i olovkama. U decjem smehu. U stihovima koje Aziza recituje i molitvama koje šapuće kada se klanja ka zapadu. Ali uglavnom, Marijam je u Lejlinom srcu, gde sija blistavim zracima hiljadu sunaca. Lejla shvata da je neko zove po imenu. Okrece se, nagonski krivi glavu, malcice diže zdravo uho. To je Aziza.

"Mami? Dobro ti je?"

Ucionica se utišala. Deca je posmatraju. Lejla se sprema da odgovori, kada joj odjednom nestaje daha. Ruke joj lete dole. Pokrivaju mesto gde je, trenutak ranije, osetila kako nešto struji kroz nju. Ceka. Medutim, pokreta više nema.

"Mami?"

"Da, ljubavi." Lejla se osmehuje. "Dobro mi je. Da. Odlicno."

Dok odlazi za svoj sto, Lejla misli o igri smišljanja imena koju su sinoc za vecerom ponovo igrali. To je postao redovan obred, još otkako je Lejla saopštila vest Tariku i deci. Natežu se, svako odlucno zastupa svoj izbor. Tariku se dopada Muhamed. Zalmaj, koji je nedavno na videu gledao Supermena, niko ne može da shvati zašto jedan mali Avganistanac ne može da se zove Klark Aziza se žestoko bori za Amana. Lejli se dopada Omar. Ali igra se igra samo za muška imena. Jer ako bude žensko, Lejla joj je vec dala ime.

POGOVOR

Vec gotovo tri decenije, avganistanska izbeglicka kriza jedna je od najtežih na svetu. Rat, glad, bezvlašće i represija naterali su milione ljudi -poput Tarika i njegovih roditelja u ovoj prici -da napuste svoje domove, pobegnu iz Avganistana u susedni Pakistan ili Iran. Na vrhuncu tog egzodusa, gotovo osam miliona Avganistanaca bili su izbeglice u inostranstvu. Danas u Pakistanu i dalje ima više od dva miliona avganistanskih izbeglica. Poslednjih godinu dana imao sam privilegiju da radim kao americki izaslanik u UNHCR-u, agenciji za izbeglice Ujedinjenih nacija, jednoj od najistaknutijih humanitarnih organizacija na svetu. Zadatak UNHCR-a je da zaštiti osnovna ljudska prava izbeglica, da im pruži hitnu pomoc i da im pomogne oko novog života u

bezbednom okruženju. UNHCR pruža pomoc više od dvadeset miliona raseljenih ljudi u svetu, ne samo u Avganistanu vec i u Kolumbiji, Burundiju, Kongu, Cadu i oblasti Darfur u Sudanu.

Rad za UNHCR na pomoci izbeglicama predstavljao je jedno od najzahvalnijih i najznacajnijih iskustava u mom životu. Ako želite da pomognete, ili samo da saznate nešto više o UNHCR-u, njegovom delovanju ili problemima izbeglica, molim vas da posetite www.unrefugees.org.

Hvala vam.

Haled Hoseini, 31. januar 2007.

IZRAZI ZAHVALNOSTI

Nekoliko razjašnjenja pre nego što izrazim svoju zahvalnost. Selo Gul Daman je izmišljeno -bar koliko ja znam. Citaoci koji poznaju grad Herat primetice da sam sebi dao neke male slobode u opisu njegove okoline. Na kraju, naslov ovog romana potice iz pesme Saiba-e-Tabrizija, persijskog pesnika iz sedamnaestog veka. Citaoci koji znaju original na persijskom bez sumnje ce primetiti da engleski prevod stiha u kome je sadržan naslov ovog romana nije doslovan. Ali to je opšteprihvaceni prevod dr Džozefine Dejvis, i meni je divan. Zahvalan sam joj. Želeo bih da zahvalim Kajumu Sarvaru, Hekmatu Sadatu, Elizi Hatavej, Rouzmeri Stasek, Lorensu Kvilu i Halimi Džaz-min Kvil na njihovoj pomoci i podršci. Posebno sam zahvalan mom ocu, mom babi, što je citao ovaj rukopis, na njegovim komentarima, i kao i uvek -na njegovoj ljubavi i podršci. I mojoj majci, ciji nesebicni, nežni duh prožima ovu pricu. Ti si moj razlog, majko-džo. Hvala i mojoj tazbini na velikodušnosti i mnogim toplim recima. Kao i svim ostalim mojim rodacima -vaš sam veliki dužnik. Želim da zahvalim mom agentu Elejn Koster zato što je uvek, uvek verovala; Džodi Hockis (Napred!), Dejvidu Grosmanu, Helen Heler i neumornom Cendleru Krofordu. Veliki sam dužnik baš svima u Riverhed buksu. Posebno želim da zahvalim Suzan Pitersen Kenedi i Džefriju Kloskeu zbog njihove vere u ovu pricu. Najiskrenije hvala i Merilin Daksvort, Mi-Ho Ca, Ketrin Linc, Kregu D. Berku, Lesli Švarc, Honi Verner i Vendi Perl. Posebno hvala mom oštrookom lektoru Toniju Dejvisu, kome ništa ne promice, i na kraju, mojoj talentovanoj urednici Sari Mekgrat, na njenom strpljenju, dalekovidosti i vodstvu. Na kraju, hvala i tebi, Roja. Što si citala ovu pricu mnogo puta, što si istrpela moje male krize samopouzdanja (a i nekoliko velikih), što nikada nisi sumnjala. Ova knjiga bez tebe ne bi postojala. Volim te.

Posetite nas na Internetu!